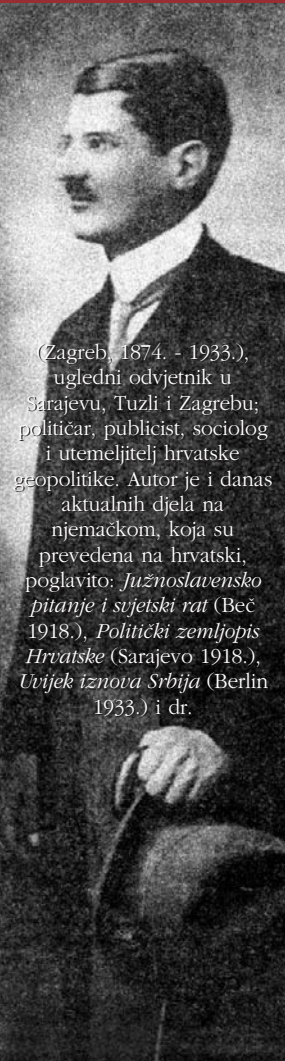

Dr. Ivo Pilar

(Zagreb, 1874. - 1933.),
ugledni odvjetnik u
Sarajevu, Tuzli i Zagrebu;
političar, publicist, sociolog
i utemeljitelj hrvatske
geopolitike. Autor je i danas
aktualnih djela na
njemačkom, koja su
prevedena na hrvatski,
poglavito: *Južnoslavensko
pitanje i svjetski rat* (Beč
1918.), *Politički zemljopis
Hrvatske* (Sarajevo 1918.),
Uvijek iznova Srbija (Berlin
1933.) i dr.

*U našoj doista bogatoj povijesno-
političkoj publicistici ne znam da
smo ikada imali bistrijeg čovjeka i
lucidnije pero (...) To danas, o 75.
godišnjici Pilarova južnoslaven-
skog pitanja, smijemo reći s pu-
nim uvjerenjem da se nismo ni-
malo prenašli.*

(akademik D. Jelčić, 1993.)

*Pilar je bio neumjereno napadan
i plijenjen, a isto tako neusporedi-
vo hvaljen i kriomice čitan. Često
se o njegovu djelu i njemu govori-
lo i pisalo napamet, širila bijela i
crna legenda. Vrijeme je da se kri-
tički izdaju njegova djela i rele-
vantni dijelovi ostavštine. Pilar to
zaslužuje kao jedan od naših naj-
boljih političkih pisaca.*

(dr. T. Macan, 1997.)

LJUDSKA PRAVA ŽENA

P i š u :

Jadranka Rebeka ANIĆ
Nadežda ČAČINOVIĆ
Alison DIDUCK
Judith FRISHMAN
Branka GALIĆ
Marija GEIGER ZEMAN
Ivana KAPOR ŠAFRANKO
Biljana KAŠIĆ
Smiljana LEINERT NOVOSEL
Igor MARTINOVIĆ
Elizabeth POSKITT
Ivana RADAČIĆ
Sanja SARNAVKA
Zilka SPAHIĆ-ŠILJAK
Lynette ŠIKIĆ-MIČANOVIĆ
Helena ŠTIMAC RADIN
Jelka VINCE PALLUA
Mario VINKOVIĆ

LJUDSKA PRAVA ŽENA

ZBORNICI

ZBORNICI

INSTITUT
DRUŠTVENIH ZNANOSTI
IVO PILAR

LJUDSKA PRAVA ŽENA

Razvoj na međunarodnoj i nacionalnoj razini
30 godina nakon usvajanja Konvencije UN-a
o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena

Uredile

Ivana Radačić i Jelka Vince Pallua

LJUDSKA PRAVA ŽENA

Razvoj na međunarodnoj i nacionalnoj razini 30 godina
nakon usvajanja Konvencije UN-a o uklanjanju svih oblika
diskriminacije žena

Biblioteka ZBORNICI, knjiga 39

Copyright © 2011.
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i
sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 773651.

ISBN 978-953-6666-77-5

LJUDSKA PRAVA ŽENA

Razvoj na međunarodnoj
i nacionalnoj razini
30 godina nakon
usvajanja Konvencije UN-a
o uklanjanju svih oblika
diskriminacije žena

Uredile:
Ivana Radačić
Jelka Vince Pallua

VLADA
REPUBLIKE
HRVATSKE
ured za
ravnopravnost
spolova

Institut
društvenih znanosti
Institute
of Social Sciences

Zagreb, 2011.

SADRŽAJ

UVODNA RIJEČ UREDNICA.....	7
----------------------------	---

I. RAZVOJ LJUDSKIH PRAVA ŽENA I RODNE RAVNOPRAVNOSTI	15
---	----

Helena Štimac Radin <i>Izveštavanje Republike Hrvatske o primjeni Konvencije UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena</i>	17
---	----

Ivana Radačić <i>Razvoj ljudskih prava žena u praksi Europskog suda za ljudska prava.....</i>	25
--	----

II. ŽENSKA LJUDSKA PRAVA I RELIGIJSKE ZAJEDNICE	43
---	----

Judith Frishman <i>“Zasebna vrsta ljudi”: neki pravni pogledi na položaj žena u židovskom braku i razvodu.....</i>	45
---	----

Jadranka Rebeka Anić <i>Ljudska prava žena u kršćanstvu</i>	59
--	----

Zilka Spahić-Šiljak <i>Ženska ljudska prava – islamska perspektiva</i>	81
---	----

III. RODNI STEREOTIPI, PREDRASUDE I DISKRIMINACIJA.....	99
---	----

Nadežda Čačinović <i>Mizoginija u filozofskoj tradiciji</i>	101
--	-----

Smiljana Leinert Novosel <i>Rodni stereotipi, predrasude i diskriminacija žena u politici.....</i>	111
---	-----

Sanja Sarnavka <i>Je li Otvoreno zatvoreno za rodnu ravnopravnost?.....</i>	127
--	-----

IV. ŽENE I (VISOKO) OBRAZOVANJE.....	147
Jelka Vince Pallua <i>Androcentričnost obrazovanja i znanosti</i>	149
Biljana Kašić <i>“Feministička intelektualna klasa”: zebnje oko integracije i politika spoznavanja</i>	167
Elizabeth Poskitt <i>Međunarodna federacija visokoobrazovanih žena: promicanje ženskih ljudskih prava kroz obrazovanje</i>	185
V. ŽENE, RAD I SOCIJALNA SKRB	199
Mario Vinković <i>Spolna segregacija i tržište rada – hrvatski diskurs europskih trendova</i>	201
Ivana Kapor Šafranko <i>Žene kao potencijalni pokretači gospodarskog razvoja Hrvatske</i>	217
Lynette Šikić-Mićanović i Marija Geiger Zeman <i>Rodne asimetrije i beskućništvo u Hrvatskoj</i>	239
VI. NASILJE NAD ŽENAMA.....	259
Igor Martinović <i>Kaznenopravni aspekti obiteljskog nasilja</i>	261
VII. REPRODUKTIVNA PRAVA	281
Alison Diduck <i>Reprodukcija i “problem jednakosti”</i>	283
Branka Galić <i>Reprodukcija i društvena kontrola: reproduktivni status žena u Hrvatskoj i stavovi o njihovim reproduktivnim pravima</i>	297
SAŽETCI	319
SUMMARIES	333
BILJEŠKE O AUTORIMA	349

Zbornik *Ljudska prava žena. Razvoj na međunarodnoj i nacionalnoj razini 30 godina nakon usvajanja Konvencije UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena* obuhvaća priloge s istoimene međunarodne konferencije održane 27. i 28. svibnja 2010. godine u Zagrebu. Skup su organizirali Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske. U nizu znanstvenih susreta *Annales Pilar* što ih Institut organizira od 2000. godine, ova je konferencija bila jubilarna, deseta.

Već sama suradnja znanstvene institucije i Vladina stručnog ureda govori o važnosti i aktualnosti teme. *Konvencija UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena* (Konvencija), usvojena 18. prosinca 1979. godine, stupila je na snagu 3. rujna 1981. godine. U Republici Hrvatskoj na snazi je od 8. listopada 1991. godine. Osim tog, do sada najcjelovitijeg i najprogresivnijeg instrumenta zaštite ženskih ljudskih prava, postoji i niz drugih instrumenata i mehanizama njihove zaštite na međunarodnoj i nacionalnoj razini. Unatoč tome, ženska se ljudska prava još uvijek sustavno krše diljem svijeta.

Kako je istaknuto u Konvenciji, "diskriminacija žena izraz je koji označava svaku razliku, isključenje ili ograničenje učinjeno na osnovi spola kojemu je posljedica ili svrha da ženama ugrozi ili onemogući priznanje, uživanje ili korištenje ljudskih prava i osnovnih sloboda na političkom, gospodarskom, društvenom, kulturnom, građanskom ili drugom području, bez obzira na njihovo bračno stanje, na osnovi jednakosti muškaraca i žena" (članak 1.).¹ Načelo jednakosti i zabrana diskriminacije osnova je ljudskih prava pojedinca i stoga temeljno načelo svakog etičnog i civiliziranog društva. Činjenica je, međutim,

¹ *Konvencija UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena*, Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH, Biblioteka ONA, Zagreb, 2009., 11.

da je diskriminacija žena još uvijek prisutna i da uvelike utječe na oblike kršenja njihovih ljudskih prava. Neki su oblici takvog kršenja: obiteljsko nasilje, seksualno nasilje, trgovina ženama, diskriminacija na radu, pri pristupu socijalnim uslugama i obrazovanju, kršenje reproduktivnih i seksualnih prava, ubijanje žena zbog kršenja kulturoloških normi i drugo.

Zbornik propituje stanje ženskih ljudskih prava na međunarodnoj, europskoj i nacionalnoj razini. Nakon dvaju članaka u kojima se razvoj ženskih ljudskih prava i rodne ravnopravnosti sagledava u hrvatskom, potom u međunarodnom kontekstu (I. dio), slijede radovi koji se bave širokim područjem ženskih ljudskih prava: odnosom vjerskih zajednica prema pravima žena (II. dio), rodnim stereotipima, predrasudama i rodnom diskriminacijom (III. dio), diskriminacijom žena u obrazovanju i znanosti (IV. dio), kao i diskriminacijom žena na radu i u sustavu socijalne skrbi (V. dio), obiteljskim nasiljem (VI. dio) te kršenjem reproduktivnih prava (VII. dio).

Autorice i autori priloga ne dolaze samo iz različitih zemalja (Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Nizozemska i Velika Britanija) nego i iz različitih profesionalnih sredina: iz brojnih akademskih i drugih institucija te iz nevladinih udruga koje se bave zaštitom i implementacijom ženskih ljudskih prava kao nužnim i trajnim procesom. Zbornik dakle odlikuju širina, teorijska i metodološka raznolikost tekstova i interdisciplinarni pristup.

Cilj je konferencije bio ustanoviti uspjehe i poteškoće u teoriji i praksi ljudskih prava žena i ispitati ostvaruju li se ta prava i kako, ne bi li se pokrenula rasprava i pronašli inovativni pristupi navedenim problemima. Nadamo se da će suvremene i intrigantne teme te raznolikost autorskih pristupa potaknuti tu raspravu, kao i nova istraživanja i znanstvene skupove.

* * *

Zbornik je podijeljen na sedam tematskih cjelina, kao što je i sama konferencija bila organizirana u sedam panela.

U prvom dijelu Zbornika razmatra se razvoj standarda zaštite ženskih ljudskih prava u Hrvatskoj i u međunarodnom pravu. U uvodnom tekstu *Izveštavanje Republike Hrvatske o primjeni Konvencije UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena* Helena Štimac Radin iznosi povijest izveštavanja o primjeni Konvencije u Republici Hrvatskoj i aktivnostima koje Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske provodi kako bi podignuo razinu znanja o njezinim standardima. Pokazuje da unatoč uspje-

sima u provedbi Konvencije još postoje kritična područja i zaključuje da je interdisciplinarna analiza stanja ženskih ljudskih prava nezaobilazno oruđe za trasiranje budućih mjera.

Slijedi članak Ivane Radačić *Razvoj ljudskih prava žena u praksi Europskog suda za ljudska prava*. Primjenjujući feminističke teorije različitosti, autorica analizira slučajeve Suda koji se odnose na spolnu diskriminaciju, obiteljsko i seksualno nasilje te reproduktivno samoodređenje i pritom propituje rodnu senzibiliziranost Suda, posebice njegovu primjenu podjele na privatno i javno koja je povijesno postavljena nauštrb žena. Autorica pokazuje kako ta podjela nije premoštena u istoj mjeri u svim područjima ženskih ljudskih prava: najprisutnija je u području reproduktivnih prava jer se trudna žena ne uklapa lako u liberalni koncept subjekta ljudskih prava. Predlaže Sudu redefiniranje te podjele, kao i glavnih koncepata – subjekta, slobode i ravnopravnosti, primjenom feminističke metode postavljanja “ženskog pitanja”.

Drugi dio Zbornika okuplja radove o rodnoj perspektivi u židovstvu, kršćanstvu i islamu – o ostvarivanju ženskih ljudskih prava u tim trima najvećim monoteističkim religijama. Tako Judith Frishman u tekstu *“Zasebna vrsta ljudi”: neki pravni pogledi na položaj žena u židovskom braku i razvodu* razmatra položaj žena u židovskom braku i razvodu usredotočujući se na problem *aguna*, “vezanih žena” – službeno udanih žena koje žive bez muža, odnosno rastavljene su, ali razvod (*get*) ne mogu dobiti. Analizira moguća rješenja: predbračni sporazum prema kojemu muškarac mora dati razvod nakon što se brak građanski razvrgne, sudski iznuden razvod, neoboriva presumpcija pravne nevaljanosti braka utemeljenog na obmani, poništenje braka zbog neudovoljavanja zakonskim uvjetima institucije braka. Autorica pokazuje kako rabini tim rješenjima rijetko pribjegavaju i zaključuje da će promjene položaja židovskih žena biti moguće samo ako više žena postane pravnim stručnjakinjama.

Jadranka Rebeka Anić u tekstu *Ljudska prava žena u kršćanstvu* ističe pluralnost stajališta kršćanskih denominacija prema konceptu ženskih ljudskih prava, služeći se primjerima pripuštanja žena crkvenim službama te stajalištima različitih crkava prema reproduktivnim pravima. Potom analizira problem rodni predrasuda i mogućnost rekonstrukcije poimanja roda i rodni odnosa u kršćanstvu. Zaključuje da egalitarne teološke paradigme rodni odnosa mogu utjecati na promjene sociokulturnih i gospodarskih struktura i tako pridonijeti provedbi ljudskih prava žena.

Rad Zilke Spahić-Šiljak *Ženska ljudska prava – islamska perspektiva* analizira odnos islama prema ženskim ljudskim pravima. Prvi dio bavi se pitanjem dostojanstva ženske osobe i mogućnostima usklađivanja univerzalističke i relativističke perspektive ljudskih prava u islamskoj religijskoj tradiciji; drugi izlaže najznačajnije rodne teorije u islamskoj teološko-pravnoj misli i praksi, a treći prakse stavljanja rezervi na čl. 16. Konvencije koji jamči jednaka prava žena i muškaraca u braku i obiteljskim odnosima. Umjesto zaključka autorica se poziva na zahtjeve za reformom obiteljskih zakona u muslimanskim zemljama koje postavlja Musawah – globalni pokret za ravnopravnost i jednakost u muslimanskim obiteljima kako bi se ukinula rodna segregacija i rodno utemeljena podjela uloga i poslova.

U trećem su dijelu Zbornika radovi koji se odnose na spolne stereotipe, predrasude i diskriminaciju. Nadežda Čačinović u članku *Mizoginija u filozofskoj tradiciji* izlaže stereotipe i predrasude pojedinih filozofa o ženama kroz povijest, bavi se temom žena u filozofiji i završava propitivanjem mizoginije općenito.

Tekst Smiljane Leinert Novosel *Rodni stereotipi, predrasude i diskriminacija žena u politici* analizira podatke empirijskog istraživanja o percepciji građana Republike Hrvatske o rodnoj diskriminaciji u politici provedenog 2009. godine. Autorica se posebno bavi sljedećim pitanjima: percepcijom ravnopravnosti žena i muškaraca u hrvatskoj politici na različitim razinama odlučivanja, percepcijom broja političarki na vodećim funkcijama, razlozima za nedovoljnu participaciju žena u političkom odlučivanju, percepcijom društvenog položaja žena u politici i iskustvima spolne diskriminacije te stavovima o ravnopravnosti spolova u politici. U zaključku sažima nalaze istraživanja te upućuje na nužnost promjene svijesti, uz stalno upozoravanje na neravnopravnost spolova i primjenu zaštitnih mehanizama.

Članak Sanje Sarnavke *Je li Otvoreno zatvoreno za rodnu ravnopravnost?* prikazuje analizu sadržaja četrnaest televizijskih emisija *Otvoreno*, emitiranih u travnju i svibnju 2010. godine. Polazeći od kritičke analize diskursa, autorica pokušava utvrditi koliko su u toj emisiji prisutna pitanja rodne ravnopravnosti, bilo izborom tema bilo prisutnošću žena kao sugovornica stručnjakinja, odnosno promiče li emisija, poriče li ili je posve indiferentna prema oživotvorenju koncepta rodne ravnopravnosti. Zaključuje da *Otvoreno*, iako nije posve zatvoreno prema rodnoj ravnopravnosti, nije imalo veću ulogu u postizanju društvene promjene u pogledu ravnopravnosti spolova.

Četvrti dio Zbornika donosi uvide o ženama i visokom obrazovanju. Otvaramo ga tekstom Jelke Vince Pallua *Androcentričnost obrazovanja i znanosti* u kojemu se govori o povijesnoj nejednakosti žena u pravu na obrazovanje, osobito pravu na visoko obrazovanje, a posljedično i mogućnosti bavljenja znanosti. Prvi dio članka raspravlja o stoljetnoj "nevidljivosti" žena u povijesti (kao predmeta istraživanja i kao istraživačica), a drugi o njihovom položaju u obrazovanju i u znanosti. Na temelju nekoliko primjera položaja žena u tradicijskoj kulturi dalmatinskog zaleđa 18. i 19. stoljeća, dolazi se do spoznaje da se tradicija kao izgovor za diskriminaciju prepoznaje i u suvremenom trenutku – u obrazovanju i znanosti. Autorica zaključuje da istinska razgradnja spolnih stereotipa još nije potpuno zaživjela te da je zamjetna na piramidalnoj strukturi napredovanja i moći u visokoškolskim ustanovama. Upozorava na nužnost jednakosti prava na obrazovanje kako bi se unaprijedio socijalni, ekonomski, obiteljski i profesionalni položaj žena.

Tekst Biljane Kašić *"Feministička intelektualna klasa": zebnje oko integracije i politika spoznavanja* razmatra mjesto *ženskostudijskog* obrazovanja danas kao i položaj feminističkih teoretičarki i njihovu ulogu u promicanju feminizma. Autorica analizira tri razloga zebnji vezanih za feminističko djelovanje kao kritičke pozicije: proizvodnja hegemonijskog diskursa, globalna komodifikacija spoznavanja i znanja te novo centriranje ili umatičnjenje znanstvenih disciplina. Zatim propituje ženske/rodne studije kao mjesto prijepora, posebice u hrvatskom akademskom kontekstu, postavljajući pitanje je li margina jedini prostor feminističke moći. Zaključuje kako je subverzivnost feminističke epistemologije zapravo njezina potencijalnost te da "feministička intelektualna klasa" treba učiniti radikaln epistemologijski skok koji predmnijeva epistemologijska savezništva s drugim kritičkim teorijama, izoštravanje analitičkih naočala i prije svega kritičku samorefleksiju djelovanja unutar *mainstreama*.

U članku *Međunarodna federacija visokoobrazovanih žena: promicanje ženskih ljudskih prava kroz obrazovanje* Elizabeth Poskitt upoznaje nas s razvojem te organizacije s osobitim naglaskom na njezinu ulogu promicanja prava na obrazovanje djevojčica i žena. Autorica nas upoznaje s motivima osnivanja udruge, njezinim aktivnostima, suradnjom s tijelima UN-a, simultano vodeći dvije povijesti – povijest svijeta i povijest Udruge – pokazujući kako je njezina povijest bila povezana sa svjetskim događanjima, osobito diktaturama 20. stoljeća, te njihov utjecaj na prava žena. Ukazuje kako je obrazovanje uvijek bilo onaj presu-

dan element koji je ženama omogućavao da steknu svoje uloge i prava unatoč povijesnim previranjima 20. stoljeća.

U petom su poglavlju tekstovi koji se odnose na ostvarivanje prava žena u sustavu rada i socijalne skrbi. U članku *Spolna segregacija i tržište rada – hrvatski diskurs europskih trendova* Mario Vinković prikazuje problem diskriminacije žena i spolne segregacije na europskom tržištu rada i potom na hrvatskom tržištu, usredotočujući se na propise i institucionalne mehanizme zaštite, da bi se na koncu osvrnuo na manjkavosti hrvatskoga zakonodavnog okvira. Predlaže da se spolna diskriminacija definira i sankcionira kao oblik neizravne diskriminacije. Pritom ističe ulogu obrazovanja, medija, obitelji i pravnih mehanizama u dekonstrukciji rodni stereotipa i predrasuda koje su uvelike uzrok spolne segregacije, kao i potrebu veće participacije žena na svim razinama odlučivanja.

Članak Ivane Kapor Šafranko *Žene kao potencijalni pokretači gospodarskog razvoja Hrvatske* raspravlja o potencijalu žena kao nositeljica ljudskog kapitala u sklopu četiriju komponenti koje izravno utječu na gospodarski razvoj: obrazovanje, (ne)zaposlenost, neplaćeni rad i demografska struktura. Autorica upozorava na nužnost donošenja strategije upravljanja ženskim radnim potencijalom kojom bi se smanjila rastrganost između posla i obitelji te preporučuje niz mjera u tom smjeru.

U tekstu *Rodne asimetrije i beskućništvo u Hrvatskoj* Lynette Šikić-Mićanović i Marija Geiger Zeman bave se rodni dimenzijama problema beskućništva, dajući prikaz kvalitativnog istraživanja o iskustvima žena koje žive u prihvatilištima za beskućnike u tri hrvatska grada (Zagreb, Osijek, Split). Nakon objašnjenja metodologije i iznošenja demografskih obilježja sudionica, autorice analiziraju rodne asimetrije s kojima su se sudionice susretale u trima ključnim područjima: privatnoj sferi, na tržištu rada i u prihvatilištima za beskućnike. Autorice predlažu daljnja kvalitativna istraživanja beskućnica kao podlogu za razvoj politike, pružanje sveobuhvatnih informacija, usluga i pomoći beskućnicama, kao i kontinuiranu i sustavnu evaluaciju u prihvatilištima i na ulicama s timovima kvalificiranih osoba te pomoć ženama bivšim korisnicama prihvatilišta.

U šestom poglavlju *Nasilje nad ženama* Igor Martinović u tekstu *Kaznenopravni aspekti obiteljskog nasilja* govori o tome kako se kaznenopravno regulira nasilje u obitelji te kritički analizira pojedine teorijske aspekte toga kaznenog djela i sudsku praksu. Nakon pregleda međunarodnopravnih obveza Republike Hrvatske u području obiteljskog nasilja autor prikazuje zakonodavna rješenja u

Republici Hrvatskoj, s posebnim naglaskom na kazneno-pravnu regulaciju te problem preklapanja kaznenog i prekršajnog djela kojima se kriminalizira nasilje u obitelji. Na kraju upućuje na probleme u hrvatskom zakonodavstvu u području obiteljskog nasilja te predlaže moguća alternativna rješenja.

U posljednjem, sedmom dijelu Zbornika, u dvama tekstovima razmatra se pitanje reproduktivnih prava žena. Alison Diduck u članku *Reprodukcija i "problem jednakosti"* istražuje osobne i društvene posljedice jedinstvene ženske reproduktivne sposobnosti, tvrdeći da ljudska prava trebaju osigurati da one ne uključuju nepogodnosti i diskriminaciju. Autorica najprije izlaže feminističku kritiku ljudskih prava, zatim raspravlja o jednakosti kao transcendentnoj vrijednosti ljudskih prava, primjenjujući potom ideju jednakosti na reproduktivna prava. Zalaže se za primjenu ideje supstancijalne jednakosti u kontekstu reproduktivnih prava smatrajući da ona omogućuje prepoznavanje bioloških razlika u ime univerzalnosti umjesto njihovih potiskivanja.

Posljednji je rad članak Branke Galić *Reprodukcija i društvena kontrola: reproduktivni status žena u Hrvatskoj i stavovi o njihovim reproduktivnim pravima*. Autorica prikazuje i analizira stavove javnosti o reproduktivnim pravima žena i o njihovu reproduktivnom statusu, pokazujući kako su u neskladu s odlukama službene reproduktivne politike. Zaključuje da je politika reproduktivnih prava i zdravlja u Hrvatskoj posljednjih godina i desetljeća postala regresivna te se zauzima za podršku feminističkom diskursu samoodređivanja žena u reprodukciji. A to zahtijeva odbacivanje politike koja podcjenjuje ili ignorira sposobnost žena za donošenje reproduktivnih odluka i raspolaganje vlastitom seksualnošću.

* * *

Širokim rasponom tema i interdisciplinarnošću ovaj zbornik donosi novu perspektivu u istraživanje ljudskih prava žena. Namijenjen je ne samo stručnim i akademskim krugovima nego i širem čitateljstvu.

Nit vodio je nam je upozoriti na raskorak između poželjnih standarda propisanih Konvencijom (i drugim međunarodnim i nacionalnim instrumentima za zaštitu ljudskih prava žena) s jedne strane te, s druge strane, doživljenog iskustva, življene svakodnevice ili, antropološkim rječnikom, između idealnog/zamišljenog i ostvarenog reda. Nadamo se da će svih sedamnaest tekstova ovoga zbornika potaknuti na promišljanje o nužnosti prepoznavanja, proučavanja i trajne zaštite ljudskih prava žena ne

samo uže akademske krugove nego i širu društvenu zajednicu. Smatramo da je to posebno važno jer, kako stoji u preambuli Konvencije, pun i cjelovit razvoj zemlje, mir i blagostanje svijeta zahtijevaju sudjelovanje žena na svim područjima – ravnopravno s muškarcima. Iznoseći različite stavove prema toj aktualnoj i nadasve intrigantnoj temi, cilj Zbornika nije bio dati konačne odgovore, nego javnosti ponuditi tekstove na promišljanje i raspravu kako bi bili temelj za daljnja istraživanja.

Zahvaljujemo Uredu za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske te Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar na organizacijskoj i financijskoj podršci održavanju konferencije i objavljivanju ovoga zbornika radova. Zahvaljujemo članovima Programsko-organizacijskog odbora, a posebne zahvale idu kolegicama Jadranki Rebeki Anić i Lynette Šikić-Mićanović s kojima smo surađivale u programskoj pripremi skupa.

*U Zagrebu, 2011. godine
Ivana Radačić i Jelka Vince Pallua*

I.

RAZVOJ
LJUDSKIH
PRAVA ŽENA I
RODNE
RAVNOPRAVNOSTI

Helena ŠTIMAC RADIN

IZVJEŠTAVANJE
REPUBLIKE HRVATSKE O
PRIMJENI KONVENCIJE
UN-a O UKLANJANJU
SVIH OBLIKA
DISKRIMINACIJE ŽENA

Republika Hrvatska postala je državom strankom Konvencije UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena notifikacijom o sukcesiji od 8. listopada 1991. godine te se time obvezala na primjenu načela i standarda sadržanih u Konvenciji, kao i na redovito dostavljanje izvješća o napretku ostvarenom u njenoj primjeni. Sukladno članku 18. Konvencije, države stranke dužne su glavnom tajniku UN-a redovito podnositi izvješća o zakonodavnim, sudskim, upravnim i drugim mjerama donesenim radi primjene njenih odredaba kako bi ih Odbor za uklanjanje diskriminacije žena mogao razmotriti.

Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena međunarodni je ugovor te je, prema članku 140. Ustava Republike Hrvatske, dio unutarnjega pravnog poretka i po pravnoj snazi iznad zakona. Njeno dosljedno i sustavno provođenje trajni je izazov svim zemljama potpisnicama s ciljem bržeg unapređivanja, promicanja i sprečavanja kršenja ljudskih prava žena diljem svijeta. U ovom ću tekstu ukratko podsjetiti na historijat procesa izvještavanja o primjeni Konvencije u Republici Hrvatskoj te ću opisati aktivnosti koje Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske provodi kako bi podigao razinu znanja o konvencijskim standardima.

IZVJEŠTAVANJE REPUBLIKE HRVATSKE O PRIMJENI KONVENCIJE

Inicijalno izvješće, predstavljeno 1998. godine, podneseno je Odboru 1994. godine za razdoblje od 1990. do 1994. godine. Izaslanstvo Vlade Republike Hrvatske obavijestilo je UN-ov Odbor o napretku postignutom u navedenom razdoblju, uključujući osnivanje prvog institucionalnog mehanizma za ravnopravnost spolova u Republici Hrvatskoj 1997. godine – Povjerenstva Vlade Republike Hrvatske za pitanja jednakosti, kao i o donošenju prve Nacionalne politike za promicanje jednakosti, koja je sli-

jedila strukturu Pekinške deklaracije i Platforme za djelovanje.

Zaključkom Vlade Republike Hrvatske od 27. ožujka 2003. godine, za izradu Drugog i trećeg periodičnog izvješća bio je zadužen Ured za ljudska prava Vlade Republike Hrvatske. U listopadu 2003. godine to je izvješće proslijeđeno Odboru, pokrivajući razdoblje od 1995. do 2003. godine. Ured za ravnopravnost spolova, osnovan u ožujku 2004. godine, izradio je dodatne odgovore i dostavio ih Odboru u rujnu iste godine. Sljedeće godine predvodila sam hrvatsko izaslanstvo koje je, uključujući i predstavnike/ice Ureda za nacionalne manjine Vlade Republike Hrvatske, Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa, Ministarstva vanjskih poslova i europskih integracija te Ministarstva zdravstva i socijalne skrbi, na 32. zasjedanju Odbora, 18. siječnja 2005. godine, na 673. i 674. sjednici (CEDAW/C/CRO/2-3), predstavilo Izvješće. Struktura izveštavanja, uz uvodno izlaganje, slijedila je uobičajenu proceduru odgovaranja članova/ica izaslanstva na brojna pitanja članova/ica Odbora, pri čemu se po učestalosti izdvajao velik broj pitanja posvećenih društvenom položaju Romkinja.

Na istoj sjednici razmatrana su i izvješća Laosa, Samoe, Alžira, Gabona, Italije, Paragvaja i Turske. Cjelokupan tekst Izvješća, uz dodatne odgovore i sažetak sjednice na hrvatskom i engleskom jeziku, dostupan je na web-stranicama Ureda za ravnopravnost spolova (www.ured-ravnopravnost.hr) te na službenim stranicama UN-a (www.un.womenwatch/cedawdaw/cedaw/32sess.htm).

U preporukama, odnosno Zaključnim komentarima Odbora na podneseno Izvješće, uz pozitivne ocjene o zakonodavnim i institucionalnim promjenama u Republici Hrvatskoj u promatranom razdoblju, istaknuta su i glavna područja zabrinutosti. Od Republike Hrvatske je zatraženo da u sljedećem izvješću usmjeri pozornost na određena kritična područja. Takva su područja: dostavljanje više podataka o položaju žena pripadnica nacionalnih manjina i žena s invaliditetom; osiguranje brze, dosljedne i učinkovite primjene antidiskriminacijskog zakonodavstva; upoznavanje sudaca, osoblja odgovornog za provedbu zakona, poslodavaca i pravnika s reformom zakonodavstva; unapređivanje statističkih podataka razvrstanih po spolu; analiza utjecaja politika i programa usmjerenih ka uklanjanju diskriminacije žena; kadrovske i financijske jačanje Ureda za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske radi učinkovitijeg provođenja njegova mandata; bolja koordinacija i suradnja među različitim mehanizmima za ravnopravnost spolova kao i suradnja s civilnim društvom; osiguravanje jednakih mogućnosti za žene i muškarce na

tržištu rada; uklanjanje diskriminacije Romkinja u zapošljavanju, obrazovanju, sudjelovanju u javnom životu i odlučivanju, zdravstvenoj zaštiti i stjecanju prava na državljanstvo; provedba Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji i donošenje Nacionalne strategije za zaštitu od nasilja u obitelji; uklanjanje stereotipa o spolnim ulogama u nastavnim planovima i programima te udžbenicima; potreba educiranja nastavnoga kadra o pitanjima ravnopravnosti spolova; povećanje zastupljenosti žena u strukturama lokalnih vlasti; jačanje napora u borbi protiv trgovanja ženama i djevojčicama te na suzbijanju iskorištavanja žena prostitucijom, uključujući primjenu Operativnog plana za suzbijanje trgovine ljudima.

Ovdje je potrebno istaknuti da su sve ove preporuke u cijelosti uključene kao prioritetni ciljevi s pripadajućim operativnim mjerama u Nacionalnu politiku za promicanje ravnopravnosti spolova 2006. – 2010. (NN 114/06), čime je jasno iskazana politička opredijeljenost za poduzimanje daljnjih koordiniranih akcija usmjerenih prema provedbi Konvencije na način učinkovitijeg prevladavanja svih onih zapreka koje onemogućuju bržu promjenu društvenih odnosa vezanih uz uspostavljanje ravnopravnosti spolova ne samo *de jure* već i *de facto*. Ilustrativna je i rečenica kojom počinje Nacionalna politika, prije svega zato što nedvosmisleno definira problem i istodobno potvrđuje bit Konvencije izraženu u njenu prvom članku koji sadrži definiciju diskriminacije žena. Prihvaćajući Nacionalnu politiku, Hrvatski je sabor potvrdio to načelo određivši je kao “osnovni strateški dokument Republike Hrvatske koji se donosi s ciljem uklanjanja diskriminacije žena i uspostavljanja stvarne ravnopravnosti spolova provedbom politike jednakih mogućnosti”. Dodatno, sadržaj Konvencije izričito potvrđuje i naš Zakon o ravnopravnosti spolova (NN 82/08, 116/08) prema kojemu se “odredbe Zakona ne smiju tumačiti niti primjenjivati na način koji bi ograničio ili umanjio sadržaj jamstava o ravnopravnosti spolova koja izviru iz općih pravila međunarodnog prava” i eksplicite Konvencije Ujedinjenih naroda o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena (čl. 4. Zakona, NN 82/08).

U tijeku je izrada Četvrtog i petog periodičnog izvješća za prošlo petogodišnje razdoblje u kojemu će Ured za ravnopravnost spolova, kao nositelj njegove izrade, iscrpno izvijestiti o postignutom napretku, brojnim poduzetim mjerama i aktivnostima vezanim uz primjenu Konvencije, a odgovorit će i na sve preporuke sadržane u Zaključnim komentarima Odbora uz detaljniji prikaz statističkih podataka nego što je to prije bio slučaj. Izvijestit ćemo i o donošenju novih antidiskriminacijskih zakona, napretku u osnaživanju institucionalnih mehanizama na nacionalnoj

i lokalnoj razini, kao i o provedbi mnogih drugih mjera vezanih uz suzbijanje nasilja nad ženama, povećanje političke participacije žena na posljednjim lokalnim izborima i drugim akcijama koje poduzima Vlada Republike Hrvatske usmjerenim ka jačanju svijesti javnosti i suzbijanju rodni stereotipa u različitim područjima.

Za potrebe tog izvješća prikupljeno je više od 250 stranica priloga mjerodavnih tijela državne uprave. No, prema najnovijim smjernicama i uputama UN-a za izvješćavanje o međunarodnim ugovorima u području ljudskih prava, odnosno posebnim i periodičnim dokumentima, Izvješće ne bi trebalo prelaziti više od 40 stranica teksta.

AKTIVNOSTI USMJERENE NA UPOZNAVANJE JAVNOSTI S KONVENCIJOM

Odbor za uklanjanje diskriminacije žena u svojim je Zaključnim komentarima na Drugo i treće periodično izvješće zatražio i njihovu široku diseminaciju, kao i diseminaciju Konvencije i njena Fakultativnog protokola, koji je Hrvatska ratificirala 2001. godine.

Ured za ravnopravnost spolova kontinuirano i sustavno poduzima različite aktivnosti kako bi najširu javnost upoznao s Konvencijom, dajući joj potreban publicitet i s ciljem unapređivanja pristupa informacijama o stajalištima i preporukama UN-ova Odbora za uklanjanje diskriminacije žena. Nedugo nakon osnivanja Ureda, potkraj 2004. godine u nakladi od 2000 primjeraka tiskana je studija pod nazivom *Kratak vodič kroz CEDAW – Konvenciju o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena i njezinu primjenu u Republici Hrvatskoj*. Vrijednost tog zbornika radova, koji je sve do danas izuzetno tražen, proizlazi iz nekoliko važnih razloga. Prije svega, on sadrži novi prijevod Konvencije, ali i najvažnije prateće dokumente Konvencije, usporedan prikaz njene primjene u drugim zemljama članicama UN-a, a uz naš Zakon o ravnopravnosti spolova uvrstili smo, zbog sinergijskog učinka, i Nacionalno izvješće o provedbi ciljeva Milenijske deklaracije. Nadalje, studija sadrži i važne autorske tekstove o primjeni Konvencije u Republici Hrvatskoj vodećih predstavnica institucionalnih mehanizama za provedbu politike ravnopravnosti spolova, ali i predstavnica nevladinih udruga, pokrivajući teme u rasponu od prikaza djelovanja pojedinih mehanizama do terminološkog zahvaćanja u jezik kao ogledalo rodne nejednakosti. *Kratak vodič kroz CEDAW* javno je promoviran povodom obilježavanja 25. obljetnice donošenja Konvencije u organizaciji tadašnje Koordinacije za ostvarivanje ustavnog načela o ravnopravnosti spolova.

Drugo izdanje Konvencije i Fakultativnog protokola tiskano je 2006. godine prije svega radi upoznavanja javnosti sa Zaključnim komentarima UN-ova Odbora za uklanjanje diskriminacije žena donesenim povodom razmatranja Drugog i trećeg periodičnog izvješća Republike Hrvatske, ali i zbog stalne potražnje za tekstom Konvencije. U to izdanje uvrstili smo i cjelovito tiskovno priopćenje Odbora iz kojega je potpuno razvidan tijek predstavljanja Izvješća, odnosno pitanja i odgovori hrvatskog izaslanstva, prije svega radi same transparentnosti s obzirom na to da smo nerijetko bili suočeni s netočnim, proizvoljnim, a katkad i tendencioznim interpretacijama pojedinih predstavnica nevladinih udruga i medija.

Treće izdanje Konvencije Ured za ravnopravnost spolova tiskao je 2009. godine i javno ga predstavio na obilježavanju 30. obljetnice Konvencije UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena koje smo organizirali u suradnji s Programom Ujedinjenih naroda za razvoj (UNDP Hrvatska) u prosincu iste godine. Ta se obljetnica obilježila provođenjem brojnih aktivnosti diljem svijeta, što je detaljno prikazano na web-stranici Razvojnog fonda Ujedinjenih naroda za žene – UNIFEM-a (http://www.unifem.org/cedaw30/events_calendar) – na kojoj je uvrštena i informacija o svečanosti obilježavanja u Republici Hrvatskoj. Ono je imalo obilježje konferencije, koju je otvorila predsjednica Vlade Republike Hrvatske gđa Jadranka Kosor i na kojoj se, uz nazočnost brojnih predstavnika/ica tijela državne uprave, nevladinih udruga i medija, raspravljalo o uspjesima i izazovima u primjeni Konvencije općenito, kao i o njenoj primjeni u suzbijanju diskriminacije žena u Hrvatskoj.

Kao primjer dobre prakse potrebno je spomenuti i važnost regionalne razmjene iskustava o izvještavanju o primjeni Konvencije, primjerice moje sudjelovanje na tematskim konferencijama u Beogradu i Podgorici 2007. godine te sudjelovanje direktorice Uprave za rodnu ravnopravnost Ministarstva rada i socijalne skrbi Republike Srbije i direktorice Agencije za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine u Zagrebu 2009. godine na obilježavanju tridesete obljetnice u Hrvatskoj.

Sva navedena izdanja tiskali smo u ukupnoj nakladi od 6000 primjeraka. Publikacije su dostupne javnosti i u elektroničkom obliku na internetskim stranicama Ureda.

Sve ove godine bilježimo veliko zanimanje različitih sudionika za dostavu primjeraka Konvencije UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena te ih redovito distribuiramo Vladinim dužnosnicima/cama, političarima i političarkama, parlamentarcima/kama te ženskim i drugim udrugama za ljudska prava. O Konvenciji se raspravlja

na seminarima i tribinama pa držim da su sve te aktivnosti Ureda značajno pridonijele podizanju svijesti o važnosti i obvezi primjene Konvencije i njenoj komplementarnosti s nacionalnim zakonodavnim i strateškim dokumentima. Govoreći nedavno o Konvenciji, glavni tajnik UN-a naveo je da je riječ o vrlo praktičnom dokumentu koji konkretno propisuje što zemlje moraju činiti na nacionalnoj razini kako bi se postigla ravnopravnost žena te istaknuo da napredak nije automatski, nego zahtijeva velik napor i predanost da bi se postigle potrebne promjene u društvu.

Unatoč tome što je velik dio odredaba Konvencije u Hrvatskoj proveden ili je u postupku provođenja, još postoje različita i vrlo značajna kritična područja koja zahtijevaju daljnje akcije.

ZAKLJUČAK

Interdisciplinarna analiza stanja ljudskih prava žena 30 godina nakon donošenja Konvencije, što je bila i tema međunarodne konferencije na koju se Zbornik odnosi, trajni je proces i nezaobilazno oruđe za trasiranje budućih mjera, a posebno je značajno da se uz institucionalne mehanizme i nevladine udruge istakne uloga, značenje i doprinos znanstvenih institucija i rodnih istraživanja. Upravo je iz tog razloga Ured za ravnopravnost spolova podržao, suorganizirao i ostvario uspješnu suradnju s Institutom društvenih znanosti Ivo Pilar u pripremi ove važne konferencije.

Ivana RADAČIĆ

RAZVOJ LJUDSKIH
PRAVA ŽENA U PRAKSI
EUROPSKOG SUDA ZA
LJUDSKA PRAVA

Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (Konvencija) temeljni je instrument za zaštitu ljudskih prava u Europi, a Europski sud za ljudska prava (Sud), mjerodavan za provedbu te konvencije, najefikasniji je međunarodni mehanizam zaštite ljudskih prava. Presude Suda obvezujuće su za države članice Vijeća Europe pa tako praksa Suda ima velik utjecaj na zakonodavstvo i praksu europskih država. Kao “kvaziustavni” sud cijele Europe, Sud značajno utječe na razvoj europskoga konsenzusa o standardima ljudskih prava (Ryssdal, 1996., 20). Osim toga, Sud utječe i na ostala međunarodna i regionalna tijela zaštite ljudskih prava, koja se često pozivaju na njegovu praksu. Konačno, Sud je jedini međunarodni mehanizam kojemu se pojedinci mogu izravno obratiti. Sve te karakteristike čine ga moćnom institucijom zaštite ljudskih prava koja može značajno pridonijeti i zaštititi ljudskih prava žena u Europi i svijetu.

Međutim, potencijal Suda za zaštitu ženskih ljudskih prava još nije u potpunosti iskorišten. Sud se bavio relativno malim brojem slučajeva kršenja ženskih ljudskih prava, unatoč njihovoj raširenosti i sistematičnosti. Nadalje, i u slučajevima koji su se izravno ticali ženskih ljudskih prava, Sud se rijetko upuštao u feminističku analizu, često marginalizirajući ili zanemarujući ženska iskustva. Konačno, malo je (feminističke) literature o zaštiti ženskih ljudskih prava pred Sudom.

Ovaj članak nastoji popuniti te praznine u literaturi. U njemu se analiziraju slučajevi kršenja ženskih ljudskih prava u praksi Suda – presude u slučajevima spolne diskriminacije, nasilja nad ženama i reproduktivnog samoodređenja, donesene do 1. rujna 2010. godine,¹ s ciljem iden-

1 Sloboda od spolne diskriminacije, rodno uvjetovanog nasilja i sloboda reproduktivnog samoodređenja preduvjet je za zaštitu dostojanstva, autonomije i ravnopravnosti žena, što su osnovne vrijednosti na kojima Konvencija počiva. Ta prava spadaju u kategoriju ženskih prava: prava kršenja

tifikacije prepreka kao i potencijala za učinkovitiju zaštitu ženskih ljudskih prava. Osnovno je pitanje ovog članka u kojoj je mjeri Sud rodno osviješten, posebice u odnosu na primjenu dihotomije privatno/javno, te je li pristup isti u svim područjima ženskih prava. Osnovna je teza članka da bi primjena feminističke metodologije rezultirala učinkovitijom zaštitom ženskih ljudskih prava.

EUROPSKA KONVENCIJA ZA ZAŠTITU LJUDSKIH PRAVA – PREPREKE UČINKOVITOJ ZAŠTITI PRAVA ŽENA I POTENCIJAL SUDA

Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava rodno je neutralna konvencija, a sve donedavno kršenja ženskih ljudskih prava bila su marginalizirana u praksi Suda. Kao i ostalim instrumentima donesenim nedugo nakon Drugoga svjetskog rata, primarni je cilj Konvencije bio spriječiti nastanak novih totalitarnih država i širenje komunizma. Fokus Konvencije bio je na sprječavanju direktnih kršenja građanskih i političkih prava od države, a ne na uspostavi države blagostanja kojom bi se riješili različiti oblici neravnopravnosti u državama članicama. Konvencija je tako bila usmjerena na regulaciju “javne”, a ne “privatne” sfere; njen je cilj bio zaštititi od miješanja države u slobodu razumnog, autonomnog pojedinca.

Podjela na javno/privatno te konceptualizacija subjekta kao “bespolnoga, bestjelesnog bića razuma” i negativne koncepcije slobode kao “slobode od”, te s tim povezana ideja ravnopravnosti kao načela jednakog postupanja, ne opisuje, međutim, točno iskustva žena (i mnogih muškaraca) te ide nauštrb zaštite njihovih prava (Charlesworth, Chinkin i Wright, 1991.; Romany, 1994.; Radačić, 2007.). Žene, naime, najčešće trpe kršenja prava u “privatnoj sferi” te stoga zahtjev državi da se suzdrži od miješanja u privatnu sferu negativno utječe na njihove živote. Također, jednako postupanje u odnosu na muškarce u uvjetima ne samo bioloških razlika nego i, što je bitnije, razlika u moći ne osigurava im stvarnu ravnopravnost.

Tekst Konvencije mogao je tako limitirati njen potencijal da osigura “svima pod jurisdikcijom” država članica ljudska prava.² Međutim, Sud je već od 1970-ih postavio

kojih pogađaju žene jer su žene ili ih pogađaju disproportionalno. Naravno, i ostala, klasična građanska i politička prava bitna su za cjelovitu analizu pitanja zaštite ljudskih prava žena u praksi Suda, no takva je analiza izvan opsega ovog članka.

2 Čl. 1. Konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda (stupila na snagu 3. rujna 1953.), CETS No 5.

načelo da su prava zajamčena Konvencijom “učinkovita i praktična” i da ih treba interpretirati na evolutivan način “u skladu s uvjetima sadašnjice”, smatrajući Konvenciju “živućim instrumentom”.³

Načelo efikasnosti dovelo je do razvoja teorije autonomnih koncepata prema kojoj konvencijski termini imaju autonomno značenje, neovisno o njihovu značenju u nacionalnim pravnim sustavima te široku spektru pozitivnih obveza prema kojima države imaju obvezu štititi prava i u odnosima između pojedinaca (Radačić, 2011.). Na taj način Sud je velikim dijelom premostio podjelu na javno i privatno.

Međutim, ta podjela nije premoštena na jednak način u svim područjima ženskih ljudskih prava: najprisutnija je u području reproduktivnih prava, primjenom teorije slobodne procjene država, prema kojoj države imaju diskreciju u balansiranju između prava pojedinaca i interesa javnosti, dok se u slučajevima nasilja nad ženama državama ne dopušta diskrecija čak ni u privatnoj sferi. U slučajevima spolne diskriminacije, pak, podjela na javno/privatno pojavljuje se putem formalne konceptualizacije ravnopravnosti kao zahtjev za jednakim postupanjem u javnoj sferi, kao što će se vidjeti u sljedećem poglavlju.

SPOLNA DISKRIMINACIJA

Sloboda od diskriminacije, uključujući na temelju spola, zajamčena je čl. 14. Konvencije i Protokolom br. 12 uz Konvenciju.⁴ Dok čl. 14. štiti samo od diskriminacije u uživanju konvencijskih prava te se primjenjuje samo ako činjenice slučaja spadaju u opseg nekog od samostalnih prava, Protokol 12 jamči samostalno pravo.⁵

Odredbe ne definiraju diskriminaciju, no Sud je u praksi razvio shvaćanje da je diskriminacija različito postupanje s osobama u istim situacijama, odnosno isto postupanje s osobama u izrazito različitim situacijama, osim ako za takvo postupanje nema razumnog i objektivnog opravdanja (Radačić, 2008.). Najčešće je, pak, Sud primjenjivao prvi test, dok je test akomodacije razlike primijenjen samo jednom.⁶ Iako Sud smatra da je zabranjena ne

3 Airey protiv Ujedinjenoga Kraljevstva, br. 6289/73 (1996.), Serija A, br. 32.

4 Protokol br. 12 (stupio na snagu 1. travnja 2005.), CETS No 177.

5 Do 1. rujna 2010. postoji samo jedna presuda po čl. 1. Protokola 12: Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine [Veliko vijeće], br. 27996/06 i 34836/06, 22. prosinac 2009.

6 Thlimmenos protiv Grčke [Veliko vijeće], br. 38365/97, ECHR 2000-IV.

samo direktna nego i indirektna diskriminacija, praksa u odnosu na indirektnu diskriminaciju tek je u poveljama, dok ne postoje slučajevi koji se tiču pozitivne akcije.⁷

Zabranjene osnove diskriminacije samo su primjerice navedene. Neke su osnove, kao npr. rasa, religija, spol, seksualna orijentacija, "suspektne", što znači da moraju postojati "vrlo važni razlozi" za različit tretman pojedinaca na tim osnovama. Međutim, kao što ćemo vidjeti u analizi koja slijedi, taj test kod slučajeva spolne diskriminacije nije dosljedno primjenjivan.

Svi slučajevi spolne diskriminacije tiču se različita postupanja i to većinom u pitanjima socijalnih primanja. Također, svi osim jednog tiču se izravne diskriminacije.⁸ Veliku većinu slučajeva podnijeli su muškarci. U većini slučajeva vlada se pozvala na razlike između muškaraca i žena kao opravdanje za različit tretman, i to na biološke razlike, uključujući različite reproduktivne funkcije; fizičke i psihičke razlike; društvene razlike, uključujući različite obiteljske uloge, različite radne obrasce i različit društveno-ekonomski položaj (Radačić, 2008.).

S obzirom na pristup Suda, slučajevi se mogu podijeliti u dvije kategorije: oni u kojima je Sud strogo procjenjivao razloge i oni u kojima je ta procjena bila blaža. U drugu skupinu slučajeva spadaju oni koji se odnose na različit tretman muškaraca i žena u odnosu na roditeljske uloge te različit tretman žena i muškaraca u odnosu na uvjete za socijalna primanja vezana uz dob za odlazak u mirovinu.

U odnosu na roditeljske uloge, u slučaju *Rasmussen* postavilo se pitanje opravdanosti postojanja roka za opovrgavanje očinstva, u slučajevima kada ti rokovi ne postoje za opovrgavanje majčinstva,⁹ dok se u slučaju *Petrović* postavilo pitanje nepostojanja plaćenoga roditeljskog dopusta za očeve (nego samo za majke).¹⁰ U oba slučaja Sud je, polazeći sumnjičavo od pretpostavke sličnog položaja majki i očeva, ostavio državama široko polje slobodne procjene u odlučivanju "postoje li ipak razlike koje opravdavaju različito postupanje". Zaključio je da nepostojanje konsen-

7 Direktna diskriminacija je nepovoljno postupanje uvjetovano nekom od zabranjenih osnova, dok se indirektna diskriminacija događa kada neka naizgled neutralna odredba, kriterij ili praksa ima disproporcionalan nepovoljan učinak na skupinu određenu po jednoj od zabranjenih osnova diskriminacije. Pozitivna akcija, koja se naziva i afirmativnom akcijom i pozitivnom diskriminacijom, je sustav mjera kojima se historijski diskriminiranoj skupini privremeno daju određene povoljnosti usmjerene ostvarenju ravnopravnosti za tu skupinu.

8 Zarb Adami protiv Malte, br. 17209/02, ECHR 2006-VIII.

9 Rasmussen protiv Danske, br. 8777/79, (1984.) Serija A, br. 87.

10 Petrović protiv Austrije, br. 20458/92, ECHR1998-II.

zusa o tim pitanjima u državama članicama u to doba te primarnost uloge majke u odgoju djece opravdava različito postupanje.

U drugoj skupini slučajeva iz druge kategorije, koje su podnosili i muškarci i žene, bila je riječ o različitim dobnim uvjetima za uživanje pojedinih socijalnih primanja vezanih uz različitu dob za odlazak u mirovinu.¹¹ Sud je najprije naglasio da je katkad različito postupanje potrebno kako bi se postigla ravnopravnost, nakon čega je ponovio formulu da su kod razlikovanja prema spolu potrebni vrlo važni razlozi, a na kraju se pozvao na široko polje slobodne procjene država u pitanjima “općih mjera ekonomske i društvene strategije”. Nije, međutim, objasnio kako uskladiti te oprečne principe: jesu li podnositelji zahtjeva u sličnoj ili različitoj situaciji te kako se doktrina slobodnog polja procjene može pomiriti s načelom stroge ocjene kod slučajeva spolne diskriminacije. Sud je ipak pošao od pretpostavke sličnih situacija te samo ovlaš analizirao opravdanja s obzirom na široko polje slobodne procjene u pitanjima administrativne ekonomije i koherentnosti. Također, Sud je uzeo u obzir stav Europskog suda pravde da pitanje različitih dobnih uvjeta za mirovinu i s tim povezanih beneficija spada u diskreciju države,¹² a naglasio je i nepostojanje konsenzusa u vezi s tim pitanjem u državama članicama te zaključio da je različito postupanje bilo opravdano.

U svim ostalim slučajevima Sud je smatrao da nema opravdanja za različito postupanje, strogo ocjenjujući razloge koje su navodile države. Jedna od kategorija slučajeva ticala se diskriminacijskih odredbi o obiteljskim prezimenima. U slučaju Burghartz protiv Švicarske podnositelj zahtjeva nije mogao dodati svoje prezime uz suprugino koje je uzeto kao obiteljsko,¹³ dok u slučaju Ünal Tekeli protiv Turske podnositeljica nije mogla koristiti svoje prezime kao obiteljsko.¹⁴ Sud je u oba slučaja podvrgnuo

11 Jedan takav slučaj je *Stec i drugi protiv Velike Britanije*, u kojem su žene prestale primati dodatak za ozljedu na radu pet godina prije nego muškarci. Vlada je tvrdila kako je logično prestati isplaćivati taj doprinos kad osobe više ne bi radile i da nisu dobile ozljedu na radu te da uzimanje dobi za mirovinu kao dob za prestanak primanja shemu čini jednostavnom, dok je u vezi s različitom dobi za umirovljenje iznijela da je riječ o kompleksnoj ekonomskoj i društvenoj politici za čije donošenje države imaju veći legitimitet. *Stec i drugi protiv Velike Britanije*, br. 65731/01 i 65900/01, [Veliko vijeće] ECHR 2006-. Ostali su slučajevi, svi protiv Velike Britanije, doneseni 22. kolovoza 2006.: *Pearson*, br. 8374/03, *Barrow*, br. 42735/03, *Walker*, br. 37212/02.

12 *Hepple v. Chief Adjudication Officer* [2007] ECR I-3701.

13 *Burghartz protiv Švicarske*, br. 16213/90, (1994.) Serija A, br. 280-B.

14 *Ünal Tekeli protiv Turske*, br. 29865/96, ECHR 2004-X (izvaci).

opravdanja strogoj ocjeni te zaključio da je došlo do spolne diskriminacije. U obzir je uzeo konsenzus o tom pitanju među državama članicama kao i izričitu zabranu diskriminacije u izboru prezimena sadržanu u Konvenciji UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena.¹⁵

U svim ostalim slučajevima države su navele razlike između žena i muškaraca kao opravdanje za različito postupanje. Međutim, različiti radni obrasci, koje su države smatrale relevantnim kod uvođenja restrikcija na imigraciju muževa i zaručnika žena domicilnih u Ujedinjenom Kraljevstvu (dok takve restrikcije nisu postojale u odnosu na supruge i zaručnice), i to zbog zaštite domaćeg tržišta,¹⁶ koji su uzeti u obzir prilikom postavljanja različitih uvjeta za dobivanje socijalnih olakšica muškarcima i ženama, a u vezi s njihovim ulogama hranitelja obitelji i majki,¹⁷ nisu za Sud bili “dovoljno važne razlike”. Takvima nisu smatrane ni navodne biološke razlike u reproduktivnim mogućnostima, u odnosu na nametanje obveze plaćanja doprinosa za skrb o djeci samo muškarcima starijima od 45 godina,¹⁸ ni navodne razlike u “fizičkim i mentalnim karakteristikama”, u vezi s obvezom plaćanja poreza nametnutog muškarcima koji ne služe vatrogasnu službu.¹⁹ Te razlike, čak i u slučaju da su stvarne, Sud je smatrao irelevantnima: uvođenje obveze plaćanja doprinosa nije bilo povezano s pravom na uživanje tih doprinosa u slučaju *Van Raatle*, dok je obveza bila financijske prirode u slučaju *Karlheinz-Schmidt*. Sud je stoga našao kršenja Konvencije.

Dakle, Sud nije imao konzistentan pristup: iako je u prvom slučaju spolne diskriminacije naveo da se razlike u postupanju na temelju spola mogu opravdati samo “vrlo važnim razlozima”, ocjena nije uvijek bila stroga. Sud je stavio fokus na dva čimbenika: (ne)postojanje konsenzusa te materiju slučaja. Međutim, tim čimbenicima nije u svim slučajevima dano isto značenje; dok u nekima ta pitanja nisu razmatrana ili nisu bila odlučujuća, u slučajevima vezanim uz mirovine te obiteljske uloge Sud je stavio

15 Konvencija UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena (stupila na snagu 3. rujna 1981.) 1249 UNTS 13.

16 Abdulaziz, Cabales i Balkandali protiv Ujedinjenoga Kraljevstva, br. 9214/80, 9473/81 i 9474/81, (1985.) Serija A, br. 94.

17 Schuller-Zraggen protiv Švicarske, br. 14518/89 (1993.) Serija A, br. 263, Wessels-Bergervoet protiv Nizozemske, br. 34462/97, ECHR 2002-IV i Willis protiv Ujedinjenoga Kraljevstva, br. 36042/97, ECHR 2002-IV.

18 Van Raatle protiv Nizozemske, br. 20060/92, ECHR 1997-I.

19 Karlheinz-Schmidt protiv Austrije, br. 13580/88, (1994.) Serija A, br. 291-B.

naglasak na činjenicu da je bila riječ o ekonomskoj politici i obiteljskim ulogama. S obzirom na to, čini se da razlike u pristupu leže u društvenoj sferi (obitelji), odnosno činjenici da su razlike bile legitimne i unutar drugoga pravnog sustava. No, takav pristup, koji počiva na podjeli na javno/privatno i pozivanju na druge pravne sustave, nije principijelan. Nadalje, tim se pristupom ne može boriti protiv strukturalne diskriminacije jer on uvjetuje zaštitu prava pojedinca konsenzusom među državama članicama, odnosno u supranacionalnom pravu.

Kod pristupa kojem je cilj ukidanje strukturalne nejednakosti pitanje ne bi bilo postoji li konsenzus te koliko je kompleksno pitanje koje se razmatra, već potpomaže li mjera ili proizvodi nepovoljnosti tradicionalno diskriminiranoj skupini, a pozornost bi se usmjerila na socijalni i politički kontekst spolne diskriminacije u intersekciji s drugim sustavima moći.²⁰ Sud bi u svakom slučaju u kojem se navodi spolna diskriminacija, bez obzira na to podnosi li slučaj muškarac ili žena, pozornost trebao posvetiti odnosima moći između spolova.

Tada pitanje u slučaju *Petrović* ne bi bilo je li Austrija bila ovlaštena smatrati da roditeljski dopust nije bio potreban očevima s obzirom na to da su se majke najčešće brinule o djeci te da praksa varira među državama članicama, nego bi pitanje bilo kako nepostojanje tog dopusta utječe na rodne odnose. Pitanje, pak, u slučaju *Stec* bilo bi kako različiti uvjeti za primanje određenih socijalnih povlastica vezanih uz mirovinu utječu na muškarce i žene i odnose između njih, a ne bi se, zbog kompleksnosti materije, odgovor prepuštao državama. Umjesto pitanja istosti/različitosti i shodno tome istog/različitog tretmana, pitanje ravnopravnosti postalo bi pitanje odnosa moći (MacKinnon, 1987.). Takva rekonceptualizacija ideje ravnopravnosti uključila bi kao pitanja ravnopravnosti i pitanja reproduktivnih prava i nasilja nad ženama.

SLUČAJEVI RODNO UVJETOVANOG NASILJA

Iako Konvencija ne sadrži eksplicitno zabranu rodno uvjetovanog nasilja, ta se zabrana implicitno može iščitati iz brojnih odredbi Konvencije, uključujući pravo na život; slobodu od mučenja i drugih oblika nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja; slobodu od prisilnog rada i ropstva; pravo na obiteljski i privatan život; slobodu od diskriminacije; i pravo na učinkovit pravni lijek. Upravo

20 Za intersekcionalnost vidi: Crenshaw (1989.).

su to i odredbe koje su prekršene u slučajevima nasilja nad ženama.

Slučajevi se mogu podijeliti u nekoliko kategorija: seksualno nasilje, obiteljsko nasilje, ekonomsko nasilje te prisilna ginekološka testiranja. Zbog ograničenosti prostora, ovdje će se analizirati slučajevi seksualnog i obiteljskog nasilja kao najrelevantniji.

Seksualno nasilje

Slučajevi seksualnog nasilja ticali su se sljedećeg: nemogućnost progona nedobrovoljnoga seksualnog odnosa s osobom s mentalnim teškoćama zbog zahtjeva da sama osoba podnese prijavu (X. i Y. protiv Nizozemske);²¹ neefikasnost kaznenog progona silovanja počinjenog u pritvoru (Aydin protiv Turske);²² uključujući neadekvatne ginekološke preglede; neefikasnost zakonodavnog okvira i kaznenog progona silovanja “na spoju” zbog definicije silovanja koja kao bitan element sadrži silu ili prijetnju te usredotočenosti u praksi na fizički otpor (M. C. protiv Bugarske).²³ Ti su slučajevi postavili sljedeća pitanja: Koja su prava implicirana silovanjem? Koje obveze imaju države?

Dok je u prvom slučaju Sud kod silovanja smatrao impliciranim samo pravo na privatan život, a ne i slobodu od mučenja i drugih oblika zlostavljanja, u slučaju *M. C.* Sud je ustanovio da su kod silovanja implicirana oba prava. Međutim, za sada je Sud prepoznao kao mučenje samo silovanje počinjeno od državnog službenika,²⁴ ne želeći definirati o kakvoj je vrsti postupka zabranjenog člankom 3. Konvencije riječ kod silovanja počinjenog od privatne osobe. Također, Sud još nije proglasio silovanje oblikom diskriminacije nad ženama.²⁵

Sud je strogo procjenjivao djela i propuste države, ne ostavljajući im gotovo nikakvo polje slobodne procjene, a vodeći se prije svega pitanjem što efikasna zaštita od silovanja zahtijeva, uzimajući u obzir posebno ranjive skupine žena (u konkretnim slučajevima pripadnice etničke manjine, osobe s duševnim teškoćama, maloljetnice). Državama je nametnuo sljedeće obveze: kriminalizirati sve akte nedobrovoljnih seksualnih odnosa i u slučaju kada žrtva ne

21 Br. 8978/80, (1985.) Serija A, br. 91.

22 Br. 23178/94, ECHR 1997-VI.

23 Br. 39272/98, ECHR 2003-VII.

24 Sud je naglasio osobitu ranjivost žrtvi u slučajevima silovanja u pritvoru/zatvoru.

25 S druge strane, nijedna podnositeljica zahtjeva nije podnijela pritužbu zbog diskriminacije.

pruža otpor (*X. i Y.; M. C.*); ukinuti proceduralne zapreke kaznenom gonjenju nedobrovoljnih seksualnih akata (*X. i Y.*); učinkovito istražiti i goniti ta kaznena djela (*Aydin; M. C.*), što uključuje obvezu da se žrtva ginekološki ispita od kompetentnih osoba na senzibilan način (*Aydin*), odnosno da se kod "silovanja na spoju" gdje ne postoji dokaz primjene sile ispituju sve okolnosti slučaja.

Definirajući silovanje kao svaki oblik nedobrovoljnoga seksualnog odnosa, uključujući kad nema primjene fizičke sile, tj. fizičkog otpora, i u slučajevima kada se u nacionalnom sustavu u pitanju silovanje definiralo silom ili prijetnjom, Sud je silovanje učinio autonomnim konceptom. Takva konceptualizacija koja svjedoči o rodno osjetljivom pristupu Suda progresivna je karakteristika sudske prakse, kao što je i razvoj širokog spektra pozitivnih obveza država.

Jedino što ostaje problematično jest definicijsko razlikovanje između silovanja počinjenog od privatne i službene osobe, što upućuje na prihvaćanje podjele na javno i privatno. Ta bi podjela, međutim, trebala biti irelevantna jer, kao što navodi Žalbeno vijeće Međunarodnoga kaznenog tribunala za bivšu Jugoslaviju, "...silovanje uvijek neophodno dovodi do jake patnje i boli, bilo fizičke bilo psihičke, i na taj način opravdava njegovu karakterizaciju kao akta mučenja..."²⁶ Je li silovanje počinjeno od privatne ili javne osobe ne bi trebalo biti relevantno pri definiciji stupnja ozbiljnosti, nego samo kod ocjene odgovornosti države.²⁷ Nadalje, Sud bi trebao prepoznati diskriminacijski element silovanja, kao akta koji u disproporcionalnom broju pogađa žene, i definirati ga kao oblik diskriminacije, kao što to prepoznaje Odbor UN-a za uklanjanje svih oblika diskriminacije žena.²⁸

Obiteljsko nasilje

Slučajevi obiteljskog nasilja nad ženama²⁹ ticali su se propusta u sprječavanju ubojstva: nepodnošenje kaznene prijave, savjetovanje žrtve kako kvalificirati djelo da se može odustati od progona, kašnjenje u odgovaranju na

26 Kunarac, Kovač i Vuković, ICTY-96-23 (2. lipnja 2002.), toč. 149.–151.

27 U međunarodnom pravu države imaju odgovornost također za suučesništvo te za propuste da uz dužnu pažnju poduzmu sve mjere kako bi se spriječila kršenja ljudskih prava i od pojedinaca, odnosno kako bi se istražila kršenja i kaznilo počinitelje.

28 Vidi Opću preporuku br. 19.

29 U ovu analizu, zbog manjka prostora, nisu uključeni slučajevi obiteljskog nasilja u kojemu su žrtve bile isključivo djeca.

hitan poziv, nepoduzimanje pretrage (Kontrova protiv Slovačke);³⁰ nepoduzimanje pretrage, kratko trajanje mjere obveznoga psihijatrijskog liječenja i njeno neadekvatno provođenje, propust ocjene rizika prilikom puštanja iz zatvora (Tomašić protiv Hrvatske),³¹ neadekvatno zakonodavstvo prema kojem je progon za tešku tjelesnu ozljedu ovisio o volji žrtve, nepostojanje zaštitnih mjera u određenom razdoblju te poslije propust njihovih izricanja (Opuz protiv Turske)³² te zastoj u postupku privremenog odlučivanja o skrbništvu nad djetetom u kontekstu nasilja u obitelji kao i sprječavanja fizičkog nasilja u obitelji u obliku nepostojanja zaštitnih mjera i nepružanja pomoći žrtvi od policije (Bevacqua i S. protiv Bugarske).³³ Slično kao i kod slučajeva seksualnog nasilja, postavila su se pitanja impliciranih prava i obveza država.

U tri slučaja koja su rezultirala smrću: *Kontrova*, *Tomašić* i *Opuz*, Sud je prije svega razmatrao čl. 2. (pravo na život), a podredno i čl. 3. (sloboda od mučenja, nečovječnog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja), dok je u slučaju *Bevacqua* Sud razmatrao kršenje čl. 8. (pravo na privatan i obiteljski život). U slučaju *Opuz* Sud je također našao kršenje čl. 14. (sloboda od diskriminacije) na temelju pasivnosti državnih tijela u zaštiti žrtava zbog raširenog stava da je riječ o "privatnim stvarima" u obitelji.

Kao i u slučajevima seksualnog nasilja, Sud je poduzeo strogu kontrolu propusta države te nametnuo državama sljedeće obveze: 1. uspostaviti učinkovit pravni okvir – kriminalizirati sve akte obiteljskog nasilja, ukinuti zapreke kaznenom gonjenju, kao npr. zahtjev da žrtva pokrene postupak (*Bevacqua*, *Opuz*); uvesti zaštitne mjere (*Bevacqua*, *Opuz*); 2. pružiti direktnu zaštitu u slučaju nasilja: izreći i efikasno provesti zaštitne mjere; kao i širok spektar mjera policijske zaštite, uključujući pratnju, pretrage, uhićenje i pritvor počinitelja; provesti psihijatrijsko liječenje počinitelja; ocijeniti rizik pri izlasku iz pritvora/zatvora; izreći mjere obiteljskopravne zaštite; 3. efikasno istražiti kršenja, osuditi počinitelje te kompenzirati žrtve. Namećući širok spektar pozitivnih obveza, primjenom rodno senzitivnog pristupa, Sud je potvrdio nasilje u obitelji kao teško kršenje ljudskih prava.

30 Br. 7510/04, ECHR 2007-VI (izvaci).

31 Br. 21753/02, 19. listopada 2006.

32 Br. 33401/02, ECHR 2009-.

33 Br. 71127/01, 12. lipnja 2008.

Iako pravo na reproduktivno samoodređenje – pravo odlučiti da li i kada, u kojim razmacima i koliko djece imati, uz informaciju i sredstva za te odluke³⁴ – nije eksplicitno zajamčeno Konvencijom, ta su pitanja sadržana u mnogim konvencijskim pravima, uključujući pravo na privatn i obiteljski život; pravo na život; slobodu od mučenja; slobodu od diskriminacije; slobodu izražavanja; pravo na učinkovit pravni lijek. Ta su se prava našla impliciranim i u slučajevima Suda. Neki od tih slučajeva podnosili su se kako bi tražili zaštitu prava žena na slobodu izbora, dok su se neki podnosili kako bi to pravo opovrgnuli.

Najrelevantniji slučajevi za pitanje reproduktivnog samoodređenja odnosili su se na dobrovoljan prekid trudnoće.³⁵ Oni se mogu klasificirati na one koji su se ticali prava potencijalnih očeva da sudjeluju u odlučivanju o prekidu trudnoće, tj. spriječe odluku žene da počini pobačaj (X. protiv Velike Britanije; R. H. protiv Norveške i Boso protiv Italije),³⁶ te na one koji su se ticali prava žena: kriminalizacija pobačaja u slučajevima kad ne postoje medicinske indikacije (Bruggerman i Scheuten protiv Njemačke),³⁷ nedostupnost zakonitog pobačaja u praksi u slučaju rizika za zdravlje te nepostojanje efikasnog sustava koji bi žurno riješio neslaganje trudnica i liječnika (Tysiac protiv Poljske).³⁸

Ti su slučajevi otvorili sljedeća pitanja: Ima li fetus prava? Tko o tome odlučuje, odnosno tko predstavlja njegove interese? Koja prava imaju partneri trudnih žena i kako balansirati između njihovih prava i prava žena? Koja prava imaju (trudne) žene? Je li, i na koji način, implicirano pravo na ravnopravnost?

Ima li fetus pravo na život detaljno je razmatrano u slučajevima potencijalnih očeva, no nije konkluzivno riješeno. Sud je zaključio da je interes fetusa povezan s interesom trudnice te da bi apsolutno pravo na život fetusa kršilo pravo trudnice, no nije odlučio između opcija

34 Konvencija UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena, čl. 16. st. 1.

35 Osim tih, bitni su oni koji se odnose na prava organizacija što se bave reproduktivnim zdravljem žena: Open Door and Dublin Well Women protiv Irske, br. 14234/88 i 14235/88, (1992.) Serija A, br. 246-A i Women on waves i drugi protiv Portugala, br. 31276/05, ECHR 2009.

36 X. protiv Velike Britanije (poznat i kao Patton v UK) (odluka), br. 8416/78, (1980.) European Human Rights Review 3:408 (Komisija); R. H. protiv Norveške (odluka), br. 17004/90, (1992.) Decisions and Reports 73:155 (Komisija); Boso protiv Italije (odluka), br. 50490/99, ECHR 2002-VII.

37 Br. 6959/75, (1997.) European Human Rights Review 3:244 (Komisija).

38 Br. 5410/03, ECHR 2007-.

da fetus uopće nema pravo na život ili ima to pravo pod određenim okolnostima. Primjenjujući formulu “čak i ako postoji pravo na život fetusa u određenim okolnostima”, Sud se upustio u ocjenu jesu li zakonska rješenja poštovala pravedan balans između prava trudnice i interesa fetusa. U svim slučajevima kod kojih su zakonska rješenja dopuštala pobačaj barem u okolnostima opasnosti za život i zdravlje trudnice (a u jednom slučaju i na zahtjev), mogućnosti malformacije fetusa te začeca koje je posljedica silovanja, odlučeno je da je država takav balans održala.

Balansiranje između prava žena i fetusa, međutim, nije prihvatljivo iz više razloga: ono podrazumijeva lažnu konceptualizaciju subjekta kao “ograničeno, jedinstveno sebstvo” (Savell, 2002.) koji ne uključuje trudne žene i pretpostavlja sukob između žene i dijela njezina tijela, a državi daje moć da riješi takav “sukob”, s obzirom na to da fetus ne može sam braniti svoje interese.

Što se tiče balansa između prava žena i muškaraca, Sud je odlučio da prava žena (na privatan život) pretežu s obzirom na to da je trudna žena “osoba koju se primarno tiče trudnoća i njeno održavanje ili prekid” (X. protiv Velike Britanije, toč. 27.). S obzirom na različit položaj žena i muškaraca po pitanju reprodukcije, Sud je smatrao da države nisu prekršile odredbe o zabrani diskriminacije zbog toga što muškarcima nisu omogućile pravo veta na odluku žene. Na taj je način Sud prepoznao kako princip rodne ravnopravnosti zahtijeva da se ženi dade moć odlučiti o tom pitanju, kao što je naveo i Odbor UN-a za uklanjanje svih oblika diskriminacije žena u Općoj preporuci br. 21. (1994.).

Unatoč prepoznavanju da se regulacijom pobačaja miješa u privatni život trudne žene, Sud ipak nije eksplicitno prepoznao pravo na pobačaj kao implicitno u čl. 8. Konvencije. Sud je, naime, u slučaju *Bruggeman* (toč. 56.) ustvrdio da je “zahtjev za poštovanjem privatnog života automatski reducirana svaki put kada pojedinac dovede svoj privatni život u kontakt s javnim životom”, navodeći primjere iz prakse – fotografiranje bez pristanka na javnome mjestu te prava na držanje psa u društvenim stanovima. Zaključio je da se kriminalizacijom pobačaja na zahtjev država nije miješala u privatan život, pozivajući se pritom i na različitost u pristupu država članica Konvencije.

Ta se formula temelji na podjeli na javno/privatno, koja nije primjenjiva u slučaju trudnoće iz više razloga: ne postoji izbor da se privatni život izloži javnosti na način koji postoji u navedenim primjerima, ne postoji čisto privatni aspekt života jer su naši životi uvijek povezani sa životima drugih, a postojanje javnog interesa ne umanjuje zahtjev za zaštitom samoodređenja.

S druge strane, Sud je u slučaju *Tysiac* zaključio da kada države učine pobačaj zakonitim, onda moraju osigurati da je dostupan i u praksi. Smatrajući da se pitanja pobačaja tiču “prava na autonomiju” kao i “prava na fizički i psihički integritet” žena, Sud je naglasio važnost postupovnih jamstava kojima bi se osigurao terapijski pobačaj u praksi, posebice kada postoji sukob oko toga postoje li uvjeti za zakonit pobačaj. Smatrao je da takve procedure trudnoj ženi moraju jamčiti mogućnost da se osobno očituje, da tijelo koje donosi odluku tu odluku mora izdati pismeno i da postupak mora biti pravodoban kako bi se ograničili problemi koji mogu nastati kasnim pobačajem. Nametanje te konkretne pozitivne obveze i afirmacija pitanja pobačaja kao pitanja samoodređenja pozitivni su aspekti te presude. Međutim, problematično je to što je Sud opet propustio očitovati se o tome postoji li pravo na pobačaj – barem u okolnostima opasnosti za zdravlje trudne žene, marginalizirajući na taj način pitanje reproduktivnih prava. Nadalje, Sud se nije osvrnuo na navode o spolnoj diskriminaciji, zanemarujući time važnost prava na reproduktivno samoodređenje za ravnopravnost spolova.

Umjesto definiranja reproduktivnog samoodređenja kao pitanja ljudskih prava i rodne ravnopravnosti, Sud je to pitanje definirao kao delikatno moralno pitanje o kojem nema konsenzusa, te na temelju toga dao državama široko polje slobodne procjene, provodeći samo blagu ocjenu mjera.

ZAKLJUČAK

Europski sud za ljudska prava sve se češće susreće sa slučajevima kršenja ljudskih prava žena i sve je rodno osjetljiviji. Rodno osjetljiv pristup posebno je prisutan u slučajevima nasilja nad ženama. Sud je prepoznao nasilje nad ženama kao kršenje ljudskih prava, uključujući one od fundamentalne važnosti, i kao oblik diskriminacije nad ženama. Državama je, pak, nametno širok spektar obveza, uključujući uspostavu efikasnog zakonodavstva koje poštuje autonomiju žena te štiti njihov fizički i psihički integritet, uspostavu mjera direktne zaštite, efikasan progon, kažnjavanje počinitelja i reparaciju žrtve.

S druge strane, reproduktivno samoodređenje još nije prepoznato kao ljudsko pravo i pitanje ravnopravnosti, iako je prepoznata važnost tog pitanja za autonomiju žena, čiji interesi pretežu nad interesima muškaraca. Trudna se žena teško uklapa u liberalni koncept subjekta kao bestjelesnog pojedinca razuma, a njezina iskustva nemaju analogiju u iskustvima muškaraca. Dok prepoznavanje prava

na slobodu od rodno uvjetovanog nasilja zahtijeva samo redefiniranje podjele na javno/privatno, zaštita prava na reproduktivno samoodređenje zahtijeva rekonceptualizaciju subjekta i ravnopravnosti.

Kako bi žene postigle stvarnu ravnopravnost, ona bi se trebala konceptualizirati kao borba protiv rodnih hijerarhija i nepovoljnosti. Međutim, Sud rodnu ravnopravnost definira ponajprije kao zahtjev za jednakim postupanjem u javnoj sferi. Takvo poimanje ravnopravnosti kao istosti počiva na ideji subjekta kao apstraktnog, bespolnog, bestjelesnog pojedinca koji nije ograničen svojim statusom i društvenim položajem, što ne odgovara iskustvima žena (Marshall, 2005.).

Metoda za uključivanje iskustava žena i propitivanje njihove subordinacije jest postavljanje “ženskog pitanja” – jesu li, zašto i kako žene izostavljene ili nedovoljno zastupljene u nekom pravnom pravilu ili praksi; održavaju li, zašto i kako pravna regulativa i praksa podčinjenost žena; kako promijeniti pravila i praksu da uključe iskustva žene i ne održavaju njihovu podčinjenost (Bartlett, 1990.). Primjena te metode rezultirala bi definiranjem nasilja nad ženama i reproduktivnog samoodređenja kao pitanja ravnopravnosti i ljudskih prava.

LITERATURA

- BARTLETT, K. (1990.), *Feminist Legal Methods*. *Harvard Law Review*, 103 (4): 829-888.
- CHARLESWORTH, H., CHINKIN, C. i WRIGHT, S. (1991.), *Feminist Approaches to International Law*. *American Journal of International Law*, 85 (4): 613-645.
- CRENSHAW, K. (1989.), *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics*. *University of Chicago Legal Forum*, 89: 139-169.
- MACKINNON, K. (1987.), *Feminism Unmodified: Discourse on Life and Law*, Cambridge, MA, Harvard University Press, str. 32-46.
- MARSHALL, J. (2005.), *Humanity, Freedom and Feminism*, Ashgate, Aldershot.
- Odbor za uklanjanje svih oblika diskriminacije žena (1992.), *Opća preporuka br. 19: Nasilje nad ženama*, <http://www.ohchr.org>

- [un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/recomm.htm](http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/recomm.htm) (10. 12. 2010.)
- Odbor za uklanjanje svih oblika diskriminacije žena (1994.), Opća preporuka br. 21: Ravnopravnost u braku i obiteljskim odnosima, <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/recomm.htm> (10. 12. 2010.)
- RADAČIĆ, I. (2007.), Human Rights of Women and the Public/Private Divide in International Human Rights Law. *Croatian Yearbook of European Law and Policy*, 3: 443-468.
- RADAČIĆ, I. (2008.), Gender Equality Jurisprudence of the European Court of Human Rights. *European Journal of International Law*, 19 (4): 841-857.
- RADAČIĆ, I. (2011.), Interpretativna načela Europskog suda za ljudska prava. U: I. Radačić (ur.), *Uskladenost hrvatskog zakonodavstva i prakse sa standardima Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda*, Zagreb, Centar za mirovne studije.
- ROMANY, C. (1994.), State Responsibility Goes Private: A Feminist Critique of the Public/Private Distinction in International Human Rights Law. U: R. Cook (ur.), *Human Rights of Women: National and International Perspectives* (str. 85-116), Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- RYSSDAL, R. (1996.), The Coming of Age of the European Convention of Human Rights. *European Human Rights Law Review*, 1: 18-29.
- SAVELL, K. (2002.). The Mother of the Legal Person. U: S. James i S. Palmer (ur.), *Visible Women: Essays on Feminist Legal Theory and Political Philosophy* (str. 29-69), Oxford, Hart.

II.

ŽENSKA
LJUDSKA PRAVA
I RELIGIJSKE
ZAJEDNICE

Judith FRISHMAN

“ZASEBNA VRSTA
LJUDI”: NEKI PRAVNI
POGLEDI NA POLOŽAJ
ŽENA U ŽIDOVSKOM
BRAKU I RAZVODU

Rabinski diskurs u svojim pogledima i stajalištima nipošto nije monolitan: rabinska literatura prepuna je različitih mišljenja o gotovo svakoj temi, među ostalim i o ženama. No, jedno je jasno: “žene su zasebna vrsta ljudi” (Babilonski talmud Šabat 62a), tj. drukčije od muškaraca. Ta se razlika dakako odnosi na društveni i pravni položaj žena, no može se ticati i njihovih urođenih osobina. Različitost položaja vrijedi unatoč tome što su Židovke imale, i još uvijek imaju, bitno mjesto u obiteljskom životu, ekonomiji i obdržavanju obreda, i to ne samo kod kuće nego i u javnom životu. Sredinom 19. stoljeća zagovornici vjerske reforme rijetko su se zalagali za promjenu javne uloge žena unatoč tome što je sve više žena pohađalo bogoslužje, a muškarci sve manje održavali obrede. Nekoliko je žena tražilo privatno bogoslužje ili su djelovale kao rabini a da to nisu bile. Šezdesetih godina, u doba drugog vala feminizma, stvari su postajale radikalnije: židovske žene, dobro obrazovane i aktivne u židovskoj zajednici, tražile su jednake vjerske obrede. Tih godina Hebrew Union College, rabinska škola američkoga reformskog pokreta, otvorila je vrata studenticama i 1972. za ulogu rabina pripremljena je prva Amerikanka, Sally Priesand. Ubrzo nakon toga, 1975. godine, diplomirala je na Hebrew Union Collegeu, na kantorskom fakultetu pri Jewish Institute of Religion, prva žena. Brzo su ih slijedili američki rekonstrukcionista i konzervativci; kod potonjih nije prošlo bez popriličnih rasprava. Nedavno je Sara Hurwitz postala prva ortodoksna Židovka u Sjedinjenim Američkim Državama kojoj je naslov “raba” (rabinka) dodijelio njezin učitelj rabin Avi Weiss s Hebrejskog instituta Riverdale (Bronx, New York).¹ Danas je velik udio žena aktivnih u odborima sinagoga, žena koje pohađaju židovske seminare i rade u židovskim općinama čak doveo do toga da se počne govoriti o fe-

¹ O Sarinu slučaju više na: <http://yeshivatmaharat.org/saras-story>.

minizaciji religije (kao što je to bio slučaj u 19. stoljeću).² Možda je sporno stoji li ta ocjena, no nema dvojbe da nijedno pitanje nije toliko podijelilo židovsku zajednicu u 20. i 21. stoljeću kao što je to pitanje položaja žena (Sattlow, 2006., 48–49).

Pravo na isključivanje žena s vodećih položaja u židovskom svijetu opravdava se cijelim nizom socioloških, psiholoških i halahičkih (pravnih) argumenata. Jacob Neusner, vodeći stručnjak za rabinsko židovstvo, prvi je sustavno proučavao pristup ženama u Mišni, najranijem tekstu o vjerskom zakonu (Neusner, 1979., 79–100).³ Njegov je zaključak da je opća svrha mišnajskih rabina uspostaviti red u (naizgled) kaotičnom stanju svijeta i u svakodnevni život unijeti pobožnost – u poljske plodove, dom i ognjište, svetište i hram. Remećenje toga dobro uređenog, idealnog društva – koje je upravo odraz Božjih nauma za stvorenje – ravno je prijestupu. U tom su društvu muškarci norma, a žene ono abnormalno i stoga su potencijalan izvor kaosa.⁴ I žene podliježu sanktifikaciji, i to u odnosima s muškarcima. Osobito su teški trenuci predavanja, kada žena odlazi iz očeve ili muževe kuće kao odrasla a (još) ne ulazi pod okrilje drugog muškarca, tj. prije udaje, razvoda ili udovištva. Te trenutke, kada su žene objekti muškog djelovanja a ne subjekti vlastitih života, vrlo pedantno uređuju zakoni o braku i razvodu izloženi najprije u Mišni i potom u Talmudu.

ZAKONI O BRAKU I RAZVODU

Nesumnjivo najurgentniji problem koji proistječe iz današnjih židovskih zakona koji uređuju brak i razvod – problem koji je na dnevnom redu gotovo dvije tisuće godina – jest *aguna*. *Aguna* ili “vezana žena” jest žena koja je službeno udana, ali živi bez muža, odnosno rastavljena je od njega. Razlozi mogu biti razni, na primjer: 1. muž može ostaviti ženu i odbiti dati joj dokument o razvodu (*get*); 2. muž je mogao nestati na dugu putovanju, na moru ili u ratu i nema svjedoka da je umro; 3. muž se duševno razbolio i primljen je u psihijatrijsku ustanovu. Dokle god

2 Aktivno sudjelovanje i visoka vidljivost žena – židovskih i nežidovskih – čini se da će 2010. biti obilježje zajedničko svim organiziranim i neorganiziranim vjerskim pokretima.

3 Mišna (čija se konačna redakcija oko 200. g. n. e. pripisuje rabinu Jehudi Haasi, patrijarhu) jedno je od najautoritativnijih djela židovskog prava; sastoji se od šest redova, od kojih je jedan, Našim, gotovo cio posvećen ženama.

4 Žene predstavljaju ono kaotično utoliko što su bliže prirodi, a za muškarce se smatra da su proizvođači kulture. Vidjeti Ortner, 1974., 67–87.

joj nije ponuđen dokument o razvodu ili nema svjedoka o muževoj smrti, smatra se da je žena udana – *eshet iš* (muškarčeva žena, žena koja pripada muškarcu) – i prema tome ne smije ući u novu vezu. Uz to žena može biti ucijenjena u pogledu uzdržavanja ili skrbi za djecu u razmjenu za dokument o razvodu; otmice su u židovskom svijetu sada sve češća pojava.

Razmotrimo najprije ishodišta tog problema. Biblija govori o dokumentu o razvodu (Ponovljeni zakon 24,1), ali nema spomena ni o kakvom bračnom ugovoru. Bračni ugovor potječe iz rabinskog razdoblja i uveden je kako bi se spriječila pitanja dvojbenog statusa (koja vode kaotičnim situacijama) i zajamčila osnovna prava žena.

U bračnom ugovoru muž 1. obećava raditi u korist svoje žene (donositi prihod), poštovati je, uzdržavati i podržavati prema običajima židovskih muškaraca; 2. obvezuje se dati joj izvjesnu svotu novca (u slučaju razvoda) te 3. brinuti se za hranu, odjeću i druge (osnovne) potrebe te živjeti s njom u bračnim odnosima prema općenito važećim običajima. Ostaje da žena pristane na muškarčevu ponudu da mu bude žena i bez njezina pristanka brak se ne može sklopiti (zapravo zrela žena može odbiti zaruke koje je dogovorio njezin otac kad je bila malodobna). Visina miraza koju žena donosi upisuje se u ugovor. Vrijednost miraza povećava muž (u standardnim ugovorima iznos je dvostruk) i služi kao alimentacija u slučaju razvoda ili naslijeđa u vrijeme muževe smrti.⁵

Kada se uda, žena postaje “muškarčeva žena”, što znači da muž ima kontrolu nad njezinom imovinom (u načelu i ako nije drukčije određeno) kao i da odlučuje o njezinu kretanju. Odredba preljuba u židovskom pravu izvodi se iz statusa udane žene, tj. preljub se događa kada je muškarac u vezi s udanom ženom. Treba ga kazniti, ali ne zbog seksualnih odnosa izvan braka,⁶ nego zato što je u tim odnosima sa ženom koja pripada drugom muškarcu. Znači, kada se uda, žena nema punu vlast nad sobom. To potvrđuju obred i čitanje dokumenta o razvodu. Dokument o razvodu izdaje samo muškarac, a da bi bio valjan, žena

5 Prema židovskom pravu žene ne nasljeđuju udio u očevoj kući i/ili imanju. Bračni ugovor može određivati da djeca bračnog para ili, u slučaju poliginije, čak djeca druge žene, moraju uzdržavati ženu od muževa imetka nakon njegove smrti i to doživotno. Kad je posrijedi nasljeđivanje, suvremeni Židovi obično se drže građanskog zakona.

6 Oženjen muškarac koji ima seksualne odnose s neudanom ženom nije počinio preljub jer neudana žena nije vlasništvo drugog muškarca. Poliginija ne podrazumijeva kršenje biblijskog zakona i nije strogo zabranjena, bez obzira na amandman rabina Gershoma donesen u 11. stoljeću, kojim se poliginija u zapadnoj Europi zabranjuje.

ga mora prihvatiti.⁷ Kako bi se razumio tijekom izlaganja u ovom tekstu, slijedi tekst dokumenta o razvodu:

Dana ... u tjednu ... u gradu ... svojevoljno pristajem, *ničim ograničen*, otpustiti, osloboditi i pustiti tebe, svoju ženu ... kći od... koja je do sada bila moja žena.

Ovime te oslobađam, otpuštam i puštam kako bi imala dopuštenje i vlast nad sobom da se udaš za kojeg god muškarca želiš. Nitko te ne smije sprečavati od današnjeg dana nadalje i dopušteno ti je biti udana za bilo kojeg muškarca. Ovo će biti za tebe, od mene, dokument o otpustu, i dokument o slobodi, u skladu sa zakonima Mojsijevim i naroda Izraela.

(potpis dvaju svjedoka [koji potvrđuju dokument])

Iz teksta dokumenta o otpustu sada bi trebalo biti jasno da udana žena dolazi pod muževu vlast, vlast koju je najprije vršio njezin otac kada je bila malodobna. Svoju slobodu i vlast nad samom sobom ponovno stječe razvodom.

Kako je rečeno, u većini je slučajeva muž taj koji je neposlušan i odbija izdati *get*; doista, većina problema vezanih za razvod nastaje zbog tog odbijanja. Tijekom vremena ponuđeno je mnogo rješenja za problem *agune*, od najranijeg razdoblja do danas. Ta su rješenja zakonska rješenja utoliko što židovski brak očito nije jednostavno izjava ljubavi, nego pravno pitanje; poput drugih pravnih transakcija, zapečaćen je ugovorom. Rješenje koje vrijedi razmotriti iznio je židovski reformski ili liberalni pokret u Njemačkoj u 19. stoljeću. Nekoliko uglednih rabina predložilo je da bi u zemljama u kojima građansko vjenčanje i razvod traži građanski zakon, prije vjerskog obreda vjenčanja i njegova razvrgnuća,⁸ najjednostavnije rješenje bilo da vjerske vlasti priznaju građanski razvod. To je značilo da bi vjerski postupak razvoda slijedio automatski nakon građanskog razvoda, izvršenog *de jure* čak i ako se nije *de facto* dogodio putem *geta*. To rješenje nije tako iznenađujuće kao što se čini jer s iznimkom obiteljskog i nasljednog prava većina židovskih zakona više nije bila na snazi ili su čak izgubili važnost nakon rušenja Hrama i rimskog

7 Prije amandmana rabina Gershoma nije se tražio ženin pristanak. Rabini su nadugačko raspravljali o valjanu razlogu za razvod. Razlog za razvod je, prema nekima, ako žena ne udovoljava mužu bez ikakvoga određenog razloga; drugi navode nemoral kao dostatan razlog.

8 Ta je situacija gotovo univerzalna. Sjedinjene Države dopuštaju svećenicima da djeluju kao predstavnici države uz odgovornost da ispune odgovarajuće formulare i podastru ih uredu mjesnog službenika. Na taj se način zapravo sklapa građanski brak iako bez građanskog obreda.

osvojenja Jeruzalema 70. godine. Nadalje, kao posljedica prosvjetiteljstva i Francuske revolucije, židovske su zajednice izgubile svoju jurisdikciju, više nisu bile autonomne i regulirali su ih država i lokalni zakoni.⁹ Židovi kao pojedinci bili su emancipirani i dobili su građanska prava, stječući tako veću osobnu autonomiju. Stoga su ti njemački reformatori smatrali da je priznavanje civilnog razvoda malen korak, korak koji će ukloniti sve probleme osim problem *agune* i nezakonite djece.¹⁰

Američki reformski Židovi (nasljednici njemačke liberalne židovske baštine) držali su se tog propisa više od 75 godina. Ortodoksne su se skupine međutim odbile odreći ili umanjiti moć židovskog zakona (kako su ga shvaćale) izjednačivanjem građanskog razvoda *de facto* s crkvenim razvodom.¹¹ Židovski brakovi ostajali su valjani dok nisu razriješeni vjerskim postupkom razvoda); bez *geta*, žena se i dalje nije mogla preudati. Ako bi se udana žena ipak (građanski preudala i) rodila djecu s drugim muškarcem, ta bi se djeca smatrala nezakonitim. U praksi se status razvedenih među pripadnicima reformskih židovskih zajednica nije priznavao pa je ubuduće brak između ortodoksnih i neortodoksnih Židova postao problematičan. U nastojanju da se održi jedinstvo naroda Izraela,¹² ponuđeno je mnogo alternativnih rješenja, među kojima ću ukratko izložiti sljedeće: 1. predbračni sporazumi; 2. iznuđeni razvod; 3. brak utemeljen na obmani; 4. poništenje braka.

9 Građanska jednakost nije uniformno dana Židovima u Europi. U Francuskoj i Nizozemskoj Židovi su postali građani potkraj 18. stoljeća. To je vrijedilo za Židove u Njemačkoj 1870. nakon razdoblja dugog više od 50 godina u kojemu su im dana i potom opozvana mnoga prava. Židovi u Rusiji dobili su jednaka građanska prava tek nakon Oktobarske revolucije 1917. godine.

10 Djeca koju je udana žena dobila s muškarcem koji joj nije muž (čak i ako ju je muž ostavio, uzeo drugu ženu, nestao ili postao umno poremećen) smatrala su se kopiladi (*mamzerim* ili nezakonitim) prema židovskom pravu (za razliku od djece neudane žene). *Mamzerim* su zakoniti bračni partneri samo za druge mamzerime.

11 Iznimka u ortodoksnim krugovima bio je glavni istanbulski rabin početkom 20. stoljeća.

12 Argumente o jedinstvu naroda Izraela najčešće upućuje ortodokсни rabin protiv inovacija u neortodoksnoj zajednici. Primjer je odbijanje ortodoksnih rabina da neortodoksne obraćenike priznaju za Židove (a temelji se na odbijanju ortodoksnih rabina da priznaju autoritet neortodoksnih rabina zbog njihova odnosa prema otkrivenju i manje važnosti koju pridaju halahi).

PREKID BRAKA U SLUČAJEVIMA NEPOSLUŠNOG MUŽA

Predbračni ugovori

Rabini konzervativnog i reformskog pokreta diljem svijeta često ohrabruju parove da u svoj bračni ugovor uključe predbračni sporazum. Par u tom predbračnom sporazumu prihvaća da se nakon rastave braka na građanskom sudu moraju pojaviti na *Bet Dinu* (židovskom sudu) i držati se njegovih uputa i odluka s obzirom na rastavu njihova braka prema židovskom pravu. Obvezu pojavljivanja pred *Bet Dinom* i obvezivanja njegovim uputama, prema tom sporazumu, nameće građanski sud. Svaki partner izjavljuje da pristaje na uvjete *ketube* (bračnog ugovora) i da je spreman na njih se obvezati.¹³ Budući da rabinski sud nema drugih ovlasti osim autoriteta koji mu dobrovoljno priznaju članovi zajednice, mora se pribjeći svjetovnim ili državnim vlastima, osobito kada je uvedena novčana kazna, primjerice kao u slučaju kada se globa određuje neposlušnoj stranci za svaki dan koji on ili ona odbija ispuniti uvjete ugovora. Budući da je zabranjeno prisiljavati muškarca da ženi dade razvod, predbračni dobrovoljni sporazum kako će se držati odluke sudova, uključujući nametnutu novčanu naknadu, unaprijed priječi primjenu sile.

“Poticanje” razvoda

Unatoč zabrani primjene sile pri razvodu, rabini, uključujući ortodoksne rabine, slažu se da sud može prisiliti muža da ženi dade razvod ako za to postoje dostatni razlozi. Primjer je dostatnog razloga slučaj kada muž tuče ženu. U Državi Izraelu, gdje je obiteljsko pravo službeno dodijeljeno židovskim sudovima, muškarce se doista katkada šalje u zatvor zbog odbijanja da svojim ženama daju razvod. Kada je neposlušan muškarac lišen slobode, pribjegava se pravnoj fikciji prema kojoj se za pritvorenoga smatra da bi se rado u načelu držao zapovijedi, ali da je u praksi dopustio da ga nadvladaju loše sklonosti. Sud će mu tada ponuditi pomoć kako bi ostvario svoje prave želje

13 Predbračni sporazum koji je najčešće uključen u današnju egalitarnu (konzervativnu) *ketubu* jest takozvana Liebermanova klauzula, koju je predložio prof. Saul Lieberman sa Židovskoga teološkog seminara Amerike (JTS), i koji su Rabinska skupština i JTS prihvatili 1953. godine. Konzervativni *Bet Din* predložio je 1991. da mladenka i mladoženja potpisuju “pismo namjere”, a tekst bi bio približno jednak tekstu Liebermanove klauzule. Za konzervativne židovske zakone o braku i njegovu razvrgavanju vidjeti Klein, 1977., 379–418; 449–509; za Liebermanovu klauzulu vidjeti Klein, 1977., 393, i The Rabbinical Assembly, 1998., C31–34.

tako što će ga zatvoriti, oduzeti mu putovnicu ili mu zamrznuti bankovne račune; tada se njegova privola smatra dobrovoljnom. Izvan Države Izraela rabinski sudovi nemaju ovlast poduzimati takve prisilne mjere, a izraelski sudovi takve ekstremne mjere rijetko primjenjuju iako imaju ovlasti. Mogući su i drugi oblici pritiska: zajednice mogu zaprijetiti bojkotiranjem poslovanja ili izbjegavati svaki socijalni kontakt. Takvi se postupci nazivaju “izbjegavanje” i pravno ne pripadaju istoj kategoriji kao prisila pa su stoga dopušteni i često uspješni.¹⁴

“Brak utemeljen na obmani”

Sljedeća moguća metoda razvrgavanja braka, koja se doduše rijetko koristi, uključuje takozvani “brak utemeljen na obmani”. Njome se zaobilazi razvod, koji žena ne može pokrenuti. Prema rabinskom pravu, muškarci i žene sklapaju brak na temelju razumnih pretpostavki. Potencijalni partneri mogu se primjerice držati kao da su financijski osigurani ili čak bogati, a pokaže se kako su u dugovima. Muškarac može zatajiti neke stvari iz prošlosti, na primjer duševnu bolest ili prethodni brak (koji može čak uključivati obitelj s pratećim financijskim obvezama). Žena se može udati za takvog muškarca zato što tada nije o njemu znala sve i to nije mogla znati, a ništa nije govorilo da je u novčanim teškoćama. Potom otkriva “kvar” u suprugu, tj. spoznaje da se njome oženio iz lažnih razloga. Budući da to nije znala, njezine su zaruke pogrešne, pravno nevaljane, pa stoga nema razloga za razvod.¹⁵

Poništenje braka

Brak utemeljen na obmani samo je jedan od nekoliko specifičnih razloga za poništenje braka. Pravni su autoriteti još u rano rabinsko doba bili mišljenja da neudovoljavanje zakonskim uvjetima institucije braka može biti opravdanje za poništenje ugovora. Činjenica da muž u bračnom ugovoru izjavljuje kako mu je žena predana “prema vjeri Mojsija i Izraela” bila je samo prividna zapreka jer se brak (tj. njegove dužnosti i obveze izložene u bračnom ugovoru) uobičajeno razumio kao rabinska, a ne biblijska

14 Pozivi na bojkot mogu se objaviti, na primjer, lijepljenjem letaka po telefonskim stupovima i u mjesnoj trgovini.

15 Za raspravu o mogućnostima poništenja vidjeti Berkovits, 1990., 111–127, osobito 122–123, i Berkovits, 1983., 100–106.

institucija.¹⁶ Zaručiti se ženom podrazumijevalo je zaruke prema rabinskim uvjetima. Prema tome, neudovoljavanje uvjetima institucije braka onako kako ga određuju rabini, primjerice odbijanjem davanja razvoda ako ga žena traži, značilo je da rabini mogu brak poništiti retroaktivno. “Neuspjeh da se prilagodi instituciji braka kako je određena zakonom”, dakle, puno je šira kategorija od “braka utemeljenog na obmani”, što upućuje na to kako je odluka žene da ostane ili ne ostane u zakonitom partnerstvu centralna instituciji braka.

Gledano iz kuta halahe, postoji dakle nekoliko mogućnosti za razvrgavanje braka kada ga muškarac odbije. No, danas te mogućnosti rabini rijetko koriste,¹⁷ zalažu se za strože a ne blaže odluke i tvrde kako nemaju ovlast provoditi većinu onih rješenja koja su postojala u prošlosti. Kako smo prije rekli, neortodoksni pokreti sve se više služe predbračnim sporazumima, ali su pokušaji uvođenja sličnih sporazuma u raznim denominacijama propali.¹⁸ Od svih vodećih modernih ortodoksnih teoretičara nitko nije ženska prava u braku i razvodu branio tako hrabro kao rabin Eliezer Berkovits (Nagyvarad, Transylvania, 1908. – Jeruzalem, 1992.). Na žalost, njegova formulacija predbračnog sporazuma u kojemu se brak poništava u slučajevima kada muškarac odbija dati *get* iako je brak građanski razveden nije naišla na opće odobravanje.¹⁹ Naprotiv, neki su njegovi ortodoksni kolege otvoreno izrazili neslaganje i čak ga javno optužili. Zapanjujuće odbijanje rabina da razriješe problem *agune* ne može se jednostavno pripisati pomanjkanju ovlasti. Ako ništa drugo, tvrdnja o pomanjkanju moći pokazala se najmoćnijim oružjem u rukama

16 Rabinski propisi smiju se mijenjati, ali se općenito smatra neprihvatljivim da se biblijske zapovijedi iskorjenjuju; to je moguće samo u nuždi. Vidjeti Berkovits, 1983., 47–70, i Roth, 1986., 13–48.

17 Nije to slučaj samo danas, nego vrijedi za posljednjih 200–300 godina u povremenim rijetkim iznimkama.

18 U 1980-ima rabin Haskel Lookstein pokušao je preko newyorškog Odbora rabina (židovske ekumenske institucije) uvesti standardan predbračni sporazum za brakove sklopljene u svim kongregacijama države New York. Njegov je prijedlog na žalost odbačen.

19 Predložena je sljedeća formulacija: “Zaručit ću te i oženiti prema zakonima Mojsijevim i naroda Izraela pod sljedećim uvjetima: Ako bi se naš brak okončao odlukom građanskih sudova i ako ti po isteku šest mjeseci nakon takve odluke dam razvod prema zakonima Mojsijevim i naroda Izraela, naše zaruke i naš brak ostat će valjani i obvezujući. Ako ti nakon šest mjeseci ne dam razvod prema zakonima Mojsijevim i naroda Izraela, tada će naše zaruke i brak biti poništeni i ništavni.” Djeca retroaktivno poništenog braka zakonita su ako preljub i/ili incest (čega su rezultat djeca *mamzerim*) pritom nisu uključeni. Za ekstenzivno izlaganje predbračnog sporazuma vidjeti Berkovits, 1966.

onih koji poriču da je posrijedi gorući problem i radije bi zadržali *status quo*. Tako se otvara pitanje je li drugorazredni položaj žena u židovstvu samo socijalni i kulturni konstrukt ili je uistinu stvar esencijalizma.²⁰

Judith Frishman
**“Zasebna vrsta ljudi”:
neki pravni pogledi na
položaj žena u židovskom
braku i razvodu**

ZAKLJUČAK

Nedavno je nekoliko rabinskih sudova u Izraelu dobilo dalekosežnu ovlast u pitanjima uzdržavanja djece, skrbništva djece i zajedničke imovine, čak i u pitanju razvrgavanja građanskih brakova. To je suprotno odlukama Vrhovnoga suda prema kojima je razvod u slučajevima građanskog braka u ovlasti građanskih sudova, a time su oni koji se ne odluče vjenčati preko glavnog rabinata sada pod nadzorom sudaca rabinskih sudova (*Haaretz*, 14. siječnja 2011.). U povodu toga neki su pozvali na izmjenu izraelskih zakona o braku i razvodu, koji su se prije tih novih odluka podudarali sa židovskim zakonima o braku i razvodu (uz iznimku građanskih brakova sklopljenih izvan Izraela).

Po svoj prilici promjene položaja židovskih žena dogodit će se samo ako više žena postane pravnim stručnjacima i budu li tražile autoritet, neovisno o njihovim titulama.²¹ Jer nisu toliko prijeporne titule koliko uloga pravnog arbitra koju bi mogle imati žene s takvim titulama. Nedavno je osnovan Ješivat Maharat, ortodoksno visoko učilište za žene. U kurikulumu će naglasak biti na razvijanju praktičnih pastoralnih vještina, poput proučavanja tekstova o uobičajenim problemima zajednice, pastoralne psihologije i obuke te stažiranja po školama i sinagogama. Mnogi drže da je nov četverogodišnji program za žene kojim postaju punopravni članovi svećenstva dokaz predstojeće podjele u ortodoksnom židovstvu između ljevice i desnice. Možda će se pokazati da je to što židovstvo brzo postaje postde-

20 Daniel Boyarin, profesor talmudske kulture na Sveučilištu Kalifornija, Berkeley i zakleti feminist, poriče da talmudski tekstovi odražavaju “kulturu muškaraca u strahu od ženske moći ili ženske seksualnosti”, ali uviđa da je posrijedi “kultura u kojoj su muškarci dominirali ženama kako bi osigurali da se muške tjelesne potrebe za seksom i potomstvom djelotvorno zadovoljavaju” (Boyarin, 1993., 245). Zaključuje da su odnosi rodne asimetrije u (rabinskoj) kulturi potaknuti materijalnim uvjetima i da “mijenjanje materijalnih situacija može stvoriti uvjete za njihovo uklanjanje”. Prema mojem mišljenju, međutim, tvrdoglavo odbijanje rabina da riješe jedan drevni problem upućivalo na uvjete koji su onkraj materijalnoga.

21 Upotreba izraza “raba” implicira da žene mogu imati jednak autoritet kao muški rabini. Kako bi se preduhitrile negativne reakcije, predložena je upotreba počasnog, ali manje prijepornog naslova “maharat” za neke ortodoksne Židovke koje su se školovale za eksperte u židovskom pravu.

nominacijsko²² blagodat za položaj i ulogu žena.²³ Ostaje da se vidi hoće li to navesti muškarce na stvaranje novih religijskih bastiona kao posljednje obrane od napredovanja žena u društvu. Sve veća fragmentacija židovskog društva nužno će ograničiti autoritet svake pojedinačne osobe u 21. stoljeću.

*Prevela:
Mirjana Paić-Jurinić*

LITERATURA

- BERKOVITS, E. (1966.), *T'nai Bi'N'suin u'V'Get*, Jerusalem, Mossad Harav Kook [hebrejski].
- BERKOVITS, E. (1983.), *Jewish Women in Time and Torah*, Hoboken, N.J., Ktav.
- BERKOVITS, E. (1990.), *Not in Heaven. The Nature and Function of Halakha*, New York, Ktav.
- BOYARIN, D. (1993.), *Carnal Israel. Reading Sex in Talmudic Culture*, Berkeley, University of California Press.
- COHEN, S. i EISEN, A. (1990.), *The Jew Within. Self, Family, and Community in America*, New Haven, Yale University Press.
- KLEIN, I. (1979.), *A Guide to Jewish Religious Practice*, New York, Jewish Theological Seminary of America/Ktav.
- NEUSNER, J. (1979.), Thematic or Systematic Description: The Case of Mishnah's Division of Women. U: Idem., *Method and Meaning in Ancient Judaism* (Brown Judaic Studies 10, str. 79-100). Missoula, Scholars Press.
- ORTNER, S. B. (1974.), Is Female to Male as Nature is to Culture? U: M. Zimbalist Rosaldo i Z. Lamphere (ur.), *Woman, Culture, and Society*. Stanford, CA, Stanford University Press.
- ROTH, J. (1986.), *The Halakhic Process. A Systematic Analysis*, New York, The Jewish Theological Seminary of America.

22 U novije su vrijeme granice između konzervativnog pokreta i Unije reformskog židovstva postale neodređenije. Članstvo se obaju pokreta proteklih desetljeća smanjilo i spekulira se o mogućem spajanju rabinskih škola tih pokreta. Za nove trendove među Židovima u Sjedinjenim Državama vidjeti Cohen i Eisen, 2000., te Wertheimer, 2010.

23 Žene nisu samo nadzastupljene u neortodoksnom rabinatu i kantoratu; one su također vrlo vidljive u alternativnim vjerskim pokretima.

SATLOW, M. (2006.), *Creating Judaism. History, Tradition, Practice*, New York, Columbia University Press.

The Rabbinical Assembly (1998.), *Moreh Derekh. The Rabbinical Assembly Rabbi's Manual*, New York, The Rabbinical Assembly.

WERTHEIMER, J. (2010.), *Generation of Change. How Leaders in Their Twenties and Thirties are Reshaping American Jewish Life*, New York, The Avi Chai Foundation.

Judith Frishman
**“Zasebna vrsta ljudi”:
neki pravni pogledi na
položaj žena u židov-
skom braku i razvodu**

Jadranka Rebeka ANIĆ

LJUDSKA PRAVA ŽENA U KRŠĆANSTVU

Međunarodna ljudska prava, premda su izrasla iz zapadnoga filozofskog i židovsko-kršćanskoga religijskog svjetonazora, sekularna su tvorevina univerzalnog značenja i vrijede za sve ljude bez obzira na naciju, kulturu ili religiju (Adeney i Sharma, 2007.; Wittinger, 2008.). Znači li to da ljudska prava ne trebaju religiozno utemeljenje i da je za uspješno provođenje ljudskih prava dovoljno osigurati zakonodavni okvir? Ili vrijednosne norme sadržane u konceptu ljudskih prava, da bi bile prihvaćene, moraju imati i snažne temelje te je stoga nužan dijalog sa svim društvenim čimbenicima koji sudjeluju u pružanju ili osporavanju takvih temelja? Među te čimbenike spada i religija.

Umjesto odvajanja religije i diskursa ljudskih prava kao međusobno nespojivih čimbenika, produktivnije je identificirati dvostruku, posve oprečnu ulogu koju religija može imati u odnosu na ljudska prava, odnosno da ih može promicati ili blokirati. Povijesno gledano, sve kršćanske denominacije prošle su i još prolaze put od odbijanja do prihvaćanja ljudskih prava. I ne samo to, već su se u isto vrijeme iste kršćanske denominacije u različitim političko društvenim okolnostima na različit način odnosile prema ljudskim pravima.¹ To vrijedi i kad su u pitanju ljudska prava žena (Pintos, 2002.). Radikalna dihotomija kršćanstva upućuje na potragu za čimbenicima koji je uzrokuju. Prepoznavanje tih čimbenika može dovesti do spoznaje pod kojim uvjetima kršćanske crkve i druge religije mogu dati doprinos utemeljenju ljudskih prava (Vögel, 1999.; Martin, 2005.).

¹ U odnosu Katoličke crkve prema ljudskim pravima može se razlikovati nekoliko faza: faza odbacivanja, faza prosuđivanja, faza dijaloga i faza naviještanja ljudskih prava (Šarčević, 2000.; Kujundžija, 2000.; Jelečević, 2000.). Dok su njemački protestanti prema ideji ljudskih prava bili suzdržani sve do 20. stoljeće, protestanti u Sjevernoj Americi prihvatili su je puno prije (Kunter, 2010.). Pravoslavne crkve još raspravljaju o spojivosti koncepta ljudskih prava s pravoslavnim kršćanstvom.

Pitanje ljudskih prava žena u kršćanstvu spada u okvir rješavanja napetosti između zahtjeva za univerzalizmom ljudskih prava i zahtjeva za kulturalnim relativizmom, odnosno pitanja odnosa između prava pojedinca i prava vjerskih zajednica na slobodu vlastitog uređenja i djelovanja. Vrijede li ljudska prava koja su ženama zajamčena međunarodnim ugovorima i u kršćanskim crkvama? Ako ne vrijede, bi li pritisak da ih se prihvati značio umanjivanje prava crkava na vlastito uređenje?

Da bi se promijenila prava žena u crkvama, nužne su reforme koje dolaze iz samih crkava. One mogu biti izazvane ili potaknute izvana, ali se neće dogoditi bez teološkog utemeljenja. Ako se društveni izazovi pretvore u pritiske, mogu dovesti do jačanja fundamentalističkih struja. Dijaloško ozračje između koncepta ljudskih prava i kršćanskih crkava može pridonijeti unutarcrkvenom dijalogu, a time i uspješnijem nadvladavanju postojeće napetosti između zahtjeva za univerzalizmom i kulturalnim relativizmom ljudskih prava.²

Proces spoznavanja međusobne važnosti koncepta ljudskih prava žena i kršćanstva još nije završen i u svim kršćanskim crkvama nije na istoj razini. U prvom dijelu ovoga članka bit će stoga naznačena pluralna pojavnost kršćanstva i pluralnost stavova različitih kršćanskih denominacija prema konceptu ljudskih prava žena. Egzemplarno će biti prikazano da crkve različitih denominacija i ekleziologija mogu imati isti stav prema nekim pitanjima ljudskih prava žena, odnosno da crkve iste denominacije u različitim društveno-kulturnim okruženjima prema istim pitanjima mogu zauzeti različite stavove.

Budući da se spolni stereotipi pokazuju kao važan čimbenik koji utječe na ljudska prava žena i u crkvi i u društvu te da je u njihovu nastajanje znatnu ulogu imalo i kršćanstvo, drugi dio članka bit će posvećen teološkoj dekonstrukciji spolnih stereotipa. Na taj se način želi pokazati da kršćanska teološka antropologija može pružiti temelje prihvatanju i provođenju članka 5. Konvencije o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena.³

2 Važnost uključivanja religioznog diskursa u raspravu o ljudskim pravima žena uočavaju i ženske organizacije za ljudska prava koje su prije odbijale religiju kao glavni uzrok podređenosti žena. Suočene s oživljavanjem religije, porastom religioznog fundamentalizma, brojnim etnički i religiozno uvjetovanim sukobima koji najviše pogađaju žene, u novije vrijeme mijenjaju stav. Postaju svjesne nužnosti da sva nastojanja za prava žena moraju biti iznesena na pozadini religiozne i kulturalne mnogostrukosti (Pintos, 2002.).

3 Čl. 5. glasi: Države stranke poduzimaju sve odgovarajuće mjere: a) radi izmjene društvenih i kulturnih obrazaca u ponašanju muškaraca i žena kako bi postigle uklanjanje predrasuda, običaja i svake druge prakse koja

Kršćanski stav prema ljudskim pravima žena često se mjeri stavom Katoličke crkve. Razlog tomu jest status Sve-te Stolice pri Ujedinjenim narodima i utjecaj koji ima prigodom donošenja međunarodnih dokumenata. Katolička crkva nije potpisala Konvenciju UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena jer se protivi točkama Konvencije koje se odnose na zdravstvenu zaštitu žena, a koje se mogu tumačiti u smislu prava žena na kontracepciju i pobačaj (Lüdecke, 2009.).

Kakav, međutim, stav prema Konvenciji imaju druge kršćanske crkve i zajednice koje nemaju svoja predstavnička tijela pri Ujedinjenim narodima? Je li njihovo prihvatanje ili protivljenje ljudskim pravima žena manje važno samo zato što ne mogu utjecati na donošenje odluka pri Ujedinjenim narodima? Ako se neka kršćanska crkva protivi reproduktivnim pravima ili pravu žena na izbor zanimanja u crkvi, znači li to da ne prihvaća i ostala ljudska prava žena? Kakav stav kršćanske crkve zauzimaju u odnosu na druga prava žena navedena u Konvenciji?

Da bi se to ustanovilo, bilo bi potrebno analizirati koliko su norme ljudskih prava žena inkorporirane u zakonodavstvo svake crkve, koliko se te norme provode u zbilji i postoje li ustanove u sklopu pojedine crkve koje se zauzimaju za provedbu tih prava. Takva sustavna analiza gotovo je nemoguća jer se kršćanstvo konkretizira u nepreglednoj teološkoj i organizacijskoj raznolikosti. Ne bi pomoglo ni svrstavanje kršćanskih crkava u tri velike denominacije: katoličku, pravoslavnu i protestantsku, s obzirom na to da postoji velik broj kršćana koji ne spadaju u navedene skupine (Conzemis, 2006.), a s druge strane sve crkve određene denominacije ne moraju nužno imati isto zakonodavstvo. Primjerice, u pravoslavnim crkvama ne postoji jedinstvena pravna zbirka koju bi kao obvezujuću prihvatile sve pravoslavne crkve kao što je u Rimokatoličkoj crkvi *Codex Juris Canonici* (Benz, 2003.). Još je veća organizacijska i zakonodavna autonomija kad govorimo o protestantskim crkvama. Samo u Europi postoji više od 100 protestantskih crkava koje su u pravnom smislu autonomne (Beintker, 2005.). Neke od tih crkava

je utemeljena na ideji o podređenosti ili nadređenosti jednoga ili drugoga spola ili na stereotipnim ulogama muškaraca i žena; b) kako bi osigurala da obiteljski odgoj obuhvati i odgovarajuće shvaćanje majčinstva kao društvene uloge te priznanje zajedničke odgovornosti muškaraca i žena u odgoju i razvoju njihove djece, razumijevajući pri tome da u svim slučajevima treba prije svega voditi računa o interesima djece. Konvencija UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena, Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH, Biblioteka ONA, Zagreb, 2009.

nemaju vlastito zakonodavstvo, nego vjernike upućuju da se ravnaju prema evanđelju i savjesti te da se pridržavaju državnih zakona.

Analizu kršćanstva prema ljudskim pravima žena ne olakšava ni praćenje ciljeva i rada ekumenskih ustanova. Premda glavne ekumenske ustanove na svjetskoj i europskoj razini u svom programu imaju i promicanje i zaštitu ljudskih prava i ljudskih prava žena, članstvo pojedinih crkava u tim ustanovama ne znači i njihovo bezrezervno prihvatanje ljudskih prava definiranih međunarodnim deklaracijama. Kao primjer moguće je navesti pravoslavne crkve koje su članice raznih ekumenskih ustanova što u svom programu imaju promicanje i zaštitu ljudskih prava i ljudskih prava žena.⁴ Članstvo pravoslavnih crkava u ekumenskim ustanovama ne znači, međutim, i dijeljenje istovjetnih stavova o ljudskim pravima. Pravoslavni delegati katkada traže da se u izjave tih ustanova unese njihov stav koji se razlikuje od stava drugih crkava (Ökumenischer Rat der Kirchen, Erklärung zur UN-Reform, 2006.). Osim toga, u samom pravoslavlju još postoji rasprava o prihvatanju koncepta ljudskih prava, što je osobito došlo do izražaja nakon objavljivanja dokumenta Ruske pravoslavne crkve 2008. godine "Temelji učenja Ruske pravoslavne crkve o dostojanstvu, slobodi i pravima čovjeka" (The Russian Orthodox Church, 2008.). Rasprava koja se povodom tog dokumenta razvila između Ruske pravoslavne crkve, Zajednice evangeličkih crkava u Europi i katoličkih teologa pokazuje da pravoslavne crkve imaju kritički i suzdržan stav prema zapadnom konceptu ljudskih prava te da se u pojedinim područjima od njega distanciraju (Bulekov, 2009.; Flügge, 2010.). Stav pravoslavnih crkava ocjenjuje se bližim islamskome nego zapadnokršćanskome stavu, što pokazuje da pitanje univerzalnosti ljudskih prava ne postavlja samo islam ili neke druge religije nastale izvan zapadnoeuropskoga kulturnoga kruga nego i kršćanske crkve Istoka (Buchenau, 2007.; Martin, 2005.). Kulturalno okruženje, uz posebnosti teoloških i filozofskih naslijeđa u različitim oblicima kršćanstva, može dakle snažno utjecati na način razumijevanja vlastite religijske tradicije.

Analiza odnosa kršćanstva prema ljudskim pravima žena na temelju izjava i djelovanja ekumenskih ustanova

⁴ Pravoslavne su crkve članice Svjetskog vijeća crkava, Ekumenskog vijeća crkava kao i Konferencije europskih crkava. Konferencija europskih crkava ima Referadu za žene kojoj je zadatak poticati ravnopravnost žena u crkvi i društvu, osposobljavati žene za aktivno uključivanje u procese odlučivanja, boriti se protiv nasilja nad ženama i trgovine ženama, uspostaviti suradnju s različitim ženskim udrugama i poticati teološko promišljanje sa stajališta žena (Konferenz Europäischer Kirchen, 2002.).

ne bi bila potpuna i stoga što bi iz takve analize bila izuzeta Katolička crkva koja nije članica tih ustanova premda s njima surađuje.

Kad su posrijedi ljudska prava žena u kršćanstvu, potrebno je voditi računa i o kršćanskom fundamentalizmu koji se može pojaviti ili se pojavljuje u svim kršćanskim denominacijama. Kršćanski fundamentalisti mogu u nekom razdoblju činiti većinu u nekoj crkvi ili u vodstvu crkve,⁵ svoje akcije mogu provoditi preko crkvenih pokreta i udruga u okviru vlastite crkve ili se mogu udruživati sa sličnim pokretima i udrugama iz drugih crkava.

Za razliku od kršćanskih fundamentalista, postoje i kršćanske udruge kao i pojedinci koji promiču ljudska prava žena na onim područjima koja nisu u suprotnosti sa stajalištima njihovih crkava. Djelovanje tih udruga ne bi smjelo biti zanemareno kad se analizira odnos kršćanstva prema ljudskim pravima žena (Anić, 2009.).

Koliko je složen odnos kršćanskih crkava prema ljudskim pravima svjedoči i prijedlog Williama Johnsona Everetta da se u analizi odnosa pojedine kršćanske crkve prema normama ljudskih prava vodi računa o četiri čimbenika: 1. stupanj kodificiranja crkvenoga prava; 2. ekleziologija, odnosno razumijevanje potrebe i uređenja crkvene strukture; 3. odnos prema državi; 4. odnos prema kulturi. Everett je mišljenja da nijedan od tih čimbenika sam po sebi nije presudna varijabla za otvorenost neke crkve prema konceptu ljudskih prava, nego da su svi čimbenici međusobno povezani. Prema Everettu, i neformalne i tradicionalne crkve mogu, ali i ne moraju, prihvatiti norme ljudskih prava; visokolegalizirane crkve mogu imati jasne kodekse ljudskih prava koje u praksi mogu zaobilaziti (Everett, 1996.).

Zbog velikog broja različitih kršćanskih crkava Everett nije proveo iscrpnu analizu o odnosu svih kršćanskih crkava prema ljudskim pravima niti je posebnu pozornost obratio pitanju ljudskih prava žena. Ipak, u kontekstu odnosa kršćanskih crkava prema ljudskim pravima žena Everettova je analiza zanimljiva jer upućuje da ne postoji tip ekleziologije koji sam po sebi osigurava prihvaćanje ljudskih prava žena, odnosno pokazuje da na otvorenost crkve prema ljudskim pravima žena može utjecati društveno-politički i kulturni kontekst ili trenutačno crkveno

5 U najvećoj protestantskoj crkvi SAD-a, Southern Baptist Convention, u kojoj sve više dominiraju fundamentalisti, uvedena je 2000. godine nova vjeroispovijest koja obvezuje žene da se podrede muževima i koja isključuje žene iz službe pastora (The Baptist Faith and Message, 2000.). O posljedicama katoličkog fundamentalizma za život žena na Filipinima više u Aguiling-Pangalangan, 2010.

vodstvo kao i aktivno uključivanje u raspravu vjernika laika i njihovih udruga.

Polazeći od Everettovih postavka, u nastavku će na pitanju pripuštanja žena crkvenim službama i na pitanju reproduktivnih prava žena egzemplarno biti prikazano kako crkve različitih denominacija i različitih ekleziologija mogu imati sličan ili jednak stav, odnosno da crkve iste denominacije u različitim društveno-političkim i kulturnim okruženjima mogu imati različit stav prema tim pitanjima.

Crkvene službe

Rasprava o crkvenim službama žena najčešće se svodi na pitanje ređenja žena premda sam pojam *ređenje* nema u svim crkvama isto značenje. Za katolike, pravoslavce i starokatolike svećenički red je sakrament koji dijeli zaređeni izvršitelj ili biskup i za valjanost se traži apostolsko naslijeđe (*successio apostolica*). Crkve reformacijske baštine nemaju zajednički nauk o crkvenim službama ili o ređenju, ređenju ne pridaju sakramentalni karakter, a podijeliti ga može i mjesna crkva. Izraz *ređenje žena*, stoga, ima različito značenje ovisno o crkvi o kojoj se govori. Moguće je ipak reći da se pod tim pojmom uopćeno misli na liturgijsku službu i s njom povezane službe upravljanja i naučavanja (Kolarić, 2005.).

Razlika u poimanju ređenja nerijetko se navodi kao razlog zašto je ređenje žena u protestantskim crkvama moguće, a u Katoličkoj i Pravoslavnoj crkvi nije. Međutim, Starokatolička crkva, koja priznaje sakrament reda i koja ima apostolsko naslijeđe kao i Katolička i Pravoslavna crkva, redi žene za svećenice. Pri tome Starokatolička i Pravoslavna crkva imaju sinodalno uređenje (Benz, 2003.), ali različit odnos prema ženama. U pitanju ređenja žena Pravoslavna crkva ima sličan stav kao Katolička crkva koja ima hijerarhijsko uređenje. Argumenti su gotovo istovjetni: ređenje žena bilo bi lom s crkvenom tradicijom, odnosno s eklezijalnom strukturom utemeljenom od samoga Isusa Krista (Behr-Sigel, 2003.).

Kad je u pitanju ređenje žena za đakonise, rasprava u Katoličkoj crkvi još nije završena. Žene se ne pripušta ređenju uz opravdanje da još nije dovoljno istražen karakter ženskog đakonata u povijesti Crkve te da je potrebno odrediti njegov odnos prema biskupskoj i prezbiterskoj službi. U pravoslavnim je crkvama drukčije. Dok se, primjerice, u Grčkoj pravoslavnoj crkvi za đakonise redi žene monahinje (Zagano, 2008.), u Poljskoj pravoslavnoj crkvi o tome se pitanju ne raspravlja (Przybył – Sadowska,

2009.). Ređenje žena, makar samo monahinja, za đakonise u pravoslavnim crkvama može uputiti na zaključak da je položaj žena u pravoslavnim crkvama bolji nego u Katoličkoj crkvi.

Za cjelovitu usporedbu položaja žena u te dvije crkve trebalo bi, međutim, uzeti u obzir i druge čimbenike. Primjerice, u Katoličkoj crkvi žene mogu predavati na teološkim fakultetima, biti pročelnice katedri ili dekanice teoloških fakulteta, dok na pravoslavnim teološkim fakultetima mogu studirati, ali ne i predavati teološke predmete (Klutschewsky, 2005.). Na katoličkim teološkim fakultetima postoje predavanja i seminari iz feminističke teologije ili se uzima u obzir rodni vid u obradi pojedinih teoloških tema, dok na pravoslavnim fakultetima to još nije slučaj. U pravoslavnim crkvama još su prisutni starozavjetni propisi o menstrualnoj nečistoći žene. Ženama, doduše, nije više zabranjeno da dođu na službu Božju u crkvu, ali ne smiju primati sakramente, ljubiti ikone, relikvije ili svijeće, a bez krajnje nužde ne smiju piti svetu vodu. U smrtnoj opasnosti žene ipak bivaju pripuštene pričesti (Klutschewsky, 2005.). Takvi propisi u Katoličkoj crkvi nisu više na snazi. Sve to upućuje na složenost analize rodnog pitanja u pojedinim kršćanskim crkvama.

Za razliku od Katoličke, Pravoslavne i Starokatoličke crkve, koje imaju vlastitu strukturu i zakonodavstvo, postoje kršćanske crkve koje nemaju organizacijske strukture. Jedna od njih je Kristova crkva u Republici Hrvatskoj koja spada u crkve reformacijske baštine, a koja se predstavlja kao "zajedništvo ili bratstvo" (Marinović-Bobinac i Marinović Jerolimov, 2008., 124). Pripadnici te crkve polaze od načela da je Krist najviši vjerski autoritet, a Novi zavjet jedino pravilo ponašanja. Svako upravno tijelo ili hijerarhiju koja obnaša vlast nad nekom drugom skupinom kršćana smatraju nebiblijskom. Premda ta crkva prihvaća da su službe i darovi u crkvi dani svim vjernicima te da u skladu s načelom svećeništva svih vjernika svaki vjernik može propovijedati, dijeliti Gospodnju večeru i krštavati, izričito se navodi da žene ne mogu obavljati propovjedničku službu u crkvi. Žene mogu aktivno sudjelovati u pjevanju, ali ne i u molitvama tijekom bogoslužja. Poučavaju, propovijedaju i molitvu pred zajednicom izriču i vode samo muški članovi crkve. Žene se brinu za odgoj djece te za duhovno poučavanje i rast drugih žena u zajednici. U molitvi žene mogu sudjelovati samo u manjim biblijskim i molitvenim skupinama.

I Evandeoska pentakostalna crkva u RH predstavlja se kao kongregacijska zajednica u kojoj se crkva ne dijeli na kler i laike. Unatoč tome, žene ne obavljaju crkvene službe (Marinović-Bobinac i Marinović Jerolimov, 2008.).

Za Kršćansku adventističku crkvu izričito se navodi da se zauzima za ravnopravnost spolova i prava žena, ali i da se žene ne zareduje za propovjednice te da žena nema na najvišim mjestima u crkvenoj hijerarhiji. Bez rukopolažanja, žene mogu biti biblijske učiteljice u crkvi i laičke voditeljice (Marinović-Bobinac i Marinović Jerolimov, 2008.).

Ovi primjeri pokazuju da isključivanje žena iz liturgijskih funkcija, službe upravljanja i naučavanja nije vezano uz jednu kršćansku denominaciju ni određen tip ekleziologije. Čak i crkve koje vlastitu strukturu određuju kao neformalno bratstvo usvajaju hijerarhiju na temelju spola i ne smatraju da ta hijerarhija narušava načelo bratstva.

U odnosu na ljudska prava žena u kršćanskim crkvama zanimljive su još neke pojave. Primjerice, iste kršćanske crkve u različitim društveno-političkim i kulturalnim odnosima na različit se način odnose prema ženama; ženama se oduzimaju već stečena prava, zaređeni muškarci odbijaju suradnju sa zaređenim ženama. Primjer za to su neke crkve reformacijske baštine u Poljskoj, Latviji i Ukrajini.

Premda je Luteranska crkva u Švedskoj prvu ženu zaređila 1958. godine, a Luteranska svjetska federacija 2007. pozvala crkve članice da razmotre posljedice koje za žene imaju odluke da ih se ne pripušta crkvenih službama (Lutheran World Federation, 2007.), Luteranska crkva u Poljskoj dopušta ređenje žena samo za đakonise i to od 1999. godine. Prema mišljenju Małgorzate Grzywacz, poljske su protestantice "usidrene u napola-situaciji" (Grzywacz, 2009., 95). Tu situaciju Maja Golec tumači "poljskim kulturalnim kontekstom" (Golec prema Grzywacz, 2009., 93). Mišljenja je da katolička većina u Poljskoj utječe na stavove i praksu i drugih kršćanskih denominacija kad je posrijedi ređenje žena. Naime, protestanti u Poljskoj tvore malu skupinu od oko 100.000 sljedbenika koji su zasjenjeni dominantnom katoličkom većinom.

Da se ređenje žena u Poljskoj provodi "vijugavo i dvoznačno" (Grzywacz, 2009., 95), pokazuju primjeri i drugih kršćanskih crkava. Metodistička je crkva, primjerice, bila prva protestantska crkva u Poljskoj koja je zaređila ženu (1972. godine). Ta je žena, međutim, uskoro umirovljena i od tada Metodistička crkva nije zaređila nijednu ženu premda njen zakon i dalje pruža tu mogućnost (Adamiak, 2009.). Reformirana crkva u Poljskoj ređenje žena dopušta od 1991., ali je do sada zaređena samo jedna žena i to 2003. godine. Ako se prihvati procjena poljskih teologinja i sociologinja, stav većinske Katoličke crkve negativno se odražava na položaj žena u drugim kršćanskim zajednicama.

Osim što društveno-kulturni kontekst uvjetuje da crkve iste kršćanske denominacije u različitim okolnostima zauzimaju različit stav prema pripuštanju žena crkvenim službama, u nekim se slučajevima ženama oduzimaju već stečena prava.

Primjerice, do oduzimanja stečenoga prava žena došlo je u Reformiranoj crkvi u Ukrajini, u zemlji u kojoj je dominantna pravoslavna većina. Biskup László Horkay i nadbiskup Sándor Zán Fábián zabranili su ređenje žena, a već zaređenim ženama zabranili su obavljanje službe. Kao jedan od razloga navodi se da župska služba žena nije u skladu s XX. poglavljem Druge Helvetske ispovijesti. Međutim, ne samo da u drugim reformiranim crkvama u kojima još vrijedi Helvetska ispovijest, žene bivaju ređene nego je Reformirana crkva iz Ukrajine članica Zajednice evangeličkih crkava u Europi koja osporava značenje spola za ređenje (Luibl, 2006.). Različita odluka Reformirane crkve u Ukrajini od reformiranih crkava u drugim državama u skladu je s načelom autonomije crkava reformacijske baštine, ali ne rješava pitanje zašto se ta odluka donosi.

Da su ljudska prava žena katkad jednostavno u rukama crkvenoga vodstva, pokazuje slučaj u Latviji. U toj zemlji, u kojoj se većina građana izjašnjava luteranima, žene su bile ređene prije 1989. godine. Međutim, 1993. godine biskup Janis Vanags, koji nikada nije prihvatio ređenja žena za crkvene službe, opozvao je ređenje žena (Grzywacz, 2009.).

Teškoće se javljaju ne samo u pripuštanju žena crkvenim službama nego i u obavljanju služba već zaređenih žena. Primjerice, kad je u Evangeličko-lutersku crkvu Finske 1988. godine uvedeno ređenje žena, odlučeno je da muškarci koji imaju negativan stav prema ređenju žena i dalje mogu biti ređeni; ako su već župnici, mogu i dalje obavljati službu ili mogu biti premješteni. U studiji provedenoj 2006. godine o crkvenim službenicima/cama ispostavilo se da dva posto župnika iz 517 zajednica nije spremno surađivati sa župnicama (ELKF-Informationszentrum, 2007.).

Navedeni primjeri pokazuju da crkveni ustroj nema odlučujuću ulogu kad su u pitanju ljudska prava žena u kršćanskim crkvama te da su ta prava često prepuštena slobodnoj procjeni crkvenoga vodstva mjesnih crkava. To se događa i u crkvama s visokokodificiranim crkvenim zakonom kao što je Katolička crkva. Primjerice, premda prema novom Zakoniku kanonskoga prava žene mogu biti ministrantice (posluživati svećeniku na oltaru tijekom euharistije), naknadnim je dokumentima biskupima prepušteno da prosude hoće li službu ministrantica povjeriti

djevojkama, odnosno ženama, ili neće. Ako biskup i procijeni da žene tu službu mogu obavljati, njegova odluka ne obvezuje svećenike da je provode (Lüdecke, 2009.). Često se događa da se odluka donosi u župi u dogovoru između svećenika i muških ministranata.

Reproduktivna prava

Kršćanske crkve nisu jedinstvene ni u pitanju reproduktivnih prava. Zadržat ćemo se samo na dva najčešće raspravljana pitanja: kontracepcija i pobačaj.

Katolička crkva ne dopušta umjetnu kontracepciju, a pobačaj dopušta samo ako je ugrožen život majke i to kao *indirektnu posljedicu* medicinskog zahvata (Matulić, 1997.).

Pravoslavne su crkve tek u novije vrijeme počele davati izjave vezane uz bioetička pitanja. Na temelju izjava američke, ruske, grčke i rumunjske pravoslavne crkve moguće je zaključiti da te crkve pobačaj osuđuju kao ubojstvo i težak grijeh, ali ga dopuštaju kad je u opasnosti život žene. Američka pravoslavna crkva u tom slučaju odluku prepušta ženi. Rumunjska pravoslavna crkva preporučuje rađanje djeteta za koje se sumnja da ima deformacije, ali konačnu odluku prepušta obitelji. Kad je riječ o kontracepciji, pravoslavne crkve dopuštaju onu koja neće uništiti već nastali zametak (Sardaryan, 2008.).

Crkve protestantske baštine razlikuju se u svojim stavovima o kontracepciji i pobačaju. Primjerice, Evangelička crkva u Republici Hrvatskoj protivi se pobačaju osim ako je ugrožen život majke, dok kontracepciju određuje kao "stvar kulture". Evangelička metodistička crkva u RH protivi se pobačaju, a kontracepciju prepušta savjesti. Protestantska reformirana kršćanska crkva u RH protivi se pobačaju – osim u slučaju ugroženosti života majke – i abortivnoj kontracepciji, ali ne i kontracepciji koja sprječava oplodnju. Reformirana kalvinska kršćanska crkva u RH nema posebnih pravila ponašanja, nego vjernike upućuje da žive u skladu sa svojom savješću vođenom evanđeljem. Neke od kršćanskih crkava u Hrvatskoj, kao na primjer Crkva Isusa Krista Svetaca posljednjih dana (mormoni) i Kršćanska adventistička crkva (Marinović-Bobinac i Marinović Jerolimov, 2008.), osim u slučaju ugroženosti života majke, pobačaj dopuštaju i u slučaju silovanja i incesta. Ipak, Evangelička crkva, Protestantska reformirana kršćanska i Reformirana kalvinska kršćanska crkva u RH, koje pobačaj dopuštaju u određenim uvjetima, podržale su zajedno s Katoličkom i Pravoslavnom crkvom te islamskom zajednicom građansku inicijativu iz prosinca 2008.

godine protiv pobačaja.⁶ Natkonfesionalna suradnja u borbi protiv pobačaja, koja je već dugo prisutna na međunarodnoj razini, događa se i u Hrvatskoj.

Da crkve iste denominacije i u pitanju kontracepcije mogu zauzimati različite stavove, pokazuju razlike između Evangeličke crkve u Hrvatskoj i evangeličkih crkava u Njemačkoj i Švicarskoj. Na temelju analize rasprave o pobačaju koja se vodila među evangelicima u Njemačkoj od 1970. do 1976. godine,⁷ Simone Mantei zaključuje da je među evangelicima u Njemačkoj vladalo jedinstvo u mišljenju da ljudski život *treba* zaštititi, dok su razlike postojale u mišljenjima *kako* to postići. Na koncu je prevladao stav da zaštititi ljudskog života manje pogoduju rigidni kazneni zakoni, a više poštovanje slobodne odluke žena, koje to pitanje najviše pogađa (Mantei, 2004.). U tom je duhu pisana i izjava Švicarskog evangeličkog crkvenog saveza (Müller, 2001.).

Sažimajući prikaz različitih stavova kršćanskih crkava o pitanju slobodnoga pristupa žena crkvenim službama te pitanju kontracepcije i pobačaja, može se zaključiti da je stav pojedinih crkava dijametralno oprečan te da će kao takav najvjerojatnije, u većoj ili manjoj mjeri, i ostati. U kojem će se smjeru promjene kretati, teško je predvidjeti. Na te je promjene ipak moguće utjecati. Jedan je od načina i jačanje samosvijesti samih žena vjernica i njihovo snažnije uključivanje u rješavanje tih pitanja. U tom je smislu iznimno važno i teološko obrazovanje žena.

KRŠĆANSKI DOPRINOS RAZGRADNJI RODNIH STEREOTIPA

Kao važan preduvjet i doprinos prihvatanju i provođenju ljudskih prava žena postavlja se pitanje razgradnje spolnih stereotipa na kojima se temelji rodni odnos podređenosti žena i isključivanja žena iz cijeloga niza društvenih i javnih uloga. U utemeljenju i opravdanju rodni stereotipa imalo je važnu ulogu i kršćanstvo, osobito u zapadnoj kulturi. To ujedno znači da oduzimanje kršćanskih temelja rodnim modelima podređenosti, odnosno teološka dekonstrukcija rodni stereotipa, može pridonijeti stvaranju preduvjeta za bolje prihvatanje i provedbu ljudskih prava

6 Popis crkava koje su podržale inicijativu "Potpisujem Deklaraciju" vidi na mrežnoj stranici: <http://www.potpisujemdeklaraciju.org/vjerskezajednice.htm> (17. 05. 2010.)

7 Prema analizi Simone Mantei, evangelička se crkva morala najprije suočiti s temeljnim problemom svoje ekleziologije, s pitanjem tko o toj temi u ime evangeličkih crkava treba javno iznositi stav, odnosno može li za evangeličke crkve uopće postojati jedna nadređena instanca koja bi govorila u ime svih. (Mantei, 2004.)

žena. Bit će prikazane neke postavke iz teološke antropologije koje dovode u pitanje rodni model podređenosti žena i rodni model komplementarnosti koji se temelje na spolnim stereotipima.

Karakteristično je za model subordinacije i komplementarnosti što se oba temelje na postavkama o biološkim razlikama žena i muškaraca iz kojih ishode psihičke, intelektualne i duhovne razlike kao i razlike društvenih uloga. Ta dva modela razlikuju se samo u vrednovanju muško-ženskih vlastitosti i uloga. U modelu subordinacije, vlastitosti i uloge pripisane ženama manje se vrednuju od onih pripisanih muškarcima; u modelu komplementarnosti, nominalno se jednako vrednuju. Međutim, u zbilji još uzrokuju negativne društveno-gospodarske posljedice za žene, primjerice feminizaciju slabije plaćenih zanimanja.

Za model subordinacije i model komplementarnosti važan je način na koji se definiraju ženska i muška *priroda, narav* na kojoj se temelje rodne uloge. Upravo u definiranju ženske i muške naravi ulogu je imalo i kršćanstvo. Kršćanski su teolozi čitali i tumačili biblijske tekstove pod utjecajem grčke filozofije i tako oblikovali rodne identitete i odnose. Za rodne identitete i uloge osobito su važne sljedeće postavke:

- U procesu rađanja postoje aktivna i pasivna moć koje su kod životinja i ljudi odijeljene i pohranjene u zasebna bića. Pasivni element odijeljen je od muškarca i pohranjen je u ženi, koja muškarcu ima biti na raspolaganju kao nužna pomoć u rađanju.

- U svemiru postoji stupnjevitost: *savršeno* i *manje savršeno*. Ako postoji muška i ženska narav, jedna je više, druga manje savršena. Budući da je onaj koji djeluje (agens) časniji od onoga koji je pasivan (patiens), muškarac je iznad žene.

- Muško sjeme ima namjeru proizvesti muškarca, a ženke/žene se rađaju zbog neke slabosti aktivne snage, utjecaja izvana (vlažan ili suh vjetar, položaj Sunca i Mjeseca, kvaliteta vode) ili slabosti roditeljskog organizma.

- Pod utjecajem Aristotelova učenja o različitoj izmiješanosti sastavnica u muškom i ženskom tijelu, odnosno slabijoj izmiješanosti sastavnica u tijelu žene, sv. Toma je učio da je žena više nego muškarac podložna osjećajima i strastima te time manje razumna (Anić, 2009.).

U svjetlu postavki da je žena po prirodi manje savršena nego muškarac, da je pasivnija i manje razumna, kršćanski su teolozi čitali i tumačili Bibliju.⁸ Za teološku an-

8 I katolički i protestantski teolozi na sličan su način tumačili biblijske tekstove u smislu podređenosti žena (Brown, 1996.).

tropologiju žene i modele rodnihi odnosa osobito su važna tumačenja Postanka 1–3, izvješća o stvaranju i o prekršaju prvih ljudi. Na koji su način ti tekstovi tumačeni i rabljeni za utemeljenje i opravdanje modela podređenosti žene sve do u 20. stoljeće, može se sažeti u postavke:

- Muškarac je stvoren *prvi* i kao takav je *počelo* žene.
- Žena je stvorena da muškarac ne bi bio *sam* i da mu bude *pomoćnica*. Žena je stvorena *od* muškarca, *zbog* muškarca i *za* muškarca.
- Žena je stvorena iz muškarčeva *rebra*, a ne iz *glave*, što znači da mu ne može biti jednaka; stvaranje žene iz rebra upućuje na njezina svojstva i uloge: osjećajnost, intuicija, briga za druge, majčinstvo, manja razumnost itd.
- *Postanak* 3 potvrđuje da je žena manje razumna, manje sposobna odlučivati te da joj je potrebno muško vodstvo.
- Čovjek, muškarac i žena, stvoreni su na sliku Božju, ali ne posjeduju sliku Božju na jednak način. Muškarac je posjeduje u cijelosti i može je odražavati u svome tijelu i stoga je prikladan za javne funkcije. Žena posjeduje sliku Božju utisnutu u ljudsku duhovnu dušu, ali njezino tijelo nije prikladno za očitovanje slike Božje te stoga nije prikladna za upravne i javne službe (Anić, 2009.).

Suvremene prirodne znanosti napustile su Aristotelovu teoriju rađanja, a suvremena tumačenja Biblije stavila su u pitanje tradicionalna, za žene negativna, tumačenja rebra, redosljeda stvaranja, osame muškarca i krivnje žene. Unatoč tome, postavke o muškoj i ženskoj *prirodi* i njihovo religiozno utemeljenje i dalje su prisutne u teološkoj antropologiji, ali sada u rodnom modelu komplementarnosti. Prema tome modelu, muškarac i žena odnose se jedno prema drugom kao dva pola jedne cjeline i tek zajedno tvore cijeloga čovjeka. Oba se pola smatra jednako vrijednima jer je za cjelovitu ljudskost potrebna i cjelovita muškost i cjelovita ženskost. Muško-ženske vlastitosti i uloge pri tome se i dalje izvode iz aristotelovskih postavki o različitoj prirodi žena i muškaraca te se pod vidom tih postavki tumače biblijski tekstovi o stvaranju. Nastoji se samo pokazati da razlike nikada ne smiju biti uzrok podređenosti žena (Anić, 2009.).⁹

9 Hrvatski egzegzet Celestin Tomić, primjerice, tvrdi da opis stvaranja žene u Postanku 2 izriče "nedostiživu i nedokučivu veličinu i poziv žene", odnosno da svjedoči kako je žena stvorenje jednake naravi kao i muškarac, ali je i "vrelo nepresušive topline, osjećajnosti, nježnosti" i kao takva omogućava da se "na zemlji razvije Božja ljubav-agape, ljubav darivanja, predanja, života za druge" (Tomić prema Anić, 2003., 303). Kako je došao do ovih zaključaka na temelju biblijskoga teksta, Tomić ne obrazlaže, što upućuje na mogućnost da vlastitosti žena ne iščitava iz biblijskoga teksta, već svoje predodžbe učitava u biblijski tekst.

Ako se rodni modeli ne učitavaju u biblijski tekst, već se iz teksta nastoji iščitati rodni model, uočava se da Biblija ne nudi definicije muške i ženske *prirode, naravi*, a time ni mogućnost teološkog utemeljenja modela subordinacije i komplementarnosti.

Knjiga Postanka piše o stvaranju žene i muškarca, ali ne određuje njihove vlastitosti i posebne uloge. Žena i muškarac su, prema Postanku 1, 26–27, *slika Božja* i oboje imaju zadaću upravljanja svijetom i zadaću umnažanja (usp. Post 1). Postanak 2, 18–25, opisuje stvaranje *čovjeka* i stvaranje *žene*, ali ne i određenje ženskosti i muškosti, odnosno ženskih i muških vlastitosti (usp. Post 2). Nije, dakle, moguće pozivati se na biblijski tekst stvaranja prvih ljudi u određivanju muške i ženske *naravi*. U drugim se biblijskim tekstovima nalaze *opisi* muških i ženskih *uloga* svojstvenih patrijarhalnom društvu, ali ti opisi nemaju normativni karakter (Fischer, 2009.).

Određenja ženske i muške *prirode* nema nigdje ni u Novome zavjetu. Ne samo da u svojim govorima Isus ne određuje muško-žensku narav nego i svojim ponašanjem krši ondašnje propise vezane uz muško-ženske uloge: u javnosti razgovara sa ženama, razgovara sa ženama strankinjama i ženama sumnjiva morala, prima žene u krug svojih učenika i one ga prate na njegovu putovanju, sa ženama vodi ozbiljne teološke razgovore, žene čini svjedokinjama svoga uskrsnuća. Isus dakle ne zatvara žene u stereotipna određenja o njihovoj prirodi i ulogama, nego se prema njima odnosi kao prema ljudskim osobama slobodnima i pozvanima da se aktivno uključe u ostvarivanje Božjega kraljevstva (Blank, 1983.).

Isusov stav prema ženama odražava se i na stav prvih kršćanskih zajednica. Središnje je biblijsko mjesto Gal 3, 27–28: “Nema više: Židov – Grk! Nema više: rob – slobodnjak! Nema više: muško – žensko! Svi ste vi Jedan u Kristu Isusu!” Tekst svjedoči da su u Crkvi na temelju krštenja ukinute etničke, spolne i društvene razlike. Neposredna posljedica jednakosti na temelju krštenja jest aktivno sudjelovanje žena u životu prve kršćanske zajednice. To je sudjelovanje bilo višestruko: apostolska služba, đakonska služba, vodstvo kućnih crkava, prorokovanje, podučavanje, molitva, karitativna služba, osobna briga za misionare (Weiser, 1983.; Lohfink, 1983.; Anić, 2009.).

Spolne stereotipe u evanđeljima ne nalazimo ni kad je posrijedi bračni i obiteljski život. Evanđelja ne propisuju određen model rodnih bračnih i obiteljskih odnosa. Isus cijeni roditeljsku ljubav, ali ne veliča ulogu oca ili majke kao takvu (usp. Lk 11, 27–28). U odnosu na navještaj evanđelja, Isus relativizira značenje i same obitelji (usp.

Mk 3,33.35). Od učenika traži da napuste kuću, ženu, braću, roditelje, djecu radi Kraljevstva Božjega (usp. Lk 18,29). Taj se zahtjev jednako odnosi i na žene i na muškarce. Među učenicima koji su s njim putovali bila je i skupina žena koje su, da bi mogle ići za Isusom, napustile svoje domove i svoje obitelji (Moltmann–Wendel, 2009.). Isus predviđa da će zbog prihvaćanja Radosne vijesti među članovima obitelji doći do napetosti i razdora (Mt 10, 21. 34), što pokazuje da Isus ne promiče određen model rod-nih bračnih i obiteljskih uloga koji bi imao vrijediti kao kršćanski i koji bi učenici kao takav imali sačuvati. Novo-zavjetni tekstovi koji su se tradicionalno rabili za podređen položaj žene u obitelji i u kojima je muškarac prikazan kao *glava žene* (usp. 1Kor 11, 3–6), a od žena se izričito traži da budu *podložne svojim muževima* (usp. Ef 5, 21–33; Kol 3, 18; 1Pt 3, 1.5; Tit 2, 5), spadaju u tzv. *kućne kodekse* koji su vrijedili u ondašnjem grčko-rimskome svijetu, a kršćani su ih usvajali kako bi otklonili optužbe da ruše društveni poredak (Dautzenberg, 1983.). Carolyn Osiek smatra da Novi zavjet ne nudi idealan model bračnih i obiteljskih rod-nih odnosa koji bi bio normativan za sva vremena, nego nudi prilagodljivost koja se ima ravnati *misionarskim idealom* te zaštitom dostojanstva i slobode osobe (Osiek, 2001.). Usvoji li se ta postavka, onda bi u suvremeno doba misionarski ideal zahtijevao da kršćanstvo napusti rodne modele subordinacije i komplementarnosti koji nisu izvorno kršćanski i da se kršćanska teološka antropologija, u dijalogu s drugim znanostima, upusti u kreativno traženje novih modela rod-nih odnosa u kojima će biti osigurano dostojanstvo i ljudska prava i žena i muškaraca.

ZAKLJUČAK

Kršćanstvo još nije završilo dijalog s konceptom ljudskih prava općenito ni ljudskih prava žena posebno. Kako će se stav pojedinih kršćanskih crkava prema ljudskim pravima žena dalje razvijati, teško je predviđati jer to ovisi o više čimbenika, od tumačenja Svetog pisma do razumijevanja crkvenog ustroja. Postojanje oprečnih stavova upućuje na mogućnost dijaloga i prihvaćanja ljudskih prava žena sa strane kršćanstva. Osobit doprinos u prihvaćanju i utemeljenju ljudskih prava žena kršćanstvo može pružiti razgradnjom rod-nih stereotipa. Oduzimanjem kršćanskih temelja rod-nim stereotipima i teološkim utemeljenjem modela koji osiguravaju puna prava žena kao osoba, stvaraju se preduvjeti za implementaciju ljudskih prava žena u kršćanskim crkvama i za promicanje ravnopravnog su-

djelovanja žena u svim područjima društvenoga, gospodarskoga i političkoga života. Ipak, da bi se to dogodilo, potrebna je otvorenost pojedinih crkava za egalitarna tumačenja Svetog pisma.

LITERATURA

- ADAMIAK, E. (2009.), Awareness of Sex/Gender Difference in Christian Theology in Poland: A Report on the State of Research. U: E. Adamiak, M. Chrzastowska i C. Methuen, *Gender and Religion in Central and Eastern Europe* (str. 15-38), Poznań, Uniwersytet im. Adam Mickiewicza.
- ADENEY, S. F. i SHARMA, A. (2007.), *Christianity and Human Rights: Influences and Issues*, Albany, State University of New York Press.
- AGUILING-PANGALANGAN, E. (2010.), Catholic Fundamentalism and Its Impact on Women's Political Participation in the Philippines. U: C. Derichs i A. Fleschenberg (ur.), *Religious Fundamentalisms and Their Gendered Impacts in Asia* (str. 88-106), Berlin Friedrich-Ebert-Stiftung.
- ANIĆ, R. J. (2009.), Rodna perspektiva – katolička tradicija. U: Z. Spahić-Šiljak i R. J. Anić (ur.), *I vjernice i građanke*, Sarajevo, TPO Fondacija i CIPS-Univerziteta u Sarajevu.
- BEHR-SIGEL, E. (2003.), The Ordination of Women: A Point of Contention in Ecumenical Dialogue – Part I, Delivered as the Florovsky Lecture, for the Orthodox Theological Society of America, St. Vladimir's Seminary, Crestwood, NY (5. 1. 2003.). <http://www.orthodoxwomensnetwork.org/storydetail.cfm?ArticleID=39> (15. 4. 2010.)
- BEINTKER, M. (2005.), The European Protestantism in the 21st century. Speech at the University of Münster, Münster (18. 1. 2005.). http://www.leuenberg.eu/side.php?news_id=2787&part_id=0&navi=21 (2. 3. 2010.)
- BENZ, E. (2003.), *Duh i život istočne crkve*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost.
- BLANK, J. (1983.), Frauen in den Jesusüberlieferung. U: G. Dautzenberg, H. Merklein i K. Müller, *Die Frau im Urchristentum*, Quaestiones Disputatae 95 (str. 182-224), Freiburg – Basel – Wien.
- BROWN, A. (1996.), *Obrana žene. Feminizam i Biblija*, Zagreb, STEPpress.
- BUCHENAU, K. (2007.), Orthodoxes Christentum und Menschenrechte. U: N. Janz i T. Risse (ur.),

- BULEKOV, P. (2009.), Die ökumenische Diskussion über die Menschenrechte (6. 10. 2009.). <http://www.bogoslov.ru/de/text/480131.html> (20. 2. 2010.)
- CONZEMISU, V. (2006.), Christentum. U: W. Kasper, *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zweiter Band, Freiburg – Basel – Wien, Herder.
- DAUTZENBERG, G. (1983.), Zur Stellung der Frauen in den paulinischen Gemeinden. U: G. Dautzenberg, H. Merkley i K. Müller, *Die Frau im Urchristentum*, Quaestiones Disputatae 95 (str. 182-224), Freiburg – Basel – Wien.
- ELKF-INFORMATIONSZENTRUMS (2007.), Finnland: Neue Auseinandersetzung um Frauenordination. Ausschluss von Pfarrern ist untragbar. U: *Lutherische Welt Information*, (07): 4-5. http://www.lutheranworld.org/what_we_do/OCS/LWI-2007-PDF/LWI-200707-DE-low.pdf (6. 3. 2010.)
- EVERETT, W. J. (1996.), Human Rights in the Church. U: J. Jr. Witte i J. D. van der Vyver (ur.), *Religious Human Rights in Global Perspective. Religious Perspectives*, Hague, Kluwer Law International.
- FISCHER, I. (2009.), Der Mensch lebt nicht als Mann allein... Kann eine biblische Anthropologie gender-fair sein? U: S. Eder i I. Fischer (ur.), "...männlich und weiblich schuft er sie..." (*Gen 1,27*). *Zur Brisanz der Geschlechterfrage in Religion und Gesellschaft* (str. 14-28), Innsbruck-Win, Tyrolia-Verlag.
- FLÜGGE, T. (2010.), Der Fachkreis Ethik der GEKE tagt in Rom zum Verhältnis der Kirchen zu den Menschenrechten und analysiert die von ihr angestossene Debatte zum Thema. *Pressemitteilung 3/2010*. <http://www.leuenberg.net/10982-0-5> (20. 2. 2010.)
- GRZYWACZ, M. (2009.), Clergywomen: The Problem of the Development and Ethos of the Profession Based on the Example of Protestantism in Central and Eastern Europe. U: E. Adamiak, M. Chrzastowska i Ch. Methuen, *Gender and Religion in Central and Eastern Europe* (str. 85-97), Poznań, Uniwersytet im. Adam Mickiewicza.
- JELEČEVIĆ, M. (2000.), Drugi vatikanski sabor i Biskupske sinode 1971. i 1974. o dostojanstvu ljudske osobe i ljudskim pravima. U: V. Blažević (ur.), *Ljudska prava i katolička crkva* (str. 288-315), Sarajevo, Pravni centar.
- KLUTSCHEWSKY, A. (2005.), Frauenrollen und Frauenrechte in der Russischen Orthodoxen Kirche. U: E.

- M. Synek (ur.), *Kanon XVII: Frauenrollen & Frauenrechte, Jahrbuch der Gesellschaft für das Recht der Ostkirchen* (str. 140-209), Wien, Gesellschaft für das Recht der Ostkirchen.
- KOLARIĆ, J. (2005.), *Ekumenska trilogija. Istočni kršćani, pravoslavni, protestanti*, Zagreb, Prometej.
- KONFERENZ EUROPÄISCHER KIRCHEN (2002.), *Frauen in Kirche und Gesellschaft in Europa. Visionen und Strategien für die Zukunft. Eine Konsultation der Konferenz Europäischer Kirchen*, u: Cartigny/Schweiz (26.-30. 06. 2002.). <http://www.cec-kek.org/Deutsch/dwmceeva-print.htm> (5. 4. 2010.)
- KUJUNDŽIJA, Z. (2000.), Dostojanstvo ljudske osobe i ljudska prava i slobode u naučavanju Ivana XXIII., Pavla VI. i Ivana Pavla II. U: V. Blažević (ur.), *Ljudska prava i katolička crkva* (str. 265-287), Sarajevo, Pravni centar.
- KUNTER, K. (2010.), Der lange Weg zur Anerkennung: Die Kirchen und die Menschenrechte nach 1945. U: A. Liedhegener i I.-J. Werkner (ur.), *Religion, Menschenrechte und Menschenrechtspolitik* (str. 153-174), Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- LOHFINK, G. (1983.), Weibliche Diakone im Neuen Testament U: G. Dautzenberg, H. Merklein i K. Müller, *Die Frau im Urchristentum*, Quaestiones Disputatae 95 (str. 320-338), Freiburg – Basel – Wien.
- LÜDECKE, N. (2009.), Mehr Geschlecht als Recht? Zur Stellung der Frau nach Lehre und Recht der römisch-katholischen Kirche. U: S. Eder, i I. Fischer, (ur.), *„...männlich und weiblich schuft er sie...“ (Gen 1,27). Zur Brisanz der Geschlechterfrage in Religion und Gesellschaft* (str. 183-216), Innsbruck – Wien, Tyrolia-Verlag.
- LUIBL, H. J. (2006.), Frauen im Pfarrdienst: abgelehnt. Die Reformierte Kirche in der Ukraine und die Frauenordination. U: Reformierte Presse 15/2006. <http://www.leuenberg.eu/1284-0-1> (2. 3. 2010.)
- LUTHERAN WORLD FEDERATION (2007.), Episcopal Ministry within the Apostolicity of the Church. The Lund Statement by the Lutheran World Federation – A Communion of Churches (26. 3. 2007.). http://www.lutheranworld.org/LWF_Documents/LWF_The_Lund_Statement_2007.pdf (5. 4. 2010.)
- MANTEI, S. (2004.), *Nein und Ja zur Abtreibung. Die evangelische Kirche in der Reformdebatte um § 218 StGB (1970-1976)*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.
- MARINOVIĆ-BOBINAC, A. i MARINOVIĆ JEROLIMOV, D. (2008.), *Vjerske zajednice u Hrvatskoj. Kratka povijest*,

vjerovanje, obredi, hijerarhija, organizacija, članstvo, tradicija, običaji i blagdani, Zagreb, Udruga za vjersku slobodu u HR Prometej.

Jadranka Rebeka Anić
**Ljudska prava
žena u kršćanstvu**

- MARTIN, J. P. (2005.), The Tree Monotheistic World Religions and International Human Rights. *Journal of Social Issues*, 61 (4): 827-845.
- MATULIĆ, T. (1997.), *Pobačaj. Drama savjesti*, Zagreb, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove.
- MOLTMANN-WENDEL, E. (2009.), *Ein eigener Mensch werden. Frauen um Jesus*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus.
- MÜLLER, D. (2001.), Stellungnahme des Rates des SEK zur Frage des Schwangerschaftsabbruchs und der Fristenregelung (Bern – Lausanne, 14. 10. 2001.). <http://www.svss-uspda.ch/pdf/sek.pdf> (22. 4. 2010.)
- Ökumenischer Rat der Kirchen, *Erklärung zur UN-Reform* (23. 2. 2006.). <http://www.oikoumene.org/de/dokumentation/documents/oerk-vollversammlung/porto-alegre-2006/1-erklaerungen-andere-angenommene-dokumente/internationale-angelegenheiten/bericht-des-ausschusses-fuer-oeffentliche-angelegenheiten/3-erklaerung-zur-un-reform-anagenommen.html> (4. 3. 2010.)
- OSIEK, C. (2001.), The Family in Early Christianity: “Family Values” Revisited. U: P. I. Odozor (ur.), *Sexuality, Marriage, and Family. Readings in the Catholic Tradition* (str. 216-233), Indiana, University of Notre Dame.
- PINTOS, M. (2002.), Das Recht der Frauen auf volle Bürgerinnenschaft und auf Entscheidungsbefugnis in der Kirche. *Concilium*, 38 (5): 555-563.
- PRZYBYŁ – SADOWSKA, E. (2009.), Tradition vs. Modernity. Women’s Roles in Orthodox Churches in the Face of Social and Cultural Changes in Poland. U: E. Adamiak, M. Chrzastowska i Ch. Methuen, *Gender and Religion in Central and Eastern Europe* (str. 39-51), Poznań, Uniwersytet im. Adam Mickiewicz.
- SARDARYAN, D. L. (2008.), *Bioethik in ökumenischer Perspektive. Offizielle Stellungnahmen der christlichen Kirchen in Deutschland zu bioethischen Fragen um den Anfang des menschlichen Lebens im Dialog mit der Orthodoxen Theologie*, Berlin, Logos Verlag.
- ŠARČEVIĆ, I. (2000.), Dostojanstvo ljudske osobe i ljudska prava i slobode u naučavanju papa od Leona XIII. do Pija XII. U: V. Blažević (ur.), *Ljudska prava i katolička crkva* (str. 215-264), Sarajevo, Pravni centar.

- ŠTIMAC RADIN, H. (2009.), *UN Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena*, Zagreb, Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH.
- THE BAPTIST FAITH AND MESSAGE (14. 6. 2000.).
<http://www.sbc.net/bfm/bfm2000.asp#xviii> (15. 5. 2010.).
- THE RUSSIAN ORTHODOX CHURCH (2008.), *The Russian Orthodox Church's Basic Teaching on Human Dignity, Freedom and Rights*. <http://www.mospat.ru/en/documents/dignity-freedom-rights/> (5. 6. 2010.).
- VÖGEL, W. (1999.), Christliche Elemente in der Begründung von Menschenrechte. U: H.-R. Reuter (ur.), *Ethik der Menschenrechte. Zum Streit um die Universalität einer Idee*, I. (str. 103-134), Tübingen, Mohr Siebeck.
- WEISER, A. (1983.), Die Rolle der Frau in der urchristlichen Mission. U: G. Dautzenberg, H. Merklein i K. Müller, *Die Frau im Urchristentum*, Quaestiones Disputatae 95 (str. 158-181), Freiburg – Basel – Wien 1983.
- WITTINGER, M. (2008.), *Christentum, Islam, Recht und Menschenrechte*, Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- ZAGANO, P. H. (2008.), Catholic Women's Ordination: The Ecumenical Implications of Women Deacons in the Armenian Apostolic Church, the Orthodox Church of Greece, and the Union of Utrecht Old Catholic Churches. *Journal of Ecumenical Studies*, 43 (1): 124-137.

Zilka SPAHIĆ-ŠILJAK

ŽENSKA LJUDSKA PRAVA – ISLAMSKA PERSPEKTIVA

Nakon više od pola stoljeća primjene suvremenoga koncepta univerzalnih ljudskih prava, jasno je kako ne samo da se međunarodne norme ljudskih prava ne primjenjuju u punom opsegu nego i da jačaju otpori i argumenti protiv toga koncepta, što najviše pogađa žene. Trideset je godina prošlo od donošenja Konvencije UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW), koji je, s ostalim međunarodnim dokumentima, Magna Charta ženskih ljudskih prava, ali se na žalost ne provodi u velikom broju zemalja ili se provodi djelomično, s rezervama na pojedine članke.

Prvi dio rada bavi se pitanjem dostojanstva ženske osobe i mogućnostima usklađivanja univerzalističke i relativističke perspektive univerzalnih ljudskih prava u islamskoj religijskoj tradiciji. Drugi dio rada elaborira najznačajnije rodne teorije u islamskoj teološko-pravnoj misli i praksi. Treći je dio posvećen ženskim ljudskim pravima u islamskoj tradiciji s osvrtom na prakse muslimanskih zemalja koje su ratificirale CEDAW. Posebno će biti elaboriran članak 16. CEDAW-a koji se odnosi na jednaka prava žena i muškaraca u izboru bračnog partnera te jednaka prava u braku i u slučaju razvoda.

DOSTOJANSTVO ŽENE U ISLAMU

Dostojanstvo osobe u religijskim se tradicijama različito definiralo i bilo je uvjetovano različitim društveno-političkim i kulturološkim kontekstima u kojima su ljudi kreirali svoju religijsku misao i praksu. U islamskoj tradiciji žena i muškarac ontološki su oduvijek smatrani jednakima u dostojanstvu s jednakim darovima od Boga: duša (dio božanskog), razum i slobodna volja – na čemu se temelje dostojanstvo i integritet osobe. Međutim, na društvenoj razini dostojanstvo osobe žene i muškarca različito je shvaćano i tumačeno. U Kur'anu se za čovjeka

upotrebljava arapski pojam *insan* koji u sebi supsumira i ženu i muškarca te, kako Amina Wadud zaključuje, ne postoji primordijalna razlika između muškaraca i žena u vezi s duhovnim potencijalom osobe: "(...) Stoga, kakve god druge razlike da postoje između muškaraca i žena, one ne mogu upućivati na urođenu vrijednost jer bi u suprotnom slobodna volja bila beznačajna." (Wadud, 1999., 35).

Ipak, klasična teološko-pravna misao pokazuje da se dostojanstvo žene i muškarca različito definiralo i to ponajviše na temelju bioloških razlika i poistovjećivanja žene s prirodom, a muškarca s kulturom (Ortner, 1974.). Ono što se posebno naglašavalo u darovima koje je čovjek dobio od Boga jest sloboda izbora koja čovjeka odvaja od ostatka stvorenog svijeta jer samo čovjek može mijenjati svoj položaj i stanje te kao razumom obdareno biće snositi odgovornost za svoje postupke (Al-Ghazali, 70–71). Povijest svjedoči o tome da ženama, kao primordijalno jednakim bićima s muškarcima, nije uvijek bilo dopušteno da uživaju puninu svoga dostojanstva, da biraju i odlučuju o svome životu i mijenjaju svoje stanje. Razlog je tome, kako irački filozof i pravnik modernističke orijentacije (20. st.) Khadduri navodi:

Ljudska prava u islamu, kako je to propisano božanskim zakonom (*šeri'at*), povlastica su osoba koje imaju puni pravni kapacitet. A osobom punoga pravnoga kapaciteta smatra se osoba koja je punoljetna, slobodna i musliman (Khadduri, 1946., 79).

Iako ne postoji nikakav religijski argument da se ženi ospori puni pravni kapacitet, to se događalo i prava žene limitirana su na određena područja djelovanja i uloge prikladne za ta područja. Abdullahi An-Na'im u svojoj analizi muslimanskih pravnih sustava zaključuje da su nemuslimani, robovi i žene drukčije tretirani i da ne uživaju jednaka prava kao muškarac musliman (An-Na'im, 1990., 171). Iako postoje kur'anski principi o poštovanju prava i dostojanstva svake osobe (Kur'an, 16:90), zabrana izrugivanja i omalovažavanja žena i muškaraca (Kur'an, 49:11), principi o jednakoj odgovornosti svake osobe te zabrana poslanika Muhammeda o ponižavanju ljudi, ekskluzivistička patrijarhalna tumačenja islamskih izvora vjere reducirala su dostojanstvo žena, nemuslimana i robova, osporavajući im jednaka prava i slobode.

Redukciji dostojanstva žene pridonosilo je i inzistiranje na rodnoj segregaciji koje su muslimani naslijedili i usvajali od drugih kultura (Ahmad, 1992., 11–24). Time je, kako objašnjava Fatima Mernissi, kozmičko i univerzalno načelo islama reducirano na teritorijalni princip

– muškog i ženskog teritorija (Mernissi, 2005., 107–108). Na žalost, i danas se na takvoj rodnoj arhitekturi inzistira kada se želi skrenuti pozornost na “islamski” način življenja:

Prevladavajuća rodna *arhitektura* srednjeg vijeka je *kanonizirana* i pravno regulirana, pa se i danas u različitim muslimanskim grupama mogu čuti mišljenja kako je “islamski” i jedino ispravno, živjeti prema principu rodne segregacije – “*odvojeni, a jednaki*”. Na primjerima rasne diskriminacije i *aparthejda* pokazalo se da to ne funkcionira, i da odvojenost najčešće znači i isključenost, posebno na mjestima odlučivanja i moći, a isključenost omogućava lakšu kontrolu, manipulaciju i diskriminaciju (Spahić-Šiljak, 2009., 172).

Diskriminacija na temelju spola jedna je od najrasprostranjenijih vrsta diskriminacije u muslimanskom svijetu. Musliman se i dalje može oženiti nemuslimankom, a muslimanka se ne može udati za nemuslimana; muslimanu se dopušta imati do četiri žene; muškarac ima više prava u slučaju razvoda braka; nasljeđuje dvostruko više od žene; njegovo svjedočenje vrijedi više od svjedočenja žene i žena se obvezuje na islamski kôd odijevanja.

Takvo stanje u rezervama na CEDAW i druge međunarodne dokumente o ljudskim pravima muslimanske zemlje pokušavaju opravdati kulturno relativističkim argumentima, uz objašnjenje da je nemoguće pomiriti sekularni i islamski koncept ljudskih prava. Širin Ebadi, prva muslimanska nobelovka, koja je preživjela sustavnu diskriminaciju u Iranu nakon islamske revolucije 1979. godine, o tome kaže:

Ideja kulturnog relativizma nije ništa drugo nego izgovor za kršenje ljudskih prava. Ljudska su prava plod različitih civilizacija. (...) Oni koji se pozivaju na kulturni relativizam zapravo ga koriste kao izgovor za kršenje ljudskih prava i da stave masku kulture na lice onoga što rade. (...) Ljudska prava su univerzalni standardi. To je komponenta svake religije i svake civilizacije (Mayer, 2007., 20).

Kulturni relativisti inzistiraju na primatu kolektivnih prava u odnosu na individualna iako prema dijelu klasičnih i suvremenih tumačenja šeri'ata prednost imaju ljudska prava u odnosu na božanska jer, kako ističe Abou El-Fadl, ljudi trebaju imati svoja prava na zemlji, dok Bog ostvarivanje svojih prava može odgoditi do sudnjeg dana (El-Fadl, 2006.). U pokušaju pomirenja sekularne i religijske

perspektive ljudskih prava, Jack Donnelly na kulturnorelativističke argumente odgovara da je važno priznati kulturne različitosti i specifičnosti, ali to ne može biti isključivo utemeljenje ljudskih prava – kako zahtijevaju radikalni kulturni relativisti, kao što je neprihvatljivo ne uzimati u obzir kulturu kao izvor moralnih prava – kako zahtijevaju radikalni univerzalisti (Donnelly, 1989., 109).

Abdullahi an-Na'im nastoji učiniti isto, ali prigovara i univerzalistima i kulturnim relativistima na isključivost i nedovoljnoj senzibilnosti u iznošenju argumenata. Stoga predlaže istraživanje mogućnosti reinterpretacije i rekonstrukcije kultura kroz "unutarnji kulturni diskurs i transkulturni dijalog" (An-Na'im, 1992., 3). To bi značilo otvaranje platformi za dijalog i međusobno razumijevanje u svim područjima života, kako bi se u tom procesu saznavanja, učenja, zrenja i evolucije kulturnih tradicija došlo do pravilnijeg razumijevanja koncepata individualnih i kolektivnih prava koje zagovaraju univerzalisti i kulturni relativisti. Dijalog je jedini način da se nadiđu dijametralno suprotni stavovi i isključivosti, što u najvećoj mjeri pogađa žene.

An-Na'im također smatra kako je unatoč velikim reformama obiteljskih zakona u muslimanskom svijetu tijekom 20. stoljeća, diskriminacija žena i dalje prisutna. Jedini način da se to prevlada jest sustavna reforma tumačenja šeri'atskog prava i naglašavanje univerzalističkih poruka Objave Kur'ana iz Mekke, a ne ekskluzivističkih poruka objavljenih u Medini (An-Na'im, 1992., 180). Takav je zahtjev većini muslimana/ki i dalje neprihvatljiv, pa čak i blasfemičan, jer se zanemaruju poruke jednog dijela Objave Kur'ana. Alternativa za suvremene egzegete/kinje nije zanemarivanje medinskog dijela Objave, nego tumačenje Kur'ana uzimajući u obzir kontekst u kojem je Kur'an objavljen, gramatičku kompoziciju teksta i cjelokupnost teksta, odnosno svjetonazor koji tekst promovira (Wadud, 1999., 3).

RODNE TEORIJE U ISLAMSKOJ TRADICIJI

O rodnim se teorijama nije mnogo pisalo, niti se o tome posebno elaboriralo u muslimanskoj literaturi. Ipak, ako se pogleda na koji su način definirani rodna politika i odnosi između spolova u klasičnom razdoblju islamske misli, pa i danas, moguće je napraviti nekoliko podjela, ali se načelno može govoriti o tri prevladavajuće rodne teorije: teorija podređenosti, teorija komplementarnosti, teorija egalitarnosti.

Da bi se uopće razmatralo ovo pitanje, potrebno je poznavati društveno-političke i povijesne okolnosti nastanka kanonskih djela islamske teološko-pravne misli i uzeti u obzir činjenicu da je teološka antropologija žene bila pod snažnim utjecajem judeo-kršćanskoga religijskog naslijeđa, kao i grčke filozofske misli, koju su prevodili Arapi i posredovali je drugim kulturama. Aristotelovsko utemeljenje rodne dihotomije odrazilo se i na definiranje muške i ženske prirode i osobina, pa se intelektualno i duhovno uglavnom poistovjećivalo s muškarcem, a emotivno i materijalno sa ženom. To je uvelike odredilo način definiranja ženine prirode i karaktera te, konzekventno tome, i njezinih uloga u obitelji i društvu (Ullmann, 1978.; Rosenthal, 1975.; Rahman, 1987.).

Teorija podređenosti

Ova je rodna teorija utemeljena na hijerarhijskim i patrijarhalnim tumačenjima Kur'ana i prakse poslanika Muhammeda a.s (*sunna*) dodjeljujući ženi drugorazredni položaj i mjesto u društvu. Opravdanje se nalazilo u samom činu stvaranja žene, koje je impliciralo specifičnu žensku narav i mušku narav, iako se u Kur'anu ne definira muška i ženska narav, niti se govori o stvaranju žene od krivog rebra.

U Kur'anu se u nekoliko poglavlja govori o stvaranju prvog čovjeka – *adema*, koji je u tumačenjima i prijevodima postao vlastito ime *Adem* (Kur'an, 7:11–25; 2:30–38). Muslimanski su egzegeti, međutim, da bi objasnili kur'anske poruke, koristili i druge izvore vjere (*hadis*), ali i judeo-kršćanske predaje (*israilijat*) te arapsko književno i filozofsko naslijeđe. Na temelju tih izvora, a posebno predaja (*hadis*), koje se pripisuju poslaniku Muhammedu, da je žena stvorena od krivog rebra i to od onog najzakrivljenijeg dijela, zbog čega treba biti pažljiv i nježan prema ženi (Memić, 1985., 87-88), *Zemljanin* – *adem* postaje *muškarac* – *Adem*. Iz toga dalje slijedi da je *Adem* – *muškarac* – namjesnik Božji (*halifa*) na Zemlji, a ne *adem* – *čovjek*, te da *Adem* – *muškarac* imenuje stvari i pokazuje *melecima* (anđelima) dar koji ima čovjek u odnosu na ostala stvorenja. Feminističke teologinje govorile su o tome da onaj tko imenuje ima moć da upravlja – vlada i da određuje norme ponašanja imenovanim. Zbog toga Elizabeth S. Fiorenza naglašava važnost "rekonceptualizacije intelektualnog okvira na takav način da postane istinski inkluzivan za žene kao subjekte ljudskog akademskog rada i znanja." (Shussler-Fiorenza, 1996., 5).

Iako su klasični komentatori Kur'ana, poput Taberija, Zamahšerija i dr., kreirali hijerarhijsku sliku stvaranja, veliki komentator Fahrudin al-Razi smatrao je da je Bog stvorio jednu osobu (*nafs*), pa onda muškarca i ženu, kako je to opisano u Kur'anu: "On vas je stvorio od jedne osobe (*nafs al-vahidah*), a onda je od nje stvorio njen par." (Kur'an, 39:6). (Ali Syed, 2004., 18) Na temelju ovog *hadisa*, ali i judeo-kršćanskih predaja (*israilijat*) o stvaranju žene i muškarca od rebra, kreirana je definicija ženske prirode – osjetljiva, emotivna, krhka, povodljiva – "zbog čega se preporučuje lijep i pažljiv odnos prema njoj, ali i kontrola žene utemeljena na toj istoj osjetljivoj prirodi" (Spahić-Šiljak, 2007., 101).

Neovisno o egalitarnim kur'anskim kazivanjima o stvaranju čovjeka od jedne osobe u teološkoj antropologiji žene, prevladala su tumačenja o drugostvorenosti žene:

Drugostvorenost ne bi bila problematična da iza krivog rebra nije izrastala krivnja žene, drugorazrednost, manjkavost, slabost i fizička i psihička, povodljivost, neracionalnost, tjelesnost, strast – zbog čega je ženu trebalo kontrolirati i nadzirati. A da bi se to provelo u praksi onda je trebalo donijeti takve zakone koji će "u ime Boga" ograničavati dostojanstvo i slobodu žene (Spahić-Šiljak i Anić, 2009., 180).

Feministička teologinja Riffat Hassan obrazlaže da je drugostvorenost, još ako se izvodi od krivog rebra, najčešće implicirala podređenost i drugorazrednost na društvenom planu (Hassan, 1991., 78-79). Takva su tumačenja pridonijela tome da se žena definirala isključivo u odnosu na muškarca: da bude poslušna i vjerna, da trpi, da ne govori mnogo, da ne radi ništa mimo volje svoga muža, da služi i podređuje sebe i svoje interese djeci, mužu i drugima, da čuva moral (obraz) i autoritet svoga muža, porodice i društva (Spahić-Šiljak, 2007., 197). Tako postavljeni rodni odnosi omogućavaju kontrolu žene, manipulaciju i iskorištavanje, jer se u ime Boga žena reducira ne nedoraslog čovjeka kojem treba nadzor i vodstvo muškarca umjesto ravnopravnoga partnerskog odnosa.

Teorija komplementarnosti

U 19. i 20. stoljeću s reformatorskim idejama koje se javljaju u muslimanskim zemljama dolazi do potiskivanja teorije podređenosti i snažnijeg promoviranja teorije komplementarnosti i dopunjavanja spolova. Teorija podređenosti opstala je i danas se promovira u nekim zajednicama.

Zagovornici teorije komplementarnosti na temelju bioloških razlika spolova definiraju tipičnu mušku i žensku narav, psihičke i kognitivne osobine imanentne i jednom i drugom spolu. Inzistira se na različitostima koje samo putem suradnje i dopunjavanja žene i muškarca u zadanim društvenim okvirima kreiraju ravnotežu i cjelovitost ljudskog bića. Posebno se naglašavalo da je bračna zajednica najpoželjniji i najvažniji okvir u kojem dva spola ostvaruju svoju istinsku cjelovitost.

Majčinstvo se posebno glorificira, kao i osobine koje prate tu ulogu: emotivnost, suosjećanje i praštanje, što se prema današnjim maskulinim standardima političkog života smatra velikim nedostatkom (Spahić-Šiljak, 2009., 181). Najvažnija uloga žene i dalje je bilo majčinstvo, ali se ostavljala mogućnost bavljenja i drugim poslovima, pod određenim uvjetima – kada žena podigne djecu i ima dovoljno vremena za društveno koristan rad. Situacija danas nije značajno promijenjena jer je u obiteljima u kojima majke rade obaveza odgajanja djece i brige o obitelji i dalje njihova obaveza te nema redistribucije obaveza u obitelji između žene i muškarca. U literaturi koja tretira pitanja braka i obitelji ističe se kako je prihvatljivo za žene koje su hraniteljice obitelji ili su podigle djecu da se angažiraju za dobrobit zajednice, ali ponovno na poslovima “prikladnim za ženu” (Haverić i Haverić, 1991., 93). Prikladnost se tumači u smislu poslova koji su produžetak odgojno-obrazovnih i uslužnih poslova koje žena inače obavlja u obitelji. Takva podjela poslova ponovno se opravdava prirodom i fizičkom konstitucijom žene koja je predodređena za takvu vrstu poslova, a muškarac tjelesnom i umnom snagom osigurava materijalno blagostanje i vodi obitelj (Ali, 2003., 173).

Zagovornici komplementarne rodne politike pozivaju se na kućanske *ajete* o ulogama majke i oca u kojima se naglašava važnost poštovanja majke koja nosi dijete, rađa i doji ga, dok je obaveza oca da uzdržava obitelj (Kur'an, 2:233). Kult majke izuzetno je snažan u patrijarhalnim kulturama i majka uživa velik autoritet, posebno kod sinova, pa i onda kad zasnuju vlastite obitelji. Autoritet majke počiva na predajama poslanika Muhammeda: “Džennet (Raj) je pod majčinim nogama.” “Najviše prava nad ženom ima njen muž, a nad njenim mužem, njegova majka” (Memić, 1985., 32, 172). Na temelju takvih i sličnih predaja nastavljena je polarizacija uloga žene i muškarca. Žene se tome nisu mnogo suprotstavljale jer im je takva struktura odnosa omogućavala da preko muževa i sinova u određenoj dobi ostvare moć u obiteljima, da postanu neformalno moćne (Radulović, 2005., 169–186).

Teorija komplementarnosti inzistira na podjeli muških i ženskih uloga, i poslova proizašlih iz prirode jednog i drugog spola, te time ograničava ženu na majčinstvo i kućne poslove. Iako se javne funkcije i ravnopravno sudjelovanje žene i muškaraca u političkom životu striktno ne osporavaju, to implicitno uključuje apeliranje na savjest žena o važnosti odgajanja potomstva: “Nikakvo društvo niti njegove bogato opremljene institucije ne mogu mladom stvorenju pružiti onu toplinu koju mu je priroda osigurala u porodici, uz majku” (Haverić i Haverić, 1991., 93–94). Ženi se sugerira da se opredijeli za obavljanje onih poslova koji su u vezi s majčinstvom i odgajanjem djece, a kad ispuni te dužnosti, “onda ‘ima pravo’ da se angažira i u javnom životu.” (Spahić-Šiljak, 2007., 187–192).

Teorija egalitarnosti

Teorija egalitarnosti postojala je i prije, kako u prvoj zajednici muslimana u Medini u 7. stoljeću tako i tijekom povijesti, ali nije zaživjela u patrijarhalnom okruženju muslimanskih zajednica. U odnosu na teoriju komplementarnosti, ta teorija promatra i ženu i muškarca kao jednaka bića u punini dostojanstva njihove osobe i na ontološkoj i na društvenoj razini. Takve su ideje u početku nailazile na oštre kritike, ali su s vremenom prihvaćane i čak slavljene kao preteča feminističkog djelovanja u muslimanskom svijetu, kao što je slučaj s knjigama Kasima Amina *Emanipacija žena* i *Nova žena* (Esposito, 2001., 49).

Promotori teorije egalitarnosti posebnu su pozornost usmjeravali na reformu islamskih zakona u području obiteljskog i bračnog prava jer su bili diskriminatorski u odnosu na ženu (Esposito, 2001., 72). Jedan od načina da se to promijeni zahtijevao je i nove egzegetske napore, napose u teološkoj antropologiji žene. Tumačenja o stvaranju čovjeka temelje se na sljedećem kur’anskom stavku: “On vas je stvorio od jedne osobe (*nafs al-vahidah*), a onda je od nje stvorio njen par” (Kur’an, 39:6). Zanimljivo je primijetiti da se u bosanskohercegovačkim prijevodima Kur’ana termin osoba (*nafs al-vahidah*) prevodi u muškom rodu te, prema tome, njegov par – žena. U suvremenim se komentarima pokazuje da je *nafs* esencijalni neodvojiv dio svake osobe te da ta imenica nije spolno diferencirana, nego generička. A ako bi se inzistiralo na spolno diferenciranim imenicama, onda bi prema tom kur’anskom *ajetu* žena bila prvostvorena osoba (*nafs*), a muškarac njezin par, partner ili drug (*zavdž*) (Wadud, 1999., 9–20).

Zagovornici teorije egalitarnosti naglašavaju da je u govoru o rodnim odnosima važno uzeti u obzir tri

kur'anska principa kao okvir razumijevanja partnerstva žene i muškarca:

- namjesništvo (*halifa*) žene i muškarca (Kur'an 2:30–31) koje je tumačeno i još se tumači kao prerogativ muškarca iako Bog koristi imenicu ženskog roda kada govori o namjeri da stvori namjesnika/cu na zemlji;

- prijateljstvo (*evlija*) žene i muškarca (Kur'an, 9:71) koji imaju obavezu promovirati dobro i sprječavati zlo;

- uspravnost i ravnoteža (*taqwa*) koja se priznaje kao jedini kriterij razlikovanja među ljudima (Kur'an, 49:13).

REZERVE NA CEDAW U MUSLIMANSKIM ZEMLJAMA

Kada se 1948. godine donosila Opća deklaracija o temeljnim ljudskim pravima i slobodama, vjerovalo se da će taj instrumentarij ljudskih prava biti dovoljno sveobuhvatan i uključujući te da neće biti potrebno zasebno regulirati prava pojedinih skupina. Međutim, vrlo je brzo postalo jasno da se moraju donijeti nove konvencije, povećanje, deklaracije i rezolucije da bi se osnažila ravnopravnost spolova u zemljama potpisnicima Opće deklaracije. Među najvažnijima za ženska ljudska prava je CEDAW, poznatija kao Ženska konvencija.

Danas, više od 30 godina nakon donošenja CEDAW-a, 22 zemlje – od Velike Britanije, Alžira, Egipta do Australije – još traže pravo na stavljanje rezervi na određene članke te tako potkopavaju i anuliraju važnost i svrhu tog dokumenta. Ipak, Yasmeen Hassan, direktorica programa Equality Now sa sjedištem u New Yorku, smatra da iako rezerve na CEDAW pogoršavaju provedbu normi ženskih ljudskih prava, važno je to što takve zemlje imaju obavezu dostavljati izvještaje o položaju žena, što daje mogućnosti za zagovaranje i stvaranje pritiska da se stanje mijenja na bolje.

Određen broj muslimanskih zemalja ratificirao je CEDAW, ali je stavio rezerve na pojedine članke. Opravdanje za to nalaze u neusklađenosti pojedinih članaka CEDAW-a s obiteljskim zakonima muslimanskih zemalja koji su utemeljeni na propisima islamskog prava (*šeri'at*). Stoga se najviše rezervi i komentara odnosi na čl. 2., 9., 15., 16., 29.¹ Iako ne treba praviti generalizacije o ženama, rodnim pitanjima, majčinstvu i drugim temama, kako naglašava

1 Čl. 2. propisuje obveze države, čl. 9. jamči ženama jednaka prava u vezi državljanstva, čl. 15. jamči im jednakost pred zakonom; čl. 16. jamči jednaka prava u braku i obiteljskim odnosima, dok čl. 29. propisuje postupak rješavanja sukoba između dvije države o interpretaciji ili primjeni Konvencije.

Susan Okin (Okin, 2008., 41), ipak postoje prava koja se odnose na sve ljude, i uskraćivanje temeljnih ljudskih prava ne može se opravdavati kulturnim, religijskim ili nekim drugim normama.

Odbor CEDAW-a posebno se bavio analizom rezervi na čl. 2. i 16. Konvencije jer su to ključni članci koji sadrže bit poruke same Konvencije.² Ta se poruka odnosi na zabranu diskriminacije te obiteljski i bračni život, u kojem su žene i najviše diskriminirane jer su kulturološke i religijske norme najsnažnije upravo u tim područjima života i jer se kontrola nad ženama i dalje nastoji održati u njima. Zbog ograničenosti prostora za širu elaboraciju, pozabavit ću se rezervama na čl. 16. CEDAW-a koje se odnose na:

- a) jednako pravo na sklapanje braka;
- b) jednako pravo na slobodan izbor bračnog partnera i sklapanje braka samo slobodnom voljom i uz potpunu suglasnost;
- c) jednaka prava i odgovornosti u braku i prilikom razvoda;
- d) jednaka roditeljska prava i obaveze u odnosu na djecu, bez obzira na bračni status – u svim tim slučajevima interesi djece moraju biti na prvome mjestu;
- e) jednaka prava da slobodno i odgovorno odlučuju o planiranju obitelji, kao i da imaju pristup informacijama, obrazovanju i sredstvima koja će im omogućiti da se koriste tim pravima;
- f) jednaka prava i odgovornosti u skrbništvu, tutorstvu, upravljanju imovinom i posvajanju djece ili sličnim institucijama ako postoje u nacionalnom zakonodavstvu – u svim slučajevima interesi djece moraju biti na prvome mjestu;
- g) jednaka osobna prava muža i žene, uključujući pravo na izbor obiteljskog imena i zanimanja;
- h) jednaka prava obaju bračnih partnera u vlasništvu nad imovinom, u njenom upravljanju i korištenju, odnosno stjecanju i/ili otuđivanju imovine, bez obzira na to obavlja li se to besplatno ili za znatnu materijalnu nagradu.

Jednako pravo na sklapanje braka i izbor bračnog partnera

Pojedini muslimanski intelektualci kao Sultanhossein Tabandeh nastoje opravdati rezervu na čl. 16. tvrdnjama da je on u potpunoj suprotnosti s islamskim zakonom jer muškarac i žena nisu jednaki i ne mogu imati jednake

2 Assessing the Status of Women, A Guide to Reporting Under the CEDAW, <http://www1.umn.edu/humanrts/iwraw/assessing-english%203.pdf>, preuzeto 30. 3. 2010. godine.

dužnosti i obaveze. Za Tabandeha, obaveza je žene poslušnost mužu, briga o njegovoj imovini i obitelji, a tvrdi i da ženi nije mjesto u politici (Mayer, 2007., 119–120). Abu 'Ala al-Mawdudi na istom tragu osporava ravnopravnost žene i muškaraca u braku, naglašavajući važnost čednosti za ženu, koja se može očuvati samo tako što će žena biti pokrivena i odvojena od muškaraca, a međunarodne konvencije i zapadna kultura zagovaraju suprotno (Mayer, 2007., 121).

Osporavanje jednakih prava žene i muškarca u braku dobar je izgovor za neprovođenje međunarodnih normi ljudskih prava jer u praksi se jasno pokazuje da je riječ o diskriminaciji, isključenju i nejednakim mogućnostima za žene i muškarce te dvostrukim i pravnim i moralnim mjerilima rodne politike koju uređuju i kontroliraju muškarci. Muslimanske zemlje u objašnjenju rezervi na čl. 16. kažu da je on u suprotnosti s postulatima islamskog braka u kojem suprug ima obavezu uzdržavanja supruge i obitelji, a ona svojom imovinom raspolaže samostalno. Ipak, njezino pravo na razvod ograničeno je i u nadležnosti je suda, dok pravo muškarca na razvod nije ograničeno i on se može razvesti od žene i bez odlaska na sud (Esposito, 2000., 14–15).

U klasičnom islamskom pravu pitanje slobode žene u izboru bračnog druga različito je definirano i tumačeno. Četiri kanonske pravne škole islama – šafijska, malikijska, hanbelijska i hanefijska – ovisno o društvenom kontekstu u kojem su razvijane, nudile su i različita tumačenja. Treba imati na umu da su pravila i norme udaje i ženidbe što su vrijedile u kulturama s kojima su se muslimani susretali i te kako utjecali na formiranje mišljenja i pravila koja su postala sastavni dio klasičnog islamskog prava.

Hanefijska pravna škola, jedna od najrasprostranjenijih i danas, a koju slijede i muslimani Balkana, Turske, Magreba i drugih zemalja, smatrala je da je punoljetna žena slobodna da izabere bračnog partnera bez nadzora i odobrenja oca ili skrbnika (*wali*), ali da se pridržava pravila o približno istom društvenom, obrazovnom i materijalnom statusu (*kafaah*) (Esposito, 2001., 16–21). Ostale tri škole smatraju da je suglasnost skrbnika važna i da žena ne može sklopiti brak ako ne dobije tu suglasnost. Kao argument koriste kur'anski stavak (Kur'an, 2:232) u kojem Bog upozorava muškarce da ne sprječavaju žene da se udaju ako su dale svoj pristanak i izabrale partnera, što prema njihovom mišljenju indicira da skrbnik daje konačnu suglasnost za brak.

Takve odredbe danas pogoduju kulturološkim praksama ugovorenih brakova, prisilnih brakova i poligamnih

brakova. Zbog toga se u suvremenoj islamskoj teološko-pravnoj misli u djelima El-Fadla (*Islam i izazov demokracije*, 2006.), An-Na'ima (*Towards an Islamic Reformation* 1990.), Alija (*Sexual Ethic and Islam*, 2006.) i drugih kritiziraju patrijarhalna tumačenja islama koja nisu kontekstualizirana i koja ne promiču univerzalne principe pravde, milosrđa te individualnih prava i odgovornosti utisnutih u poruku Kur'ana.

Brak i razvod braka

U klasičnom islamskom pravu žena i muškarac imaju podijeljene i dodijeljene uloge u braku. Muškarac ima obavezu uzdržavanja obitelji (Kur'an, 2–233), a žena zbog toga nasljeđuje upola manje obiteljske imovine (Kur'an, 4:11). Prevladavajuća tumačenja Kur'ana i prakse poslanika Muhammeda (*Sunna*) delegirala su muškarca kao glavu obitelji te mu žena duguje poslušnost (*ta'ah*) i seksualne odnose (Quraishi i Vogel, 2008., 112). Muškarac u braku uživa više prava i ima više obaveza: ima pravo oženiti se do četirima ženama (to je i danas zakonska mogućnost u svim muslimanskim zemljama osim Tunisa i Maroka), može se oženiti nemuslimankom (Židovkom i kršćankom), može se razvesti bez obrazloženja, ima veća prava u skrbništvu nad djecom, nasljeđuje više od žene.

Muslimanski su pravници različito tumačili prava i obaveze žene u braku, ovisno o kulturološkom kontekstu u kojem su pravne škole nastajale i razvijale svoja pravila. Hanefijska pravna škola, primjerice, imala je stav da je ženina obaveza obavljati kućanske poslove, dok su preostale tri škole zaključile da je jedina obaveza žene biti dostupna za seksualne odnose svome suprugu, a da on treba osigurati i kućnu pomoćnicu i dojilju za djecu (Ali, 2006., 3–6). Klasična i suvremena tumačenja islamskog zakona priznaju pravo ženi na seksualne odnose, ali je to prema klasičnim tumačenjima važno zbog izbjegavanja nereda (*fitna*), a prema suvremenim tumačenjima zbog važnosti seksualnog užitka i orgazma, neovisno o prokreaciji (Ali, 2006., 6–7).

Iako je brak u islamu građanski ugovor s dimenzijom svetosti (Esposito, 15), razvod je dopušten kao manje zlo nego život u svađi i nespokoju. Razvod braka je "najmrže dopušteno djelo" (*hadis*), ali je prakticiran i dopušten kada supružnici ne mogu živjeti u ljubavi slozi i kada ne nalaze smiraj (Kur'an, 2:226–232, 4:35). Međutim, zbog strogo podijeljenih uloga žena i muškaraca u braku i obitelji, muškarac je bio povlašteniji u dobivanju razvoda jer nije morao obrazlagati razloge za razvod i mogao je to učiniti

izvan suda. Žena je pak morala otići na sud i obrazložiti razloge zbog kojih traži razvod. Muslimanski pravници to opravdavaju činjenicom da je muškarac obavezan platiti *mehr* (Kur'an 4:4), ugovorenu bračnu svotu u slučaju razvoda, što bi trebalo pokriti troškove jednogodišnjeg uzdržavanja dok žena ponovno ne organizira svoj život.

Reforme obiteljskih zakona u muslimanskim zemljama osigurale su veću dostupnost razvodu braka, proširujući listu razloga zbog koji žena može zatražiti razvod i limitirajući muškarca da se bez valjana razloga razvodi. U Iranu su, primjerice, uvedene novčane kazne za muškarce koji nemaju valjan razlog za razvod braka. Tako postulirani bračni odnosi i obaveze sukladni su podjeli imovine u islamskom pravu. Takav je poredak prije imao smisla, ali s industrijalizacijom, koja je izazvala promjene i u muslimanskim obiteljima, žene se zapošljavaju i financijski uzdržavaju obitelj zajedno s muškarcem, pa se postavilo pitanje redefiniranja prava i obaveza u braku u kojem muškarac više nema ulogu uzdržavatelja obitelji. Do danas su samo Tunis i Turska u cijelosti reformirali imovinsko-nasljedno pravo, dok u ostalim muslimanskim zemljama i dalje žena nasljeđuje upola manje od muškarca jer se još slijede klasična tumačenja u tim pitanjima.

To, dakako, danas stvara velike probleme, omogućujući manipulaciju i ekonomski pritisak na žene. Primjerice, u Iranu danas, kad oko milijun žena udovica ili supruga ratnih vojnih invalida ima status glave obitelji, parlament je u nekoliko navrata zahtijevao izmjene nasljednog zakona prema kojem bi te žene nasljeđivale te bile mjerodavne za svu pokretnu i nepokretnu imovinu. Tek 2007. godine tim je ženama priznato da raspolažu obiteljskom imovinom (Iranian Daily), a 2008. to je prošireno na sve žene, uz obrazloženje da se na taj način omogućuje da polovina stanovništva ravnopravno sudjeluje u razvoju zemlje (Iranian Daily).

Općenito, žene u ruralnim krajevima i dalje nasljeđuju po običajnom pravu, a ne prema odredbama islamskog zakona (*šeri'at*), jer porodice ne dopuštaju da se zemlja dijeli i prodaje. Takva praksa, objašnjava Margot Badran, nije islamska i onemogućava da žene dobiju svoj dio nasljedstva. Žene u ruralnim područjima dobivaju darove u zlatu i novcu, što ih čini manje ovisnima o muškarcu, pa je stopa razvoda veća u ruralnim sredinama nego u gradskim jer žene imaju veću ekonomsku neovisnost i manje komplikacija s podjelom imovine (Badran, 1985., 49–75).

UMJESTO ZAKLJUČKA

Kur'anski principi ravnopravnosti žene i muškarca (namjesništvo – *halifa*, prijateljstvo – *evlija*, uspravnost – *taqwa*) još nisu dio rodni politika u većini muslimanskih zemalja. Umjesto rodne ravnopravnosti, islamistički orijentirane vlade i režimi zagovaraju i održavaju rodnu segregaciju s komplementarnim rodnim odnosima.

S obzirom na to da ljudska prava nisu vlasništvo i prerogativ ijedne kulture, naroda i pojedinca, *Musawah* – globalni pokret za ravnopravnost i jednakost u muslimanskim obiteljima koji okuplja žene iz 48 muslimanskih zemalja – otvoreno poziva na bitne reforme obiteljskih zakona u muslimanskim zemljama uz konstatacije:

– Žene i obiteljski zakoni koriste se za političku mobilizaciju, što je nedopustivo. Jedan element politizacije odnosi se i na zloporabu tumačenja islamskog zakona, za koji države tvrde da je božanskog podrijetla i nepromjenljiv. Međutim, reforme su se uvijek događale za dobrobit društva i obitelji te nije točno da se zakoni ne mogu mijenjati.

– Promjena konteksta življenja zahtijeva i promjene u bračnim i obiteljskim odnosima u muslimanskim zemljama.

– Većina današnjih obiteljskih zakona i dalje je utemeljena na klasičnim tumačenjima šeri'ata, koja su kreirana za potpuno drugo vrijeme, kontekste i izazove.

U prilog tome *Musawah* predlaže sljedeće mjere:

1. zemlje potpisnice moraju priznati jednakost žena i muškaraca te eliminirati diskriminacijska tumačenja koja kreiraju ljudi, a ne Bog;
2. zemlje potpisnice moraju povući rezerve na čl. 2., 5. i 16. CEDAW-a;
3. zemlje potpisnice moraju podržati otvorenu i cjelovitu raspravu o prihvatanju različitih, pa i suprotstavljenih mišljenja o obiteljskom zakonu;
4. zemlje potpisnice moraju osigurati jednaka prava ženama u braku, razvodu i skrbništvu nad djecom;
5. zemlje potpisnice moraju voditi rodno razvrstane statistike i podatke o plaćenom i neplaćenom ženskom radu;
6. UN i međunarodne organizacije trebaju podržati pojedince/ke koji nastoje raditi na reformi obiteljskih zakona u muslimanskim zemljama i zaštititi ljudskih prava.

Dok se to ne dogodi, muslimanske će zemlje i dalje stavljati rezerve na CEDAW s istim argumentima o rodnoj segregaciji i rodno utemeljenoj podjeli uloga i poslova kao važnim preduvjetom za očuvanje islamske obitelji.

- ABOU EL-FADL, K. (2006.), *Islam i izazov demokracije*, prev. Zilka Spahić-Šiljak, Sarajevo, Buybook.
- AHMED, L. (1992.), *Women and Gender in Islam*, New Haven, Yale University Press.
- AL-GHAZALI, M., *The Alchemy of Happiness*, <http://www.scribd.com/doc/2915483/THE-ALCHEMY-OF-HAPPINESS> (29. 3. 2010.), 70.-71.
- ALI SYED, M. (2004.), *The Position of Woman in Islam: A progressive view*, New York, State University of New York Press.
- ALI, K. (2003.), Progressive Muslims and Islamic Jurisprudence. U: O. Safi (ur.), *Progressive Muslims: on Justice, Gender and Pluralism*, Oxford, Oneworld Publications.
- ALI, K. (2008.), *Sexual Ethics and Islam, Feminist Reflections on Qur'an, Hadith, and Jurisprudence*, Oxford, Oneworld.
- AN-NA'IM, A. (1990.), *Toward an Islamic Reformation: Civil Liberties, Human Rights and International Law*, New York, Syracuse University Press.
- AN-NA'IM, A. (1992.), *Human Rights in Cross-Cultural Perspectives, A Quest for Consensus*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- AN-NA'IM, A. (2002.), *Islamic Family Law in Changing World*, London-New York, Zed Books Ltd.
- Assessing the Status of Women, A Guide to Reporting Under the CEDAW, <http://www1.umn.edu/humanrts/iwraw/assessing-english%203.pdf>, preuzeto 30. 3. 2010.
- BADRAN, M. (1985.), Islam, Patriarchy and Feminism in the Middle East. *Middle East*. (Reproduced from *Trends in History*, 4 (1):49-71.)
- DONNELLY, J. (1989.), *Universal Human Rights in Theory and Practice*, London, Cornell University Press.
- ESPOSITO, J. (2001.), *Women in Muslim Family Law*, New York, Syracuse University Press.
- HASSAN, R. (1991.), *Women's and Men's Liberation – Testimonies of Spirit*, New York, Greenwood Press.
- HAVERIĆ, I. i HAVERIĆ, I. (1991.), *Islamski brak i porodica*, Sarajevo, Haver.
- Iranian Daily HAMSHAHRI: ("Woman inherits from all (kinds of) property of her husband") 03/09/2007 <http://www.hamshahrionline.ir/News/?id=31703> (18. 3. 2010.)

- Iranian Quarterly *Oqooke Zannan* ("Women's Rights") No. 30, p. 29–30, Spring 2008.
- KHADDURI, M. (1946.), *Human Rights in Islam*, Annals of the American Academy of Political and Social Science, 243.
- MAYER, E. (2006.), *Islam and Human Rights: Tradition and Politics*, Colorado, Westview Press.
- MEMIĆ, J. (1985.), *Izbor Poslanikovih hadisa*, Sarajevo, Starješinstvo islamske zajednice BiH.
- MERNISSI, F. (2005.), *Zaboravljene vladarice u svijetu islama*, prev. Zilka Spahić-Šiljak, Sarajevo, Buybook.
- ORTNER, S. B. (1974.), Is Female to Male as Nature is to Culture? U: M. Z. Rosaldo i L. Lamphere (ur.), *Women, Culture and Society*, Stanford University Press.
- QURAISHI, A. i VOGEL, F. E. (2008.), *The Islamic Marriage Contract: Case Studies in Islamic Family Law*, Islamic Legal Studies, Harvard Law School, Cambridge-Massachusetts.
- RADULOVIĆ, L. (2005.), Nečista i neformalno moćna: sakralni aspekti ambivalentnog odnosa prema ženi u tradicijskoj kulturi Srba. U: M. Blagojević (ur.), *Mapiranje mizoginije u Srbiji, diskursi i prakse (II tom)*, Beograd, AŽIN.
- RAHMAN, F. (1987.), *Health and Medicine in the Islamic Tradition*, New York, Crossroad Publishing.
- ROSENTHAL, F. (1975.), *The Classical Heritage in Islam*, London, Routledge & Kegan Paul.
- SHUSSLER-FIORENZA, E. (1996.), *The Power of Naming: A Concilium Reader in Feminist Liberation Theology*, New York. Orbis Books.
- SPAHIĆ-ŠILJAK, Z. (2009.), Rodna perspektiva –islamska tradicija. U: Z. Spahić-Šiljak i R. Anić (ur.), *I vjernice i građanke*, Sarajevo, TPO Fondacija – CIPS Univerziteta Sarajevo.
- SPAHIĆ-ŠILJAK, Z. (2007.), *Žene, religija i politika*, Sarajevo, IMIC, CIPS, TPO.
- ULLMANN, M. (1978.), *Islamic Medicine*, Edinburgh, Edinburgh University Press.
- WADUD, A. (1999.), *Qur'an and the Woman: Re-reading the Sacred Text from a Woman's Perspective*, New York, Oxford University Press.

III.

RODNI
STEREOTIPI,
PREDRASUDE I
DISKRIMINACIJA

Nadežda ČAČINOVIČ

MIZOGINIJA U FILOZOFSKOJ TRADICIJI

Žene i filozofija, žene u filozofiji: je li to filozofski problem, filozofska tema ili samo pitanje klasificiranja, kategoriziranja? Odgovor na to daje već razmjerno površno čitanje velikih filozofa. U njihovim se djelima povremeno govori o ženama, a to kako se govori uglavnom je neprijateljstvo i prezir; katkad, nešto dobroćudnije, izražavanje razumijevanja za ženske slabosti.

U povoljnim se okolnostima duga povijest mizoginije možda i može zanemariti. U dijelu današnjega svijeta zakoni, pa i društvena praksa, smanjili su neravnotežu u nizu djelatnosti tako da patrijarhalni sustav više ne prevladava. Naravno, i u uvjetima pravne ravnopravnosti ima mizoginije: dapače, u sumraku patrijarhalne vlasti nastaju i nove varijante. Neke su posljedica *ressentimenta*: feminiziranje neke profesije (ponajprije učitelja i nastavnika, liječničke i sudačke) katkad upućuje na gubljenje prestiža, ali muškarci to katkada doživljavaju kao nezasluženo preuzimanje profesije od strane žena, kojima su istinski prioriteti drukčiji te im navodno i nije stalo do posla nego do obitelji (što muškarci kako-tako smatraju prihvatljivim) ili im je zapravo do lagodna života, uljepšavanja i slično, što je u skladu s predrasudama. No, to je samo razmjerno površna i lagana razina. Proširenost nasilja u obitelji u svim sredinama upućuje na dublje teškoće koje nastaju u obiteljskoj priči, odrastanju i osamostaljivanju, u dijalektici ovisnosti i nužnosti odvajanja od roditelja. Razlike u položaju unutar obitelji i društvenom ugledu izvan nje poznat su generator problema.

Mizoginija, "muška bolest", samo je jedan od elemenata ambivalentnosti međuljudskih odnosa. Nadajmo se, ne i neizbježna. Antropolog David Gilmore u svojoj istoimenoj knjizi (Gilmore, 2001.) ističe, doduše, razmjerno konstantne elemente mizoginije. Tzv. *horror mulieris* po njegovu se mišljenju može razaznati u nizu kultura u sličnim oblicima, u metaforama tjelesnosti, otrova, pro-

padanja, zoomorfnih transformacija, različitih prijeteci h prostori ja, jama, kutija, provalija. U mnogim kulturama, dakako, ženski se likovi pojavljuju i u božanskoj ulozi, ne gubeći pritom, naravno, zastrašujuća svojstva.

MOTRIŠTE FILOZOFIJE

Filozofija, za razliku od mitskih priča, ne nastaje posvuda, njeno se specifično naslijeđe i danas koristi kao legitimiranje “našega” kulturnoga kruga. Ne upuštajući se ovdje u uvjete njena nastanka i kako dolazi do njih, dijelim uvjerenje da je doista riječ o nečem prijelomnom, o prekidu s mitološkim narativom: naravno, ne i o prekidu s metaforičkim, figurativnim govorom. Filozofi daju mišljenja, navodeći razloge i tražeći opću valjanost za svoje uvide. Filozofi davne Grčke nešto su proizveli, stvorili: sferu općosti, uopćavanja, pojmovnoga.

Platon, gotovo rodonačelnik filozofije, stvara takav jezik. Osim toga i primjere preskriptivne filozofije: filozofije koja nešto propisuje, koja upućuje na ono što smatra poželjnim. Na *Gozbi*, u razgovorima koje Platon “zapisuje” u istoimenom dijalogu, nema žena, ali prisutno je izlaganje Diotime, nazvane mudrom ženom, kao glasnogovornice najboljih argumenata. No jasno je rečeno da je ljubav među muškarcima uzvišenija jer ne služi jednostavno prokreaciji, uzdiže se iznad običnoga života. Sve u svemu, ima elemenata u Platonovim dijalozima po kojima žene dobro prolaze; u idealnoj zajednici, o kojoj piše u *Republici*, pretpostavlja se potreba za jednakošću i jednakim školovanjem. Ipak, tu su i mjesta na kojima se zaključuje da sve što mogu žene, muškarci mogu bolje.

Aristotel, postupajući deskriptivno, kodificirajući zatečeno stanje, mnogo je pogubniji: prije svega u izlaganju, u traženju razloga zašto i odakle niži položaj žena (prije svega u *Politici* te *O nastanku životinja*). U susretu s grčkom kulturom prvo što nam pada u oči jest nerazmjer između snažnih imaginarnih likova u umjetničkim djelima, s kojima se još identificiramo, Antigone, na primjer, i ostalih uvida u podređen položaj žena i njihovu zatvorenost u privatnu sferu, osim ako su na prodaju.

Miran Aristotelov glas koji pola čovječanstva smješta izvan najviše ljudskosti (zajedno s robovima i djecom) ostaje takoreći strukturno ugrađen u filozofski pristup. Objlašnjavajući nastanak filozofije, Aristotel s jedne strane upozorava na nešto što bi možda moglo biti priznato svima, čuđenje, no s druge strane govori o dokolici, o udaljenom i slobodnom promatranju kao najvišem ljudskom

dostignuću koje jest filozofija: očito nešto do čega žene nisu dolazile. Žene koje Aristotel vidi oko sebe ne bave se staloženim promatranjem i proučavanjem (to jest teorijom), a iz toga se zaključuje, u suprotnosti s logikom koju kodificira sam Aristotel, da i nisu sposobne za to. To se onda osnažuje doista bizarnim zaključcima o njihovoj tjelesnoj sazdanosti (na primjer, da su po prirodi hladnije od muškaraca pa ih valja držati u kući da se ne “prehlade”).

U kršćanstvu je mizoginija osnažena novim korištenjem vrlo starih motiva: putenost, niskost, zavodenje, doslovno smrad: sve to crkveni oci detaljno unose u svoje osude žena. Tertulijan se, pišući *O ženskom odijevanju*, uz napade na heretike koji ženama dopuštaju ravnopravnost, upušta u potankosti odjeće i uređivanja u kojima se pokazuje ženina zla namjera srozavanja muškaraca, po kojoj je u službi đavola. Augustin kao da pokazuje Platonovu ambivalentnost (usp. *Ispovijedi te Državu Božju*), a Toma Akvinski (*Summa Theologiae*) ponavlja Aristotelovu strategiju objašnjavanja ženine inferiornosti: žena je neuspjeli muškarac.

Racionalizam, empirizam i prosvjetiteljstvo donekle popravljaju te predrasude, katkad čak do eksplicitne borbenosti (kao kod velikog feminista Poulaina de la Barrea). Razum i iskustvo, prema njemu, dani su svim pripadnicima ljudskoga roda: u tomu se slažu filozofi toga razdoblja. Ali odmah su tu i teškoće: Descartes (*Raspravom o metodi*) osnažuje svojim značajnim racionaliziranjem spoznaje dualističke sheme, binarnu opoziciju na koju se uvijek veže dokazivanje o ženskoj inferiornosti (iako sâm vrlo sklon priznavanju ženske pameti, ne samo kraljica poput Kristine Švedske, što ga je, kao što je poznato, stajalo glave, već i jedne filozofirajuće princeze, Elizabete Češke). Empiričar John Locke (usp. *Dvije rasprave o vladavini*) kao da iznosi neke egalitarne zaključke, ali na kraju smješta ženu u privatnu sferu, što je onda diskvalificira za poslove javnosti, zajednice. Jasnoća, koja je inače odlika izlaganja Davida Humea (u *Raspravi o ljudskoj prirodi*), gubi se u govorenju o ženama: one predstavljaju nerazuman, nepouzdan element podložan strastima – posebno nezgodna osobina kada im se povjere odgovorne dužnosti. Jean-Jacques Rousseau možda se također može smatrati ambivalentnim, ali njegov *Emile* izlaže jasno stavove o podređenosti žena, potrebi da se ograniče i osposobe za pomoć i potporu vrednijima od sebe.

Kako u Kantovu presudnom filozofskom obratu tako i u veliku Hegelovu sustavu, žena se pojavljuje određena u istom ključu drugosti – kao emocionalna, neobuzdana, u najboljem izdanju kao brižna. Naravno da se od takvog

stvorenja ne može očekivati da će doći do razine odvajanja od konkretnoga na kojoj se može shvatiti Kantov kategorički imperativ. U kretanju u kojemu se u Hegelovu sustavu napreduje do svijesti slobode, ženska ograničenja osuđuju je na stupanj koji se mora ostaviti iza sebe.

John Stuart Mill, veliki glas protiv ženske podređenosti, primijetio je pak, zauzimajući se za žensko pravo glasa: "Ako išta slijedi iz iskustva, bez psihološke analize, onda je to da su stvari koje su ženama zabranjene upravo one za koje su posebno kvalificirane; budući da se njihova nadarenost za vladanje pokazala u onim malobrojnim prilikama koje su dobile, a da se nipošto nisu toliko istaknule na područjima koja su im bila otvorena. Znamo kako je malen broj vladarica uspoređen s vladarima. Što se tiče toga maloga broja, mnogo je veći postotak pokazao vladarske sposobnosti, iako su mnoge vladale u teškim vremenima. Valja također primijetiti da je većina njih bila obdarena svojstvima sasvim drugačijim no što se obično zamišljaju kao ženska: zapažene su zbog čvrstine i odlučnosti kao i zbog inteligencije. Kada kraljicama i caricama dodamo regentkinje i vice-kraljice, spisak žena koje su bile ugledne voditeljice čovječanstva lijepo narasta. Ta je činjenica toliko izvan sumnje da je netko, davno jednom, pokušao izokrenuti dokaz u uvredu rekavši da su kraljice bolje od kraljeva zbog toga što za vrijeme kraljeva vladaju žene a kraljicama vladaju muškarci." (Mill, 2000., 54).

Ako se za Kanta i Hegela još moglo reći da su njihovi mizogini stavovi dio sustavnih razmišljanja, kod Schopenhauera i Nietzschea u brojnim tekstovima kao da je u punoj moći jednostavna, duboko ukorijenjena mizoginija ozlijeđene muškosti, ambivalentnosti. Ona je nailazila i nailazi na odjek kod brojnih čitatelja. Čitateljice se nisu mnogo trudile oko Schopenhauera, ali Nietzsche je imao i ima sljedbenica koje moraju razviti neku strategiju ophođenja s uvredama: onako kao što psihoanalitičarke znaju kako postupati s Freudom.

Filozofi kasnijih razdoblja, pa i posve suvremeni, prisiljeni su svoju mizoginiju izražavati na osobnoj razini ili vrlo implicitno. Ekstreman je osobni oblik onaj u Heideggerovu pismu mladoj Hanni Arendt, ljubavnici, pismu u kojemu izražava strah da bi joj filozofija mogla oduzeti sve ono što u njoj voli (usp. Ettinger, 1995.).

ŽENE I FILOZOFIJA

Danas se raspravlja o ženama i filozofiji te o ženama i filozofima. S prvog aspekta riječ je o principijelnom nepovjerenju teoretičarki prema instituciji filozofije i filozofiji (iz raznih razloga), a s drugog se uglavnom pojavljuju priče

o borbi da se uklone prepreke na putu u institucije i kroz institucije.

Značajno je zadržati namjeru dolaženja do istine. Filozofkinje ne mogu pristati ni na kakva relativiziranja: ni zbog aktualnih ili povijesnih nepravdi ni zbog očitih teškoća u izricanju istine. O istini se ne može odlučivati glasovanjem, pa zapravo ni dugotrajnim komunikacijskim procesom, ma koliko potonje bilo nužno za bolje sređivanje zajednice. Do istine se ne dolazi izravno ni radikaliziranjem svijesti o tisućama godina nepravdi. Dolaženje do istine jest naslijeđe filozofije, pa i onih filozofa koji su u svojim naporima oko istine isključili žene iz te mogućnosti. To pokazuje ograničenost njihova pothvata, ne i neuspjeh.

Kako je, dakle, biti žena i filozofkinja? Neobično je već to kako se žene izdvajaju, sažimaju, pod jednu riječ. Bez obzira na brojnost, one su u cjelini viđene kao nešto za sebe, kao odstupanje od normalnoga, kao odvojena grupa. Pune su nam uši pjesama o tome da je netko “samo žena sad” ili da je “konačno” žena, da ne govorimo o više nego uobičajenoj izjavi da je netko doista prava žena.

Riječi “žena” i “muškarac” upotrebljavaju se asimetrično. Govorimo, doduše, o tzv. pravim muškarcima pa tako i o onima koji to nisu u dovoljnoj mjeri. Muškarci se mogu vrijeđati osporavanjem muškosti i doista ima nadmetanja i mnoštvo raznih igara u muško-ženskim odnosima, ali muškarci su i dalje prilično sigurni u svojem identitetu. Samo su malo načeti u jednom (i to manjem dijelu) svijeta.

Prije svega, i ovdje se moramo vratiti znamenitoj formulaciji Simone de Beauvoir: ne rađamo se kao žene, nego postajemo ženama (De Beauvoir, 1976., II, 13). To što nas pri samom rođenju na sve načine nastoje svrstati u jednu od dviju jedino priznatih kategorija, ženskost ne čini prirodnom danošću. To što su naša tijela, unatoč tehnikama kojima ovladavamo njima, tek uvjetno pod našom kontrolom, znači pak da njihove posebnosti nisu zanemarive, da nam se otimaju. Anatomija nije naša sudbina, ali ulazi u simboličnu artikulaciju naše egzistencije. Pripadnice smo one vrste koju s pravom nazivlju simboličkom životinjom: bez udjela kulture ne možemo živjeti. A što se kultura u kojima živimo tiče: dok i jedna žena doživljava nepravdu samo zato što je žena, feminizam je jedina pristojna pozicija. U antisemitskom okruženju ne niječete židovstvo.

Žena, očito, može biti predmet mržnje samo zato što je žena. Mračne priče dolaze nam iz udaljenih krajeva i bliskih krajeva, stare tisuće godine ili nekoliko sati. To doznajemo posredno ili iz vlastitog iskustva, ali sve znamo za tu mržnju. To je osnovna istina. Žene su kužne, žene su opasne, žene su nevjerne, žene su podmukle, žene su slabe. Mogu se izbaviti od optužbi samo ako su svete, samozahtajne, bezuvjetan izvor ljubavi i podrške. A takve su također izvor frustracije i ambivalentnih osjećaja. Od "žene", u mitskom singularu, dolazi zlo ili se očekuje izbjavljenje.

Jednina riječi "žena" uvijek je ideologijska konstrukcija koja okuplja vještice, zavodnice, monstrozne vladarice, neukrotive, opake. Druga su skupina one naporene, glupe, prizemne, praznoglave. Lijepe i dobre one su u posebnoj milosti muškoga pogleda: ona koju volim, ona koja mene voli. I uvijek iznova, sve do gluposti popularnih savjetodavaca: žene su pripadnice druge vrste, s Venere, ne s Marsa.

Stara je antropološka teza (na primjer, kod Margaret Mead) glasila da se muškarci i žene razlikuju u svim društvima, ali na različite načine, da dakle nema stalnih i urođenih razlika, ali da postoji konstantna potreba za nekom podjelom uloga, nekom raspodjelom. Tamo gdje muškarci smiju biti blagi, žene moraju biti agresivne i tome slično. Takvo je pravilo, ako uopće, prisutno samo u tradicionalnim društvima, izvan promjena i povijesti, gdje ste rođenjem osuđeni da nastavljate život svojih predaka. Moderna društva obećavaju izbor.

Znamo, međutim, da upravo žene naglašavaju posebnost ženskih svojstava. Neke, poput Carol Gilligan, pišu kako je etika brige, domena žena, važnija od muške etike pravednosti. Budući da nije posve sigurno da više ne živimo u svijetu gdje su muškarci uvijek i svuda važniji, to je posve razumljivo. Zapravo, to je i dalje tako u dvije trećine svijeta. U dvije trećine svijeta patrijarhat jedva da je načet.

Nama ovdje može biti lijepo i bezopasno naglašavati ženske osobine jer smo manje-više slobodne odlučivati o sebi a da se ne moramo prilagođavati starim predrasudama. Naši su najveći neprijatelji uglavnom aveti mazohizma, a ne obične izvanjske tiranije. No, najjednostavniji oblici ponižavanja i dalje postoje. U borbi protiv nepravde dobro je imati saveznike.

A kako piše Janet Radcliffe Richards, poznata filozofkinja i autorica knjige o "skeptičnoj feministici": "Ima muškaraca koji su posve jednako sposobni za korisno logičko razmišljanje i znanstveno istraživanje kao što su to žene" (Radcliff Richards, 1980., 122).

LITERATURA

- ANTHONY, L. M. i WITT, C. (ur.) (1993.), *A Mind of One's Own*, Boulder, Westview Press.
- CLARK, B. (ur.) (1999.), *Misogyny in the Western Philosophical Tradition*, London, A Reader, Macmillan.
- DE BEAUVOIR, S. (1976.), *Le deuxième sexe*, I, II, Pariz.
- ETTINGER, E. (1995.), *Hannah Arendt – Martin Heidegger*, New Haven, Yale University Press.
- GILMORE, D. D. (2001.), *Misogyny*, Philadelphia, PENN Press.
- MARTIN ALCOFF, L. (ur.) (2003.), *Singing in the Fire. Stories of Women in Philosophy*, Oxford, Bowman.
- MILL, J. S. (2000.), *Podređenost žena*, Zagreb, Jesenski & Turk.
- RADCLIFFE RICHARDS, J. (1980.), *The Sceptical Feminist*, London, Routledge and Kegan Paul.

Smiljana LEINERT NOVOSEL

RODNI STEREOTIPI,
PREDRASUDE I
DISKRIMINACIJA
ŽENA U POLITICI

Živimo li danas u demokratskom, razvijenom društvu koje omogućuje ostvarenje slobode, jednakosti i ravnopravnosti pojedinaca za koje se već nekoliko stotina godina zalaže europsko društvo? Kakva je perspektiva uklanjanja jaza između opredjeljenja i prakse svakodnevnog života te koji to razlozi i dalje utječu na rodnu (ne)ravnopravnost u pojedinim sferama života?

Možemo se složiti da nesuglasja, barem na općoj razini, nema kad se postavi pitanje o tome trebaju li žene na početku 21. stoljeća biti ravnopravne s muškarcima u procesu političkog odlučivanja. Danas je u razvijenim europskim zemljama čak evidentno opredjeljenje za paritet žena i muškaraca u političkom odlučivanju kao preduvjetu istinske demokracije, no pokazatelji govore kako to nije nimalo lako ostvariti čak i kad o tome postoji suglasnost u društvu. Nedavna iskustva zemalja jugoistočne Europe vezana uz drukčiji politički sustav, onaj socijalistički, također su posvjedočila da formalna opredijeljenost za sve oblike društvene ravnopravnosti, pa tako i onu spolnu, ne jamči njenu očekivanu realizaciju; društvena intervencija u smjeru izjednačavanja političke participacije žena i muškaraca pokazala se nužnom, ali rezultati su bili povoljniji samo za trajanja takve intervencije¹ (Leinert Novosel, 1990., 34). Ravnopravnost, naime, pretpostavlja stvarne promjene u svijesti ljudi, što tadašnji politički sustav očigledno, usprkos svom autoritarnom karakteru, nije uspio ostvariti u željenu intenzitetu. Promjena političkog sustava i prihvaćanje višestranačke parlamentarne demokracije pokazali su se izazovom na tom području, koji je, posebice prvih godina tranzicije, očitovao ono što je malo tko očekivao – tradicionalno lice i nesklonost ženama u politi-

1 Tako je 1963. godine u "oktroiranoj" fazi u Saboru SR Hrvatske bilo 24,1% žena; u fazi "kompeticije", koja je trajala od 1965. do 1982. godine, broj žena pao je na 7,9%, dok je u sljedećoj, fazi "ključa", od 1974. do 1990., ponovno porastao i varirao oko 18%.

ci, o čemu su svjedočili podaci o drastičnom padu ženske participacije u Saboru SR Hrvatske s 18% prije 1990. na 4,5% žena 1990. godine (Leinert Novosel, 1999., 35). S vremenom su se postoci počeli mijenjati i upućivati na pozitivan trend porasta ženske participacije u političkom odlučivanju, ali ni danas oni ne svjedoče o ravnopravnom tretiranju žena i muškaraca u svim sferama društva, pa tako i u politici. Zašto i dalje briga za spolnu/rodnu ravnopravnost ostaje konstantom i neriješenom “zadaćom” većine europskih zemalja na početku 21. stoljeća, pa među njima i Hrvatskoj?

Da bi se razumio problem jednake zastupljenosti, potrebno je krenuti od prava na kojem se temelje liberalne demokracije. Za razliku od antičke demokracije, moderni je ideal suvremene europske demokracije univerzalističke prirode; promiču se ljudska prava, ali po cijenu zanemari-vanja spolnog identiteta ljudskih bića. Stoga “da bi ljudska prava bila istinski univerzalna, moraju se odrediti kao prava svih ljudskih bića, a spolnu razliku treba izričito napomenuti” (Sineau, 2003., 16). Ova autorica smatra da stoga što u demokraciji nema doktrine spolne razlike, politički život ostaje jedno od najmanje feminiziranih područja u modernim demokratskim društvima. Čini se da pitanje spolne ravnopravnosti uglavnom ostaje u sferi socijalde-mokracije, dok se u liberalnim demokracijama ono ne pre-poznaje kao političko pitanje. “Upravo se kroz uživanje političkih prava, muškarci i žene u liberalnoj demokraciji ostvaruju kao aktivni građani i jačaju svoja građanska i društvena prava. Politička pozicija s obzirom na rodne razlike stoga je odlučujući čimbenik u izgradnji demokracije.” (Sineau, 2003., 17).

Usprkos tome, podaci vezani uz rodnu dimenziju demokracije testiranu kroz participaciju žena u parlamentima potvrđuju da je u ljudskom društvu najteže i najsloženije promijeniti svijest ljudi i, u skladu s time, očekivati nagle promjene u njihovu političkom ponašanju. Zato se u svijetu i u nas i dalje bilježi stalan disbalans u broju žena i muškaraca u parlamentima, naravno u korist muškaraca.

Ilustriraju to i podaci posljednjega takvoga globalnog istraživanja iz 2006. godine s prosjekom od samo 16,8% žena u 180 parlamenata svijeta! (Trambley, 2006.)

Istodobno, posljednjih godina praksa upućuje na neočekivane, nagle pozitivne promjene u pojedinim regijama svijeta, i to tamo gdje bismo to zbog niske stope razvoja najmanje očekivali. Zemlje na jugu Afrike u parlamentima imaju više od 48% žena, dok su u najrazvijenijem dijelu svijeta, u Europi, SAD-u, Kanadi, pomaci spori – ispod 25% – uz uravnotežen razvoj ženske političke par-

ticipacije u skandinavskim zemljama – više od 50% žena (Leinert Novosel, 2007., 87). Nedovoljna prisutnost žena posebno je uočljiva u analizi čelnih funkcija u parlamentima, vladama i državama u pojedinim regijama svijeta,² što potvrđuje “piramidalni princip” prema kojem žene gotovo nestaju s ključnih pozicija porastom razine političkog odlučivanja.

Spomenuti podaci stavljaju pod znak pitanja teze od prije dvadesetak godina koje su višu participaciju žena u parlamentima objašnjavale nižom stopom prirodnog priraštaja, većim izdvajanjima za javnu potrošnju, posebice visoko obrazovanje, višim udjelom žena među radno aktivnom populacijom, uz poseban naglasak na višim administrativnim i menadžerskim pozicijama te određenim političkim strukturalnim čimbenicima (Leinert Novosel, 2007., 87). Najnovija istraživanja³ pokazuju da je od svih socioekonomskih, kulturoloških i političkih čimbenika kojima se pokušava objasniti nedovoljan broj žena na političkim pozicijama ključno značenje egalitarnog shvaćanja rodni uloga te proporcionalni tip izbornog sustava; u zemljama dulje demokratske tradicije ti su čimbenici doveli do porasta broja žena u parlamentima. No, u brojnim zemljama kraćega demokratskog iskustva, kao što je slučaj i s Hrvatskom, to još nije ostvareno pa su i pokazatelji

2 Žene na vodećim pozicijama u svijetu:

Početkom 2008. godine žene su obnašale 10,7% predsjedničkih pozicija u parlamentima, uz najviše postotke na Karibima i u Europi (8 predsjednica u obje regije); 5 žena obnaša takve dužnosti u Africi, 4 u SAD-u i 3 u Aziji i Pacifiku. Žene predsjednice država: samo 7 od 150 predsjednika, odnosno 4,7% su žene (Argentina, Čile, Finska, Indija, Irska, Liberija, Filipini). Žene premijerke: samo 8 od 192 premijerska mjesta, točnije 4,2% obnašaju žene.

Početkom 2008. žene su obnašale 16,1% ministarskih pozicija; 30% ili više mjesta u vladi obnašale su žene u Finskoj (58%), Norveškoj (50%), Grenadi (50%), Španjolskoj (52%). (Inter-parliamentary Union, 2007.).

3 Na ta je pitanja svojim istraživanjem pokušala odgovoriti M. Trambly 2006. analizirajući podatke za 89 zemalja svijeta klasificiranih prema Gastil Indeksu 2005. kao demokratske zemlje. Podaci su pokazali da u zemljama koje imaju dulju demokratsku praksu prosječna proporcija žena u parlamentima iznosi 19,6%, dok je kod zemalja kraće demokratske tradicije taj postotak samo 15,7! Nalazi istraživanja potvrdili su neke prijašnje spoznaje vezane uz moguća objašnjenja visine te proporcije, dok su neki novi upozorili na posve drukčije odnose među varijablama. Nezavisne su varijable grupirane u kulturalne, socioekonomske, političke i one vezane uz ženski politički status. Kao zavisna varijabla uzet je postotak žena u parlamentima, a analizirane zemlje podijeljene su u dvije kategorije: one koje su slobodne najmanje polovinu razdoblja od 1972. do 2003., ukupno 48 zemalja, te one koje su kraće vrijeme slobodne (41 zemlja). Kod statističke obrade primijenjene su serije bivarijatne (posebice Pearsonova korelacija) i multivarijatne analize (posebice OLS regresija). Autorica sugerira koncept empirijske demokracije koja uzima u obzir različite realitete kao što su kulturološki, socioekonomski i politički, pri čemu odustaje od kauzalne analize i opredjeljuje se za interaktivan pristup.

znatno lošiji od očekivanih. Svjedoči to o postojanju stereotipa o ženama u određenim sferama života, posebice u politici, odnosno predrasuda o njihovim mogućnostima ravnopravnog sudjelovanja u donošenju političkih odluka. U takvim je zemljama, izgleda, osim promjena u socijalizaciji mladih nužna i društvena intervencija poput uvođenja zaštitnih mehanizama, kvota, kako bi se ubrzala promjena svijesti ljudi u smislu spolne/rodne ravnopravnosti.

Statistički podaci o broju žena na pojedinim razinama političkog odlučivanja u Hrvatskoj jasno nam pokazuju u kojoj smo mjeri uspjeli ostvariti cilj; s druge strane prihvaćanje Nacionalne politike za ravnopravnost spolova pokazuje kako taj cilj namjeravamo realizirati – ovdje važno mjesto pripada politici kvota, što indirektno govori o tome da želimo promijeniti stereotipe o ženama u politici, želimo ukinuti diskriminaciju i zaštititi žene od neravnopravnog sudjelovanja u politici u odnosu na muškarce.

Podaci za veljaču 2010. (Državni zavod za statistiku, 2010., 57 i 60) pokazuju da u Saboru RH žene participiraju sa 24,3%, dok ih u Vladi ima manje od trećine – 20%, sa ženom na predsjedničkoj poziciji. Situacija je daleko od očekivane.

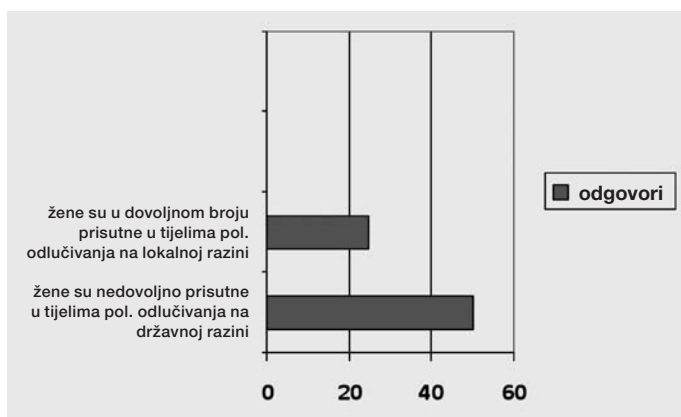
Zanimalo nas je smanjuje li se jaz između opredjeljenja i prakse spolne ravnopravnosti te razlikuje li se područje politike od stanja u ostalim sferama života. Također nas je zanimalo na koji način građani vide i prepoznaju prisutnost spomenutih stereotipa vezanih uz spol, predrasude prema ženama te njihovu diskriminaciju jer nam ta percepcija jasno ilustrira stupanj razvoja svijesti društva o odnosu između spolova/rodova, posebice na području političkog odlučivanja. Želeći pribaviti podatke o sadašnjem stanju, u ljeto 2009. godine provedeno je istraživanje "Percepcija, iskustva i stavovi o rodnoj diskriminaciji u Republici Hrvatskoj".⁴ To, prvo cjelovito istraživanje na reprezentativnom uzorku vezano uz ovu temu željelo je ispitati koliko građani u našem društvu prepoznaju diskriminaciju baziranu na spolu, kako je percipiraju općenito, a kako po pojedinim područjima društvenog života, kakva su im iskustva u tom pogledu te uz kakve stavove o odnosu žena i muškaraca pristaju.

⁴ Istraživanje je inicirao Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH, a u njemu su sudjelovali istraživači s Filozofskog fakulteta – Odsjeka za psihologiju te Instituta za društvena istraživanja.

PERCEPCIJA RAVNOPRAVNOSTI ŽENA I MUŠKARACA U HRVATSKOJ POLITICI

Prvo pitanje koje ćemo razmatrati jest kako danas ljudi u Hrvatskoj percipiraju ravnopravnost žena i muškaraca u hrvatskoj politici te zapažaju li razlike s obzirom na razinu političkog odlučivanja. Je li njihova percepcija sukladna stvarnim podacima?

Percepcija ravnopravnosti muškaraca i žena u politici na različitim razinama političkog odlučivanja

Grafikon 1.

Kako ljudi percipiraju ravnopravnost muškaraca i žena u politici na različitim razinama političkog odlučivanja
Odgovori: Slažem se i U potpunosti se slažem

Podaci spomenutog istraživanja govore o percepciji (ne)dovoljnog broja žena u politici općenito, ali pokazuju i razliku vezanu uz razine političkog odlučivanja – onu najvišu, u Saboru RH i Vladi RH, za razliku od one na lokalnoj razini.

Ispitanici se uglavnom ili u potpunosti slažu (50%) da žene na spomenutoj višoj razini nisu prisutne u dovoljnom broju. Možemo reći da tako rezonira svaki drugi ispitanik; s druge strane, njih gotovo 23% ima o tome posve obrnutu percepciju i misli kako žena na tim razinama ima dovoljno. Kad je o lokalnoj razini riječ, dominiraju oni (48%) koji se ne slažu, odnosno uopće ne slažu da je žena na toj razini političkog odlučivanja dovoljno; nasuprot njima gotovo petina ispitanika, gotovo 15%, smatra da je broj žena na lokalnoj razini dovoljan. Usporedba odgovora za te dvije razine potvrđuje slaganje u percepciji prema kojoj žena nema dovoljno na obje razine, ali je zanimljivo da stanje na državnoj razini vide boljim, odnosno “žene vide dovoljno prisutnima” – 23% odgovora, dok stanje na lokalnoj razini procjenjuju lošijim – samo 15% ispitanika percipira ga

“dovoljnim”. Znači, stanje na obje razine nije idealno, ali je na onoj višoj u percepciji naših ispitanika situacija ipak bolja nego na lokalnoj razini.

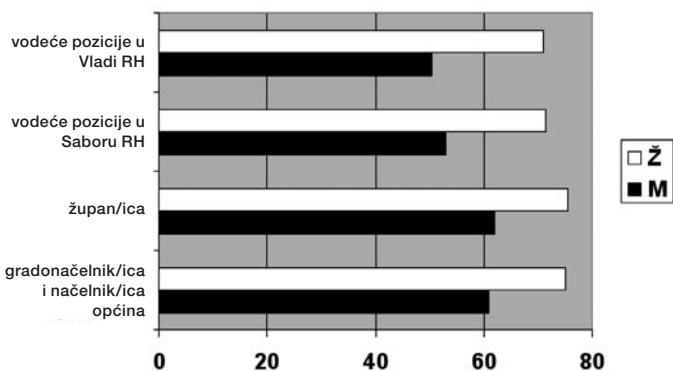
Njihovo mišljenje o ravnopravnosti spolova u političkom odlučivanju pokazuje podudarnost s iznesenim statističkim podacima vezanim uz participaciju žena na tim razinama političkog odlučivanja. Podsjetimo da svjetska iskustva, jednako kao i naša u Hrvatskoj, govore o znatnijem sudjelovanju žena na lokalnoj razini nego na onoj najvišoj, na razini parlamenata. Takvi su nalazi registrirani još prije dvadesetak godina i kod nas, a istraživačice su ih, kao što smo spomenuli, nazvale “piramidalnim principom” participacije žena u politici (Leinert Novosel, 1990.).

Međutim, statistički podaci i podaci istraživanja vezani uz RH posljednjih desetak godina svjedoče o “obrnutoj piramidi” prema kojoj su žene u Hrvatskoj prisutnije na višim nego li na nižim razinama političkog odlučivanja. Na primjer, dok ih je na razini vijeća općina 2001. bilo 7% te 2005. godine 8%, njihov je broj 2009. porastao na samo 10%, a na najvišoj ih je razini spomenutih 24,3% (Državni zavod za statistiku, 2010., 59). Potvrdilo se tim istraživanjem i dosadašnje pravilo “spolne perspektive”, prema kojem su žene kudikamo kritičnije kad je riječ o ženskoj političkoj participaciji nego li muškarci, posebice kad je riječ o najvišim razinama političkog odlučivanja: 58,5% žena i osjetno manje muškaraca – njih 40% – slaže se da žene nisu u dovoljnom broju prisutne u tijelima političkog odlučivanja na državnoj razini.

Percepcija broja političarki na vodećim političkim funkcijama

Grafikon 2.

Kako muškarci i žene percipiraju broj političarki na vodećim političkim funkcijama
 Odgovori: Nedovoljno i izrazito malo

Članstvo u političkim tijelima za svakog je lakše ostvarivo negoli uspon na vodeće pozicije, što se prije svega odnosi na žene. To smo već pokazali u tekstu navodeći podatke o broju žena na najistaknutijim političkim pozicijama u svijetu. I u nas su žene na takvim pozicijama više izuzetak nego pravilo, o čemu svjedoče i najnoviji podaci Državnog zavoda za statistiku iz 2010. godine. Prema njima, među županima je 15% žena, dok ih je među gradonačelnicima samo 8%. Rijedak je podatak da je žena na čelu Vlade RH.

Kakvo je danas viđenje ispitanika o broju žena na istaknutim političkim pozicijama?

Podaci iz 2009. potvrđuju konzistentnost u percepciji ispitanika vezanoj uz procjenu (ne)dovoljnog broja političarki na istaknutim pozicijama političkog odlučivanja s onim prethodnim, vezanim uz razine. Oni ocjenjuju da je političarki uglavnom nedovoljno i među gradonačelnicima/icama (42%), među županima/icama (43%), do vodećih pozicija u Saboru RH (43%) te Vladi RH (42%). Razlike ponovno nastaju kad je riječ o funkcijama na pojedinim razinama: dok broj žena među gradonačelnicima i županima procjenjuju nedovoljnim u 27% slučajeva, kad je riječ o čelnim funkcijama u Saboru RH i Vladi RH, nezadovoljstvo je osjetno manje (19% to ocjenjuje izrazito malim). "Spolna perspektiva" ponovno je prisutna.

U ovom su kontekstu zanimljivi podaci o pretpostavci da bi žena u doglednoj budućnosti mogla obnašati predsjedničku funkciju u RH: nalazi iz 1999. godine (Leinert Novosel, 1999., 47) pokazivali su kako žena na čelu države po mišljenju ispitanika još dugo kod nas neće biti realnost – 81% žena i 79% muškaraca smatralo je to malo vjerojatnim, odnosno potpuno nevjerojatnim. Analiza našeg najnovijeg istraživanja iz 2009. godine pokazuje da 43% muškaraca i 26% žena, dakle značajno manji postotak nesklonih ženama uz jasne međuspolne razlike, na predsjedničkim izborima ne bi dalo svoj glas ženi usprkos tome što bi imala slične kvalitete kao i muški kandidat. Ovime ponovno potvrđujemo da postoje predrasude prema ženama, pogotovo kad je riječ o najvišim pozicijama odlučivanja.

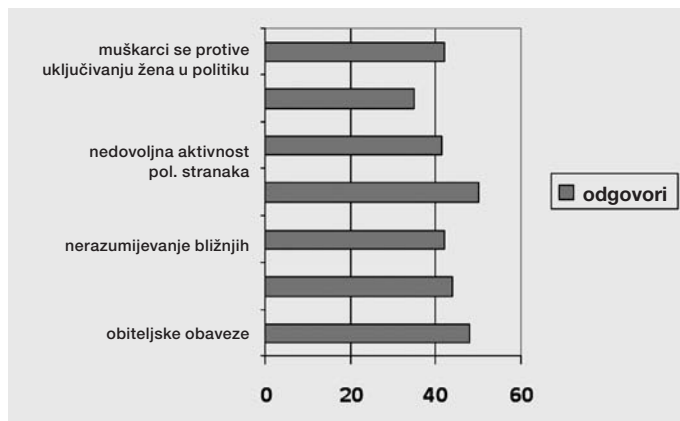
Razlozi nedovoljne uključenosti žena u političko odlučivanje

Ovo je istraživanje imalo namjeru odgovoriti i na pitanje o razlozima nedovoljne uključenosti žena u političko odlučivanje, odnosno njihovu diskriminaciju u pogledu ostvarenja ravnopravnosti u tom segmentu. Znanstvene spoznaje o mogućim razlozima kumuliraju se desetljećima kako u svijetu tako i u nas, a ključne su navedene u uvod-

nom dijelu ovog teksta. Istraživanje iz 2009. godine omogućuje nam dodatne odgovore na pitanje što danas ljudi u Hrvatskoj misle o razlozima spolne/rodne ravnopravnosti. Usmjerit ćemo se na odnos između takozvanih objektivnih razloga – brojnih obiteljskih obaveza i nedostatka motivacije samih žena da u tome sudjeluju. Istraživanja motiviranosti žena i muškaraca za politiku u nas traju već dvadesetak godina.

Zanimljivi su podaci istraživanja iz 1997. godine (Leinert Novosel, 1999., 142) koji su u komparaciji sa zemljama Europske unije pokazali da su naše ispitanice općenito zainteresiranije za politiku (86% žena izjavljivalo je da su jako ili srednje zainteresirane) od europskih žena te čak više negoli ispitivani muškarci u spomenutim zemljama (ispred Danske – 59%, Njemačke – 51%, Velike Britanije – 44%, itd.) Pokazalo se kako je gotovo svaka druga ispitanica u Hrvatskoj izjavila da je bliska nekoj od političkih stranaka (u gotovo jednakom broju kao i muškarci), ali se usprkos tome aktivno u politiku uključivao samo minimalan broj (4% žena, 14% muškaraca). Uz takvu motivaciju teško je objašnjiv minimalan broj žena aktivnih u političkom životu. Očigledno je postojao, ali i danas postoji, razlog zašto se ta ženska motiviranost ne pretače u političko djelovanje. Iako se broj žena s vremenom postupno povećavao, danas je u prosjeku u našim političkim strankama 20 do 30% žena (Državni zavod za statistiku, 2010., 58), na istaknutijim razinama brojnije su u lijevo orijentiranim strankama (oko 30%), dok su na vodećim funkcijama izuzetno rijetko čak i u tim strankama, koje bi trebale voditi računa o političkoj participaciji na temelju spola.

Kamo se usmjeravaju odgovori ispitanika 2009. godine?

Grafikon 3.

Koji su razlozi nedovoljne uključenosti žena u politiku.
 Odgovori: Često je razlog i
 Najčešće je razlog

	MUŠKARCI			ŽENE		
	RANG	M	SD	RANG	M	SD
Obiteljske obaveze	1	2,40	,916	2	2,58	,909
Predrasude o sudjelovanju žena u politici	2	2,35	,894	1	2,65	,955
Opterećenost poslom	3,5	2,27	,878	4	2,47	,896
Nedovoljna aktivnost političkih stranaka	3,5	2,27	,859	6	2,39	,880
Žene nisu zainteresirane za politiku	5	2,25	,894	7	2,15	,925
Nerazumijevanje bližnjih	6	2,22	,864	5	2,43	,908
Muškarci se protive uključivanju žena u politiku	7	2,17	,894	3	2,50	,933

Rezultati spomenutog istraživanja iz 2009. potvrđuju da su razlozi nedovoljnog broja dominantno “izvan” samih žena, točnije na vodećoj su poziciji predrasude o sudjelovanju žena u politici, a tek nakon toga slijede ostali razlozi, oni “objektivne” naravi u koje se ubrajaju obiteljske obaveze i opterećenost poslom. U sljedećoj su skupini ponovno razlozi koji nisu vezani uza same žene, nego dolaze od “onih drugih” – riječ je o protivljenju muškaraca ženskom uključivanju u politiku, nerazumijevanju bližnjih te nedovoljnoj aktivnosti političkih stranaka. Da nije riječ o pomanjkanju motivacije kod samih žena, pokazuju odgovori koji taj razlog stavljaju na posljednje mjesto i tako potvrđuju iznesene konstatacije. Samo 9% ispitanika, kudikamo najniži postotak, smatra da je upravo to najčešći razlog ženske nedovoljne prisutnosti u politici. To samo potvrđuje ranije nalaze koji su tu mogućnost stavljali gotovo na posljednje mjesto, uz razliku između spolova. Potvrdu iznesenog nalazimo u tablici 1.

Podaci ponovno svjedoče o već spomenutoj “spolnoj perspektivi”: dok muškarci kao glavni razlog vide objektivne okolnosti – obiteljske obaveze, žene ih spominju tek nakon predrasuda o ženama u politici; dok muškarci na treće i četvrto mjesto stavljaju opterećenost poslom i nedovoljnu aktivnost političkih stranaka, žene na treće mjesto stavljaju protivljenje muškaraca uključivanju žena u politiku, a tek potom opterećenost poslom. To ponovno potvrđuje da je od konkretnih obaveza mnogo važniji subjektivni doživ-

Tablica 1.

Hijerarhija razloga nedovoljne uključenosti žena u politiku (N muškarci=648, N žene=715)

ljaj opterećenosti samih žena.⁵ Nastavak analize pokazuje i razlike u intenzitetu percepcije žena i muškaraca: žene kao najčešći razlog gotovo u dvostruko većem broju ističu predrasude o sudjelovanju žena u politici (10% muškaraca i 22% žena); sličan je omjer i kad je riječ o muškom protivljenju uključivanju žena u politiku (8% muškaraca i 16% žena smatra to najčešćim razlogom).

Percepcija društvenog položaja žena u politici i iskustva spolne diskriminacije

Zanimljiv je nalaz koji govori da se postupno mijenja zadovoljstvo ispitanika položajem žena u politici. Od izrazite kritičnosti prvih godina tranzicije,⁶ kad su pojedine skupine ispitanika taj položaj ocjenjivale lošijim nego u bivšem sustavu, analiza podataka iz 2009. navodi na zaključak da je u percepciji ljudi o promjeni položaja žena u politici došlo do određenih, očekivanih promjena. Većina ispitanika (62%) smatra da je danas položaj žena u politici bolji nego ranije, dok samo 8% procjenjuje da je lošiji nego prije. Postoji i zanimljiva razlika u "spolnoj" perspektivi, vidljiva u sljedećoj tablici.

		lošiji nego prije	jednak	bolji nego prije
u politici	m	7,4	26,9	65,6
	ž	9,1	32,6	58,3

Tablica 2.

Percepcija društvenog položaja žena u Hrvatskoj danas u odnosu na onaj od prije 10-ak godina (N muškarci=648, N žene=715) – podaci u tablici odnose se na postotke odgovora sudionika

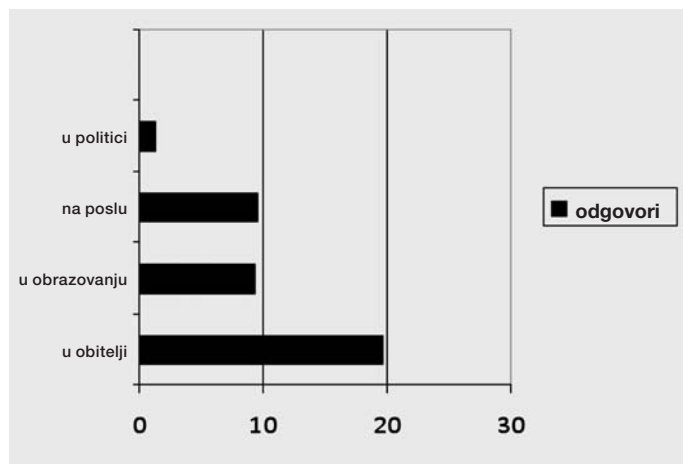
Percepcija se u najvećoj mjeri temelji na iskustvima žena pri realizaciji njihove političke ravnopravnosti. Podaci pokazuju da su, analogno niskom postotku participacije žena u političkom odlučivanju, iskustva diskriminacije izrazito rijetka i dosežu jedva 5%. Pri tome je zanimljiv

5 Podsjetimo ovdje na nalaz iz istraživanja razloga nedovoljne prisutnosti žena u političkom odlučivanju vezanom za bivši politički sustav. Pokazalo se već tada da "objektivne" okolnosti kao što su bračni status, broj djece, starost, spol djece ili tip obitelji nemaju utjecaj na intenzitet uključenosti žena u političko djelovanje te da je od objektivnog opterećenja mnogo važnije kako ga žena percipira. Istina, taj se zaključak prije svega odnosio na žene aktivističkog potencijala, dok su one druge gotovo svaku obavezu vidjele kao razlog neuključivanja u bilo kakvu dodatnu aktivnost (Leinert Novosel, 1990.).

6 Istraživanje provedeno 1997. godine u okviru projekta FPZ-a "Izbori, stranke i parlament u Hrvatskoj 1990. – 2000." pokazalo je da tradicionalisti položaj žena ocjenjuju boljim nego prije – 10% žena i 15% muškaraca u ukupnom uzorku, dok su modernisti položaj ocjenjivali lošijim nego ranije – 73% žena i 64% muškaraca.

“sadržaj” te diskriminacije – najčešće je riječ o iskustvima zaobilaženja pri izboru u tijela političkih stranaka ili neuvršćavanju žena na kandidacijske liste. Učestalo je doživljavanje uvredljivih komentara i podsmijeha članova stranke na račun žena te potreba mnogo intenzivnijeg rada u stranci nego što se to očekuje od muškaraca.

Nalaz vezan uz iskustva diskriminacije u politici dobiva poseban smisao usporedimo li ga s iskustvima žena u različitim područjima života: nalaz za politiku kudikamo je najniži ($M=0,23$), uza samo 1% iskustva, što je devet puta manje od onog vezanog uz posao i obrazovanje i gotovo dvadeset puta niže od nalaza za područje obitelji. Podaci kontrolirani kroz spol omogućuju zaključak prema kojem ponovno najmanje diskriminacije i žene i muškarci ispitanici vide upravo u politici; ipak, evidentna je razlika u intenzitetu iskustva po pojedinom spolu – kod žena to znači deset puta manje u politici nego na poslu i gotovo trideset puta manje nego u obitelji. Kod muškaraca su te razlike mnogo manje.

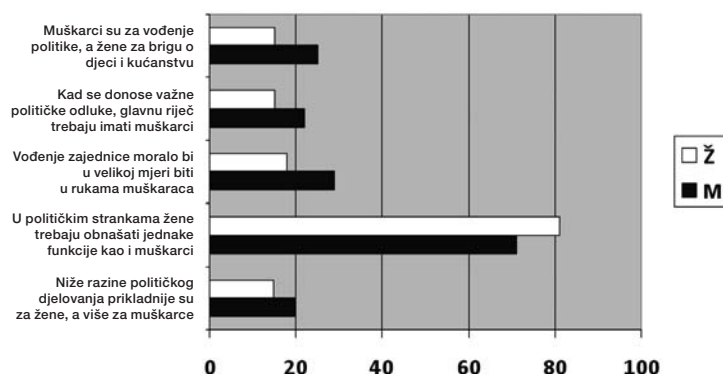

Grafikon 4.
 Učestalost iskustva diskriminacije na temelju spola u politici u usporedbi s diskriminacijom na ostalim područjima (prosječan postotak odgovora)

Zadržimo li se na području politike, podsjetit ćemo kako su podaci spomenutog istraživanja iz 1997. godine upozorili na značajnu, ali i očekivanu razliku među ispitanicima kad ih se pitalo o stavovima vezanim uz sudjelovanje žena u politici. Na pitanje jesu li one rođene za politiku ili nisu, 33% žena i 39% muškaraca iz skupine tradicionalista slagalo se da ženama nije mjesto u politici, dok je 67% žena i 61% muškaraca modernista tvrdilo upravo suprotno (Leinert Novosel, 1999., 48). Uz kakve stavove danas pristaju ispitanici?

Stavovi vezani uz (ne)ravnopravnost spolova u politici

Grafikon 5.
Stavovi ispitanika o
(ne)ravnopravnosti žena
i muškaraca u politici
Odgovori: Slažem se i
U potpunosti se slažem

Podaci iz 2009. pokazuju sličnosti sa spomenutim prijašnjim istraživanjima jer ponovno omogućuju razlikovanje prema sklonosti tradicionalnim ili modernijim društvenim vrijednostima, ali uz određenu korekciju u njihovim omjerima – broj tradicionalista smanjio se s jedne trećine na jednu četvrtinu u korist modernista. Konkretno, iznesen stav prema kojem su muškarci za politiku, a žene za djecu i kućanstvo, podupire samo 19% ispitanika; da su niže razine političkog djelovanja prikladnije za žene, a više za muškarce, smatra, slaže se i u potpunosti se slaže samo 17% ispitanika; 23% – njih manje od četvrtine – ne slaže se da bi vođenje zajednice trebalo u velikoj mjeri prepustiti muškarcima, odnosno da u donošenju važnih političkih odluka mora biti dominantan glas muškaraca – misli samo 18%. S druge strane, čak 76% ispitanika smatra da muškarci i žene trebaju u strankama obnašati jednake funkcije.

ZAKLJUČAK

Posljednjih tridesetak godina politička ravnopravnost žena i muškaraca u europskim je parlamentarnim demokracijama bilježila postupan, linearni rast uz sporiji tempo očekivanih promjena; skandinavske su zemlje iznimka zbog brže realizacije paritetne demokracije, odnosno ravnoteže u participaciji žena i muškaraca u parlamentima. U Hrvatskoj je, jednako kao u ostalim bivšim socijalističkim zemljama, propašću tog sustava nestala i praksa viših, "umjetno" održavanih postotaka žena u parlamentima. Nakon nagla pada prvih godina demokratske tranzicije, protekla dva desetljeća i Hrvatska bilježi postupan porast ženske političke participacije i dosezanje nekadašnjih po-

stotaka. U tom je pogledu evidentan trend napredovanja u realizaciji društvenog opredjeljenja za spolnu/rodnu ravnopravnost u svim sferama društvenog života.

No, raskorak između opredjeljenja i prakse ostaje prisutnim i u razvijenim europskim zemljama i u onim manje razvijenima kao što je Hrvatska. Ključno je pitanje kako ga što prije svladati te koje mjere pri tome primijeniti. Jasno je da isključivo oslanjanje na zaštitne mehanizme, kvote, i primjena mjera afirmativne akcije nisu dovoljni za dubinske promjene u svijesti ljudi vezane uz spolove, već je nužan drukčiji pristup u socijalizaciji mladih i stalno upozoravanje na praksu neravnopravnosti. S druge strane, potreba primjene spomenutih mehanizama svjedoči o postojanju spolnih stereotipa i o diskriminaciji koja onemogućava društvenu ravnopravnost.

Kad je riječ o politici, istraživanje iz 2009. godine pokazuje da danas ljudi u Hrvatskoj žene vide nedovoljno prisutnima na svim razinama političkog odlučivanja, dakle neravnopravnima s muškarcima, ali stanje na višim razinama percipiraju boljim od onoga na lokalnoj razini. U tom se segmentu njihova percepcija podudara sa stvarnim stanjem. Slična je i njihova procjena adekvatnosti broja žena na vodećim političkim pozicijama: nema ih dovoljno, ali je situacija bolja na višim razinama. Objašnjenje nedovoljnog broja žena u politici pokazuje sličnost s dosadašnjim nalazima: dominantni su razlozi "izvan" samih žena, pri čemu je najčešće riječ o predrasudama prema ženama u politici, a tek potom slijede razlozi "objektivne" prirode. Žene se značajno razlikuju od muškaraca u svim odgovorima, što svjedoči o prisutnosti "spolne perspektive". Iako daleko od zadovoljavajućeg, percepcija položaja žena u politici ocijenjena je osjetno boljom nego do sada, ali i komparativno gledano prema stanju u drugim područjima života, posebice u zaposlenosti i obitelji. O tome svjedoče i iskustva diskriminacije žena koja su najrjeđa upravo u politici, a uglavnom se mogu objasniti nepostojanjem procedura u stranačkom djelovanju vezanim uz izbore na stranačke funkcije i formiranje lista za parlamentarne izbore, pri čemu najčešće stradavaju žene. Činjenica da ispitanici položaj žena u politici ocjenjuju boljim nego prije deset godina, iako to stvarni podaci ne potvrđuju, sugerira da medijska prisutnost političarki te upozoravanje na nužnost ravnopravnosti žena i muškaraca u donošenju političkih odluka djeluju na svijest ljudi i uklanjanje stereotipa o ženama u politici. To pokazuje i lagani porast broja ispitanika koji dijele modernije stavove o ravnopravnosti spolova na području politike, a posebno onih koji se zauzimaju za to da žene koje su se već uključile ravnopravno budu

birane na stranačke funkcije te na sve razine političkog odlučivanja. S druge je strane moguće pretpostaviti da je diskriminacija manja tamo gdje postoji veća mogućnost društvene kontrole, što je svakako slučaj u politici, za razliku od obitelji i posla.

LITERATURA

- Državni zavod za statistiku (2010.), *Žene i muškarci u Hrvatskoj 2010.*, Zagreb.
- INGELHART, R. i NORRIS P. (2003.), *Rising Tide: Gender Equality and Cultural Change around the World*, Cambridge, Cambridge University Press.
- LEINERT NOVOSEL, S. (1990.), *Žene – politička manjina*, Zagreb, NIRO "Radničke novine".
- LEINERT NOVOSEL, S. (1999.), *Žena na pragu 21. stoljeća – između majčinstva i profesije*, Zagreb, TOD i EDAC.
- LEINERT NOVOSEL, S. (2007.), Politika ravnopravnosti spolova: kako do "kritične mase" žena u parlamentima? *Politička misao*, 44 (3): 85-102.
- NORRIS, P. (2004.), *Electoral Engineering, Voting Rules and Political Behavior*, Cambridge, Cambridge University Press.
- SINEAU, M. (2004.), *Ravnopravnost – Vijeće Europe i sudjelovanje žena u političkom životu*, hrvatsko izdanje, Zagreb, Vlada RH, Ured za ravnopravnost spolova.
- TRAMBLEY, M. (2006.), *Democracy, Representation and Women: A Comparative Analysis*, paper delivered at the 20th IPSA World Congress, Fukuoka, Japan.
- Women in Parliament in 2007: The Year in Perspective (2007.), Inter-Parliamentary Union, Geneva.

Sanja SARNAVKA

JE LI *OTVORENO*
ZATVORENO
ZA RODNU
RAVNOPRAVNOST?

U nešto izmijenjenom obliku rad je objavljen u knjizi: Sanja Sarnavka, *Put do vlastitog pogleda. Kako čitati, slušati, razumjeti medijske tekstove i medijsku kulturu* (drugo izmijenjeno izdanje), Zagreb, B.a.B.e., 2010.

Analizom sadržaja četrnaest emisija *Otvoreno*,¹ emitiranih u travnju i svibnju 2010.,² pokušat ću utvrditi koliko su u toj emisiji, koja se realizira unutar Informativnog programa HTV-a, prisutna pitanja rodne ravnopravnosti, bilo izborom tema bilo prisutnošću žena kao sugovornica. Polazište je kritička analiza diskursa koja interdisciplinarno prilazi proučavanju, razumijevajući jezik kao oblik društvene prakse i usredotočujući se na načine na koje se tekstovima reproducira (i time učvršćuje) društvena i politička dominacija. Moć se razumije kao asimetrija među sudionicima u diskursnim događanjima i kao nejednaka sposobnost kontroliranja kako se tekstovi proizvode, distribuiraju i konzumiraju u specifičnim društveno-kulturnim kontekstima (Fairclough, 1995.). Niz svojstava teksta izučava se kao potencijalno ideologijski, uključujući karakteristike rječnika, metafora, načina vođenja razgovora, konvencije ophođenja i slično.

Emisiju *Otvoreno* biram jer je ravnomjerno naizmjenice uređuju muškarac i žena. Usporedit ću i ispitati stoga postoji li razlika u uređivačkom pristupu i odnosu prema ženama te pitanju rodne ravnopravnosti kad emisije uređuje muškarac u odnosu na ženu urednicu. Na osnovi provedene analize, s motrišta feministkinje, utvrdit ću da li emisija *Otvoreno* promiče, poriče ili je posve indiferentna prema oživotvorenju koncepta rodne ravnopravnosti.

1 Ukupno trajanje 14 emisija je 14 sati, 10 minuta i 58 sekundi.

2 Budući da je HRT, unatoč činjenici što se financira najvećim dijelom novcem koji izdvajaju građani/ke RH (pristojbe, državni proračun) i podatku kako će materijal biti korišten isključivo za analizu i pisanje rada, tražio plaćanje presnimavanja, morala sam odustati od prvotne namjere analiziranja svih emisija emitiranih tijekom ožujka, mjeseca koji je prethodio danu kad sam pozvana na sudjelovanje u radu konferencije. Apsurd je to veći što se na internetskim stranicama HTV-a, među emisijama na zahtjev, uvijek nalazi pet recentno emitiranih emisija. Nakon ponude kojom se zahtijevalo plaćanje 8050,00 kuna za snimke emisija emitiranih u ožujku, počela sam skidati emisije izravno s internetskih stranica.

Iako brojna pitanja tište autoricu ovog teksta i čine je nesigurnom u iskazivanju nedvojbenih stavova o tome što se treba razumjeti pod spolnom/rodnom ravnopravnošću, u ovom ih tekstu neću otvarati. Neću stoga propitivati i opredjeljivati se između pojmova rod i spol, jer analiza zakonske regulative ionako pokazuje rigidnost u održavanju ideala, kako to kaže Judith Butler, "rodnog bimorfizma kao preduvjeta za ljudski razvoj" premda postoje i žive ljudi na stjecištima te binarne relacije (Butler, 2004., 59).

ZAKONSKA REGULATIVA

Nedvojbeno je činjenica da hrvatsko zakonodavstvo ističe važnost rodne/spolne ravnopravnosti – Ustavom je ravnopravnost spolova uvrštena u članku 3. među najviše vrednote, dok je Zakonom o ravnopravnosti spolova utvrđena formalna odlučnost države da ne dopusti nejednakost, odnosno diskriminaciju na osnovi spola. Zakon o ravnopravnosti spolova (NN 82/08) pak člankom 16. među ostalim propisuje: "(1) Mediji će kroz programske koncepte promicati razvoj svijesti o ravnopravnosti žena i muškaraca". Hrvatska televizija (HTV), kao dio javnoga medijskog servisa, kako to zakonska regulativa određuje, trebala bi se striktno pridržavati nekih standarda, kao što je to, recimo, "...pridonošenje poštivanju i promicanju temeljnih ljudskih prava i sloboda, demokratskih vrednota..." (članak 6., Zakon o Hrvatskoj radioteleviziji, NN 137/10). Usto se u nekoliko članaka istog zakona navodi zabrana diskriminacije, među ostalim na osnovi spola. U Zakonu o medijima (NN 59/04) među općim načelima, u članku 3. (stavak 4.) zabranjeno je "prenošenjem programskih sadržaja u medijima poticati ili veličati nacionalnu, rasnu, vjersku, spolnu ili drugu neravnopravnost ili neravnopravnost na temelju spolne orijentacije, kao i ideološke i državne tvorevine nastale na takvim osnovama, te izazivati nacionalno, rasno, vjersko, spolno ili drugo neprijateljstvo ili nesnošljivost, neprijateljstvo ili nesnošljivost na temelju spolne orijentacije...".

Odnos zakonske i društvene stvarnosti posve je drugo pitanje. Uvidom u nekoliko emisija *Otvoreno* može se ocijeniti postoji li uopće na mikrorazini svijest o nužnosti provođenja politika koje su kreirane na makrorazini države, odnosno kakav je *de facto* odnos prema rodnoj ravnopravnosti, koja je *de iure* neupitna.

Otvoreno je jedna od emisija Informativnog programa Hrvatske televizije. Žanrovski bi ga bilo najbliže definirati kao *talk show*, odnosno televizijsku formu s utvrđenim konvencijama: jedna ili više osoba raspravlja o određenoj temi koju određuje voditelj/ica; pozivaju se osobe koje su stručnjaci/kinje ili imaju veliko iskustvo vezano uz temu o kojoj se govori; često se preuzimaju izravni telefonski pozivi kojima se gledateljstvo izravno uključuje u raspravu ili su gledatelji/ce u studiju i katkad mogu postavljati pitanja ili komentirati. Žanr pritom nije shvaćen kao rigidna struktura u kojoj razlikujemo sve ili neke obavezne elemente što se javljaju određenim redom jer su oni često nepredvidljivi i heterogeni (Threagold, 1988.). Velike su razlike postojale unutar tog žanra u vrijeme kad nije moglo biti nikakve sličnosti i veze među političkim i zabavnim redakcijama i programima, no te su granice sve fluidnije. Sretan spoj jest *infotainment*, jer danas nas sve mora zabavljati, pa tako i važne informacije i vijesti.

Otvoreno se emitira od ponedjeljka do četvrtka u kasnijem večernjem terminu: emisija počinje uglavnom u rasponu od 22.30 do 23.30, ali ne traje uvijek jednako dugo³ jer se mora prilagoditi ostalom dnevnom programu. Pomičnost i relativna rastezljivost trajanja emisije umanjuje joj važnost – iako dijelom informativnog programa, njoj se određuje vrijeme emitiranja tek nakon slaganja drugih segmenata dnevnog rasporeda, što bi za središnji *Dnevnik* bilo nezamislivo i nedopustivo. Ipak, da je integralni dio informativnog programa i na neki način produžetak *Dnevnika*, pokazuju nekoć stalne, a danas povremene najave u središnjim večernjim vijestima teme i sudionika ove kasnovečernje emisije. U *Otvorenom* se isto tako katkad poziva gledateljstvo da poslije završetka emisije ostane gledati noćne vijesti HTV-a. Spoj davanja i istodobnog oduzimanja važnosti vjerojatno je osigurao urednici/ku prostor slobode u kojem se može kretati od ozbiljnoga ka zabavnom, od važnoga ka banalnom, što je i potvrdila provedena analiza.

MOĆ MEDIJSKOG DISKURSA ---

Proučavanje medijskog diskursa uvijek vodi k analizi moći koju imaju tvorci medijskih sadržaja u kontroli proizvodnje i distribucije u odnosu na one koji će biti konzumi-

3 U analiziranom uzorku emisije su trajale od 00:57:38 do 01:02:03 minute.

mentima. Možemo bez zadržke ustanoviti kako je njihova moć neusporedivo veća u odnosu na mnoštvo kojem namjenjuju svoje proizvode: od beskrajno mnogo stvari koje se dogode u jednom danu, povlašteni i izabrani obavljaju odabir događaja koje uobličavaju u priče i zatim ih prezentiraju kao važne i nezaobilazne. Njihova moć uvijek je ipak i relativna zbog postojanja niza čimbenika koji ograničavaju njihovu slobodu odabira – od profesionalnih standarda do ovisnosti o onima koji su u određenom okruženju nad njima. I jedno i drugo nužno je istražiti jer se okolnosti razlikuju od sredine do sredine i u različitim vremenskim odsječcima. Što jest važna vijest, a što nije, mijenja se gotovo iz dana u dan. Komercijalne televizije, koje moraju ostvariti profit pod svaku cijenu, stalno trče za senzacija i *ekskluzivom* kako bi pridobile što šire gledateljstvo, istodobno snižavajući standarde o tome što se može zvati važnom viješću (ne otvarajući pritom procese demokratizacije osiguravanjem jednake dostupnosti “ulaska” u vijesti svim sudionicima u društvu). Od prvoga televizijskog prijenosa (krunidbe Georgea VI. koju je prenosio netom utemeljen BBC 1936. godine) do vijesti o Vlatki Pokos koja ne može ući u stan i uzeti svoju odjeću jer joj to priječi suprug Radeljak iznimno se mnogo toga promijenilo u sustavu vrijednosti i profesionalnim konvencijama kreiranja vijesti.

Hrvatska radiotelevizija dio je javnoga medijskog servisa koji bi trebao postojati zbog javnosti i za javnost. Financiran pristojbama što ih je obvezna platiti svaka osoba-građanin koja je kupila televizijski prijamnik, taj je servis zakonom obavezan nikoga ne diskriminirati. Za javni televizijski servis svi bi građani trebali biti jednako važni i svima bi trebalo biti omogućeno sudjelovanje. Profesionalni standardi, pogotovo priča o razlikovanju važnog od nevažnog, ostavljaju na raspolaganju golemu količinu moći kreatorima informativnog programa i oni se njome redovito koriste kad se propituje njihova odgovornost. Javni medijski servis morao bi prihvatiti definiciju prema kojoj su vijesti, kao dio građanskih prava, dužne pružiti faktografske informacije koje su nužne gledateljima/građanima da bi se mogli aktivno uključiti u društvena zbivanja (Fiske, 1987.).

S druge strane, činjenice govore da su vijesti roba koja se kupuje od međunarodnih ili domaćih novinskih agencija (često svjedočimo kako se ista vijest na gotovo identičan način našla na svim televizijama) i prodaje drugima ili pak osigurava bliskom povezanošću s važnim izvorima, odnosno vladom i svim državnim institucijama u kojima se donose značajne odluke te drugim akterima koji imaju

ekonomsku i društvenu moć. Bitna je pritom “svježina” vijesti – što novije, to vrednije – pa onda vrlo često svjedočimo “pravovremenosti bez razumijevanja i drami bez informacija”.⁴

Sanja Samavka
**Je li Otvoreno
zatvoreno
za rodnu
ravnopravnost?**

ANALIZA EMISIJA

U analiziranom uzorku kao urednici i voditelji smjenjuju se i ravnopravno su raspodijeljeni Hloverka Novak Srzić i Mislav Togonal (sedam prema sedam). Od špice emisije do njena završetka formalno se ne mogu identificirati nikakve moguće hijerarhijske razlike: najavna špica prikazuje ih u jednakom omjeru (zbog štednje je doduše u prvom dijelu ostala silueta prethodne voditeljice, što prepoznaju samo stalni i pažljivi gledatelji), snimani su u istom studiju – jednom riječju, oboje imaju jednake uvjete u kojima se pojavljuju i vode emisije.⁵

Poznavanje konteksta ipak dopušta tvrdnju da Hloverka Novak Srzić, kao urednica cijelog projekta u kojem sudjeluje od početka (s prekidima kad preuzima odgovornije dužnosti unutar HTV-a ili odlazi na komercijalnu televiziju), koja je pozvala Mislava Togonala kao zamjenu za prethodnog voditelja (Mislav Bago), godinama, stažem i društvenim utjecajem ima više moći u instituciji čiji su zaposlenici.

Svatko od njih ima slobodu birati suradnike/ce, pa tako u emisijama Hloverke Novak Srzić reportaže/priloge uređuje novinarka Ruža Ištuk, a kao suradnice se na odjavnoj špici navode Suzana Gotthardi-Pavlovsky, Jagoda

4 Citat kritičara koji je opisivao vijesti CNN-a na BBC2 22. siječnja 1991. prema David McQuin, Televizija, Clio, Beograd 2000.

5 Nemoguće je navesti sve osobe koje sudjeluju u realizaciji emisije jer se na nekim pozicijama često izmjenjuju; kad u emisiji netko govori iz drugog studija u Hrvatskoj, na odjavnoj se špici navodi i tehnička ekipa i sl. Stalna su imena: producent Informativnog programa Josip Krajina; scenograf Dragutin Broz; voditelj izvedbe scene Ivica Šuntiće; dizajnerica svjetla Vesna Dubovčak; izrada špice Igor Lepčin; tehničko vodstvo Vanja Špoljarić; asistentice redatelja Ema Rakamarić i Zrinka Vilić; redatelji Željko Musić/Galen Matula (naizmjenice); v.d. glavnog urednika Informativnog programa Renato Kunić; uvijek rade 3 kamermana; šminka: 1 ili 2 žene, tonski.

Bastalić, Vesna Kolmanić i Helena Krmpotić (ukupno pet žena), dok za *Otvoreno* Mislava Togonala reportaže/priloge uvijek priprema Tomislav Kalousek (u svih sedam emisija emitirana je njegova reportaža); u tri termina priloge uređuje Martina Klaić, a u po jednom Jožo Čurić, Patricija Levak i Nika Marjanović Zulim. Stalna se razlika javlja u dvije pozicije koje postoje samo u emisijama Hloverke Novak Srzić: ona je urednica i voditeljica, kao što je Mislav Togonal urednik i voditelj, ali u njezinim emisijama uvijek se na odjavnoj špici navode i urednik Dražen Majić te stilistica Katarina Balogh. Urednička pozicija Dražena Majića svakako jest začudna jer su emisije koje uređuje Hloverka Novak Srzić jednostavnije forme u odnosu na one Mislava Togonala: u analiziranom uzorku svaka emisija Hloverke Novak Srzić ima isključivo jednu reportažu (u jednoj emisiji ni te jedne nema), dok *Otvoreno* Mislava Togonala u jednom terminu pokriva dvije, a u drugom čak tri teme; u svakoj su njegovoj emisiji barem dvije reportaže, vrlo su česta izravna javljanja inozemnih dopisnika HTV-a te u jednom terminu uključuje telefonske pozive gledatelja.

Prevagu ženskih suradnica novinarki na strani žene urednice treba zabilježiti, no iz nje se ne mogu izvući neki posebni zaključci (jesu li počele u isto vrijeme raditi na televiziji, kad su počele surađivati i sl. ili urednica radije surađuje sa ženama, otvoreno je pitanje), no postojanje stilistica samo u emisijama voditeljice i urednice Hloverke Novak Srzić dovodi nas izvjesno do uvriježenih očekivanja u razlikovanju prikaza “žene” i “muškarca”. Kodovi reprezentacije precizno su zadani i oboje ih se striktno pridržavaju – ozbiljan muški voditelj u ozbiljnoj informativnoj emisiji mora se pojaviti u “uniformi”: strogo krojeno odijelo, košulja bijele ili posve pastelne boje, decentna kravata, uredno ošišan, što ne zahtijeva posebne intervencije stilista; voditeljica i urednica svaki je put u drukčijoj dizajnerskoj odjeći, koja je katkad ekstravagantna (i sigurno izaziva komentare dijela gledateljstva), uvijek ima pomno uređenu frizuru i obilno je, ali decentno našminkana. Može se pretpostaviti da žena urednica zahtijeva plaćanje pozicije stilistica opravdavajući to važnošću izgleda žene u javnoj sferi.

Pozitivno je i primjereno javnoj televiziji da ne postoji dobna diskriminacija – dok na komercijalnim televizijama nema nijedne voditeljice blizu ili starije od četrdeset godina, javni televizijski servis ima nekoliko urednica koje vode svoje emisije, a starije su od pedeset godina.

Otvoreno je prije početka emitiranja predstavljeno kao emisija koja će birati iznimno važne, goruće teme, za koje je u *Dnevniku* predviđeno vrlo kratko vrijeme prezentacije, o kojima će raspravljati najbolji stručnjaci kako bi jav-

nost mogla zauzeti stav prema nekom važnom društvenom problemu ili fenomenu. Znači, urednica/ik *Otvorenog* ima moć među već selekcioniranim događajima koji su postali vijest odabrati onu društveno najvažniju i o njoj otvoriti raspravu u javnoj sferi kako bi građani mogli razumjeti problematiku i na osnovi dobivenih informacija izgraditi svoj odnos prema raspravljanom problemu.

U četrnaest emisija koje su bile predmetom analize govorilo se o sljedećim temama:

Hloverka Novak Srzić:

1. Promidžbeni turistički spot Republike Hrvatske – je li izbačeni kadar ženske stražnjice seksistički ili ne? (59 minuta i 32 sekunde)
2. Zakon o javnoj uporabi hrvatskog jezika (57 minuta i 38 sekundi)
3. Isprika predsjednika Josipovića izgovorena u Bosni i Hercegovini (1 sat, 10 minuta i 2 sekunde)
4. Racionalizacija zdravstva – reforma bolničkog sustava u Zagrebu (1 sat, 4 minute i 3 sekunde)
5. Sukobi sindikata (1 sat i 6 sekundi)
6. Antirecesijski program Vlade (58 minuta i 50 sekundi)
7. Izmjene Zakona o golfu (1 sat, 3 minute i 58 sekundi).

Mislav Togonal:

1. Objavljivanje Registra branitelja na internetskim stranicama (1 sat i 9 sekundi)
2. Zakon o zabrani pušenja u ugostiteljskim objektima (58 minuta i 32 sekunde)
3. A) Registar branitelja; B) Neisplata regresa i božićnica za javne i državne službenike – antirecesijske mjere Vlade (ukupno trajanje 1 sat, 2 minute i 3 sekunde)
4. A) Erupcija vulkana ispod ledenjaka Eyjafjallajökull na Islandu i obustava zrakoplovnih letova; B) Stanje pregovora Hrvatske i EU – telefonski razgovor s glavnim pregovaračem V. Drobnjakom; C) Vladin program ekonomskog oporavka (ukupno 1 sat i 58 sekundi)
5. Pad kupovne moći hrvatskih građana – trgovački centri (59 minuta)
6. Može li se u Hrvatskoj dogoditi grčki sindrom – ekonomska kriza (53 minute i 36 sekundi)
7. A) Ustavne promjene; B) Utjecaj vulkanskih erupcija na klimatske promjene (ukupno 1 sat i 21 sekunda).

O (ne)važnosti pojedinih ili svih tema rijetko se može postići konsenzus, a za ocjenu njihove relevantnosti bilo bi važno znati što se sve u te dane dogodilo da bi se mogla dati barem činjenicama potkrijepljena, ma koliko subjektivna, ocjena. Prosudujemo li ih prema važnosti u odnosu na društvenu zbilju Republike Hrvatske u tom razdoblju, vidljivo je da prednost pri odabiru imaju događaji koji izazivaju kontroverze, prema kojima se zauzimaju suprotstavljena stajališta iz kojih može proizići niz konflikata. Protuzakonito objavljivanje Registra branitelja i isprika predsjednika Josipovića u tom su smislu bile medijski najzahvalnije teme jer postoji vrlo jasna podijeljenost (raspolovljenost čak) javnosti u Hrvatskoj. Ekonomska kriza, o kojoj se raspravlja u nekoliko emisija, svakako jest pitanje koje većina građana/ki označava kao najvažnije (u jednoj se emisiji govori da svaki dan 80 osoba ostaje bez posla, u drugoj se navodi brojka od 400 do 500). Mijenjanje Ustava trebalo bi biti iznimno važnom društvenom temom (ali nije); Zakon o zabrani pušenja izaziva tenzije dviju suprotstavljenih skupina (pušača i nepušača). Izbacivanje kadra sa ženskom stražnjicom u većine građana obaju spolova budi revolt jer ne razumiju zašto bi prikaz ženske stražnjice bio neprimjeren, a još više im nije jasno zašto se o tome toliko raspravlja kad ima puno važnijih tema koje ih se izravno tiču i utječu na njihov život. Neke su teme “specijalističke” jer se tiču samo pojedinih skupina – Zakon o javnoj uporabi jezika, izmjene Zakona o golf igralištima, utjecaj erupcija na klimu itd. Sigurno je da je medijski prezentirana stvarnost koju iščitavamo na osnovi emisija *Otvoreno* bitno sužena i drukčija od one koju su živjeli građani/ke Hrvatske jer su kriteriji odabira tema uvjetovani specifičnim razumijevanjem uloge medija.

Za nekoliko se emisije može reći da su kvalitetno pripremljene i odrađene te je izvjesno da su gledatelji/ce mogli puno jasnije razumjeti problematiku, dok su neke vrlo problematične kvalitete. Sigurno je da je razgovor o promjeni Ustava zahtijevao kudikamo više prostora i to s predstavnicima različitih društvenih skupina koje su predlagale amandmane i borile se za veću osjetljivost i poštovanje građanskih i drugih ljudskih prava, ali ta je tema vjerojatno ocijenjena kao medijski nezanimljiva, što se na javnom televizijskom servisu ne bi smjelo dogoditi. U Hrvatskoj je većina građana pravno gotovo nepismena, a trajno propuštanje obrazovnog i javnih medijskih servisa da to promijene produbljuje jaz između povlaštenih koji zakone kreiraju i koriste te onih koji zakone trpe.

Od 14 emisija jedna se trebala baviti rodnom ravnopравnošću (7,1%), ali je odabirom gostiju, početnim prilogom i načinom vođenja emisije po ne znam koji put propuštena prilika da se javnosti objasni što koncept spolne/rodne ravnopravnosti znači i kako se može realizirati. Umjesto razgovora o ravnopravnosti, vođen je niz monologa o turizmu, ženskoj ljepoti, filozofiji. Članica Odbora za ravnopravnost spolova dijelom priznaje da je izbačeni kadar iz promidžbenoga turističkog spota seksistički (ali odmah dodaje: *blago seksistički*), pa zatim prelazi u napad na predsjednicu Vlade koja je iz njoj neprijateljske stranke (SDP nasuprot HDZ-u). Ravnopravnost je pokazana samo pozivanjem jednakog broja osoba dvaju spolova – tri žene i tri muškarca (jedan sugovornik sudjeluje iz studija u Osijeku). Od priloga koji je emitiran na početku emisije evidentno je da urednica i voditeljica ne zna zašto bi kadar bio seksistički, a ne zna ni kako voditi raspravu, pa dopušta da sudionik književnik bez prekida govori 11 minuta iako je posve nejasno što zapravo želi reći (roman toka svijesti u kojem govornik najviše uživa jer očito voli slušati sebe dok govori i naviknut je da se njegove riječi pažljivo slušaju). Ne izlažući se riziku da otvoreno kaže kako je izbačeni kadar potpuno prihvatljiv jer žene jesu tu da bi ih se prije svega gledalo, on u više navrata upotrebljava riječi koje pažljivog slušatelja upućuju na jasan stav o temi koja je predmet rasprave – po njemu kadar prikazuje “ljupku guzu”, predsjednica Vlade napravila je “ljupki iskorak” itd. Sudionik redatelj izbjegava bilo što reći o izrezanom kadru i neravnopravnosti, već elaborira kako bi hrvatski turizam trebao izgledati. Samo sugovornik iz Osijeka jasno izražava svoje stavove i pokazuje da zna o čemu se razgovara, ali se kao teolog čvrsto drži i nekih dogmi koje proturječe suvremenom konceptu ravnopravnosti.

No, ne smije se izostaviti početni prilog, na osnovi kojega je već moglo biti jasno kako neće biti suvisle rasprave. U njemu novinarka intervjuira bivšega saborskog zastupnika koji u vrijeme emitiranja priloga više nema nikakvu funkciju niti je društveno značajan u bilo kojem području, ali će ga javnost pamtiti po jednoj od najseksističijih izjava upućenih saborskoj kolegici: “Žena nije za mudraca, nego za madraca.” Zanimljivo je da je na internetskoj stranici HRT-a, na koju se stavljaju emisije nakon emitiranja i gdje se mogu gledati još neko vrijeme, izrezan dio izjave koji se mogao čuti za emitiranja i to možda zbog reakcija dijela gledatelja/ica, a zasigurno zbog intervencije “odozgo”. Naime, on u prilogu govori o predsjednici Vlade kao

o staroj ženi ("cura u jeseni života"), koja je ljubomorna na lijepe stražnjice mladih djevojaka, pa je samo zato što ne može pokazati svoju stražnjicu, dala izrezati sporni kadar. Kad bi se pitalo urednicu i voditeljicu zašto je upravo on pitan za mišljenje, vjerojatno bi rekla kako mediji moraju biti zanimljivi i polemični, pa je prirodno uzeti nekoga tko će izazvati burne reakcije suprotstavljenih strana. Kao potvrda korištenja seksa i seksualnih aluzija u prilogu se prikazuju isječki promidžbenih spotova dviju drugih zemalja – njih se izjednačuje s hrvatskim spotom iako se upravo u njima na posve drukčiji način predstavljaju dva spola. U prvom su i djevojka i mladići u kupaćim kostimima na plaži (dakle ravnopravno obnaženi i prikazani kao tijela koja su i ljudska bića s glavama i licima), dok je u drugom djevojka odjevena, a mladić nag i aluzije se odnose na muški spolni organ. Međutim, za novinarku i urednicu kadar hrvatskog spota u kojem se vidi samo srednji dio mladoga ženskog tijela bez glave, uz koji piše "ne prži predugo", ima identičnu poruku kao i druga dva spota. Činjenica je da i novinarka, i urednica, kao i većina gostiju u studiju, kadar ne smatraju nimalo spornim i zapravo se podsmjehuju ozbiljnosti kojom su neke osobe na nj reagirale. Urednica je na koncu bila zadovoljna – *infotainment* pristup osigurao je gledanost emisije.

Štoviše, u sljedeće dvije emisije *Otvoreno*, s posve drugim temama, sudionici su spominjali emisiju o lijepoj stražnjici i tako je dio tijela mlade glumice koja ga je poklonila spotu ušao zapravo u povijest, a neravnopravnost spolova ostala nepropitanom. Autorica ovog teksta, koja je također bila jedna od gošći u studiju, u početku je, vidjevši prilog i ostale goste, odustala od ozbiljne rasprave jer je bilo očito da zapravo i nema s kim razgovarati (što su joj mnogi, valjda opravdano, zamjerili).

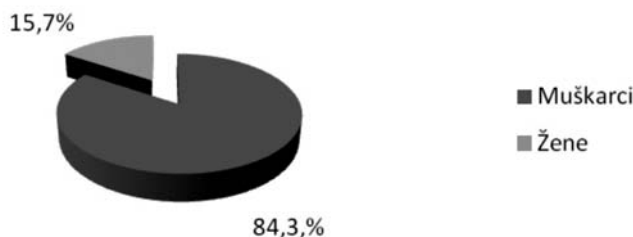
Odabir gostiju u analiziranim emisijama

Osim o odabiru tema, urednik/ica moraju odlučiti koga će pozvati u studio. Budući da nas prije svega zanima predstavljanje/*representation* ženskog spola/roda u medijima, najprije treba navesti podatak o njihovoj broju. Pritom se razlikuju gosti/gošće u studiju – jer je njima dan prostor da o zadanoj temi raspravljaju i njih se predstavlja kao stručnjake/inje koji će omogućiti da nam se sporna pitanja razjasne – od osoba koje govore u priložima/reportažama, koje dobivaju vrlo malo prostora i nemaju istu važnost. Dvije su iznimke ipak i među njima: predsjednik države i predsjednica Vlade. Njihove visoke pozicije ne dopuštaju

da budu jedni među odabranima u studiju, a u prilogima se javljaju uvijek kad je neki njihov čin povod razgovoru u studiju.

U 14 emisija u raspravi u studiju ukupno su sudjelovale 83 osobe – 70 muškaraca i 13 žena. Nema emisije u kojoj u studiju nije bio nijedan muškarac, dok u pet emisija nije bilo nijedne žene sudionice (4 Mislava Togonala i 1 Hloverke Novak Srzić). Kada bi se uzelo u obzir da Togonal ima emisije s dvije ili tri teme, neprisutnosti žena kad je on urednik bilo bi još više. Žene nemaju predstavnicu kad se govori o registru branitelja, zračnom prometu, ekonomskoj situaciji (Grčka – Hrvatska), mjerama Vlade protiv recesije, padu kupovne moći i trgovačkim centrima, klimatskim promjenama. Osim u emisiji o izbacivanju kadra iz turističkog spota (mogućem seksizmu), kad su u studiju tri žene, u emisijama koje uređuje Hloverka Novak Srzić po dvije su žene u studiju kad se raspravlja o Zakonu o jeziku i izmjenama Zakona o golf igralištima, a u ostalima samo jedna predstavica ženskog spola/roda. U emisijama Mislava Togonala pojavljuje se isključivo po jedna žena u studiju. Pitanje je da li kao ukras ili prisila zbog brojnih do tada upućenih kritika HTV-u za rodnu neosviještenost, što i opet dokazuje kako na tom javnom medijskom servisu uopće ne razumiju što rodna ravnopravnost jest.

Gosti/gošće u studiju (ukupno)

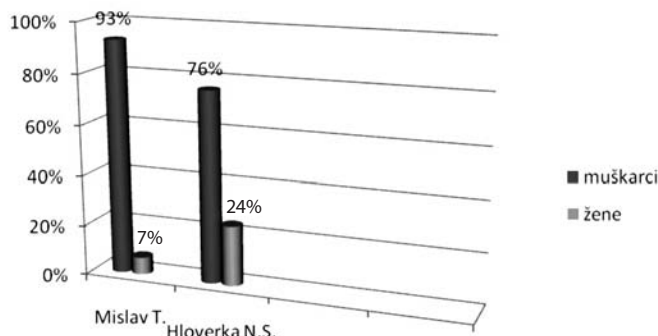
Evidentno je da žena urednica češće poziva žene da budu gošće u studiju, dok ih muškarac urednik zaboravlja ili dovodi samo po jednu gošću.

U kritičkoj analizi diskursa iznimno je važno identificirati koji sektori društva imaju predstavljene svoje pozicije u medijima. Iskustvo pokazuje da je pristup medijima najotvoreniji i osiguran osobama iz društveno dominantnih sektora – oni su iznad svega “povjerljivi i pouzdani izvori”, o njima ovisi uspjeh i ugled novinara/ki, i neupitni su glasovi autoriteta (Hartely, 1982., 111).

One koji sjede u studiju predstavlja na početku emisije dubok muški glas (*off*), dok kamera u krupnom planu prikazuje osobu koja uglavnom kimanjem glave pozdravlja publiku pred ekranima. U tom predstavljanju izgovara se

samo ime i prezime osobe bez navođenja ikakvih titula ili funkcija, što sve sudionike/ce čini potpuno ravnopravnima.

**Gosti/gošće u studiju prema tome tko
 uređuje emisiju *Otvoreno***

Kada voditelj ili voditeljica postave pitanje i traže od osobe da na njega odgovori, na ekranu se pojavljuje potpis u kojem je uz ime i prezime i funkcija, a katkad i akademska titula. Taj je element vrlo problematičan jer ne postoji jedinstven kriterij kako se to radi. Evidentno se o tome što će pisati dogovara i sa sudionicima, ali je konačan dojam rezultat krajnje neprofesionalnosti i proizvoljnosti. Naime, za neke osobe uz ispisana imena stoje njihove cjelovite akademske titule, kao recimo prof. dr. sc. XY, a za druge, iako ih posjeduju, nema ničega. U profesionalnom diskursu koji ne diskriminira moralo bi postojati pravilo koje se obavezno primjenjuje u svim slučajevima. Širokom auditoriju koji o ljudima koji govore ne mora znati ništa (a često i ne zna) ispisana titula daje "težinu" i čini osobe većim autoritetima od onih uz čije ime nema akademskih atribucija. Nedosljednosti ima i pri potpisivanju funkcija/profesionalnih pozicija: za jednu osobu nije navedeno ništa, kod nekih piše samo ime institucije bez navođenja funkcije koju osoba obnaša, dok je svakako najzanimljiviji potpis ispod imena Miomira Žužula, koji sudjeluje u emisiji o ispriči predsjednika Josipovića 2010. godine, a u kojem piše "zamjenik ministra vanjskih poslova 1992. – 1993."! Koji je kriterij primijenjen u tom slučaju, ostaje otvorenim pitanjem, na koje može odgovoriti samo urednica Hloverka Novak Srzić. Ocjenjujući popise funkcija, moglo bi se zaključiti kako je *Otvoreno* predsjednička emisija jer su uglavnom predsjednici nečega gosti koji sjede u studiju – osim jednog pravника, sindikate predstavljaju isključivo njihovi čelni ljudi; u ime svih profesionalnih udruga i opet govore čelne osobe. Visok rejting i utjecaj koji se emisiji pripisuje vidljiv je po učestalim gostovanjima ministara, saborskih zastupnika i savjetnika bilo pred-

sjednice Vlade bilo predsjednika države. U više emisija pozvani su i novinari/ke koji su se specijalizirali za određenu temu (zdravstvo, ekonomija). Uz predstavnike političkih elita koji zauzimaju važne funkcije bilo u izvršnoj bilo u zakonodavnoj vlasti, u emisijama su ipak povremeno gosti stručnjaci za pojedina područja. Tako je u emisiji o otkrivanju Registra branitelja gost stručnjak za računalnu sigurnost; kad se govori o zabrani pušenja, prisutan je liječnik; u raspravi o jeziku sudjeluje dvoje lingvista; za razgovor o isprici predsjednika Josipovića pozvani su povjesničar i profesor politologije; o zdravstvu razgovara pet različito pozicioniranih liječnika (od ministra zdravstva do predsjednika Hrvatskoga liječničkog sindikata); u emisijama o recesiji i Vladinu programu oporavka gostuju tri ekonomska analitičara; o klimi govore tri stručnjaka itd. Indikativno je da u emisiji o ravnopravnosti nema sociologa, antropologa ili psihologa, već se kao “stručnjake” pozvalo jednu književnicu i književnika te redatelja iz posve nepoznatih, a svakako ne profesionalnih razloga. Od žena prisutnih u raspravama u studiju dvije su saborske zastupnice, jedna novinarka, jedna književnica, jedna lingvistica/ravnateljica Instituta za hrvatski jezik, jedna pjevačica glazbene grupe, dvije predsjednice dvaju sindikata i pet članica ili čelnih osoba organizacija civilnog društva (B.a.B.e., GONG, Koalicija udruga u zdravstvu, Zelena akcija, Zelena Istra). Koliko one predstavljaju “glas naroda”, pitanje je koje treba zasebno istražiti. Zanimljivo je da među pozvanim ženama prevladavaju predstavnice organizacija civilnog društva, dok među muškim gostima potpunu prevlast imaju članovi političkih stranaka. Očito institucionalni diskurs civilnoga društva nije tako rigidan kao onaj političkih stranaka, pa u njemu žene lakše dolaze do glasa i bivaju osnažene za ravnopravno sudjelovanje u raspravama unutar javne sfere. Kad se političke stranke zovu na sudjelovanje, pokazala su istraživanja, vodstvo odlučuje tko će biti izabran da predstavlja pojedinu političku stranku. Žene očito nisu prečesto birane. S druge strane, evidentno je da na visokim državnim pozicijama ima kudikamo manje žena nego muškaraca.

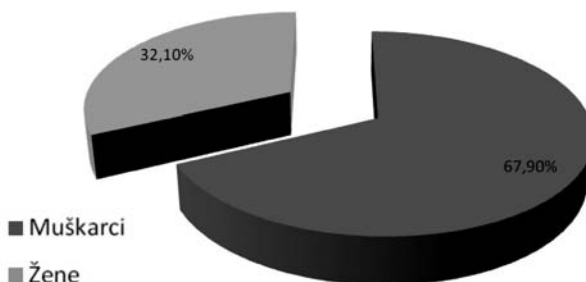
Prilozi

Integralni dio većine emisija (zapravo svih, osim jedne koju je uredila i vodila Hloverka Novak Srzić) prilozi su koje se emitira najčešće prije rasprave u studiju, a u slučaju emisija Mislava Togonala i usred razgovora ili pred sam kraj emitiranja.

Prilozi su, možemo sa sigurnošću reći, puno demokratičniji i s obzirom na prisutnost žena, ali i predstavljanje

glasova vrlo različitih društvenih grupa. Od ukupno 106 osoba koje nešto kažu u prilogima, a potpisane su imenom i prezimenom, 72 su muškog (67,9%), a 34 ženskog (32,1%) roda.

Žene i muškarci u prilogima/reportažama

Brojčano žena ima dva i pol puta više nego u studiju – zašto neke od njih nisu pozvane na sudjelovanje kao stručnjakinje u studiju, čime bi bila “popravljen” postojeća bjelodana podzastupljenost jednog spola/roda, znaju samo urednik i urednica. Za razliku od samo visokopozicioniranih dužnosnika/ca i čelnih ljudi različitih organizacija koje gledamo i slušamo u studiju, u prilogima govore radnici i radnice, članovi sindikata, studenti i studentice i sl. Doduše, od žena koje se javljaju i govore u prilogima najčešće nalazimo predsjednicu Vlade (sedam puta), ali jednako tako čak šest predstavnica organizacija civilnog društva. I u tom će segmentu emisija biti manje članica političkih stranaka – četiri saborske zastupnice i jedna članica Vlade. Kao i u slučaju potpisivanja osoba koje govore, i u prilogima vlada prilična zbrka, pa tako uz ženu koja govori stoji “www.meto-info.hr”, a ispod imena druge “Garden Mall Dubrava” bez navođenja što ta osoba radi. U prilogima su tri žene navedene s akademskim titulama, uz ime jedne novinarke titula prof. stoji na pogrešnome mjestu (ispred imena i prezimena), a uz ostale nema nikakvih podataka o stečenom stupnju obrazovanja.

Ista se stvar ponavlja i uz imena i prezimena muškaraca.

Ideologije se uobičajeno najlakše identificiraju u implicitnim pretpostavkama za koje se želi podrazumijevati kako ih ne treba propitivati – “pred-konstrukcija”, ono što se daje kao nešto što se samo po sebi podrazumijeva, što znamo iz prethodnih tekstova. Tekstovi su pak društvena mjesta u kojima se istodobno javljaju dva društvena procesa: spoznavanje i re-prezentacija svijeta te društvena interakcija.

Bilo bi zanimljivo provesti semiotičku analizu pojavnosti osoba koje su sudjelovale u raspravama u studiju – njihovu odjeću, način govora, držanje – jer se već “odokativnom” metodom (koja je vrlo neznanstvena i problematična) ipak može uočiti usuglašenost položaja koji osoba zauzima u društvu, autopercepcije, s odjećom i načinom na koji se uključuje u razgovor te stilom govorenja. Svi muški političari iz velikih stranaka (HDZ/SDP) u studiju su isključivo u odijelima, s kravatama, drže se nadmeno, govore oštro, a nerijetko i arogantno. S druge strane, znanstvenik kojem ne piše titula, ali se iz razgovora doznaje (a zna se i otprije) da je redoviti sveučilišni profesor s dva doktorata, izuzetno je neformalno odjeven i govori vrlo srdačno, jednostavnim rječnikom. No, ta će analiza biti predmetom nekoga drugog rada.

Što se tiče raznolikosti prikaza “žene”, može se reći da su one koje su sudjelovale u razgovorima u studiju različite dobi, izgleda, stavova i ponašanja, pa nema govora o stereotipiziranju. Iako ih je malo, vrlo su različite. Za razliku od većeg dijela medijskih sadržaja, ovdje prevladavaju žene zrele i starije dobi. Samo je jedna sudionica vrlo mlada.

Žene koje sudjeluju u razgovoru ne može se ocijeniti na isti način: neke su vrlo aktivne, znaju se izboriti za riječ, ne dopuštaju da ih se prekida, postavljaju pitanja i suprotstavljaju se odlučno; nekoliko žena ne bori se za riječ, ali vrlo suvereno iznose svoje stavove kad im se postavi pitanje. Zapravo, samo sugovornica u emisiji o reformi zdravstva jedva da je nešto rekla, i to prilično bojažljivo, ali je objasnila kako nema dovoljno informacija i zato ne može izreći jasan stav. Ostaje upitnim zašto je pozvana u emisiju i zbog čega je prihvatila poziv.

Uopće se može zaključiti da *Otvoreno* podcjenjuje mlade kao ozbiljne i relevantne sudionike/ice, što je blisko odnosu cijelog društva prema mladima – i na političkoj sceni iznimno je malo mladih osoba na važnijim funkcijama, u državnim institucijama na visokim položajima prevladavaju starije osobe, pa u tom smislu *Otvoreno* zbiljski odražava društvene odnose kakvi jesu. Hloverka Novak Srzić, koja kudikamo neformalnije vodi emisiju, mladog muškarca koji je doktor znanosti u jednom trenutku oslovljava imenom, pa ga spominje samo prezimenom, govori mu “ti”, dok starije osobe istog ranga oslovljava s “profesore” i “gospodine”.

Otvoreno je emisija koja ima važnu ulogu u informiranju građana o recentnim događanjima u društvu, ali svakako ni po čemu nije progresivna i zasigurno neće dovesti do nekih značajnih promjena i pomaka u bilo kojem pogledu. Urednici zadana i postojeća društvena pravila u cijelosti prihvaćaju. Ne propitujući postojeće odnose moći, oni ih svojim radom reproduciraju i učvršćuju. Postoje neke razlike u pristupu poslu koje mogu biti uvjetovane i godinama te iskustvom. Mislav Togonal je vrlo formalan, uglavnom vlada situacijom i pazi da svi dođu do riječi. Više truda ulaže u pripremu emisije jer ima više priloga, redovito uključuje inozemne dopisnike, često nudi dvije teme. Hloverka Novak Srzić posve slijedi trend tipičan za komercijalne medije, koje već 1978. Stuart Hall opisuje kao postupak “prevođenja službenih stavova u javni idiom, što informacije čini ‘pristupačnijima’ onima koji nisu prošli ‘inicijaciju’, ali ih ujedno opskrbljuje popularnim rječnikom i rezonancom, naturalizirajući ih do obzora razumijevanja različitih publika. Taj trend banalizacije i pojednostavljivanja zamjetan kod novinara, voditelja i sl. ujedno je posljedica pritiska da se vijesti učine robom koja se lakše prodaje kako bi se došlo do što većeg broja konzumenata, a time i do više reklama”. Ona je često vrlo neformalna, govori iz “ja” pozicije (“evo, moja plaća recimo... koliko ću ja dobivati...”), učestalo ponavlja kako se nešto mora objasniti gledateljima, kojima se često izravno obraća kao da dijele isti prostor i mogu razgovarati, intimizira se s nekim gostima itd. Mora se reći da ona ipak, iako ne razumije koncept ravnopravnosti, kudikamo češće ugošćuje žene u studiju.

I sada konačno treba odgovoriti na polazišno pitanje: dakle, *Otvoreno* nije posve zatvoreno prema rodnoj ravnopravnosti, ali sigurno neće, ako se nastavi ovako uređivati, imati značajnu ulogu u postizanju društvene promjene, odnosno “značajnog pomaka unutar društvenih struktura (promjena obrazaca društvene akcije i interakcija), uključujući posljedice i pojavnosti tih struktura” (Fairclough, 2003.). Kad bi i htjeli biti posve otvoreni prema tom konceptu, oni ga ne bi znali provesti jer ne razumiju njegovo značenje.

Da su formalizam ravnopravnosti (zakonodavstvo) i aktualnost nejednakosti hrvatska stvarnost, zorno potvrđuje i emisija *Otvoreno* – kad je uređuje Mislav Togonal u većoj mjeri nego kad je urednica Hloverka Novak Srzić.

A i zakonodavstvom se, uostalom, pogleda li se pomnije cjelokupnost regulative, uglavnom potiče zaštita žena, a ne njihova emancipacija.

Sanja Samavka
**Je li Otvoreno
 zatvoreno
 za rodnu
 ravnopravnost?**

LITERATURA

- BUTLER, J. (2005.), Raščinjavanje roda, Sarajevo, Diskursi.
- CHIMOMBO, M. i ROSEBERRY, R. (1998.), *The Power of Discourse*, London, Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- FAIRCLOUGH, N. (2001.), *Language and Power*, Harlow, Pearson Education Limited.
- FAIRCLOUGH, N. (2003.), *Discourse and Social Change*, Malden, Blackwell Publishing Inc.
- HALL, S., CRITCHER, C., JEFFERSON, T., CLARKE, J. i ROBERTS, B. (1978.) *Policing the Crisis*, London, Macmillan.
- KELLNER, D. (1995.), *Media Culture; Cultural Studies, Identity and Politics between the Modern and the Postmodern*, New York, Routledge.

MCQUIN, D. (2000.), *Televizija*, Beograd, Clio.

O'SULLIVAN, T., HARTLEY, J., SAUNDERS, D.,
MONTGOMERY, M. i FISKE, J. (2001.), *Key Concepts
in Communication and Cultural Studies*, London and New
York, Routledge.

THREAGOLD, T. (1988.), Towards a Social Theory of Genre.
The Southern Review, 21 (3): 215-243.

IV.

ŽENE

I (VISOKO)

OBRAZOVANJE

Jelka VINCE PALLUA

ANDROCENTRIČNOST OBRAZOVANJA I ZNANOSTI

If what you look for in archaeology is what you find, then whom you look for is whom you find. If you look only for men, that is all you will get. And if only men do the looking, then archaeology is reduced to the sad spectacle of men studying older men. (Nixon, 1994., 19)¹

Uvažena povjesničarka Mirjana Gross jednom je neformalnom prigodom duhovito istaknula da je historiografija malo čudna djelatnost jer su do njezine generacije o povijesti pisali isključivo muškarci, a zaštitnica joj je ipak boginja – muza Klio. Žene su iz povijesti bile pretežno isključene – kao istraživane i kao istraživačice; one su u njoj potisnute, “nevidljive”. Činjenica je, naime, da je povijest najčešće bila samo *he-story*, a ako i ima rijetkih tragova o ženama, oni proizlaze iz optike i pera muškaraca. Igra engleskom riječi za povijest, *history/he-story*, dvoznačno ocrta njenu androcentričnost,² otkrivajući realnost da ćemo u povijesti gotovo isključivo naći izvore o muškarcima, o “velikim muževima” (*he-story*) te da povijest istražuju i o njoj pišu također muškarci (*his-story*) onako kako su je iz svoje perspektive promatrali i zabilježili. U ovom se tekstu ta realnost prikazuje kao posljedica činjenice kako ženama obrazovanje, osobito visoko obrazovanje (i znanost, koja bez njega teško da je moguća) u pravilu nije bilo dostupno te da im je pristup visokom obrazovanju omogućen tek stoljeće unatrag.

1 “Ako u arheologiji nalazimo samo *ono* što tražimo, onda nalazimo samo *onoga* koga tražimo. Tražimo li samo muškarce, samo njih ćemo i naći. A ako samo muškarci tragaju, tada se arheologija svodi na otužan prizor muškaraca koji proučavaju starije muškarce” (Nixon, 1994., 19). Ovaj, kao i ostale citate, s engleskog je prevela autorica. Citati A. Rich izneseni su onako kako su prevedeni u časopisu *Kruh i ruže* 23, 2003.

2 Riječ androcentričnost u ovom je tekstu upotrijebljena kao odraz usredotočenosti na muškarca u naglašenom patrijarhalnom ključu.

Nepobitno je da su mogućnosti, iskustva žena i muškaraca u povijesti bila bitno različita te da, kao i odnosi između spolova, imaju ponajprije društveno-povijesne, još više kulturalne, a ne prirodne odrednice, jasno vidljive i na primjeru tematike kojoj je na konferenciji bio posvećen panel “Žene i (visoko) obrazovanje”. Imajući na umu činjenicu da se tek prije točno 110 godina (1901.) na Mudroslovni/Filozofski fakultet u Zagrebu upisala prva redovita studentica (1895. prve izvanredne studentice, dok su na drugim fakultetima djevojke upisane tek 1919. godine), nije teško zaključiti da u to, ne tako davno doba, nijedna žena, koliko god bila bistra i sposobna, nije mogla sudjelovati ni u kakvoj znanstvenoj konferenciji, kao što je to omogućeno današnjim znanstvenicama.

Cilj je ovog priloga upozoriti na povijesnu nejednakost u pravu na obrazovanje između žena i muškaraca, osobito u pravu na visoko obrazovanje, a posljedično i na mogućnost bavljenja znanostima. Iz tih su dvaju značajnih područja žene stoljećima bile isključene. Ocrtava to i pažljivo iščitani duhoviti, ali zato ne manje ozbiljan moto na početku članka u kojemu je moguće uočiti istinitost tvrdnje o nedostatnosti i o nedovoljnoj znanstvenosti isključivo androcentričnih istraživanja u kojima su istraživači i istraživani isključivo muškarci. U tom smislu, moto je odabran kako bi naznačio dvije osnovne cjeline o kojima će dalje biti riječi: 1) “nevidljivost” žena u povijesti (bilo kao istraživanih bilo kao istraživačica i predmeta istraživanja; 2) ulazak žena u znanost i (visoko) obrazovanje – žene kao subjekt istraživanja.

“NEVIDLJIVOST” ŽENA U POVIJESTI – MUŠKA PERSPEKTIVA U ANDROCENTRIČNOM KLJUČU

Povijest je prva upozorila na nužnost ženske perspektive u znanosti, postavši tako putokazom i drugim znanostima, npr. etnologiji, mojoj struci, koja je među prvima krenula u tom smjeru.³ Posljednja dva desetljeća dvadeset-

3 Primjerice, i u arheologiji je uočen element androcentričnosti u znanosti: “Pokušao sam prikazati parametre izrazito feminističke arheologije od ranih sedamdesetih godina kada su znanstvenici u području sociokulturne antropologije i drugih disciplina započeli novo teorijsko, povijesno i međukulturalno istraživanje roda (...) u potpunosti smo pokazali širinu posljedica činjenice da su donedavno, u stvaranju i širenju zapadnog akademskog znanja, dominirali gotovo isključivo bijelci, zapadnjaci i muškarci srednje klase odgojeni u društvima koja sustavno diskriminiraju na temelju roda, rase i klase. (...) Kritičari iz raznih disciplina pokazali su da su percepcije i iskustva žena prečesto bili zapostavljeni, trivijalizirani, izdvojeni i stereotipizirani. (...) Arheologija nije u tome bila iznimka. Feministička kritika usmjerena prema tom problemu otkrila je sveprisutnu androcentričnu pristranost (Conkey i Spector, 1984., Gero, 1985., Spector

toga stoljeća upozoravalo se na potrebu znanstvenog zbližavanja etnologije i socijalne historije, *social history*, koja se okreće običnom, bezimenom čovjeku nedominantne klase – ženama (kao najbrojnijoj marginalnoj skupini), sirotinji, vjerskim i etničkim manjinama, doseljenicima itd. Pritom se iz središta interesa povlači događajna povijest, najčešće ona u ratno-osvajačkom ključu: povijest ratova, vladara, diplomacije i slično, a na velika vrata ulazi zanimanje za svakodnevicu, za “male”, bezimene ljude, pri čemu iz nevidljivosti polako izranjaju i žene, marginalni prolaznici kroz povijest. Duhovito je to formulirala A. Feldman rekavši kako “žena u povijesti kao da uopće nije postojalo” (2004., 9). Zrcali to i naslov posthumno objavljene knjige L. Sklevicky *Konji, žene, ratovi*⁴ (1996.). Nije potrebno opširnije komentirati koji je povod upravo takvu naslovu, nego samo istaknuti da je on odraz “upadljive brojčane nadmoći životinja nad ženama u udžbenicima SRH” (Sklevicky, 1996., 18).⁵ Da taj “životinjski sindrom” (u kontekstu poznatoga znanstvenog pojma *male bias* – muška pristranost, muške predrasude, muška perspektiva, muško očiste⁶) – nije (bio) prisutan samo u Hrvatskoj, pokazuje i podatak naveden još 1972. i 1979. godine: “...u prošlosti su antropolozi pretežno istraživali muški dio stanovništva, izostavljajući iz analiza gotovo u potpunosti ženski dio ili, drugim riječima, ‘na isti način kao da su krave plemena Nuer’ (E. Ardener, 1972., 140)” (Milton, 1979., 40).⁷ Govoreći o naslovima sa snažno izraženom porukom poput netom spomenutoga *Konji, žene, ratovi*, prisjetimo se i značajne inicijative austrijskih sveučilišnih nastavnica, pokretanja časopisa znakovitog, pomno odabranog naslova *L’homme*, kojim su željele pokazati da i žene treba uključiti u povijest čovječanstva.

i Whelan, 1989.). (...) Početna feministička kritika otkrila je androcentizam i upozorila na važnost uključivanja žena i kao istraživačica i kao predmeta istraživanja te na značenje roda kao analitičke kategorije.” (Spector, 1991., 388–9).

4 Knjigu je tako, prema jednom od članaka L. Sklevicky, naslovila njena urednica D. Rihtman Augustin.

5 L. Sklevicky tu se oslanja na deset godina ranije istraživanje R. Polić (1986.) potkrijepljeno rječitim brojčanim tabličnim podacima. Ista je autorica dvadeset godina poslije taj patrijarhalni obrazac prokomentirala duhovitom opaskom: “Teško je zamisliti koja je to važna povijesna uloga životinja kojom one nadvisuju povijesne uloge žena.” (Polić, 2005., 159).

6 Premda je riječ o poznatom pojmu, o njegovu hrvatskom ekvivalentu nema još konačnog suglasja. Zahvaljujem na razmjeni mišljenja Renati Jambrešić Kirin, Biljani Kašić, Radi Borić, Sandri Prlenda i Sanji Portkonjak.

7 Kay Milton svoj je članak upravo tako i naslovila – “Male Bias in Anthropology”.

Dihotomija u patrijarhalnom ključu – stereotipi, predrasude

Snažnu dihotomiju između javnog i privatnog života postavili su povjesničari za koje je “samo aktivnost u javnom životu povijesna, a ta je najčešće muška ... dok je privatnost ‘prirodna’ domena žene – nepromjenjiva i nevažna” (Feldman, 2004., 10). Poimanje žene kao nepovijesnog bića s privatnošću kao “prirodnim” područjem možemo povezati s postavkom “žena prema muškarcu kao priroda prema kulturi”, onako kako je to označila antropologinja Sherry Ortner u istoimenom članku davne 1972. godine. Konačno, u korijenu pojma “materijalizam” jest materija kao opreka duhu (usp. lat. *mater*), a karakterističnu dihotomiju možemo pronaći u korijenu riječi žena s obilježjem fizičkog akta rađanja, dok je u korijenu riječi muškarac “mens” (misao, duh...)⁸. Zasiurno se i zato ne-muško, ne-javno područje djelovanja žene smatralo za povijesno bilježenje nevažnim, predvidivim i zadanim, stoga nezanimljivim, pa je u svojoj “običnosti” ostalo izvan povijesnih prikaza – nevidljivo pa “nepostojeće”. Međutim, postoje brojni pokušaji drukčijih interpretacija u kojima se naglašava važnost ženske djelatnosti: “Neovisno o tome što su koplja i sjekire česti rekviziti patrijarhalne povijesti kojoj potku čine ratovi i nasilje, ‘lovački i nomadski život su ćorsokaci’ bez kulturne budućnosti. Ako su dakle upravo žene od ‘sakupljanja divljih biljaka prešle na obrađivanje tla’ (Birket-Smith, 1960., 137), onda put iz prapovijesnog stanja u više ratarske kulture i povijest nisu prokrčili muškarci kopljima i sjekirama, nego žene kopačicama i motikama. Doda li se tome važnost rađanja i uloga žene u reprodukciji života u okolnostima kad su ljudi svakodnevno bili izloženi pogibelji od smrti, onda su žene u prapovijesnim društvima nesumnjivo morale imati važnu i priznatu ulogu. O tome uostalom svjedoče i nalazi velikog broja ženskih kipića koji simboliziraju plodnost” (Polić, 2005., 163).

Ostatke stereotipiziranog, androcentričnog, pa i seksističkog pogleda na ulogu žene još i danas u mnogim dijelovima svijeta možemo prepoznati u dijelu pisma što mi ga

8 “Žena i *genetrix* od indoeuropskog korijena **gen-* rađati govori u prilog mišljenju da je, korijen **guena* stoji u vezi s ie. korijenom **ġen-* rađati, a starocrkvenoslavenski *мъжь* = germanski *Mann* s ie. korijenom **men-* misliti > gospodariti. Prema tome se u primitivnoj ie. porodici žena shvaćala samo kao ‘rađalica’. Po tom je onomaziološkom momentu i nazvana.” (Skok, 1973., 677) Osim toga, dodajmo još jednu lingvističku specifičnost. Kad govori o udžbenicima povijesti, R. Polić naglašava jednostranu upotrebu riječi *čovjek* i *ljudi* gdje se “već na sadržaju prapovijesti oblikuje patrijarhalni jezični obrazac *čovjek* i *žena*, prema kojem se čovjek promišlja kao muškarac, a žena je tek nešto drugo. (...) riječ *muškarac* uopće se ne koristi” (Polić, 2005., 168).

je 2010. poslala mlada poljska kolegica, kad mi je s čuđenjem, ali još više s humorom, opisala kako je tekao njezin prijamni ispit za doktorski studij u Istanbulu (citiram doslovno, prevedeno s engleskoga.): “Zaista je bilo ‘smiješno’ na prijamnom ispitu kad sam čula da sam u pravoj dobi za reprodukciju i kad su me pitali kako planiram uskladiti akademsku karijeru s mogućim privatnim životom (čitaj: životom kućanice ??? :)). Na pismenom dijelu prvo je pitanje bilo: predstavi se, kaži više o svom obrazovanju i obitelji :). Mislim da ondje ima mnogo toga zanimljivoga za rodna istraživanja!” Moramo primijetiti da se kroz sva tri dosadašnja komentara znanstvenica provlači humor kao konstanta i najrječitiji odraz stava prema cijelome sklopu patrijarhalno-stereotipnih tradicijski utvrđenih situacija.

Žena je uvijek opreka muškarcu, a u povijesnim i antropološkim prikazima sagledana u odnosu na njega – npr. kao sestra, supruga, majka – i to opet uz isticanje osobina koje se razlikuju od muških. “Žena je u vlastitoj, kao i u ostalim kulturama, onaj ‘drugi’. Njezino je određenje uvijek negativno – žena je reziduum pojma ‘čovjek’ koji nije muškarac. Njezina je različitost tumačena kao njezina ahistorična, naravna bit, jednom za svagda spoznatljiva i spoznata” (Sklevicky, 1996., 158). U takvom tradicijski podržavanom patrijarhalnom ključu žena postaje danost, zadanost, neupitna kategorija u opreci prema muškarcu.⁹ U etnologiji i kulturnoj antropologiji na tradiciju se inače gleda kao na vrijednost koju je u trolistu tradicija – baština – identitet potrebno čuvati, koja može biti značajan izraz identiteta neke zajednice. No, u ovom slučaju tradiciju ne bi trebalo sačuvati, nego je ocijeniti tek kao izgovor za potiskivanje žena u drugi plan, za njezinu diskriminaciju.

Ženino određenje nije negativno samo u smislu ne-muškarca sa svim popratnim konotacijama. Evo još nekoliko ilustracija negativnog određenja žene. Prisjetimo se, primjerice, da ženi pripada lijeva strana, a da je simbolika lijevoga negativna (“ustao sam na lijevu nogu”, dakle ništa mi ne polazi za rukom, loše mi ide); u drvenim kućicama-

9 U tom smjeru inspirativno je razmišljanje nobelovca Octavija Paza: “Žena je uvijek bila za muškarca ‘drugo’, njegova suprotnost i dopuna. Žena je predmet, ponekad dragocjen, ponekad štetan, ali uvijek drukčiji. Pretvarajući je u predmet i podvrgavajući je izobličenjima koja nalažu njegovi interesi, taština, tjeskoba i sama njegova ljubav, muškarac je pretvara u instrument, sredstvo za postizanje razumijevanja i ugođe, način da preživi... Žena može sebe pojmiti samo kao predmet, kao nešto ‘drugo’. Ona nikad nije svoja gospodarica. Njezino biće je podijeljeno između onoga što ona doista jest i onoga što zamišlja da jest, a tu predodžbu nametnula joj je njezina obitelj, stalež, škola, prijatelji, vjera, njezin dragi. Ona nikada ne izražava svoju ženstvenost jer se uvijek očituje na način kako su to muškarci zamislili” – Pazov članak u časopisu prevela J. Vince Pallua (Paz, 1990., 24).

-barometrima ženin izlazak iz kućice najavljuje kišno/loše vrijeme, dok muška drvena figurica pokazuje lijepo/sunčano vrijeme. Hrvatska riječ usidjelica¹⁰ pokazuje vrijednosni sud o neudanoj ženi; za neoženjene muškarce nećemo naći takve negativne atribute. U taj krug ulazi i prisutna razlikovnost u nazivlju za "gospođicu" ili "gospođu", ostatak vrijednosnog stava o važnosti ženinog bračnog statusa, dok te sociolingvističke preciznosti nema za muškarce. Osim toga, ženu se često naziva, primjerice, Merkelova, pa bila ona i njemačka kancelarka, jedna od trenutno najmoćnijih ne samo žena nego i osoba na svijetu. Žene su, dakle, uvijek nečije – kao što su to i djeca (usp. često postavljano pitanje djeci: čija/čiji si ti?). One u patrijarhalnom ključu tobože ne mogu biti vlastita osobnost. Da i ne spominjemo nesreću, "prokletstvo" u nekim krajevima svijeta, donedavno i u nekim predjelima Hrvatske, zbog rođenja ženskog djeteta (opet izraženo i jezičnom razlikom – sin i *dite*).¹¹

Morlački primjer

Ipak, postoji jedan sveprisutan i stalan ženski atribut koji je uvijek bio tražen i cijenjen. Silnu radišnost kao arhetipski patrijarhalni model poželjnoga ženskog ponašanja simbolički ću ilustrirati prikazom Morlakinje koja, dok na leđima nosi dijete a na glavi mješinu s vodom, ujedno obavlja i treći posao – prede (slika 1). Slično se može naći i u hrvatskoj himni "Hrvatska domovina" A. Mihanovića (1835.) u stihu "Snaša preduć malo doji". Osim toga, na primjeru morlačke žene u radu spomenutom u bilj. 11 – "Da prostite, to mi je žena" (Vince Pallua, 1990.) – moguće je na temelju arhivske građe pratiti i običajne radnje kojima se u prvom redu simbolički pokazuje nevjestina spremnost ne samo na rađanje nego i na rad: uzimanje u naručaj djeteta na kućnom pragu koje nova snaha magijskom radnjom vrtili *naoposun*, prevrtanje *lopiža* na ognjištu kako bi pokazala da je spremna teško raditi itd.

U kontekstu teme o stjecanju znanja, obrazovanju žena, a nastavljajući dalje u istom morlačkom duhu, prisjećam se kako sam prije dvadesetak godina uočila rječitu opreku dviju imenica sa zajedničkim korijenom *ved* – znati

10 Engleska pak riječ *spinster* osim prelja znači i usidjelica.

11 Izravno sam se tim pitanjem bavila u članku *Introducing the Second Wife – A Matrimonial Aid in Cases of a Childless Marriage* (1996.), a dijelom i u članku "Da prostite, to mi je žena" – *Prilog poznavanju položaja žene u drugoj polovici 18. i prvoj polovici 19. stoljeća u Dalmaciji i njezinu zaleđu* (1990.).

– nevjesta i vještica.¹² Vještica je žena koja je vješta, koja *zna*, ona kojoj se čak u nazivu pridaje vrijednost, sposobnost, znanje (obično umijeće liječenja travama, ispravljanje kostiju itd.). Prema tumačenju dvaju dalmatinskih autora 18. stoljeća, Ivana Lovrića (1776.) i Pietra Nutrizia Grisogona (1780.), vješticama postaju žene koje su ljutite što se nisu udale pa kad uđu u neke godine, pretvaraju se da su opsjednute, pridobivajući važnost svojim znanjima, pa makar bila i vještičja.

Slika 1.

Morlakinja kao arhetipski patrijarhalni model ženske radišnosti (Hacquet, B., *L'Illyrie et la Dalmatie*, 1815., između 14. i 15. str.)

Neminovno je tu dodati rodno osviješten komentar i reći da se vještičja “struka” može promatrati i kao izlaz iz svakodnevnoga, tradicijskog tretiranja žene u dalmatinske zaleđu 18. stoljeća kako bi se domogla nekog oblika poštovanja. Nastavimo li razmišljati s pomoću rodno osviještenih kategorija, a u kontekstu ženskih ljudskih prava,

¹² Ne-*vjesta* (sveslavenski i praslavenski korijen –*ved* znati, sanskrt. veda = znanje, vede – svete knjige), nepoznata žena koja dolazi iz ne-*znana* kraja (egzogamija) u muževljevu kuću (Vince Pallua, 1990., 81–2).

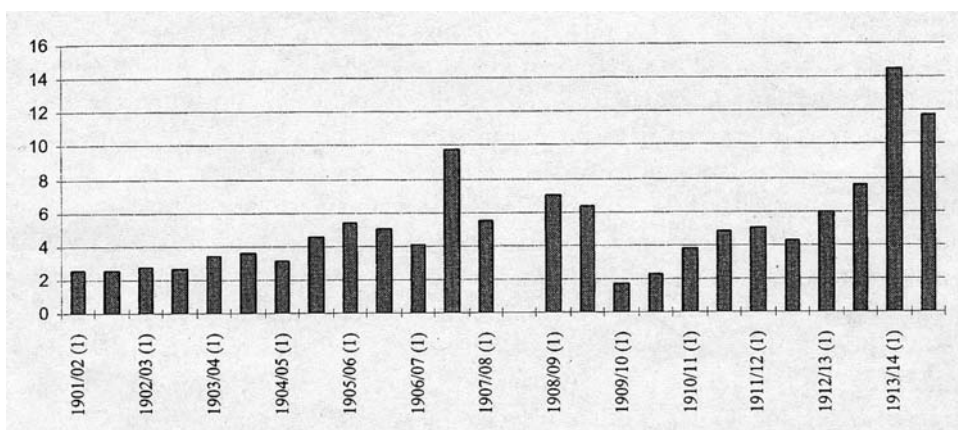
tradicijsko tretiranje žene koje sam upravo spomenula možemo i ovdje shvatiti kao društveno-kulturalni izgovor za nejednakost, za diskriminaciju – u konačnici, za kršenje ženskih ljudskih prava. Spomenimo na kraju da i danas u neformalnom razgovoru možemo čuti dobronamjernu primjedbu “o, baš si vještica” kad nekoj ženi nešto pođe za rukom, kad nešto vrsno obavi itd. Mnogo je tradicija, običajnosti, pa i ritualnih primjera u našoj svakodnevnici, kojih mi suvremeni ljudi često nismo svjesni, a po kojima smo nerijetko praljudi.

ULAZAK ŽENA U (VISOKO) OBRAZOVANJE I ZNANOST

Toliko o vješticama iz 18. stoljeća koje pridobivaju važnost, u neku ruku bolji položaj, makar “vješticijskim znanjem”. A kakav je položaj današnjih akademski obrazovanih žena, žena s akademskim znanjem? Kako je tekao put prema izvorima toga znanja, tj. prema pravu na pristup obrazovanju?

Činjenica je da je pristup visokom obrazovanju omogućen ženama tek jedno stoljeće. Čak i srednjoškolsko obrazovanje nije bilo dostupno djevojkama do druge polovine 19. stoljeća, osim u Njemačkoj, Rusiji i SAD-u. “Glavno obrazovno pitanje za devetnaesto i početak dvadesetog stoljeća bilo je trebaju li postojeće strukture i sadržaji obrazovanja postati dostupni ženama. U devetnaestom stoljeću raspravljalo se o tome je li ženskom umu i tijelu po ‘prirodi’ dano da se posveti intelektualnom uvježbavanju. Za početnih šezdeset godina našega stoljeća ‘problemom’ je postalo obrazovanje koje je ‘potraćeno’ na žene koje se udaju, imaju obitelji i efektivno se povlače iz intelektualnog života” (Rich, 2003., 6).¹³

Danas, naravno, nećemo više kao u 19. stoljeću postavljati pitanje jesu li žene (ili npr. ne-bijelci) intelektualno sposobne za visoko obrazovanje, ali se može utvrditi da se broj žena smanjuje što se više penjemo na ljestvici napredovanja u zvanjima i u funkcijama na sveučilištu, u profesionalnoj hijerarhiji – od broja studentica (koji je na nekim fakultetima znatno veći od broja njihovih muških kolega), pa sve do postotka redovitih profesorica i, naravno, dekanica ili rektorica. Prema istraživanju I. Tomić-Koludrović, “brojnost žena na položaju asistentice je 45%, docentice 35%, a redovite profesorice svega 19% od ukupnog broja redovitih profesorica/a na sveučilištima u Hrvatskoj” (Tomić-Koludrović, 2003.; citirano prema Barada i Jelavić (ur.) 2004., 41).

Grafikon 1.

Postotni udjeli studentica
u cjelokupnoj studentskoj
populaciji na
Filozofskom fakultetu
(1900. – 1914.)
(Luetić, T., 2006., 63)

U istraživanju autorskoga trojca S. Prijić-Samardžija, I. Avelini Holjevac i M. Turk dobivamo primjer nezavidne brojke na jednom izdvojenom sveučilištu, onome u Rijeci, za razdoblje od njegova osnutka, 1973. do 2007. godine: od 52% sveučilišnih nastavnica na Sveučilištu u Rijeci 62% su asistentice, 54% docentice, 17% izvanredne i redovite profesorice, dok nema nijedne akademkinje¹⁴ (2009., 1053). Ipak, ta je brojka bitno veća kod feminiziranih struka kao što su humanističke i medicinske znanosti te na institutima. U tom kontekstu svima nam je poznat kolokvijalan izraz – muški i ženski fakulteti.

Ni na europskom planu stanje nije mnogo bolje, što najbolje ilustrira tablica 1.

U čl. 10. Konvencije UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) ističe se da države stranke poduzimaju sve odgovarajuće mjere radi uklanjanja diskriminacije žena kako bi im osigurale jednaka prava kao i muškarcima u području obrazovanja.¹⁵ Od osam nabrojanih točaka izdvajam dvije (a i c)¹⁶ u kojima se naglašava

14 Inače, žene čine samo 8% svih članova HAZU-a. Prema UN-ovu izvješću (New York, 20. listopada 2010.) stoji da je spolna nejednakost i dalje snažno prisutna u svijetu. Primjerice, žene su još rijetke u tijelima odlučivanja pa je u 2009. godini samo 7 žena obavljalo dužnost predsjednika države prema 143 muškarca. U istoj je godini samo 11 žena obnašalo dužnost predsjednika vlade, od ukupno 192 premijera. Postoje i znatna odstupanja u plaći za jednak posao muškaraca i žena (<http://dnevnik.hr/vijesti/svijet/nejednakost-zena-u-svijetu-samo-11-premierki-i-7-predsjednica.html>).

15 Prema istom UN-ovom izvješću (New York, 20. listopada 2010.) ističe se napredak na svjetskoj razini u školovanju djevojčica. Postotak osnovnoškolske naobrazbe djevojčica narastao je sa 79% 1999. na 86% 2007. godine. Ipak, školu najmanje pohađaju djevojčice u središnjoj i zapadnoj Africi – manje od 60%, a u školu ne ide čak 49% djevojčica u jugoistočnoj Aziji (prema 36% dječaka).

16 One glase: a) jednake uvjete za stvaranje karijere i profesionalno usmjerenje, za pristup studijima i stjecanju diploma u obrazovnim ustanovama

nužnost jednakih uvjeta za stvaranje karijere i profesionalno usmjeravanje te uklanjanje stereotipnog shvaćanja uloga muškaraca i žena na svim stupnjevima i u svim oblicima obrazovanja, a posebice revizijom udžbenika, o čemu je već bilo govora. Treba se zapitati koji je uzrok takvom nezavidnom udjelu žena u sveučilišnoj piramidalnoj strukturi napredovanja u zvanju i moći te jesu li prava što ih zagovara članak 10. tek deklarativna prava u našoj stvarnosti i postoji li prikrivena diskriminacija na tom polju.

ZEMLJA	Prirodne znanosti	Inženjerstvo i tehnologija	Medicinske znanosti	Poljoprivredne znanosti	Društvene znanosti	Humanističke znanosti
Belgija	4,2	1,0	3,4	5,1	12,3	10,5
Danska	4,2	2,8	9,8	9,8	9,7	13,3
Njemačka	4,6	3,2	4,0	8,0	6,8	13,7
Francuska	15,7	6,4	8,9	-	23,8	-
Italija	15,0	5,2	9,5	10,2	16,8	22,9
Nizozemska	3,2	2,7	5,2	7,1	7,0	14,2
Austrija	3,1	1,7	7,6	9,3	6,4	11,1
Portugal	22,4	3,1	30,2	17,6	21,8	-
Finska	8,3	5,2	21,3	12,8	24,7	33,2
Švedska	10,4	5,2	12,9	16,3	15,8	25,4
Velika Britanija	7,7	2,3	14,5	7,9	17,8	17,9
Izrael	6,6	4,8	16,4	0	13,6	18,9
Norveška	6,9	2,8	14,2	8,9	15,3	24,3
Poljska	16,1	6,8	26,2	20,0	19,2	21,0
Slovačka	10,4	2,4	9,4	4,6	10,9	12,2
Slovenija	6,0	2,8	18,3	14,0	11,5	15,8

Tablica 1.
Postotak redovitih profesorica, Europska komisija, 2003. (Gupta, Kamelgor, Fuchs, Etkowitz, 2005.)

Podzastupljenost žena u visokim zvanjima te na rukovodećim položajima u ustanovama znanosti i visokog obrazovanja obično se tumači kao posljedica ukorijenjenih socijalnih, kulturalnih i psiholoških mehanizama u obliku tzv. staklenog stropa – *glass ceiling*. Definicija tog pojma, skovanog osamdesetih godina prošloga stoljeća, od samog

svih kategorija, kako u seoskim tako i u gradskim sredinama; ova ravnopravnost osigurava se u predškolskom, općem, tehničkom, stručnom, te višem tehničkom obrazovanju i u svim vrstama profesionalnog usmjeravanja; c) uklanjanje stereotipnog shvaćanja uloga muškaraca i žena na svim stupnjevima i u svim oblicima obrazovanja poticanjem zajedničkog obrazovanja i drugih vrsta obrazovanja koje pomažu postizanju tog cilja, a posebice, revizijom udžbenika i školskih programa te prilagođavanjem nastavnih metoda.

se početka odnosila na nevidljive prepreke na koje nailaze američke žene u napredovanju. Prema vrijednom Pojmovniku na kraju knjige uredničkog dvojca Barada – Jelavić, stakleni strop navodi se kao “oblik diskriminacije”, a kao “neki od razloga otežanog i sporog karijernog napredovanja: žene uopće teže dolaze do položaja koji ih mogu dovesti do vrha ljestvice, često nemaju podršku obiteljske i radne okoline, izostaju s tržišta rada zbog rađanja i odgoja djece te obiteljskog života. No, čak i kada se probiju do najviših mjesta, žene mogu naići na *staklene zidove* koji ih odvajaju od ostalih muškaraca na vrhu pa su prisiljene prilagoditi se njihovom načinu komunikacije kako bi se na vrhu održale” (Barada i Jelavić, 2004., 86).

Kao dodatnu, ali ne i manje važnu ilustraciju točaka a i c članka 10. CEDAW-a, promotrimo dvije dekonstruirane slike žene u akademskoj karijeri.

Prva dekonstruirana piramidalna slika sveučilišta skicirana je britkim perom A. Rich: “Sveučilište prije svega predstavlja određenu hijerarhiju. Na vrhu je grupica sjajno plaćenih i uglednih osoba, uglavnom muškaraca, čija je karijera omogućena službom vrlo široke baze slabo plaćenih odnosno neplaćenih osoba, uglavnom žena; supruga, znanstvenih asistentica, tajnica, asistentica u nastavi, spremačica, konobarica u fakultetskoj kantini, nižerazrednih administratorica i studentica koje se koriste na različite načine za zadovoljenje ega. Svaka od tih skupina žena zna da je drukčija od ostalih jer ima drukčije interese i drukčiju sudbinu. Studentica može postati znanstvena asistentica, ljubavnica, pa čak supruga; supruga može za svog muža raditi kao tajnica ili osobna tipkačica, ili preuzeti posao nastavnika ili nižeg administratora; postdiplomantica, ako pokaže iznimnu sposobnost i pažljivo slijedi pravila, može se uspeti još više na piramidi (...) Svaka je žena na sveučilištu određena svojom vezom s muškarcima koji vladaju, a ne vezom s drugim ženama iznad i ispod nje na ljestvici” (Rich, 2003., 8).

Drugu dekonstrukciju pokazat ću na primjeru arheologa i arheologinja u Grčkoj. U njemu je vidljiv povlašten položaj muškarca u znanosti koji ženidbom rješava svu “logistiku” i kod kuće i na poslu, dok kod žena to nije slučaj: “Postoji još jedna razlika između ženskih i muških voditelja terenskih istraživanja u Grčkoj: većina je muških voditelja u braku, većina ženskih nije. Zapitajmo se ukratko zašto. Muškarac arheolog može i dalje očekivati da će se oženiti nekime tko će mu podrediti svoj život. Naime, kad se arheolozi ožene, mogu dobiti pomoć u radu na disertaciji, intelektualnu ili praktičnu (tipkanje, kuhanje kave). Dobit će nekoga tko neće samo imati djecu nego će

ih i čuvati, a pritom je važno imati na umu da većina zaklada zabranjuje trošenje donacijskih sredstava na izdatke za dječju skrb (...) Ukratko, kad se arheolozi ožene, oni dobivaju ugrađen izvor potpore i pomoći vlastite supruge. A kad se pak arheologinja uda, tada ne dobiva suprugu nego supruga, za kojega je malo vjerojatno da bi svoj život podredio njezinu životu i to na opisan način. Odluči li arheologinja ostati neudana, odričući se time svoga privatnog života, koji njezini muški kolege uzimaju zdravo za gotovo, može smanjiti mogućnost da se nađe na margini, ali će i dalje morati raditi bez potpore koju muškarci tradicionalno dobivaju od svojih supruge” (Nixon, 1994., 17).

Taj patrijarhalni obrazac nije, dakako, prisutan samo u akademskim zanimanjima. Kao primjer u drugom radnom okruženju i u drugoj zemlji, Hrvatskoj, navest ću zaključke na temelju recentnih podataka o neokrnljenom patrijarhalnom načinu života zastupnika i zastupnica: “Pokazalo se da su zastupnice znatno aktivnije u kućanskim poslovima čak i u usporedbi s općom populacijom, dok je s druge strane većina zastupnika potpuno neaktivna u kućanstvu. To pokazuje da, unatoč deklarativnom zalaganju zastupnika za spolnu ravnopravnost, i zastupnice i zastupnici i dalje zadržavaju *tradicionalne* (istaknula J. V. P.) uloge u obitelji” (*Jutarnji list*, 25. studenoga 2010., 11). Nije li i tu *tradicija* (koja inače u brojnim drugim slučajevima, kako je već istaknuto, ima neupitnu i nemjerljivu vrijednost) i ovdje tek izgovor za nejednakost, diskriminaciju, u ovom slučaju za neravnopravne uvjete rada, a time i života žena?¹⁷

ZAKLJUČAK

Vidjeli smo da su mogućnosti i iskustva žena i muškaraca u povijesti bili bitno različiti te da, kao i odnosi između spolova, općenito imaju prije svega društveno-povijesne, još više kulturalne, a ne prirodne odrednice, jasno vidljive i na primjeru obrazovanja. Postoje, naime, esencijalistički i konstruktivistički stavovi prema tome jesu li

¹⁷ Premda može zazvučati banalno u kontekstu akademskih tema, očito je da su žene zakinite u tom segmentu jer rijetko nailazimo na zajedničku brigu o kućanskim poslovima, a često i svakodnevne brige za djecu. Naime, “teško je zamisliti, ako se to nije doživjelo, osobnu rastrganost, beskonačno improviziranje te kreativno i intelektualno zaostajanje većine žena koje nastoje uskladiti emotivne i fizičke izazove roditeljstva sa zahtjevima na poslu” (Rich, 2003., 13). Postoji, dakle, velika razlika u opterećenosti između muškaraca i žena – činjenica koja uvelike utječe na mogućnosti za rad i stvaranje. Slična je i razlika između opterećenosti žena s djecom ili bez njih, a onda opet razlika i između ovih prvih koje imaju ili nemaju pomoć (opet žena), najčešće majki.

u korijenu tih razlika spomenute odrednice konstruirane esencijalno-biološki ili pak društveno-kulturalno. Pravo na (visoko) obrazovanje, kako smo vidjeli, uz posljedičnu (ne)mogućnost bavljenja znanošću, dva su značajna područja iz kojih su žene stoljećima bile isključene/“nevidljive” – i kao istraživane i kao istraživači(ce).

Nema sumnje da su žene, kako smo vidjeli, iz povijesti pretežno isključene i “nevidljive”. U ovom smo tekstu tu realnost promatrali kao posljedicu činjenice kako ženama obrazovanje (i znanost koja bez njega teško da se može zamisliti) najčešće nije bilo dostupno te da im je pristup visokom obrazovanju omogućen tek stoljeće unatrag. Ne treba zaboraviti da su i danas, od ukupnog broja nepismenih odraslih osoba na svijetu, više od dvije trećine žene.

Svrha priloga bila je upozoriti na nužnost jednakih prava na obrazovanje koja bi trebala postati kulturno i univerzalno pravo žena kako bi se unaprijedio njihov socijalni, ekonomski, obiteljski i profesionalni položaj žena. Osim prvog oblika androcentričnosti, nevidljivosti, isključenosti žena iz povijesti, bilo kao objekta bilo kao subjekta istraživanja, istaknut je i onaj drugi koji je i danas prisutan, iako ne uvijek vidljiv.

Uz uvid u visoko obrazovanje žena u Hrvatskoj i Europi, dolazi se do spoznaje da tradiciju kao izgovor za diskriminaciju nećemo naći samo u odabranom morlačkom primjeru, nego da ju je moguće prepoznati i u suvremenom trenutku u obrazovanju i znanosti, da istinska razgradnja spolnih stereotipa nije još u potpunosti zaživjela te da je nejednakost u piramidalnoj strukturi napredovanja i moći u visokoškolskim ustanovama još uvijek prisutna.

Doista, nije li nerazmjer između deklarativnih, nezaživjelih jednakih prava žena u području obrazovanja, znanosti i prikrivene diskriminacije – ili pak, antropološkim rječnikom, između idealnog/zamišljenog i ostvarenog reda – pravi odraz realnosti koju živimo?

LITERATURA

- BARADA, V. i JELAVIĆ, Ž. (2004.), *Uostalom, diskriminaciju treba dokinuti! Priručnik za analizu rodnih stereotipa*, Zagreb, Centar za ženske studije.
- BLAGOJEVIĆ, M. (1991.), *Žene izvan kruga – profesija i porodica*, Beograd, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- FELDMAN, A. (2004.), Posljednjih dvije tisuće godina: povijest žena – ženska povijest – kulturna povijest. U: A. Feldman (ur.), *Žene u Hrvatskoj – ženska i kulturna povijest* (str. 9-19). Institut "Vlado Gotovac", Ženska infoteka, Zagreb.
- GRISOGONO, P. N. (1780.), *Notizie per servire alla storia naturale della Dalmazia (Libro IV – Dell' aria e degl' uomini)*, Trevigi.
- GUPTA, N., KEMELGOR, C., FUCHS, S. i ETZKOWITZ, H. (2005.), *Recruitment and Retention of Academic Staff in Higher Education*, London, National Institute of Economic and Social Research.
- <http://dnevnik.hr/vijesti/svijet/nejednakost-zena-u-svijetu-samo-11-premierki-i-7-predsjednica.html>
- LOVRIĆ, I. (1776.), *Osservazioni di Giovanni Lovrich sopra diversi pezzi del Viaggio in Dalmazia del signor abate Fortis coll' aggiunta della vita di Socivizca*, Venezia.
- LUETIĆ, T. (2002.), Prve studentice Mudroslovnog fakulteta kr. Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu. *Povijesni prilozi*, 22 (22): 167-208.
- LUETIĆ, T. (2006.), Počeci visokoškolskog obrazovanja za žene u Hrvatskoj i usporedba sa stanjem u susjednim zemljama. *Historijski zbornik*, LIX: 61-68.
- MILTON, K. (1979.), Male Bias in Anthropology. *Journal of the Royal Anthropological Institute. Incorporating Man*, New Series, 14 (1): 40-54.
- NIXON, L. (1994.), Gender Bias in Archaeology. U: L. Archer, S. Fischler i M. Wyke (ur.), *Women in Ancient Societies*. Routledge, New York.
- ORTNER, S. (1972.), Is Female to Male as Nature is to Culture? *Feminist Studies*, 1 (2): 5-31.
- PAZ, O. (1990.), Dijalektika samoće. *Studia ethnologica*, 2: 23-32.
- POLIĆ, R. (1986.), Povijesni sukob mitova o ženskoj emancipaciji. *Žena*, 44 (6): 73-88.
- POLIĆ, R. (2005.), Konstruiranje prapovijesti u patrijarhalnom ključu. U: G. Bosanac, H. Jurić i J.

- Kodrnja (ur.), *Filozofija i rod*. Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb.
- PRIJIĆ-SAMARDŽIJA, S., AVELINI HOLJEVAC, I. i TURK, M. (2009.), *Žene u znanosti: stakleni strop. Društvena istraživanja*, 18 (6): 1049-1073.
- RICH, A. (2003.), *Prema ženski orijentiranom sveučilištu (1973-74) – iz knjige “O lažima, tajnama i šutnji – Izabrani prozni tekstovi 1996-1978”*. *Kruh i ruže*, 23 (Žene i znanost), Ženska infoteka, Zagreb.
- SKLEVICKY, L. (1996.), *Konji, žene, ratovi* (odabrala i priredila D. Rihtman Auguštin), Zagreb, Druga.
- SKOK, P. (1972. i 1973.), *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, knj. druga i knjiga treća*, Zagreb, JAZU.
- SPECTOR, J. D. (1991.), *Toward a Feminist Archaeology*. U: J. M. Gero i M. W. Conkey, (ur.), *Engendering Archaeology – Women and Prehistory*, Oxford.
- TOMIĆ, M. (2010.), *Žene u akademskoj profesiji i muška dominacija*. *Sociologija*, LII (2): 181-196.
- TRUPKOVIĆ, Ž. (2008.), *Prikaz knjiga u udžbenicima povijesti za osnovnu školu iz 1997. i 2007. godine*. *Povijest u nastavi*, VI, 12 (2): 177-193.
- VINCE PALLUA, J. (1990.), “*Da prostitute, to mi je žena*” – Prilog poznavanju položaja žene u drugoj polovici 18. i prvoj polovici 19. stoljeća u Dalmaciji i njezinu zaleđu. *Studia Ethnologica* 2: 77-96.
- VINCE PALLUA, J. (1996.), *Introducing the Second Wife – A Matrimonial Aid in Cases of a Childless Marriage*. *International Journal of Anthropology*, 11(1): 35-40.

Biljana KAŠIĆ

“FEMINISTIČKA
INTELEKTUALNA
KLASA”: ZEBNJE
OKO INTEGRACIJE
I POLITIKA
SPOZNAVANJA

Cilj je ovog rada otvoriti razgovor o mjestu žensko-studijskog obrazovanja danas, imajući u vidu hrvatski kontekst kao prostor analize, ali i paradigmatično mjesto za analizu, a s druge strane pokušati odgovoriti na pitanje gdje se nalazi feministički kritički subjekt. Slijedom zapitanosti, a da budem posve precizna, je li moguće zagovarati feminizam kao tip kritičke teorije bez kritičkog subjekta?

Odgovor na to pitanje čini se samo naizgled suvišnim. Stoga bih u razobličavanju samorazumljivosti, kao i u razgrtanju slojeva različitih dvojbi, počela s kontekstom i zebnjama koje suvremeni konteksti, a tiču se feminizma, spoznavanja i akademskog obrazovanja, proizvode i nago-milavaju.

Po mojem sudu tri su ozbiljna razloga zebnji oko feminističkog djelovanja kao kritičke pozicije, odnosno gdje se feminizam prepoznaje kao moć spoznajne, ali i društvene promjene: proizvodnja hegemonijskog diskurza, globalna komodifikacija spoznavanja i znanja te novo centriranje ili umatičnjenje znanstvenih disciplina.

PROIZVODNJA HEGEMONIJSKOG DISKURZA

Prvi je razlog proizvodnja hegemonijskog diskurza o ekonomiji, državi, pravu, kao i o rodnoj jednakosti, artikuliranog od političkih eksperata/ica i djelatnika/ica koji/e kreiraju političke okvire za ispunjenje različitih političkih i ekonomskih ciljeva bez uvažavanja i sagledavanja implikacija dominantnih sustava značenja na društvene procese, a napose na žene. Fiksiranje partikularnih interpretacija političkoga koncepta rodne jednakosti na gotovo automatski i kritički posve nereflektiran način od nove političke i pravne elite, a i dijela feministkinja kako bi se zadovoljili nadsvodivi politički zahtjevi, dio je proizvodnje tog istog diskurza, smatraju feminističke teoretičarke poput Portu-

galke Emanuele Lombardo ili Nizozemke Mieke Verloo. U nedavnom istraživanju objavljenom u tekstu “Discursive Dynamics in Gender Equality Politics: What about ‘Feminist Taboos?’” (Lombardo i sur., 2010., 105–124) one zorno pokazuju kako primjena političkoga koncepta rodne jednakosti u posljednjem desetljeću utječe na proces depolitizacije diskurza o spolnim/rodnim temama i dosege feminističkog angažmana te time ima izravan utjecaj na proizvodnju feminističkog znanja. Jedan je od razloga zabrinutosti i tendencija da se istraživanja rodne/spolne tematike izvode na način kako bi se ovjerio pretpostavljen ili već uspostavljen normativni diskurz, a pri čemu se i sama feministička artikulacija u svojoj prilagodbi sve više vrednuje i iskazuje kroz normativne leće. Iz kognitivno-interpretativnog spektra time izmiču pitanja poput patrijarhalnosti i višestrukih slojeva disbalansa u moći po spolu/rodu ili pak kompleksnog problema identiteta i interseksionalnosti, diskriminacije i heteronormativnosti, a ženska se participacija u politici svodi na normativnu dogmu, ultimativno načelo ili tehnicistički uradak.

U tom smislu Hrvatska dijeli prijevore i zamke vezane uz provedbu rodno osviještene politike (*gender mainstreaming*) sa zapadnoeuropskim zemljama. Izravne su posljedice takvih praksi s jedne strane fenomeni hipernormativizacije i hiperinstitucionalizacije koji se pojavljuju oko politike rodne jednakosti, a sama provedba nerijetko funkcionira bez dodira sa zbiljskim sadržajem supstancijalne jednakosti ili idejom društvene promjene; s druge pak strane, na djelu je depolitizacija i neutralizacija niza problema koji se tiču ženske i/li rodne tematike. Usporedo s eksponencijalnim rastom broja tijela, odnosno povjerenstava za rodnu jednakost na svim institucionalnim razinama (od lokalne do nacionalne)¹ u posljednjem desetljeću, u Hrvatskoj se zamjetno pojačala neosjetljivost za stvarne promjene u odnosima moći između žena i muškaraca u političkoj i ekonomskoj sferi. Uz to, uspostavljeni institucionalni sustav za provedbu politike rodne jednakosti, s nizom supripadnih mehanizama, služi kao politički paravan “normalizacije” spolne/rodne jednakosti i indikator njene realizacije, predstavljajući se poput reklamnog paket-aranžmana ili *branda* u javnosti nerijetko i jedinim mjerilom uspjeha rodno osviještene politike.

1 Poslije donošenja Zakona o ravnopravnosti spolova u srpnju 2003. godine, počeo se izgrađivati sustav povjerenstava za ravnopravnost spolova na svim političko-upravnim razinama s ciljem provedbe politike rodne jednakosti. Nakon sedmogodišnjeg djelovanja gotovo se s izvjesnošću može reći da nije razvidan njihov status i broj, djelokrug njihovih ovlasti, a posebice dosezi učinkovitosti pojedinih povjerenstava.

Slovenska teoretičarka Vlasta Jalušič implikacije rodno osvijestene politike (*gender mainstreaminga*) znakovito imenuje procesom koji je, unatoč početnoj nakani, izravno proizveo “degendering” (Jalušič, 2009., 60), misleći pritom na razne aspekte rodne nejednakosti, ali i depolitizaciju “ženskog pitanja”, ako bih se poslužila marksističkom terminologijom. Njezinim riječima iskazano, “gendering” je time postao “degendering” (Jalušič, 2009., 60).

Analize politike rodnih jednakosti provedene u nekim zapadnoeuropskim zemljama, a prema spomenutom istraživanju, to upravo i pokazuju. Naime, konstitucionalni okviri rodne jednakosti koji su dio transnacionalne neoliberalne ekonomije ili “novoga kapitalizma” (Senett, 2006., 11–12) u pravilu su uhvaćeni u hegemonijske mreže političkih značenja, a značenja feminizma dijelom usisana i obesmišljena od *mainstreama*. Jer, kako kaže Marina Gržinić, kapital funkcionira tako što usiše, evakuira različite prostore, proizvodeći novo univerzalno, apstraktno, odnosno neprostor (Gržinić, 2008., 331), a s druge pak strane, ne proizvodi li na mikrorazini i politika *mainstreama*, putem kooptiranja i “prevođenja” značenja feminizma, neke drukčije, ali ipak – neprostore? Inače, u drugom tekstu (Gržinić, 2010., 65) ista autorica radikalizira to stajalište postavkom da je rod u zemljama bivše Istočne Europe, kada je upravo u obliku *gender mainstreaminga* postao prihvaćen od zapadnoga neoliberalnoga globalnoga kapitalizma, poslužio kao eksperiment i za druge (točnije, zemlje bivše Zapadne Europe), dobivši time i svoju izopaćenu mogućnost ovjere.

U zemljama koje su označene kao postsocijalističke ili postkomunističke, situacija je višestruko složena. Kritičko zapažanje njemačke feminističke teoretičarke Birgit Sauer da su se, uz repatrijarhalizaciju vrijednosti (Tomić-Koludrović i Kunac, 2000.; Kašić, 2004.), u svim takozvanim tranzicijskim zemljama strategije normalizacije i konsolidiranja demokracije izvodile putem “normalizacije maskulinizacije” kako u teoriji tako i praksi ili, kao što je ona to znakovito diksurzivno opisala, kao transformacija *mainstreaminga* u *malestreaming* (Sauer, 2001., 27), od važnosti je za razumijevanje konteksta. S obzirom na to da se o političkim i ekonomskim procesima ne može govoriti kao o rodno neutralnima jer oni na posve različite načine pogađaju žene u odnosu na muškarce, to je za posljedičnost imalo maskulinizaciju politike, države i ekonomije, a feminizaciju privatnosti. Diskriminacija žena svoje je otjelovljenje dobila u intenzifikaciji i eksploataciji ženskog rada i zakidanju mogućnosti zapošljavanja, svakodnevnoj neizvjesnosti i ženskom poniženju. Birgit Sauer smatra da

je (stvarna) rodna nejednakost, unatoč deklarativnom statusu “ženskih ljudskih prava”, zapravo poslužila kao “prirodni resurs za sistemsku transformaciju” (Sauer, 2001., 30) te time pridonijela procesu tzv. tranzicije.

GLOBALNA KOMODIFIKACIJA SPOZNAVANJA I ZNANJA

Drugi je razlog zebnje globalna komodifikacija spoznavanja i znanja koja u ključu neoglobalne ekonomije i neoliberalnih narativa simultano proizvodi kompetitivna i ekspertnopragmatična znanja, često u funkciji kapitalističkog podvlašćivanja i financijaliziranja. Stoga, primjerice, problemski toposi kao moderno ropstvo po spolu/rodu, ljudsko ponižavanje ili feminizacija siromaštva ulaze u raster edukacijskog interesa tek kao artikulacija razlike koja se konzumira ili trivializira, a ne kao etički zahtjev kritičke spoznaje.

Pitanje koje se postavlja za feminističke teoretičarke nije je li kritičko znanje, ako se brendovski zapakira, utrživo, nego nije li upravo trženje protivno smislenoj potencijalnosti feminističkog (tog) znanja? Isto tako, pitanje se može postaviti i na drukčiji način. Naime, sve rasprostranjenije razumijevanje feminizma kao zastarjelog, odnosno nemodernog fenomena znakovit je signal studentima/icama da se drže podalje od feminističkih sveučilišnih programa ili da ne upisuju feminističke programe, a posebno u svjetlu potrebe da se svaka diploma mjeri, odnosno “računa” na tržištu rada (Vasterling i sur., 2006., 39).

Pri analizi uloge ženskih/rodnih studija unutar sveučilišta danas nije moguće predvidjeti mnogostruke implikacije neoliberalne ekonomije, koje se na nacionalnim razinama različito očitavaju. Angeliki Alvanoudi u tekstu “Teaching Gender in the Neoliberal University” (Alvanoudi, 2009., 37–54), uz već znane postavke o muški dominantnom i monodisciplinarnom sveučilišnom kontekstu, problematičnim smatra dimenzije koje neoliberalni karakter sveučilišta besprizorno razvija i provodi, a čiji su učinci prijeteći za feminističko spoznavanje. U kontekstu u kojem sveučilišta dobivaju atribucije “poduzeća-sveučilišta” i “akademske supertržišta” (Alvanoudi, 2009., 39), a znanje postaje roba što zadovoljava potrebe i tržišne fantazme različitih sponzora unutar svjetskoga neoliberalnog poretka, koje su mogućnosti ženskostudijskog spoznavanja?

“Epistemološka pitanja kao što su ‘Tko proizvodi znanje, tko kontrolira znanje, i čijim interesima služi?’, koja su uvijek bila ključna za feminizam, u našoj postmoderno neoliberalnoj eri, ponovno se pojavljuju kao robe koje su u uzajamnoj vezi s intelektualnim radom proi-

zvedenim unutar neoliberalnih sveučilišta.” (Alvanoudi, 2009., 38).

U procesima tržišne “aproprijacije” i “komodifikacije” znanja (Kašić, 2007., 79), a što je nosiv znak neoliberalnih sveučilišta i na njih prilijepljene neoliberalne etike oličene u utilitarizmu, karijerizmu i individualizmu, kako je moguće razumjeti smisao spomenutih pitanja i je li moguće razvijati feminističku pedagogiju kulture kooperacije, osvještavanja i podrške? I je li, u okolnostima ekspanzivnoga globalnoga kapitalizma, uopće moguće govoriti o znanju koje djeluje kao moć socijalne promjene i etike jednakih šansi ili će i ženski/rodni studiji, bivajući dijelom akademske strukture, prakticirati politiku isključenja Drugih (siromašnih, socijalno marginalnih, etničkih manjina, drugih rasa i sl.), dakle onih koji iz bilo kojih razloga nisu u mogućnosti snositi troškove neoliberalnog sveučilišta ili nemaju jednak pristup obrazovanju? Ako je tako, hoće li ženski/rodni studiji proizvoditi feminističku akademsku elitu, a tim činom i “znakovitu de-radikalizaciju polja političkog djelovanja” (Alvanoudi, 2009., 49)?

NOVO CENTRIRANJE ILI UMATIČNENJE ZNANSTVENIH DISCIPLINA

Treći razlog zebnji je novo centriranje ili umatičnjenje znanstvenih disciplina na sveučilištu, uz učvršćivanje i skrućivanje disciplinarnih opni i metodičkih alatki, a što je dijelom povezano s prisutnošću hegemonijskih diskurzivnih praksi i tehnicizacije znanja, uz jačanje kodirane, strukovno i tržišno ovjerljive kompetitivnosti. Ono se u proteklom desetljeću zbiva unutar različitih akademskih disciplina na međunarodnoj i nacionalnoj razini, a posebice je zorno unutar društvenih i humanističkih područja. To za posljedicu ima kako ukidanje važnih kritičkih studija na nekim svjetskim sveučilištima koji su izborili status akademskih disciplina (kao što su, primjerice, kulturalni studiji na University of Birmingham u Velikoj Britaniji) tako i držanje u alternativnoj “niši” ili na pristojnoj distanci novonastajućih studija poput vizualnih ili etičkih studija ili pak onih za radikalno obrazovanje. Što je prijetelo u novim motrištima i ulazima u polje spoznavanja, pitanje je koje nadilazi nakanu ovog rada premda su ženski/rodni studiji znakovit primjer.

ŽENSKI/RODNI STUDIJI – MJESTO PRIJEPORA

Problem oko ženskih/rodnih studija i njihove moguće disciplinarne ili protudisciplinarne ovjere, kao i odnos prema tradicionalnim disciplinama, pojavljuje se kao

prijepor i mjesto sporenja među feministkinjama unutar sveučilišta još od ranih sedamdesetih godina. Iako se on oglašava istodobno kao pitanje epistemologijske i strukturalno-organizacijske naravi, o čemu će naknadno biti riječi, čini se posebno važnim ovdje naznačiti negativan utjecaj neoliberalnog diskurza na suvremenu kontekstualizaciju ženskih/rodnih studija, napose u okviru primjene Bolonjskog procesa. Ne samo da su “interdisciplinarni projekti” poput ženskih/rodnih studija “(...) opasni za monodisciplinarnu režimu modernih sveučilišta kao projekti koji uključuju zahtjevan rad i promjene na kognitivnoj/konceptualnoj razini za koje jedva da postoji neki ‘stvarni prostor’ unutar profitno orijentiranih neoliberalnih akademskih struktura” (Alvanoudi, 2009., 45) nego se i interdisciplinarnost posve drukčije razumijeva i koristi. Profesorice ženskih/rodnih sveučilišta unutar Europske mreže ženskih studija kao Theodosia-Soula Pavlidou, Ulla Holm, Nika Lykke ili Sabine Hark upozoravaju na nove zamke u uporabi interdisciplinarnosti danas, pojma koji je inače označen ambivalentnošću i različitim dvojabama pri operacionalizaciji. Naime, dok interdisciplinarnost u okviru ženskih/rodnih studija biva razumljena i prakticirana na način kognitivne interdisciplinarnosti kao tip radikalnog istraživanja i pedagoške prakse/pozicije, odnosno kao tip eksperimentalne otvorenosti, proizvedeći temeljno nov “konceptualni prostor” za istraživanje mreža značenja koja se kreiraju putem intersekcionalnosti roda, klase, etniciteta, seksualnosti i rase (Alvanoudi, 2009., 45), suvremena neoliberalna obrazovna praksa promovira instrumentalnu, odnosno utilitarnu interdisciplinarnost (Liinason i Holm, 2006., 118). Politika tako definirane interdisciplinarnosti ne radi na dekonstrukciji disciplina niti preobražava ili mijenja spoznajne moći uspostavljene binarnom asimetrijom spolova/rodova, nego – kako ističu M. Liinason i U. Holm – savršeno odgovara modelu obrazovnih treninga za tržište rada i privilegiranje primijenjenih znanosti bez uznemiravanja disciplinarnosti (Liinason i Holm, 2006., 118).

Gdje je mjesto feminističkom spoznavanju i kako ga odrediti, pitanje je koje time zadobiva epistemologijski rang. I što sa ženskim ili rodnim studijima koji funkcioniraju, ako bih se poslužila konceptualnom metaforom britanske teoretičarke umjetnosti Irit Rogoff, kao “neudomljena geografija” (Rogoff, 2000., 4).

Unutar hrvatskog akademskog prostora ta bi se postavka Irit Rogoff mogla i doslovno primijeniti. Naime, ženski su studiji u našoj akademskoj zajednici dvostruko *neudomljeni*: i kao institucionalni studiji/model jer nisu integrirani u sveučilišni sustav (ni kao odjel, ni kao katedra, a ni kao zaseban centar pri sveučilištu) i kao akademsko polje spoznaje jer je akademska ovjera njihova spoznajnog statusa onkraj postavljenih disciplinarnih područja i institucionalnih kodova podjela. Iako je nakon višegodišnjeg sustavnog djelovanja i zagovaranja od feminističkih teoretičarki okupljenih prije svega oko Centra za ženske studije u Zagrebu, Nacionalno vijeće za znanost Pravilnikom o znanstvenim i umjetničkim područjima, poljima i granama od 22. rujna 2009. godine (NN br. 118/09) definiralo rodne studije kao interdisciplinarno polje, uvrštavajući ih u interdisciplinarna područja znanosti, mogućnosti njegove institucionalizacije nisu time postale izgledne. S jedne strane, kontekst uvođenja ženskih/rodnih studija u hrvatski sveučilišni sustav posve se usložio od 2000. godine naovamo, o čemu svjedoče netom iznesene zebnje, a s druge strane marginalizacija uloge ženskostudijskog obrazovanja ide usporedo s politikom *gender mainstreaminga*, kao normativnog *performansa* koji velikim dijelom simulira zbiljsko žensko djelovanje tendencijom svjesnog odustajanja od kritičkog i osvještavajućeg obrazovanja unutar samog sveučilišta. Potreba hiperrealnosti u baudrillardovskom smislu, koja leži u logici kasnoga kapitalizma, teži dokinuti zbiljsko i putem dokidanja stvarnog pregovaranja o važnim pitanjima te ga supstituirati simuliranim pregovaranjem. Kada govorimo o provedbi rodno osviještene politike, o pregovorima feminističkih grupa s državnim strukturama, o tomu dijelom i svjedočimo.

JE LI MARGINA JEDINI PROSTOR FEMINISTIČKE MOĆI?

Postavlja se stoga pitanje: koja je uloga feminističkih teoretičarki i feminističkih aktivistkinja danas? Kako djelovati u prostoru koji je posve stiješnjen i funkcionira nerijetko putem spomenutih simulacija i privida?

Prostor ženskostudijske *situiranosti* na sveučilištu, a koji se kreirao posljednjeg desetljeća, jest onaj koji se imenuje kao nov pogled na disciplinu iz rodnog motrišta, odnosno perspektiva i/ili kritička intervencija u ovjereno disciplinarno područje i/ili dodatni sadržaj postojećim disciplinarnim područjima, a što se očituje u porastu broja kolegija s navedenom tematikom, poglavito u okviru hu-

manističkih i društvenih znanosti. Iako je broj pokrenutih kolegija na hrvatskim sveučilištima sa ženskostudijskim i/li rodno osjetljivim sadržajima danas zamjetno veći u usporedbi sa situacijom na početku 21. stoljeća (Kašić, 2003., 53), kritičku svijest o važnosti ženskostudijskih programa za spoznaju sve više zamjenjuje funkcionalno-instrumentalistički stav o stvarnoj i/li mogućoj korisnosti ženskostudijskih sadržaja jačanju postojećih disciplina (njihovih istraživačkih potencijala, dosega spoznaje, statističkim pokazateljima i kodovima i sl). Drugim riječima, ženskostudijski sadržaji ili pristupi funkcioniraju kao opslužujuće alatke za simbolički "profit" postojećim disciplinama i najčešće se iz motrišta same disciplinarne korisnosti procjenjuju i vrednuju. Time se ne samo potire ideja oko koje se gradi matrica ženskostudijskoga kurikuluma nego i kritički naboj koji aktivira smisao takva obrazovanja.

Jedino *udomljeno* mjesto ženskih studija jest i dalje ono neovjereno, ono izvan sveučilišta. Riječ je o Centru za ženske studije koji od 1995. godine djeluje u Zagrebu i koji je po mnogočemu, uključujući kompleksnost obrazovnog programa, znanstvena istraživanja i nakladničku djelatnost, jedinstven teorijski laboratorij (za postsocijalistička/postkomunistička društva na ovim prostorima (Borić i sur., 2010.).

Nije mi u ovom članku namjera ulaziti u paradokse oko ("izvaninstitucionalnog") ženskostudijskog spoznavanja i povijesti pregovora s akademskim i znanstvenopolitičkim tijelima, kao ni analizirati institucionalne blokade i nepropusnosti. Umjesto toga, valja se zapitati: do kojih je razmjera moguće afirmirati spoznaju na ženskim studijima što uživaju "privilegij" margine u društvenom kontekstu u kojem ženski studiji nisu zbiljski akademski interes, a nisu razgovjetni ni otpori? Ili, koji je to, primjerice, epistemologijski privilegij subjekta koji je izvan *mainstreama*, odnosno je li margina doista jedini prostor radikalne mogućnosti i kritičke otvorenosti, a što može utjecati na preobrazbu moći? Nije li usto sveučilišni autoritet i dalje jedini koji ovlašćuje epistemologijski dopustiv prostor za ženskostudijsko obrazovanje te time različiti modeli napetosti i opreka (unutar/izvan, središte/margina, institucionalno/izvaninstitucionalno, ovlašteno/neovlašteno) nisu nikakav razlog za zabrinutost?

S druge pak strane postoji i svijest o rizicima usustavljanja u institucionalni *mainstream* (Kašić, 2006.), posebice sveučilišni. Sažeto: u kojoj je mjeri sveučilišni prostor doista prostor autonomije i dijalogiziranja kritičkog mišljenja te je li unutar njega moguće ostvariti implicitan zahtjev ženskostudijskog epistemologijskog projekta? Uz

niz teorijskih sadržaja koje ženski/rodni studiji pronose, posrijedi je “obrazovanje za promjene”, zahtjev iskazan još u sloganu radikalnih feministkinja, a koji polazi od stava da će feministička transformacija spoznaje, koja je “(...) sukob za značenje, za koncepte, za misaonu tradiciju” (Bahovec, 2003., 113), bitno utjecati na promjenu institucije sveučilišta. Taj višestruko zasnovan zahtjev ne samo da polazi od pretpostavke da su ženski studiji mjesto gdje žene autonomno stvaraju epistemologijske modele znanja u kontekstu muški strukturiranih znanja i napetosti prema njima nego je i podsjetnik o odgovornosti ženskih studija za širu feminističku zajednicu, pokret i njene ciljeve (Kašić, 2003., 11). Posve je izvjesno da se političnost tog zahtjeva u međuvremenu preobrazila te djelomice “istopila” i obezvrijedila u suvremenim sveučilišnim okolnostima, usporedo s poroznošću utopijske ideje o implicitnoj odgovornosti, odnosno identitetskom amblemu sveučilišta kao mjesta kritičkog nagovora za socijalnu promjenu.

No, pitanje koje se sve vrijeme postavljalo ženskim/rodnim studijima, a tiče se primjerenosti modela, i dalje je aktualno. Ono se najčešće artikulira kao pitanje strategije ulaska u sveučilišni obrazovni sustav, odnosno sveučilišne programe unutar sveučilišnog ustroja, a ne kao dvojba o njegovu sveučilišnom ili izvansveučilišnom statusu. Sažeto, pitanje se postavlja na sljedeći način: je li nužna integracija u kurikulumе postojećih disciplina ili pak inzistiranje na autonomnom modelu, odnosno na moći ženskih studija kao zasebne, ovjerene “discipline” ili polja spoznaje. Feminističke teoretičarke, svjesne opreka i krhkosti obaju modela, često su rabile “dvojni strategiju”, kombinirajući pristup integracije i autonomije. Dok zastupnice integracijskog pristupa, zahtijevajući da ženskostudijski sadržaji budu u kurikulumu drugih disciplina, polaze od stajališta da će njihovo uvođenje, uz rodno osvještavanje i informiranje, potaknuti transformaciju cjelovitog obrazovnog sustava, zagovornice autonomnih ženskih studija uvjerenja su da je strukturu znanja i spoznaje moguće promijeniti samo radikalnim i inovativnim obrazovnim sustavom unutar kojeg feminističke predavačice imaju kontinuiranu kontrolu nad proizvodnjom znanja i značenja (Bowles i Klein, 1989., 2).

Integracija ženskih/rodnih studija u postojeće disciplinarne sheme izravno vodi prema njihovoj nevidljivosti i nerijetko gubitku polazišnog smisla, “otimajući” identitetsku vrijednost ženskostudijskog spoznavanja, a bez zbiljskog utjecaja na matricu određene discipline. S druge pak strane, tvrdoglavo inzistiranje na autonomiji unutar i/li izvan sveučilišta u pravilu vodi ka marginalizaciji i samooizolaciji.

U pozadini svake teorijske rasprave o tomu jesu li ženski studiji studiji novog znanja stoji osnovno epistemološki pitanje: U kojoj mjeri spoznajna “priroda” ženskih studija njima može osigurati status znanstvene *discipline* ili je primjerenije govoriti o polju spoznaje. Imaju li unutar usko definiranih tradicionalno-disciplinarnih podjela ženski, odnosno rodni studiji mogućnost biti nešto drugo doli spomenuta intervencija, perspektiva ili kompenzacijsko znanje, znanje koje se “dodaje”?

Elizabeth A. Grosz polazi od stava da iz feminističkog motrišta “dodati” nipošto ne znači samo umjestiti žene tamo gdje ih nema i time dopuniti kontejnere objektivne spoznaje, već propitati cjelokupan teorijski okvir i intelektualne poluge kojima se rukovodi *mainstream* spoznaja. Ona smatra da jednostavno nije moguće dopuniti znanje “dodavanjem” žena ili njihovih doprinosa takozvanom neutralnom i objektivnom katalogu znanja jer “(...) znanja nisu tek tako ovlaš ili samo ‘zaboravila’ žene” (Grosz, 1993., 196), nego je, parafrizirajući autoričinu misao, riječ o strategijskoj amneziji koja služi osiguravanju patrijarhalne i mizogine osnove znanja i spoznaja. Slijedom argumentacije E. Grosz, ona se ne da dokinuti nadomjestkom inkluzivnih ili navodno neutralnih znanja ili istina o ženskosti, već uvođenjem drugih kriterija, perspektiva i vrijednosti (Grosz, 1993., 209). Tu se javlja i niz drugih pitanja, poput onih o koegzistenciji tradicionalno usustavljenih disciplina i ženskih studija kao osobite uspostavljajuće granične zone u kojoj se na višestruke načine isprepleću multi-, trans-, inter-, intra- i kros-disciplinarnost, kao i pitanja o tipovima teorija i spoznajnim predrasudama, o otvorenom seksizmu u znanju, o tendenciji rodnog neutraliziranja, o živahnosti spoznajnih stereotipa o rodno/spolnim ulogama kojima se perpetuiraju tzv. objektivne činjenice.

Njemačka feministkinja Sabine Hark za ženske studije rabi pojam “post-disciplinarne discipline” (Hark, 2007., 14) ironizirajući s jedne strane mišljenje koje ne može promišljati onkraj discipline, a s druge strane ne bi li napravila razdjelnicu ženskih/rodnih studija u odnosu na druge discipline, a koja se očitava u njihovoj uporabi inter- ili trans-disciplinarnosti. No, koliko polje interdisciplinarnog ili transdisciplinarnog rada poput ženskih studija uopće pristaje u sveučilišnu strukturu proizvodnje znanja i na koje sve opreke nailazi? Imajući u vidu kontekst hrvatskoga sveučilišnog prostora, smatram da se opreke povećavaju, a različiti prijevori (od spoznajnih do onih koji se tiču aktera u proizvodnji i prenošenju znanja), uza značajke sve prisutnijeg simulakruma znanstvenih i političkih “korektnosti”, usložnjavaju.

No, valja se vratiti početnoj premisi. Izvor je ženskih studija, kako bi rekla Rosi Braidotti, u “zdravom nepoštovanju” onoga što jest moć disciplina (Braidotti, 2000., 17) jer riječ je o polju spoznaje koje stalno problematizira te izaziva premise i epistemologijske osnove već uspostavljenih disciplina. U svojoj borbi s kanoniziranim moćima proizvodnje znanja, feministička se teorija iz tih razloga često opirala procedurama isključivanja koje su tipične za disciplinarnu organizaciju znanja, dovodeći u pitanje, prema mišljenju Sabine Hark (Hark, 2001., 102–103), disciplinarne strukture znanja, ali često i ono što određuje “znanje” neke discipline. Isto tako, ona s pravom upozorava na konzekvence iscrpljujućeg sup(r)ostavljanja i pozicioniranja u odnosu na akademski i disciplinarni *mainstream*, iskazujući bojazan da se u korist pregovora s tim istim kanoniziranim moćima odustaje od stalnoga kritičkog promišljanja i dijalogiziranja, nužnog za epistemologijsku napetost oko ključnih toposa važnih za feminizam.

Na djelu je “procijep legitimiteta” između ženskih/rodnih studija i drugih disciplina zbog pluralnosti tako i zbog strukture proizvodnje znanja, interdisciplinarne i multidisciplinarne aspektnosti, a ujedno i “procijep spoznajnog djelovanja” tamo gdje kritičko spoznavanje utječe na promjenu moći, na osvješćivanje i solidarnost među ženama, na etičko supostavljanje, tamo gdje zaiskri političnost spoznaje protiv seksizma, rasizma i sl.

U tom smislu predavačice ili profesorice ženskostudijskih programa pojavljuju se “u prostoru između” kao klasa transdisciplinarnih prevoditeljica ili kao “feministička intelektualna klasa” (Braidotti, 2000., 18), kako ih je prije deset godina imenovala spomenuta teoretičarka Rosi Braidotti. Dakle, nije riječ o doslovnom prevođenju postavki i pristupa iz jedne discipline u drugu, nego o onom konceptualnom, a koje u feminističkom motrištu znači višestruko izmještanje i subvertiranje dominantnih obrazaca spoznajnih kodova kako bi se u dinamičkom intelektualnom procesu dogodile kritičke novosti. U kreirajućem spoznajnom prostoru umjesto linearne analitičke matrice i samo jedne perspektive, dolazi do umnažanja perspektiva u motrenju subjekta ili tematskog područja, kao i uporabe multimetodičkih postupaka, koji nadilaze medij samo jedne epistemologijske discipline, već i tradicionalno razumljene epistemologije, koristeći uz iskustvo multimedijalnu praksu, vizualne umjetnosti i različite iskorake.

ZAKLJUČAK

Dva zaključna pitanja koja se oglašavaju kao motiv za aktualizaciju feminističke spoznaje, a tiču se ženskostudijskog obrazovanja, mogu biti oblikovana na sljedeći način: prvo, zanimaju li nas unutar neoliberalnog sveučilišta doista kritičke novosti; drugo, iz čega feministička intelektualna grupa, koju zbog njena subverzivnog naboja R. Braidotti s razlogom imenuje klasom, u novim okolnostima crpi moć djelovanja?

Dok je odgovor na prvo pitanje impregniran u polazišne, grubo skicirane zebnje koje čine tmastim sveučilišni okoliš, odgovor na drugo pitanje zorno pokazuje kako je subverzivnost feminističke epistemologije zapravo njena potencijalnost; drugim riječima, pitanje kritičkog čitanja diskurzivnih mreža značenja koja se tiču spola, spolne razlike, identiteta, kulturalnih praksi i sl. neodvojivo je od promišljanja različitih mapa ambigvitetne suvremenosti u njihovoj višenaspektnosti i procesualnosti.

Kako bi se mogla nositi s kompleksnošću zbilje, manipulativnim i agonističkim modelima života i njihovim opsjenama kao i s višestrukim diskriminacijskim matricama i razinama, "feministička intelektualna klasa" treba napraviti radikalna epistemologijski skok. On predmnijeva epistemologijska savezništva s drugim kritičkim teorijama (Kašić, 2005.), izoštravanje analitičkih naočala, no prije svega kritičku samorefleksiju vlastita djelovanja unutar *mainstreama*. Drugim riječima, ako žele kritički djelovati prema dominantnom poretku značenja i konteksta koji ga proizvodi, ženskostudijski akteri uvijek nanovo moraju propitivati svoje epistemologijske i etičke temelje, kreirati nove prostore unutar sveučilišne učionice, raditi na dekolonizaciji spoznaje.

Reducirati sadržaj ženskostudijskog obrazovanja na jednu od identitetskih varijabli u okviru režima interseksionalnosti kako bi se dao moderan *image* postojećim disciplinama ili pak pristati na normativnu hegemonijsku strukturu *gender mainstreaminga* znači konstruirati vlastiti ambis.

Izmicanje od pozicije – biti feminističkim kritičkim subjektom – prevelik je rizik.

- ALVANOUDI, A. (2009.), Teaching Gender in the Neoliberal University. U: D. Gronold, B. Hipfl i L. Lund Pedersen (ur.), *Teaching with the Third Wave New Feminists' Explorations of Teaching and Institutional Contexts*. Teaching with Gender. European Women's Studies in International and Interdisciplinary Classrooms (str. 37-54), Utrecht i Stockholm, ATHENA3 (the Advanced Thematic Network in Women's Studies in Europe), the Graduate Gender Programme at Utrecht University and the Centre for Gender Studies of Stockholm University.
- BAHOVEC, E. (2003.), Feminizam kao epistemologijski projekt. U: V. Barada (ur.), *Institucionalizacija ženskih studija u Hrvatskoj – Akcijsko istraživanje* (str. 113-114), Zagreb, Centar za ženske studije.
- BORIĆ, R., ČAKARDIĆ, A., GOVEDIĆ, N., KAŠIĆ, B., SIBILA, I. N. i SIMONOVIĆ, K. (2010.), *Privilegiranje Rubova. Intervencije i prilozi feminističkoj epistemologiji*, Zagreb, Centar za ženske studije i Hrvatsko filozofsko društvo.
- BOWLES, G. i KLEIN R. D. (1989.), Introduction: Theories of Women's Studies and the Autonomy/Integration Debate. U: G. Bowles i R. D. Klein (ur.), *Theories of Women's Studies* (str. 1-26), London, Routledge i Kegan Paul.
- BRAIDOTTI, R. (2000.), Key Terms and Issues in the Making of European Women's Studies. U: R. Braidotti i E. Vonk (ur.), *The Making of European Women's Studies, A Work in Progress Report on Curriculum Development and related Issues*, ATHENA, Vol. 1 (str. 12-22), Utrecht, Utrecht University.
- GROSZ, E. (1993.), Bodies and Knowledges. Feminism and the Crisis of Reason. U: L. Alcoff i E. Potter (ur.), *Feminist Epistemologies* (str. 187-216), Routledge, New York.
- GRŽINIĆ, M. (2010.), From Biopolitics to Necropolitics and the Institution of Contemporary Art. *PAVILION; Journal for Politics and Culture*, #14: 9-94.
- GRŽINIĆ, M. (2008.), Former Yugoslavia, Queer and Class Struggle. U: M. Gržinić i R. Reitsamer (ur.), *New Feminism. Worlds of Feminism, Queer and Networking Conditions* (str. 328-250), Wien, Erhard Locker GesmbH.
- HARK, S. (2001.), Disputed Territory: Feminist Studies in Germany and its Queer Discontents, *Amerika Studien/ American Studies*, 46 (1): 87-103.
- HARK, S. (2007.), Magical Sign: On the Politics of Inter- and Transdisciplinarity. *Graduate Journal of Social Science*, 4 (2): 11-33.

- JALUŠIĆ, V. (2009.), Stretching and Bending the Meanings of Gender in Equality Politics. U: E. Lombardo, P. Meier i M. Verloo (ur.), *The Discursive Politics of Gender Equality: Stretching, Bending and Policymaking* (str. 52-67), London, Routledge.
- KAŠIĆ, B. (2001.), Women's Studies: Ideological Images, Common Problems and Dilemmas. U: G. Jähnert, J. Gohrisch, D. Hahn, H. Maria Nickel, I. Peinl i K. Schäffgen (ur.), *Gender in Transition in Eastern and Central Europe. Proceedings* (str. 356-361), Berlin, Trafo Verlag.
- KAŠIĆ, B. (2003.), Ženski studiji: mjesta teorijske legitimacije; Ženski studiji u Hrvatskoj. U: V. Barada, J. Janušić, B. Kašić i J. Pešut, *Institucionalizacija ženskih studija u Hrvatskoj – Akcijsko istraživanje* (str. 9-14, str. 53-77), Zagreb, Centar za ženske studije.
- KAŠIĆ, B., BORIĆ, R., MLADINEO, M. i ŠINKO, M. (2004.), *Gyne politike ili o političkoj građanki. Osvrt na istraživanje Žene u politici*, Zagreb, Centar za ženske studije.
- KAŠIĆ, B. (2005.), Ženski studiji: feministička epistemologija i epistemologijska savezništva. U: G. Bosanac, H. Jurić i J. Kodrnja (ur.), *Filozofija i rod* (str. 119-133), Zagreb, Hrvatsko filozofsko društvo.
- KAŠIĆ, B. (2006.), Women Studies in Croatia: Challenging Contexts and Boundaries. U: T. S. Pavlidou (ur.) *Gender Studies. Trends/Tensions in Greece and other European Countries* (str. 103-111), Tsaloniki, PAIDEIA M PPOZTA.
- KAŠIĆ, B. (2007.), Feminizam nije logo. U: A. Čakardić, A. Jelušić, D. Majić i T. Ratković (ur.), *Nužnost feminističke teorije i prakse* (str. 79-85), Zagreb, Centar za ženske studije.
- LIINASON, M. i HOLM, U. (2006.), PhD's, Women's/ Gender Studies and Interdisciplinarity. *Nordic Journal of Feminist and Gender Research, NORA*, 14 (2): 115-130.
- LOMBARDO, E., MEIER, P. i VERLOO, M. (2010.), Discursive Dynamics in Gender Equality Politics: What about 'Feminist Taboos'? *European Journal of Women's Studies*, 17 (2): 105-124.
- Pravilnik o znanstvenim i umjetničkim područjima, poljima i granama od 22. rujna 2009. godine (2009.), *Narodne novine*, službeni list Republike Hrvatske, br. 118 od 30. rujna 2009., Zagreb, Narodne novine d.d. – nakladnička djelatnost.
- ROGOFF, I. (2000.), *Terra Infirma. Geography's Visual Culture*, London & New York, Routledge.

- SAUER, B. (2001.), “Normalized Masculinities”: Constructing Gender in Theories of Political Transition and Democratic Consolidation. U: G. Jähnert, J. Gohrisch, D. Hahn, H. Maria Nickel, I. Peinl i K. Schäfgén (ur.), *Gender in Transition in Eastern and Central Europe. Proceedings* (str. 26-37), Berlin, Trafo Verlag.
- SENETT, R. (2006.), *The Culture of New Capitalism*, New Haven & London, Yale University Press.
- TOMIĆ-KOLUDROVIĆ, I. i KUNAC, S. (2000.), *Rizici modernizacije. Žene u Hrvatskoj devedesetih*, Split, Udruga građana Stope nade.
- VASTERLING, V., DEMÉNY, E., HEMMINGS, C., HOLM, H., KORVAJÄRVI, P. i PAVLIDOU, T.-S. (2006.), *Practising Interdisciplinarity in Gender Studies*. Travelling Concepts in Feminist Pedagogy: European Perspectives Series, York, Raw Nerve Books.

Elizabeth POSKITT

MEĐUNARODNA
FEDERACIJA
VISOKOOBRAZOVANIH
ŽENA: PROMICANJE
ŽENSKIH LJUDSKIH
PRAVA KROZ
OBRAZOVANJE

Žene imaju "...jednaka prava kao i muškarci u području obrazovanja". Članak 10. Konvencije o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) 1979.

"...mir, sigurnost i nacionalna neovisnost osnovni su preduvjet za okruženje u kojem se prava i odgovornosti i uloge žena mogu promicati..."
Članak 212. dokumenta Druge svjetske konferencije o ženama, Kopenhagen 1980.

UVOD

Međunarodna federacija visokoobrazovanih žena (International Federation of University Women – IFUW) osnovana je 1919. godine kao odgovor na strahote Prvoga svjetskog rata i s vjerom da međusobno prijateljstvo i razumijevanje obrazovanih žena svijeta može spriječiti buduće sukobe. IFUW nije tada bila jedina, ni prva, međunarodna ženska organizacija te vrste. Međunarodna ženska liga za mir i slobodu osnovana je 1915. godine, Zonta International 1919., Soroptimist International 1928., Međunarodno vijeće žena iz ruralnih područja, poslije Ujedinjene seoske žene svijeta, 1929., a Međunarodna federacija žena iz poslovnih krugova i drugih profesija 1930. godine.

Iako je težnja za održanjem mira putem međunarodne suradnje bila pokretačka snaga za osnutak IFUW-a, njegov drugi glavni interes bilo je obrazovanje, područje u kojem kao međunarodna i multidisciplinarna organizacija visokoobrazovanih žena ima jedinstveno iskustvo. Tu ne postoji sukob interesa. Mir je prijeko potreban za provedbu pravâ. Obrazovanje je samo po sebi ljudsko pravo. Žene i djevojke, muškarci i dječaci, samo uz obrazovanje mogu osvijestiti i ostvariti svoja puna ljudska prava. Za žene, koje već tako dugo zaostaju za muškarcima u obrazovanju i čija se prava često previđaju, uloga obrazovanja u borbi za ravnopravnost i prava upravo je presudna.

KAKO JE NASTAO IFUW?

U listopadu 1918. godine izaslanstvo britanskih sveučilišta otputovalo je u SAD radi razvijanja još bolje suradnje sveučilišta s obiju strana Atlantika. U izaslanstvu su isprva bili samo muškarci, no javnost je tražila da uključi neke žene pa su im se vrlo brzo pridružile Caroline Spurgeon, prva profesorica engleske književnosti na engleskom sveučilištu, i Rose Sidgwick, sveučilišna predavačica iz Birminghama i nećakinja Henryja Sidgwicka, koji je osnovao Newnham, drugo žensko sveučilište u Cambridgeu. U Americi su te dvije žene upoznale Virginiju Gildersleeve s Barnard Collegea, ženskog sveučilišta u New Yorku.

Budući da je to bilo potkraj 1918. godine, tri su žene većinom raspravljale o ratu u Europi. Jedne večeri iz te se diskusije razvila nova ideja. "Trebale bismo imati", rekla je navodno Caroline Spurgeon, "međunarodnu federaciju visokoobrazovanih žena kako bismo barem mogle poduzeti sve što je u našoj moći da spriječimo sljedeću takvu katastrofu" (Gildersleeve, 1954., 129). Danas nam uvjerenje da obrazovane žene imaju moć utjecanja na međunarodne odnose može zvučati naivno, no iskustva u južnoj Africi, Sjevernoj Irskoj i drugdje pokazala su kako su razumijevanje i uvažavanje viđenja druge strane ključni za održivo rješavanje sukoba. Žene, čiji je ulog u mir veći nego u rat, možda su najspremnije saslušati obje strane i često prve zagovaraju pregovore i pomirenje. Nažalost, žene se čak i danas rijetko poziva na mirovne pregovore (Poskitt, 1995.).

IFUW se prvi put službeno sastao u Londonu u lipnju 1919. godine. Na sastanku su sudjelovale predstavnice Britanske federacije visokoobrazovanih žena (BFUW; danas Britanska federacija sveučilišno obrazovanih žena – BFWG), Kanadske federacije visokoobrazovanih žena u nastanku (CFUW) i dvaju američkih *alumnae* društava koja su se udružila u Američko udruženje visokoobrazovanih žena (AAUW). Te su organizacije bile osnovane prije, kao udruge visokoobrazovanih žena radi zajedničkog rada na promicanju obrazovanja i profesionalnih mogućnosti za žene u svojim državama. Na primjer, ciljevi BFUW-a, koji je osnovan 1907. godine, bili su "zalagati se za rad žena u javnim tijelima; raditi na uklanjanju spolne diskriminacije; olakšati komunikaciju i suradnju visokoobrazovanih žena; omogućiti visokoobrazovanim ženama izražavanje zajedničkog stajališta o za njih osobito važnim pitanjima" (Sondheimer, 1957., 10).

Prva konferencija IFUW-a održana je 1920. godine u Londonu. Bilo je zastupljeno osam nacionalnih udruženja te još sedam, koja su se ubrzo potom ućlanila u IFUW.

Deset godina poslije članstvo u IFUW-u uključivalo je 33 nacionalne federacije i udruženja s predstavnicama na svih šest kontinenata. Teme i diskusije na tim sastancima otprije osamdeset do devedeset godina i danas su jednako aktualne, npr. *Jednaka plaća za jednak rad i Omogućivanje karijere za žene na višim pozicijama u područjima industrije, trgovine i financija*. Nazivi govore o brizi za ženska prava, iako se ona izrijeком ne spominju.

Borbenoj se feministici ciljevi IFUW-a mogu činiti previše pasivni da bi imali ikakav utjecaj u doba kad je položaj žena u toliko zemalja bio mnogo teži nego danas. Ranih godina dvadesetog stoljeća dva su različita pristupa postizanju promjene bila utjelovljena u pokretima sufražetkinja s jedne strane i sufražetskih pokreta s druge, koji su se tada borili za pravo glasa žena u Velikoj Britaniji i Sjevernoj Americi. Suфраžetkinje su stvorile snažan odjek u javnosti vežući se za tračnice, štrajkajući glađu u zatvoru i povremeno pribjegavajući nasilju u borbi za ostvarivanje prava glasa. Neke su se suфраžetkinje usmjerile samo na taj cilj i kad je ostvaren, izgubile su zanimanje za promicanje ženskih prava. Suфраžisti nisu tražili publicitet za svoje aktivnosti, nego su radili na promjeni shvaćanja putem racionalnog argumentiranja i neumornog zagovaranja. Taj drugi pristup odražava IFUW-ov *modus operandi*, koji nikad nije bio ratoboran. Od Federacije visokoobrazovanih žena moglo se i očekivati verbalno argumentiranje, zagovaranje i uvjeravanje, a ne agresija, konfrontacija i nasilje, no takva politika zagovaranja i argumentiranja umjesto fizičkih demonstracija i dalje ne objašnjava očit propust da se izrijeком pozabavi ženskim pravima.

Zašto ženska prava nisu spomenuta u ciljevima IFUW-a kad su bila toliko čvrsto ugrađena u njegovo djelovanje? Termini i koncepti ljudskih prava i ženskih prava već su postojali. Gotovo dvjesto godina prije Mary Wollstonecraft (1792.) napisala je svoju *Obranu ženskih prava* u kojoj je tvrdila da bi dječaci i djevojčice trebali biti obrazovani po istome modelu, a i da bi majke trebale naučiti kćeri analitičkom razmišljanju i utrživim vještinama. Žene osamnaestog stoljeća nisu odgovorile na izazove Mary Wollstonecraft i nisu zahtijevale svoja prava vjerojatno zbog toga što su im životi bili previše ograničeni siromaštvom, ovisnošću o muškarcima, očevima ili muževima, ili pak društvenim stavovima. Naglašavanje pravâ koncem osamnaestog i tijekom devetnaestog stoljeća moglo je podsjetiti vlade na Francusku revoluciju i Američku deklaraciju nezavisnosti i njihove posljedice. Početkom dvadesetog stoljeća, s obzirom na revolucije u Rusiji, za "prava" se i dalje smatralo da ugrožavaju vladavinu prava pa ih je bolje izbjegavati.

Možda to objašnjava zašto se IFUW prvi put službeno pozvao na ljudska prava ili ženska prava tek 1950. godine na konferenciji u Zürichu s temom *Ljudska prava – zadatak pred nama*. Osamnaest godina poslije, na obljetnicu Opće deklaracije o ljudskim pravima Ujedinjenih naroda i Međunarodne godine ljudskih prava, 1968. godine, te tek u osvjet modernog feminizma tema konferencije ponovno su bila prava: *Ljudska prava i odgovornosti. Vodič za reinterpetaciju intelektualnih, moralnih i društvenih vrijednosti* (IFUW, 1968.). U radovima objavljenim nakon konferencije izostavljeno je svako spominjanje ženskih prava iako su u raspravama nakon izlaganja pokrenuta pitanja o skrbi za djecu, roditeljskom dopustu, jednakim plaćama – pitanjima ženskih prava. Ljudska prava kao pojam šire su prepoznata tek nakon Opće deklaracije o ljudskim pravima 1948. godine. Prepoznavanje specifičnosti ženskih prava i njihovo priznavanje zahtijevalo je više vremena.

Terminologija je možda izostala, ali djelovanje nije. Povijest bilježi mnoge aktivistice u Europi, Sjevernoj Americi i drugdje koje su u devetnaestom i dvadesetom stoljeću radile na pitanjima ženskih prava kao što su pravo glasa, reproduktivna prava, jednake mogućnosti. Kada je osnovan, IFUW im se priključio. Zalaganje IFUW-a za ženska prava našlo se na kušnji u Europi tridesetih godina.

IFUW I USPON FAŠIZMA

IFUW je do 1930. godine stekao ugled organizacije koja zastupa obrazovane žene diljem svijeta, sa statusom i utjecajem pri Ligi naroda i u Međunarodnoj organizaciji rada, ali svijet se ponovno mijenjao. Zbog uspona fašizma dvadesetih i tridesetih godina prošlog stoljeća Federacija se suočila s pitanjem trebaju li organizacije biti otvorene za sve obrazovane žene bez obzira na nacionalnost ili rasu te s pitanjem prava žena na rad pod uvjetima kao i muškarci. Neke nacionalne podružnice više nisu mogle biti članice jer su se pod pritiskom morale prilagoditi nacionalističkim i rasističkim politikama svojih država.

Ranih tridesetih godina fašistička je vlada, uz teške prijetnje, naredila talijanskoj udruzi Federazione italiana laureate e diplomate degli istituti superiori (FILDIS) da prestane s radom. Predsjednica Isabella Grassi odupirala se tome, no organizacija je 1935. konačno zatvorena. Sljedeće godine u čast nedavno preminule predsjednice osnovana je knjižnica. Javno je objavljeno da je njena svrha vođenje dokumentacije o knjigama koje su napisale žene i o društvenom radu žena. Jesu li se u knjižnici od fašista skrivale neke druge aktivnosti? Godine 1944., s padom Mussolini-

ja i fašizma u Italiji, FILDIS je ponovno počeo djelovati kao posve razvijena organizacija (Batho, 1968., 14).

Njemačka udruga Deutscher Akademikerinnen Bund (DAB) naišla je na nepremostive teškoće. Godine 1930. DAB je imao veliko članstvo koje se sastojalo od već postojećih ženskih strukovnih organizacija. Do 1933. te su se organizacije udružile na izradi cjelovite bibliografije *Žensko pitanje i ženski pokret*. Kada su nacisti 1933. godine preuzeli vlast, Odbor DAB-a, koji se borio protiv nacista, shvatio je da mora prepustiti mjesto odboru što nije neprijateljski nastrojen prema vlastima. Novi odbor DAB-a objavio je kako će se preustrojiti u skladu s novim duhom vremena (von Oertzen, 2000., 121–138) i to ograničavajući članstvo isključivo na žene njemačkog podrijetla i tako isključujući sve osim arijskih žena. To je 1934. dovelo do smanjenja broja strukovnih udruga u članstvu DAB-a i opadanja broja članica s 3000 na 200 te na 40 u prosincu 1935. godine. Još je značajnije za ovu priču to što je novi statut DAB-a izazvao izravan sukob s Odborom IFUW-a, koji se zauzimao za pravo svih kvalificiranih žena da budu članice svih nacionalnih podružnica. U čvrstoj namjeri da se drži svojih načela, Vijeće IFUW-a 1934. godine izglasalo je novi članak Statuta IFUW-a: “Nijedna federacija ili udruga neće ostati u članstvu IFUW-a ako kvalificiranim visokoobrazovanim ženama ne omogući članstvo iz razloga kao što su rasa, vjeroispovijest ili politička uvjerenja” – što Federacija nastavlja čvrsto zastupati i dan-danas. Ubrzo nakon toga DAB je raspušten. Međutim, *Žensko pitanje* hrabro je objavljeno nakon malih izmjena u predgovoru i uklanjanja *ženskog pokreta* iz naslova. Objavljeno je u nekoliko izdanja i ponovno tiskano nakon rata (Batho, 1968.).

Austrijska podružnica opstala je do Anschlusa 1938. godine, kada je nestala, a prva predsjednica poslana je u koncentracijski logor. Španjolsko društvo raspušteno je 1937. godine, ali je, kao i druge organizacije članice, ponovno zaživjelo i reformiralo se nakon rata (Batho, 1968.).

Teškoće tridesetih i četrdesetih godina odredile su posebnu svrhu drugim podružnicama IFUW-a. U svibnju 1933. Britanska je federacija (BFUW), zajedno s drugim ženskim organizacijama, pozvana na sastanak kako bi raspravile o tome što učiniti u vezi s “prijetnjama njemačke vlade da će pogoršati status žena u Njemačkoj oduzimajući im pravo glasa i obnašanja zastupničkih dužnosti (...) te protiv otpuštanja žena s viših položaja u državnim i općinskim službama” (Richards, 1933.). Ishod tog sastanka nije poznat, no u studenom 1933. godine Britanska federacija

održala je godišnju rasprodaju u Crosby Hallu, u svojem londonskom sjedištu, hostelu za visokoobrazovane žene u vlasništvu BFUW-a, kako bi prikupila novac za program stipendiranja i financirala godišnji najam u Crosby Hallu za "tri iznimne visokoobrazovane žene koje nemaju dovoljno sredstava za život zbog spola, rase ili političkih opredjeljenja. Napad na slobodu savjesti i slobodu mišljenja te sve veća diskriminacija žena u mnogim zemljama opravdavaju da tražimo vašu vrlo važnu pomoć" (Smedley MacLean, 1933., 10).

Rad na pomoći i podršci visokoobrazovanim ženama izbjeglicama nastavio se tijekom i nakon Drugoga svjetskog rata. Zaklada Hegg Hoffet u sklopu IFUW-a davala je novac kako bi se pomoglo visokoobrazovanim prognanim i izbjeglim ženama da se uklupe u novu sredinu (Sainsbury, 1985.). Iako daleko od Europe, Američko udruženje visokoobrazovanih žena također je bilo vrlo aktivno u podršci izbjeglicama iz Europe tridesetih i četrdesetih godina. U kontaktu s izbjeglim europskim znanstvenicama članice AAUW-a spoznale su što je fašizam u Europi i stoga je AAUW 1938. godine bila prva međunarodna organizacija u Sjedinjenim Državama koja se izjasnila protiv američke neutralnosti. Kao što C. von Oertzen kaže o IFUW-u: "organizacija koja je uspostavljena kako bi promicala svjetski mir u međunarodnoj zajednici visokoobrazovanih žena pokazala je da se s vremenom može mijenjati, prepoznajući potrebu da se odgovori silom" (von Oertzen 2000., 138).

RAZVOJ U DRUGOJ POLOVINI 20. STOLJEĆA

Rad s tijelima UN-a. Između dva svjetska rata IFUW je aktivno podržavao Ligu naroda. Nakon poziva Eleanor Roosevelt ženama da se uključe u razvoj Ujedinjenih naroda na prvom sastanku Opće skupštine Ujedinjenih naroda 1946. godine, IFUW je dobio savjetodavni status u prvoj grupi od pet međunarodnih ženskih organizacija (*Five-O*). Predstavljen je Komisiji o položaju žena (CSW), Organizaciji Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu (UNESCO), Komisiji za ljudska prava UN-a (UNCHR) i drugim tijelima UN-a. IFUW ima značajnu ulogu pri UNESCO-u kao jedina multidisciplinarna organizacija koja predstavlja visokoobrazovane žene i ima autoritet pri savjetovanju o obrazovanju žena. To je urodilo projektima s UNESCO-om koji su uključivali seminare o višem obrazovanju u Africi i nekoliko publikacija o obrazovanju djevojaka i žena. IFUW-ov konzultativni status pri Komisiji o položaju žena omogućio je također člani-

cama sudjelovanje u pisanju Deklaracije o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena 1967. (prethodnica Konvencije UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena) kao i same Konvencije i drugih dokumenata koji su proizašli iz četiriju svjetskih konferencija o ženama.

Promjene u članstvu. U drugoj polovini 20. stoljeća osnovane su brojne nove podružnice IFUW-a. Neke od njih, priključene od sredine šezdesetih, bile su iz država koje su nedavno stekle neovisnost. Mnoge od njih osvijestile su postojeće nacionalne podružnice o nedostatku osnovnih prava, kao što su pravo na stanovanje, vodu, liječničku skrb, s kojim su suočene brojne žene u tim državama. IFUW-ov naglasak na visokoobrazovane žene i visoko obrazovanje više nije bio dostatan. Ciljevi mnogih novih projekata u tim državama postali su obrazovanje za sve, pismenost od predškolske do odrasle dobi i neformalno obrazovanje. Obrazovni i projekti jačanja kapaciteta uključivali su hostel za radnice u Indiji, sveučilište u Bangladešu, škole u nekim zapadnoafričkim državama – jednu za gluhonijeme djevojke, stipendije za srednjoškolke u Ugandi i širok raspon programa malog poduzetništva, mikrofinanciranja i upravljačkih vještina. Programi stipendiranja razvijali su se kroz donacije, zaklade i prikupljanje sredstava, kako posredovanjem IFUW-a tako i na razini nacionalnih federacija i udruga.

Na međunarodnoj razini IFUW je, u sklopu *Five-O* s druge četiri velike ženske međunarodne nevladine organizacije (s Ujedinjenim seoskim ženama svijeta, udrugom koju je poslije zamijenila Zonta International, s Međunarodnom federacijom poslovnih i profesionalnih žena, organizacijom Soroptimist International i Međunarodnim vijećem žena), radio na projektima promicanja ženskih prava kako bi oni postali samoodrživi u roku od pet godina, što se pokazalo vrlo teško ostvarivim. IFUW je financirao male razvojne projekte za žene u siromašnim državama, a pomaže i danas, putem Fonda Bina Roy i Zaklade Virginia Gildersleeve, neovisne organizacije koju su osnovale uglavnom američke članice IFUW-a.

Tih su godina nove podružnice i vrijeme promjena proširili obzore članica IFUW-a jer su upozorili na probleme žena u siromašnim društvima – probleme koje prije mnogi nisu prepoznali. Sedamdesetih godina, kako je jačao feminizam, žene su se u bogatim državama borile za mnoga prava. Pokret emancipacije žena činile su uglavnom žene koje su se borile za žene. Katkad se to činilo kao borba za vlastite interese, no možda su vlastiti interesi bili nužni kako bi borba postala snažna i jasno usmjerena. Njihove kćeri i obitelji nisu uvijek bile uključene u pro-

mjenu, čime se možda može objasniti to što se u životima muškaraca nisu dogodile promjene koje bi im omogućile da održe korak s promjenama u životima mnogih žena. To je poslije donijelo teškoće s kojima se emancipirane žene i danas susreću u nastojanjima da usklade rad i život. Od sedamdesetih godina više mogućnosti, veće samopouzdanje i, za neke, poboljšanje društveno-ekonomskih uvjeta pomogli su ženama da šire sagledaju ostvarivanje svojih prava. Veća osviještenost mnogih žena u zemljama gdje obitelji žive u zastrašujućim uvjetima pokazala je koliko su djevojke u takvim okolnostima ranjive. Afričko udruženje IFUW-a i druge afričke ženske nevladine organizacije uspješno su lobirali da završno poglavlje – *Djevojčica (The Girl Child)* – bude uključeno u dokumentaciju Četvrte svjetske konferencije o ženama u Pekingu 1995. godine. Do tada su feminističke aktivistice postale dovoljno osnažene da se mogu brinuti za budućnosti svojih kćeri, kao i za vlastitu budućnost. Taj širi kontekst doveo je do porasta zanimanja za položaj djevojčica.

U posljednjem desetljeću 20. stoljeća još se jedna grupa nacionalnih organizacija priključila IFUW-u. Bile su to nacionalne federacije i udruge koje su se pojavljivale iza željezne zavjese. Potrebe te grupe novih članica bile su sasvim drukčije od potreba federacija i udruga novih zemalja u razvoju. Zemlje u razvoju imale su političke sustave koji su prvotno oblikovani po uzoru na bivše kolonijalne vladare i, iako ih je većina tada izgubila demokratska prava pod vojnim i drugim diktatorskim režimima, demokratski procesi bili su dio njihove nedavne prošlosti. Prava koja su njima kršena bila su osnovna prava – pravo na hranu, vodu, stanovanje. Članice iz država u tranziciji u istočnoj, jugoistočnoj i srednjoj Europi te drugdje općenito su imale prihvatljivo obrazovanje, mogućnosti i poslove za žene (iako rijetko na vodećim položajima) te osigurane osnovne potrebe. Ono što im je nedostajalo bilo je razumijevanje demokratskih sustava i obveza koje proistječu iz slobode govora. IFUW je uz podršku UNESCO-a organizirao radionice jačanja kapaciteta i organizacija u nekim od tih država, što je pojačalo vjeru tih žena da će naći način napredovanja u novom okruženju nakon hladnog rata. Problemi su se i dalje pojavljivali. Kada je mandat predsjednice jedne novije podružnice IFUW-a istekao, nova predsjednica izabrana je u postupku provedenom sukladno Statutu. Bivšoj predsjednici nije se svidjela nasljednica pa se, smatrajući da je ta žena ne treba naslijediti, odbila povući. Osobna nesnošljivost bila je jača od pravila mandata i prava većinski izabrane žene da postane predsjednica. Bilo je potrebno mnogo rasprava i uvjeravanja kako bi

se to pitanje riješilo. Naviknute na slobodu govora, otvorenu demokraciju i promjenjivost izbora, bile smo nemalo iznenađene kad smo shvatile da to nije nešto što se svagdje podrazumijeva.

Elizabeth Poskitt
**Međunarodna
federacija
visokoobrazovanih
žena: promicanje
ženskih ljudskih
prava kroz
obrazovanje**

NA KOJI NAČIN DJELUJE IFUW?

Kao i mnoge nevladine organizacije, IFUW djeluje lokalno, nacionalno i međunarodno/globalno. Savjetodavni status pri raznim tijelima UN-a jedno je od područja u kojem se njegov glas može čuti na međunarodnoj razini. Ženama koje traže svoja prava možda se čini da je UN negdje daleko, ali IFUW može osigurati da glas žene koja ima neko važno pitanje dođe do najviše razine i polučiti zakonodavnu promjenu. Na primjer, članica IFUW-a može napisati nacrt rezolucije o pitanju ljudskih prava kojim se bavi, postići da bude izglasan na lokalnoj konferenciji i predstaviti je na nacionalnoj konferenciji. IFUW je na svojoj konferenciji može preuzeti kao međunarodnu rezoluciju. Rezolucije koje su donesene na konferenciji IFUW-a postaju dio njegove politike i njegove ih predsjednice mogu unijeti u sustav UN-a. Intervencije, zagovaranje i informativni dokumenti predstavnica Federacije pri UN-u mogu dovesti do donošenja rezolucija UN-a. Nacionalne vlade potiče se na ratificiranje tih rezolucija i tako se zalaganje članice za neki problem vrati u njezinu državu u obliku nove politike i zakonodavstva.

Umrežavanje povećava doprinos IFUW-a na UN-ovim i drugim sastancima. Čvrste veze s međunarodnim ženskim (i drugim) nevladinim organizacijama pri UN-ovim tijelima mogu pomoći da neka pitanja dođu na dnevni red – vjerojatnije je da će pitanje koje pokrene nekoliko nevladinih organizacija dobiti veću pozornost nego u slučaju da ga postavi samo jedna organizacija. U Europi IFUW-ove podružnice rade na sličan način kroz Europski ženski lobi (European Women's Lobby) kako bi skrenule pozornost na specifične politike koje Federacija podržava.

Naša rasprava uglavnom se bavila radom IFUW-a u području obrazovanju žena. No što je s njegovom prvo-bitnom težnjom da radi za mir? Mir i mirno rješavanje sukoba ostaju u samom vrhu interesa IFUW-a. Mnoge nacionalne federacije i podružnice rade u svojoj sredini na pitanjima kao što su trgovanje ljudima i sprječavanje nasilja nad ženama, često u suradnji s drugim ženskim organizacijama. Na međunarodnom planu IFUW je bio aktivan u informiranju o izvješću Razvojnog fonda za žene UN-a (UNIFEM-a) *Žene, rat i mir* iz 2000. godine, kao i o važnosti Rezolucije 1325 Vijeća sigurnosti te poslije s

njom povezanih rezolucija zajedno s vladama te drugim organizacijama i pojedincima.

S godinama mnoge su članice IFUW-a ostvarile vrlo značajne uloge u težnji za međunarodnim mirom i pomirenjem. Virginia Gildersleeve, jedna od osnivačica Federacije, bila je jedina žena u izaslanstvu SAD-a na osnivačkoj skupštini Ujedinjenih naroda. Uvjerila je Jana Smutsa da promijeni svoju nezgrapnu formulaciju s početka preambule Povelje UN-a tako da glasi: "Mi, narodi Ujedinjenih naroda, odlučni da spasimo buduće naraštaje od užasa rata koji je dva puta tijekom našeg života nanio čovječanstvu neizrecive patnje..." (Gildersleeve, 1954., 129). Nastavila je tradiciju članica IFUW-a koje su bile aktivne predstavnice u Ligi naroda prije Drugoga svjetskog rata. Pratile su je druge, koje su pomogle u sastavljanju Deklaracije o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena što je prethodila Konvenciji kakvu danas poznajemo.

Na nacionalnoj razini, 1922. godine, kada se tadašnja Irska razdvajala na Sjevernu Irsku i Republiku Irsku, irske članice Britanske federacije odlučile su osnovati jedinstvenu Irsku federaciju visokoobrazovanih žena usprkos tome što će pokrivati dvije različite države. Irska je federacija i dalje jedinstveno tijelo iako je nada da će to biti put k irskom jedinstvu davno nestala. Bez obzira na to, pojedine irske članice bile su aktivne u procesima pomirenja raznih grupa nakon takozvanog "razdoblja poteškoća" u drugoj polovini 20. stoljeća. U ranim devedesetima Udruženje visokoobrazovanih žena Sijere Leonea (SLAUW) zajedno s drugim ženskim organizacijama sudjelovalo je u mirnim prosvjedima sve dok demokracija u zemlji nije iznova uspostavljena – iako je nažalost kratko trajala. Rad na miru, prijateljstvu i povezivanju naroda te sukobljenih grupa unutar naroda smatra se važnom ulogom članica. Sjevernociparsko udruženje nije uspjelo uspostaviti veze s visokoobrazovanim ženama u grčkom dijelu Cipra, ali prisutnost udruge u sjevernom Cipru daje nadu za buduće odnose. U Hrvatskoj su članice radile na projektima pomoći prognanicama kako bi i u ratnim uvjetima održale i unaprijedile vještine tradicijskoga ručnog rada. To je pridonijelo njihovoj psihosocijalnoj reintegraciji te im pružilo skromnu financijsku pomoć za svakodnevne potrebe u prognaničkim logorima. Radilo se i na razvijanju projekta pomoći djeci i ženama žrtvama nagaznih mina te na objavljivanju impresivnog djela *Stotinu svjedočanstava – iskazi hrvatskih prognanika i logoraša/Hundred Testimonies: the Moving Accounts of Croatian Displaced Persons and War Prisoners* o osobnim iskustvima ratnih užasa i o kršenjima ljudskih prava tijekom devedesetih (Fulgosi i Vince Ribarić, 1994.).

Imaju li sve te aktivnosti ikakav utjecaj na ženska prava? Malo je IFUW-ovih postignuća mjerljivo u smislu utjecaja koji imaju na živote drugih. U ranim danima, kada je visoko obrazovanje za žene bilo prilično neobično, članice IFUW-a bile su odlični uzori za ono što žene mogu postići i sigurno su potaknule ambicije mnogih drugih žena. Federacija je oduvijek smatrala razvoj vještina članica i njihovo korištenje važnim dijelom svoga rada. Važno je i obrazovanje samog članstva, kao i ostatka svijeta, o ženskim pitanjima i ženskim pravima. Komunikacija kroz današnje elektroničke medije pruža mnogo veće mogućnosti za razmjenu mišljenja, širenje informacija i stjecanje znanja o važnosti određenih pitanja za žene diljem svijeta. *On line* diskusije mogu brzo i jeftino proširiti ideje i pružiti iskustvo u njihovu zagovaranju.

Za one izvan Federacije, financijska podrška koja se pruža učenicama i ženama na dodiplomskim i poslijediplomskim studijima diljem svijeta značajna je i može promijeniti neke živote. Američko udruženje visokoobrazovanih žena više nije član IFUW-a, ali njegova Edukacijska zaklada svake godine daje više od dva milijuna dolara potpore. U V. Britaniji dajemo stipendije, potpore i nagrade uglavnom studenticama na doktorskim, ali i na dodiplomskim studijima, kao i srednjoškolkama, te stipendije djevojkama u prekomorskim zemljama u iznosu od gotovo 250.000 funti godišnje. Mnoge druge podružnice uzori su podrške koji mogu pomoći jednoj ili mnogim djevojkama pri školovanju. Potpore se financiraju iz donacija pojedinih članica i zaklada te prikupljanjem sredstava. U Novom Zelandu i Australiji modeli stipendiranja financiraju se novcem prikupljenim iznajmljivanjem svećanih odora diplomanticama. Iako je lako izraziti vrijednost novca koji IFUW te nacionalne federacije i udruge raspodjeljuju, njegov je utjecaj na omogućavanje akademskih postignuća i jačanje samopouzdanja korisnica neprocjenjiv. Nadalje, za većinu korisnica nemoguće je znati u kolikoj ih je mjeri pomoć motivirala za vodeće pozicije kasnije u životu. Slično tome, lokalni programi za osposobljavanje djevojaka i žena za prihodovne aktivnosti, uzgoj hrane, poljoprivredu, skrb o djeci mogu se mjeriti spašenim životima, spašenim usjevima i boljom prehranom, ali su zato neprocjenjivi samopouzdanje i vještine koje pojedinke steknu kroz uključenost u projekte. Uz to, neprestano se pokazuje da je majčina obrazovna razina ono što poboljšava život djece u siromašnim društvima. Pomažući ovom naraštaju, Federacija pomaže i sljedećem. Na ono pitanje koje je prvi put

javno postavljeno 1922. godine: *Što uopće IFUW može učiniti?* postoji jasan odgovor: "Nikada ne sumnjajte da mala grupa brižnih građana može promijeniti svijet. Doista, to je jedino što ga je ikad promijenilo" (Margaret Mead).

Prevela: Jelena Pošćić

LITERATURA

- BATHO E. C. (1968.), *A Lamp of Friendship 1918-1968*, London, IFUW.
- FULGOSI, Lj. i VINCE-RIBARIĆ, V. (1994.), *Hundred Testimonies: The Moving Accounts of Croatian Displaced Persons and War Prisoners*, Zagreb, Croatian Association of University Women – CAUW.
- GILDERSLEEVE, G. C. (1954.), *Many a Good Crusade*, New York, Macmillan.
- IFUW (1968.), *Human Rights and Responsibilities*, London, IFUW.
- POSKITT, E. M. E. (1995.), *Speech to Plenary Session of UN Fourth World Conference on Women*. <http://www.un.org/esa/gopher-data/conf/fwcw/conf/ngo/14121953.txt> (Pristupljeno: 15. 9. 2010.).
- RICHARDS, M. (1933.), *Letter to BFUW May 1933 from National Council for Equal Citizenship*.
- SAINSBURY, M. (1985.), Relief Work Since 1950. U: H. Nash (ur.), *Refugees and the British Federation of University Women* (str. 19-23). London, BFWG Personal Archive.
- SMEDLEY MACLEAN, I. (1933.), *Flier for Crosby Hall Sale*, London, BFWG.
- SONDHEIMER, J. H. (1958.), *History of the British Federation of University Women 1907 – 1957*, London, BFWG.
- VON OERTZEN, C. (2000.), Networks of an Academic World Community: The Exodus of German-Speaking Women Scientists and the Refugee Aid Program of the American Association of University Women. *German Historical Institute Bulletin*, 27: 121-138.
- WOLLSTONECRAFT, M. (1792.), *A Vindication of the Rights of Women*, Boston, Thomas & Andrews.

V.

ŽENE, RAD
I SOCIJALNA SKRB

Mario VINKOVIĆ

SPOLNA SEGREGACIJA
I TRŽIŠTE RADA
– HRVATSKI DISKURS
EUROPSKIH
TRENDOVA

Ravnopravnost spolova temeljno je načelo pravnog sustava Europske unije i cilj koji ona *expressis verbis* sustavno promovira i nastoji oživotvoriti kroz primarno i sekundarno zakonodavstvo te rodno osviještenu politiku. Ostvarivanje ravnopravnosti spolova svojedobna je središnja težnja Europske strategije zapošljavanja i njene implementacije u nacionalnim sustavima država članica, kao i prijeko potreban uvjet za ostvarivanje europskih ciljeva ekonomskog rasta, zaposlenosti i socijalne kohezije (Europska komisija, 2006.). Međutim, Lisabonska je strategija ostvarivanje ravnopravnosti spolova i borbu protiv diskriminacije i siromaštva ostavila postrance, favorizirajući ciljeve ekonomskog rasta i zaposlenosti (Velluti, 2010., 166). Participacija žena na tržištu rada temelj je njihove ekonomske neovisnosti i ravnopravnog položaja u društvu i obitelji, ali i najbolji jamac zaštite od socijalne isključenosti i siromaštva (Vijeće EU, 2009.). U navedenim se uvjetima nameće opravdano pitanje zamjetne spolne segregacije na hrvatskom tržištu rada, kako u svjetlu europskih trendova tako i u kontekstu nacionalnih normativnih i institucionalnih mehanizama borbe protiv diskriminacije.

Recentni podaci Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar sugeriraju kako 49% nezaposlenih osoba i 57% poslodavaca spolnu diskriminaciju označava kao treći najčešći oblik diskriminacije na tržištu rada u Hrvatskoj. Dobna diskriminacija u istom je istraživanju zauzela prvo, a invaliditet drugo mjesto (Pilar, 2010., 12). Pritom ne treba zanemariti činjenicu kako su žene često žrtve višestruke diskriminacije temeljem spolne pripadnosti i dobi ili dobi, spolne pripadnosti i invaliditeta, kao i mogućih alternacija višestruke diskriminacije povezane s drugim pravnim temeljima zabrane: seksualnom orijentacijom, etničkim, nacionalnim ili rasnim podrijetlom, vjerskom ili religijskom pripadnošću (Hannett, 2003.).

U radu ćemo se usredotočiti na probleme spolne segregacije na tržištu rada kroz prizmu europskih iskustava

i kritiku nacionalnoga pravnog okvira. Rad nastoji izbjeći normativnu analizu europskog i nacionalnog zakonodavstva te upozoriti samo na *prima facie* uočljiv deficit pravnih mehanizama, fenomenologiju harmonizacije nacionalnih propisa i trendove koji su pogodovali spolnoj segregaciji na tržištu rada. Promatrana europska dimenzija istraženog problema nužna je za primjerenu ocjenu hrvatskog stanja u uvjetima budućega punopravnog članstva.

EUROPSKO TRŽIŠTE RADA I PROBLEM SPOLNE SEGREGACIJE

Člankom 137. Ugovora o EZ jednakost žena i muškaraca u području uvjeta rada, prilika na tržištu rada i tretmana na poslu svojedobno je promovirana u jedno od temeljnih načela komunitarnog prava, a jednakost plaća za žene i muškarce za jednak rad i rad jednake vrijednosti, iz članka 141. Ugovora, dugi je niz desetljeća bila središnji temelj zaštite fundamentalnih ljudskih prava i borbe protiv socijalnog *dumpinga*. Primarno i sekundarno europsko zakonodavstvo *expressis verbis* ne spominje spolnu segregaciju, a dostupna praksa Suda pravde u svom razvoju kazuistike bilježi flagrantne slučajeve toleriranja i “ozakonjivanja” segregacije. Vijeće EU posljednjih godina svojim zaključcima mijenja prijašnje propuste i jasno prepoznaje nužnost eliminacije rodnih stereotipa u obrazovanju, usavršavanju, na tržištu rada, u kulturi i medijima. Zadaća je država članica, u suradnji sa socijalnim partnerima i civilnim društvom, ojačati napore u borbi protiv stereotipa u obrazovanju, zapošljavanju i medijima te osnažiti ulogu muškaraca u promicanju rodne ravnopravnosti (Vijeće EU, 2008.). Neprijeporno je da ne postoji povezanost spolne segregacije na tržištu rada i spolnih razlika u pogledu vještina i sposobnosti za određen posao (Wharton, 2005.; Galić i Nikodem, 2007., 11). Prema Europskoj komisiji, spolnoj segregaciji pogoduju komparativne prednosti, odnosno biološke karakteristike, nepovoljno investiranje u obrazovanje, profesionalno usmjeravanje i napredovanje dijela ženske populacije, predrasude, socijalizacija, stereotipi, barijere ulaska u pojedine profesije, organizacijska praksa te prihodi i uloga u obitelji (EGGE, 2009., 8). Horizontalna i vertikalna profesionalna spolna segregacija posljednjih su godina privukle veliku pozornost u istraživanjima vezanim uza spolne nejednakosti na tržištu rada, ali su empirijska istraživanja uglavnom bila usmjerena na vertikalnu segregaciju i odnos visoko obrazovani/visoke plaće i niže obrazovani/neobrazovani i niže/niske plaće, potvrđujući da je zapošljavanje žena glavninom vezano uz

potonji odnos (Fagen i sur., 2005.; Rubery i sur., 1999.). Žene su dominantna radna snaga u području usluga, poglavito u sustavima socijalne skrbi i u trgovini. U pojedinim dijelovima Europe koje karakterizira najviša stopa zaposlenosti žena, posebice u Danskoj, Finskoj i Švedskoj, istodobno je prisutna vrlo visoka stopa spolne segregacije na tržištu rada (Emerek i sur., 2003., 4). Nasuprot tome, Grčka i Italija imaju nisku stopu segregacije na tržištu rada, ali i nisku stopu zaposlenosti žena, što sugerira postojanje izravne veze između trenda rasta spolne segregacije i trenda rasta zaposlenosti žena u nekoj zemlji. Međutim, to se u većoj ili manjoj mjeri smatra privremenim obilježjem (EGGE, 2009., 37). Nacionalne diferencijacije spolne segregacije na tržištu rada stoga su i posljedica različitoga odnosa prema distribuciji obiteljskih obveza, rodnim stereotipima, procesima obrazovanja i stručnog usavršavanja te relevantnim nacionalnim politikama (Emerek i sur., 2003.).

Recentna europska istraživanja, usmjerena na četiri glavne dimenzije kvalitete rada: karijeru i sigurnost zapošljavanja, zaštitu zdravlja i dobrobit radnika, usklađivanje poslovnog i obiteljskog ili osobnog života te razvoj stručnog usavršavanja, analizom selektivnih indikatora upozoravaju na i dalje prisutnu asimetriju napredovanja u karijeri te veću dostupnost vodećih i menadžerskih radnih mjesta muškarcima, dok su žene istodobno manje izložene rizicima radnog vremena s velikim brojem radnih sati (EGGE, 2009., 9). Spolne razlike dominantno su izražene u drugim segmentima dostupnih poslova: različitu tretmanu pri sklapanja ugovora o radu na određeno vrijeme, nestandardnom radnom vremenu, atipičnim oblicima zapošljavanja, prilikama za stručno usavršavanje i mogućnostima prelaska s privremenog na stalno zapošljavanje (EGGE, 2009., 9). Osnovni razlozi horizontalne spolne segregacije između stručnjaka i stručnjakinja u javnom i privatnom sektoru, neposredno nakon stjecanja diplome, primarno su povezani s društvenom percepcijom o muškim i ženskim poslovima, a ne s obiteljskim prilikama (Leuze i Rusconi, 2009., 19). Osobe s diplomom tipično "muških" područja visokog obrazovanja imaju bolje mogućnosti na tržištu rada od onih koje su stekle diplome tipično "ženskih" zanimanja. Međutim, žene koje su stekle diplome tipično "muških" zanimanja imaju veće teškoće u dobivanju posla (Reskin i Padavic, 1994.; Smyth, 2005.; Reimer i Steinmetz, 2007.; Leuze i Rusconi, 2009.). Promatrajući položaj žena na hijerarhijskoj ljestvici, uočava se kako je Belgija prije desetak godina bila država s najvećim postotkom žena na vodećim položajima, s 32,1%, u Njemačkoj je on iznosio 14,5%, u

Nizozemskoj 24,3%, u Finskoj 28%, a u Portugalu samo 12,8% (Emerek i sur., 2003., 27; European Labour Force Survey, 2000.). Statistički podaci sugeriraju poražavajuće usporedno stanje u Hrvatskoj jer je ono danas na razini nižoj no Portugal prije deset godina (Državni zavod za statistiku, 2010.). Međutim, čak i u skupini država članica EU kod kojih se postotak žena na menadžerskim pozicijama kreće oko 32% ili više od toga (Francuska, Austrija, Španjolska, Švedska, Irska i Finska), samo 20% žena istodobno obavlja izvršne poslove (Straub, 2007.). Broj žena menadžera u Grčkoj znatno je porastao posljednjih godina, ali one i dalje pripadaju kontingentu nižih menadžerskih pozicija. Stoga je radna mjesta bez spolno uvjetovanih stereotipa moguće graditi, drži Dimitrios, samo s pomoću intervencije središnjih državnih institucija koje kreiraju kulturu i *ethos* na društvenoj razini, poglavito u sustavu obrazovanja i u medijima (Dimitrios, 2006., 385). Iako se posljednjih godina u glavnini zapadnih zemalja govori o "feminizaciji medicine", odnosno jednaku omjeru žena i muškaraca u medicinskim profesijama, asimetrična uključenost žena često rezultira njihovim pozicioniranjem u manje "prestižnim" područjima specijalizacije (Kuhlmann i Bourgeault, 2008., 9).

Zbog obiteljskih obveza žene i dalje dominiraju u području fleksibilnoga radnog vremena, što stvara probleme u izboru poslova i upućuje na dominantnu ponudu onih za koje se traže niže kvalifikacije i niži stupanj naobrazbe. Usto, spolna segregacija izražena je i u neformalnoj ekonomiji, na poslovima u sivoj zoni i neregistriranom dijelu tržišta rada. Prisutnost žena u navedenim je slučajevima povezana s rodnim stereotipima i predrasudama o njihovoj ulozi u obitelji, ali i s potrebom usklađivanja s obiteljskim obvezama i podizanja razine ukupnih obiteljskih prihoda (Snyder, 2005., 11). Poslove u neformalnom sektoru žene glavninom biraju zbog ograničenih obrazovnih mogućnosti, kulturnih normi i obiteljskih obveza, a samo su rijetko izraz slobodnog odabira (Snyder, 2005.; Hoyman, 1987.).

Sredozemne države i dio istočnih članica Europske unije posljednjih godina bilježe porast spolne segregacije na tržištu rada, dok se u nordijskim državama zamjećuje trend opadanja. Razloge treba tražiti u dugoj tradiciji nacionalnih politika borbe protiv segregacije u potonjim državama u odnosu na zemlje sredozemne i istočnoeuropske provenijencije (EGGE, 2009., 10). Problem nedovoljne zastupljenosti žena na visokim položajima u upravama kompanije Norveška je uspješno riješila uvođenjem sustava kvota i od 2006. godine potaknula rasprave o uspjehu navedenih pozitivnih mjera. Međutim, članice koje su sli-

jedile navedenu politiku, posebice Grčka, Austrija i Nizozemska, nisu uspjele ostvariti pozitivne učinke norveškog poučka (EGGE, 2009., 11), potvrđujući očito velike razlike između normativnih rješenja i zbilje u praksi. Žene su podzastupljene u sustavu znanosti jer iako čine 55% studenata u Europi, samo njih 17% stječe diplome inženjerskih zanimanja, a 37% završava studije matematike, kompjutorskog inženjerstva i drugih prirodnih znanosti (Eurostat, 2009., prema Lewis i Humbert, 2010., 239).

Danas još dominira percepcija o muškarcu koji je odgovoran za ekonomski status obitelji i žene, čije su pak primarne zadaće vezane uz brigu o domu i obitelji (Lewis i Humbert, 2010.), ali ipak se uočava spora, no i dalje nedostatna, tranzicija rodne uloge muškarca hranitelja prema drukčijim obiteljskim modelima (Crompton i sur., 2007.).

Normativna aktivnost Europske unije i njenih tijela rezultirala je nizom direktiva koje se bave reguliranjem pitanja jednakog tretmana u području rada, zapošljavanja i napredovanja, jednake plaće za jednak rad i rad jednake vrijednosti, roditeljskog dopusta te organizacije radnog vremena *in favorem* njegove fleksibilizacije i moguće pomirbe poslovnih i obiteljskih obveza. Međutim, direktive kao izvori europskog prava, zbog osobitosti implementacijskih mehanizama, odnosno mogućnosti njihova samostalnog odabira, državama članicama ostavljaju podosta "manevarskog" prostora, koji često rezultira raznorodnom praksom na nacionalnim razinama. Problem spolne segregacije na tržištu rada u navedenom se zakonodavstvu ne spominje, nego u većoj ili manjoj mjeri glavninom implicitno proizlazi iz problematike jednakog tretmana i temeljnog načela ravnopravnosti spolova. Stoga je istinska borba protiv spolne segregacije uglavnom prepuštena *soft law* mehanizmima i primjeni otvorenih metoda koordinacije kao ograničenih i značajno limitiranih instrumenata u odnosu na tradicionalne mehanizme harmonizacije s europskom pravnom stečevinom.

Vijeće EU posljednjih godina svojim zaključcima naglašava potrebu promocije ravnopravnosti spolova i borbe protiv rodni stereotipa već od najmlađe dobi, ističući golemu ulogu medija i oglašavanja u „reprodukciji” kulturnih stereotipa te imidža žena i muškaraca u društvu i obitelji (Vijeće EU, 2008., 3). No, usprkos mobilizaciji svih segmenata društva – poslodavaca, sindikata, obrazovnih i civilnih vlasti – bez stvarne političke volje i normativnog okvira, tranzicija s rodno segregiranog tržišta rada na tržište koje neće obilježavati segmentiranje temeljem spola može potrajati iznimno dugo, ponajprije zbog onoga što je

još 1987. godine ustvrdila MacKinnon – ponašanje, vještine i kompetencije koje se smatraju poželjnim za uspjeh korespondiraju s onima ustoličenima od osoba koje zauzimaju pozicije moći (MacKinnon, 1987.).

SPOLNA SEGREGACIJA I HRVATSKO TRŽIŠTE RADA – PROPISI, INSTITUCIONALNI MEHANIZMI I KARAKTERISTIKE

U svojim eurointegracijskim nastojanjima Hrvatska ima cilj postati punopravnom članicom Europske unije tijekom 2012. ili početkom 2013. godine. Proces harmonizacije s europskom pravnom stečevinom – *acquis communautaire*, poglavito u području spolne ravnopravnosti – pruža dojam države koja je na normativnoj i institucionalnoj razini učinila gotovo sve. Donijela je paket antidiskriminacijskih zakona: novelirani Zakon o ravnopravnosti spolova, Zakon o istospolnim zajednicama, u nekojako je navrata intervenirala u Zakon o radu, regulirajući područje diskriminacije i diskriminacije temeljem spola, uznemiravanja i seksualnog (slovom predmetnih zakona “spolnog”) uznemiravanja te, kao posljedicu konačne horizontalne harmonizacije nacionalnih propisa u predmetnom području, donijela je krovni organski zakon, Zakon o suzbijanju diskriminacije. Donošenje potonjega na normativnoj je razini uklonilo većinu dvojbi koje su se javljale kao posljedica međusobne neusklađenosti rješenja sadržanih u navedenim zakonima, ali i definiralo prijeko potreban, prije zapostavljen, procesni segment ostvarivanja supstancijalne zaštite pred mjerodavnim tijelima i sudovima. Nastojeći potaknuti ravnomjerniju podjelu obiteljskih i poslovnih obveza između žena i muškaraca, donijela je Zakon o rodiljnim i roditeljskim potporama, koji rodiljnim i roditeljskim dopustom osigurava aktivnije uključivanje muškaraca u područje odgoja i brige za djecu.

Na institucionalnoj razini Hrvatska se *inter alia* može pohvaliti djelovanjem Pravobraniteljice za ravnopravnost spolova i Pučkog pravobranitelja Republike Hrvatske kao središnjega nacionalnog tijela zaduženog za borbu protiv diskriminacije, Ureda za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske, Odbora za ravnopravnost spolova Hrvatskog sabora, kao i povjerenstava za ravnopravnost spolova koja djeluju pri jedinicama lokalne i područne (regionalne) samouprave. Međutim, unatoč brojnim naporima i djelovanju dijela navedenih tijela, ravnopravnost spolova i područje spolne segregacije na tržištu rada posljednjih godina među rezultatima bilježi, vjerujemo, samo veću medijsku pozornost i odsutnost prije uobičajenog

spolno preciziranog oglašavanja slobodnih radnih mjesta (Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova, 2009.).

Segregiranost nacionalnog tržišta rada ogleda se u diskriminaciji žena temeljem bračnog i obiteljskog statusa, većem postotku nezaposlenosti žena iako u općoj populaciji i obrazovnoj strukturi čine većinu, slabije plaćenim poslovima kao odrazu vertikalne segregacije, udjelu žena na rukovodećim poslovima koji iznosi manje od 10%, odnosno opadanju udjela žena na vodećim poslovima u odnosu na rast hijerarhijske ljestvice (Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova, 2009.). Žene čine većinu u uslužnom sektoru, poglavito trgovini – 51,9%, u pružanju smještaja, pripremi i posluživanju hrane – 56,8%, u financijskim djelatnostima i djelatnostima osiguranja – 70,3%, u djelatnostima zdravstvene zaštite i socijalne skrbi – 79,3% (Državni zavod za statistiku, 2010., 38). Na tržištu rada i dalje je izrazito prisutna podjela na “muška” i “ženska” zanimanja na razini srednjoškolskog i visokog obrazovanja (Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova, 2009., 12), ali se prema stečenim titulama doktora znanosti u 2008. godini uočava kako žene čine 50% doktorica znanosti. Isti je postotak prisutan kod doktora znanosti u području biomedicine i zdravstva, dok u području prirodnih znanosti žene čine 57,1%, a u području humanističkih znanosti čak 72,2% doktora znanosti. Spolna je segregiranost, međutim, i dalje iznimno izražena u području “muških” znanosti jer žene čine samo 19,7% doktora u tehničkim znanostima (Državni zavod za statistiku, 2010., 34). Galić i Nikodem upozoravaju kako unatoč rodnom izjednačavanju obrazovanja muškarci još značajno dominiraju u udjelima najviših znanstveno-nastavnih zvanja, odnosno redovitih i izvanrednih profesora na fakultetima (Galić i Nikodem, 2009.a, 254). Spolna diskriminacija i dalje je implicitno i eksplicitno prisutna prilikom traženja posla (Galić i Nikodem, 2009.b, 127) iako se u Hrvatskoj posljednjih godina ne govori o prijašnjem problemu posebnih ugovornih klauzula kojima su se žene obvezivale kako određeno vrijeme nakon zasnivanja radnog odnosa neće zatrudnjeti (Vinković, 2006., 129). Razloge odsutnosti navedenih klauzula valja tražiti ne samo u činjenici da bi one bile eklatantan dokaz izravne spolne diskriminacije i bile ništetne *ex tunc* nego i u prilagodbi poslodavaca postojećem normativnom okviru te i dalje prisutnom usmenom postavljanju pitanja o rađanju, planiranju obitelji i trudnoći (Galić i Nikodem, 2009.b, 127).

Promatrajući vremenski kontinuum od državnopravnog osamostaljenja Republike Hrvatske do recentnih podataka o tržištu rada, potrebno je upozoriti na zamjetne

trendove i tranziciju koja je obilježila položaj žene u društvu i obitelji. Kao gotovo sve postkomunističke zemlje, Hrvatska je s ostalim federalnim jedinicama bivše države njegovala koncepciju dvaju hranitelja u obitelji. Potreba izgradnje i obnove države poslije Drugoga svjetskoga rata, udružena s percepcijom obitelji kao ekonomske jedinice koja pomaže u ostvarivanju nacionalnih interesa i službenom idejom o jednakosti žene i muškarca u ostvarivanju ekonomskog prosperiteta, utjecali su na znatno poslijeratno povećanje stope zaposlenosti žena (Metcalf i Afanassieva, 2005., 398). Međutim, navedeni politički i ideološki *potpourri*, unatoč naočigled pozitivnim učincima na položaj žene u sferi rada, nije istodobno njegovao zrcalnu sliku muškarca kao radnika i oca, pa se o tom razdoblju ipak govori kao o rodno i institucionalno osviještenom na patrijarhalnoj osnovi (Metcalf i Afanassieva, 2005., 399, 400). Patrijarhalni je odnos prema ženama nakon uspostave demokratskog društva u Hrvatskoj dodatno “učvršćen patrijarhalnom ratnom paradigmatom” (Tomić-Koludrović, 1996., 338). Devedesete godine 20. stoljeća obilježava politička i gospodarska tranzicija u kojoj navedena koncepcija dobiva i novu, nacionalnim strepnjama nametnutu dimenziju. Hrvatska neguje dobra iskustva bivše države u pogledu trajanja rodiljnog dopusta i zaštite žene poslije porođaja, ali i ide korak dalje u funkciji ostvarivanja pronatalitetne politike i zaustavljanja negativnoga prirodnog priraštaja. Predložena zakonodavna rješenja, politički obojena i istodobno zanemarujući nužnost procjene potencijalnih budućih učinaka, uvode u tadašnje radno zakonodavstvo institut “majke odgajateljice” koji posebno biološko stanje trudnoće gotovo pretvara u poziv. Osnovna funkcija navedenog instituta trebala je majkama s troje i više djece omogućiti “profesionalno odgajanje” vlastite djece i izdvojenost s tržišta rada uz istodobno priznavanje svih prava koja se priznaju zaposlenim osobama te koja navedenom odnosu nedvojbeno daju obilježje radnog odnosa *sui generis*. Kratkovidnost i nepromišljenost navedenog rješenja, zajedno s nekim drugim tada zajamčenim pravima, pretvorila je žene u nepoželjan subjekt na tržištu rada, oživila izrazito patrijarhalnu percepciju njihova položaja u obitelji i društvu te, usudimo se ustvrditi, izravno ugrozila načelo ravnopravnosti. Izmjene tadašnjeg Zakona o radu, u nekoliko navrata od 2000. godine, žene su postupno pretvarale u nepoželjne subjekte na tržištu rada jer je dio mjera koje su predstavljale pozitivnu (obrnutu) diskriminaciju imao negativne učinke i rezultirao daljnjom diskriminatornom praksom nastalom iz antidiskriminacijske osnove (Vinković, 2006., 135). To se primarno odnosilo na duga razdo-

blja rodiljnog dopusta, ograničenu mogućnost korištenja navedenih prava ocu djeteta i očekivano dulje izbivanje žene s radnoga mjesta u slučaju porođaja. Novije tendencije mijenjaju navedeni smjer, pa je unatoč snažnim patrijarhalnim reliktima Hrvatska u procesu harmonizacije nacionalne legislative s europskom pravnom stečevinom prošla nužnu tranziciju s instituta "majke odgajateljice" prema spolno neutralnom institutu roditeljskog dopusta. Identificiranje neodrživosti pojedinih rješenja na nacionalnoj razini bilo je uvjetovano ne samo razvojem društvene svijesti i političkim promjenama smjera nego i ekonomskom neodrživošću pojedinih rješenja, kao i zahtjevima rodno osviještene politike europske provenijencije.

MANJKAVOSTI HRVATSKOGA ZAKONODAVNOG OKVIRA U BORBI PROTIV SPOLNE SEGREGACIJE

Promatrana obilježja segregiranosti nacionalnog tržišta rada, uz poštovanje stanovitih diferencijacija imanentnih hrvatskoj normativnoj i nomotehničkoj fenomenologiji, sugeriraju značajne sličnosti s europskim trendovima. Naša normativna rješenja obilježena su praksom čestih izmjena i dopuna zakona te dugotrajnim i minulim procesom nužne horizontalne harmonizacije nacionalnih propisa.

Europska pravna stečevina, točnije primarno i sekundarno zakonodavstvo, već smo istaknuli, eksplicitno ne definira spolnu segregaciju na tržištu rada, niti to *expressis verbis* čini Europski sud pravde. Nasuprot tome, Republika Hrvatska je Zakonom o suzbijanju diskriminacije 2008. godine segregaciju označila kao oblik diskriminacije koji predstavlja "prisilno i sustavno razdvajanje osoba po nekoj od osnova" (NN 85/08, čl. 5. st. 1. i 2.) zabrane diskriminacije. Slijedom navedene definicije, spolna bi se segregacija kao oblik diskriminacije u Hrvatskoj sankcionirala samo u slučaju prisilnog i sustavnog razdvajanja osoba temeljem spola. Defekt tako supsumirane definicije jasno sugerira impotentnost navedenoga pravnog mehanizma u borbi protiv spolne segregacije na tržištu rada jer je u demokratskim društvima sustavno razdvajanje po nekoj od pravnih osnova zabrane diskriminacije gotovo nemoguće očekivati. Štoviše, sustavno i prisilno razdvajanje osoba temeljem nekoga pravnog temelja zabrane diskriminacije bilo bi izravna diskriminacija, pa je u tom pogledu postojanje navedene definicije suvišno i očigledna tautološka omaška.

U želji da donošenjem Zakona o suzbijanju diskriminacije i u njemu sadržanih odredaba pobere lovorike, Hr-

vatska je, bez prethodnog promišljanja smisla i učinkovitosti pojedinih rješenja (Vinković, 2010., 122), nedvojbeno požurila definirati segregaciju. Normativnim rješenjima u pojedinim je segmentima otišla i korak dalje od europskog zakonodavstva, definirajući primjerice kvalificirane oblike diskriminacije, uključujući i onu višestruku. Međutim, manjkavošću definicije segregacije onemogućila je sankcioniranje i borbu protiv spolne segregacije koja je rezultat neizravne spolne diskriminacije, uvriježenih stereotipa i predrasuda prisutnih u mnogim sferama društvenog života, odgoja, obrazovanja, promoviranog sustava vrijednosti, u medijima, pa čak i u službenim tumačenjima vjerskih doktrina. Postojeći pravni okvir spolnu segregaciju koja je rezultat neizravne spolne diskriminacije može sankcionirati samo putem instituta neizravne diskriminacije, što je, uz trenutačne limitirane interpretacijske kapacitete hrvatskih sudova, pravnu rigidnost zasnovanu na strogo normativnim tumačenjima i potpunu odsutnost interdisciplinarnih istraživanja pojedinih pravnih fenomena i instituta, prilično težak zadatak.

Osim toga, Hrvatska je već prijašnjim izmjenama i dopunama tadašnjeg Zakona o radu, 2001. godine, kratkotrajno uvela, a potom, s nesuvislim objašnjenjima, dokinula jedini pravni okvir borbe protiv spolne segregacije na tržištu rada (Vinković, 2005., 205). Tadašnji članak 3. stavak 2. Zakona o radu nalagao je poslodavcu u situacijama kada dva kandidata različita spola na jednak način udovoljavaju uvjetima natječaja, obvezu davanja prednosti onom spolu koji je kod njega podzastupljen. Međutim, nakon samo dvije godine pravnog egzistiranja predmetnog stavka, koji nije rezultirao nijednom sudskom presudom, Vlada ga je odlučila ukinuti s objašnjenjem kako nije postigao "očekivane rezultate".

Parafrazirajući Chang (Chang, 2000., 1662), u Hrvatskoj je na djelu očito limitirani model intervencionističke spolne stratifikacije, model koji je deklarativno prisutan u zakonodavstvu, ali je na implementacijskoj razini potpuno impotentan mehanizam.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Spolna segregacija na tržištu rada prisutna je u svim europskim državama, a u njima zamjetne trendove karakteriziraju brojne zajedničke odlike. Kao cirkularan fenomen uvjetovan obiteljskim prilikama, rodnim stereotipima, odgojem, obrazovanjem, ekonomskom ovisnošću ili neovisnošću, siromaštvom i isključenošću od participiranja u sferi donošenja odluka, spolna segregacija i njeno

suzbijanje ovise o aktivnom uključivanju svih društvenih faktora. Uloga obrazovanja, medija, obitelji i postojećih pravnih mehanizama neprijeporna je za demontiranje postojećih rodni stereotipa i predrasuda o položaju žene u obitelji i društvu. Međutim, samo porastom političke moći, većom participacijom žena na svim razinama donošenja odluka i aktiviranjem rodno osviještenih pojedinaca (Leinert Novosel, 2007.) moguće je ostvariti pomake i potaknuti nužnu tranziciju rodni stereotipa ka društvu ravnopravnih. Postojeći modeli usmjereni na fleksibilizaciju tržišta rada i radne snage te usklađivanje poslovnih i obiteljskih obveza u svom temelju kriju zamku jer imaju potencijal žene dugoročno usmjeravati prema netipičnim oblicima zapošljavanja, nepunom radnom vremenu i daljnjoj neravnomjernoj podjeli poslovnih i obiteljskih zaduženja, što posljedično vodi u nove oblike segregacije.

Spolna segregacija na tržištu rada posljedica je sustavne neizravne spolne diskriminacije, pa je kao takvu treba promatrati i sankcionirati. Međutim, izravno priznavanje toga *nexusa* imalo bi značajne i nesagledive posljedice na nacionalni i europski pravni prostor.

Hrvatsko zakonodavstvo sadrži vrlo kratkovidnu definiciju segregacije koja neće polučiti rezultate, a europsko je zakonodavstvo do danas i nije pokušalo eksplicitno definirati. Međutim, Europski sud pravde prolazi vlastiti razvoj od pokušaja ozakonjivanja spolne segregacije i stereotipa o muškim i ženskim poslovima, do postupne i sustavne borbe protiv potplaćenosti žena koje obavljaju jednake poslove kao i muškarci, čak i u slučaju kada na radno mjesto muškarca stupaju sukcesivno, odnosno konsektivno. Možda su stoga interpretacijski kapaciteti Europskog suda pravde odgovor na učinkovitu pravnu zaštitu *pro futuro*.

LITERATURA

- CHANG, M. L. (2000.), The Evolution of Sex Segregation Regimes. *American Journal of Sociology*, 105 (6): 1658-1701.
- CROMPTON, R., LEWIS, S. i LYONETTE, C. (2007.), *Women, Men, Work and Family in Europe*, Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- DIMITRIOS, M. (2006.), Gender-Based Stereotypes in the Workplace: The Case of Greece. *Equal Opportunities International*, 25 (5): 373-388.
- Državni zavod za statistiku (2010.), *Žene i muškarci u Hrvatskoj 2010.*, Zagreb.
- EGGE (2009.), Gender Segregation in the Labour Market, Root Causes, Implications and Policy Responses in the EU European Commission's Expert Group on Gender and Employment (EGGE), March 2009.
- EMEREK, R., FIGUEIREDO, H., GONZÁLES, P., GONÄS, L. i RUBERY, J. (2003.), *Indicators of Gender Segregation*, Porto, University of Porto, CETE – Centro de Estudos de Economia Industrial, do Trabalho e da Empresa.
- EUROPEAN LABOUR FORCE SURVEY (2000.)
- Europska komisija (2006.), A Roadmap for Equality between Women and Men 2006-2010 COM (2006) 92 final, 1. 3. 2006., dostupno na <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0092:FIN:EN:PDF> (20. srpnja 2010.).
- FAGEN, C., O'REILLY, J. i HALPIN, B. (2005.), *Job Opportunities for Whom? Labour Market Dynamics and Service-Sector Employment Growth in Germany and Britain*, London, Anglo-German Foundation for the Study of Industrial Society.
- GALIĆ, B. i NIKODEM, K. (2007.), *Identifikacija standarda diskriminacije žena pri zapošljavanju*, Istraživački izvještaj, Zagreb, Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske.
- GALIĆ, B. i NIKODEM, K. (2009.a), Percepcija rodnih jednakosti i šansi pri zapošljavanju u hrvatskom društvu. Pogled nezaposlenih žena. *Revija za socijalnu politiku*, 16 (3): 253-270.
- GALIĆ, B. i NIKODEM, K. (2009.b), Neki aspekti diskriminacije žena pri zapošljavanju u Republici Hrvatskoj. U: V. Franičević i V. Puljiz (ur.), *Rad u Hrvatskoj: Pred izazovima budućnosti* (str. 107-130), Zagreb, Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo i Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

- HANNETT, S. (2003.), Equality at the Intersections: The Legislative and Judicial Failure to Tackle Multiple Discrimination. *Oxford Journal of Legal Studies*, 23 (1): 65-86.
- HOYMAN, M. (1987.), Female Participation in the Informal Economy: Neglect Issue. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 493 (1): 64-82.
- KUHLMANN, E. i BOURGEAULT, I. L. (2008.), Gender, Professions and Public Policy: New Directions. *Equal Opportunities International*, 27 (1): 5-18.
- LEINERT NOVOSEL, S. (2007.), Politika ravnopravnosti spolova: kako do "kritične mase" žena u parlamentima. *Politička misao*, 54 (3): 85-102.
- LEUZE, K. i RUSCONI, A. (2009.), *Should I Stay or Should I Go?*, Gender Differences in Professional Employment, Discussion Paper, Berlin, Social Science Research Center Berlin (WZB). Dostupno na <http://www.wzb.eu/bal/aam> (15. srpnja 2010.).
- LEWIS, S. i HUMBERT, A. L. (2010.), Discourse or Reality? "Work-Life Balance", Flexible Working Policies and the Gendered Organization. *Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal*, 29 (3): 239-254.
- MACKINNON, C. A. (1987.), Difference and Dominance: On Sex Discrimination. U: C. A. MacKinnon (ur.), *Feminism Unmodified: Discourses on Life and Law* (str. 32-45), Cambridge, MA, Harvard University Press.
- METCALFE, B. D. i AFANASSIEVA, M. (2005.), Gender, Work, and Equal Opportunities in Central and Eastern Europe. *Women in Management Review*, 20 (6): 397-411.
- Pilar (2010.), Raširenost i obilježja diskriminacije na hrvatskom tržištu rada Izvješće ne temelju ankete među nezaposlenim osobama i ankete među poslodavcima, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, travanj 2010.
- Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova (2009.), Izvješće o radu za 2009. godinu, Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova Republike Hrvatske Zagreb, 2009. Dostupno na <http://www.prs.hr/docs/PDFIzvjesce2009.pdf> (28. kolovoza 2010.)
- REIMER, D. i STEINMETZ, S. (2007.), *Gender Differentiation in Higher Education: Educational Specialization and Labour Market Risks in Spain and Germany*, Arbeitspapiere, Mannheim, Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung.
- RESKIN, B. F. i PADAČIĆ, I. (1994.), *Women and Men at Work*, Thousand Oaks, CA, Pine Forge Press.

- RUBERY, J., SMITH, M. i FAGAN, C. (1999.), *Women's Employment in Europe: Trends and Prospects*, London, Routledge.
- SMYTH, E. (2005.), Gender Differentiation and Early Labour Market Integration Across Europe. *European Societies*, 7 (3): 451-479.
- SNYDER, K. A. (2005.), Gender Segregation in the Hidden Labor Force: Looking at the Relationship between the Formal and Informal Economies. *Advances in Gender Research*, 9: 1-27.
- STRAUB, C. (2007.), A Comparative Analysis of the Use of Work-Life Balance Practices in Europe, Do Practices Enhance Female's Career Advancement? *Women in Management Review*, 22 (2): 289-304.
- TOMIĆ-KOLUDROVIĆ, I. (1996.), Konstrukcija spolnosti i tolerancija. *Društvena istraživanja*, 22 (2): 331-343.
- VELLUTI, S. (2010.), *New Governance and the European Employment Strategy*, London, Routledge.
- Vijeće EU (2008.), Council Conclusion on Eliminating Gender Stereotypes in Society, 9. 6. 2008.
- Vijeće EU (2009.), Council Conclusion on Gender Equality: Strengthening Growth and Employment – Input to the Post – 2010 Lisbon Strategy, 30 11. 2009. Dostupno na http://www.se2009.eu/polopoly_fs/1.25893!menu/standard/file/CC%20gender%20equa.pdf (18. srpnja 2010.).
- VINKOVIĆ, M. (2005.), Gender Equality and the Process of Harmonisation of the Croatian Labour Law. *Croatian Yearbook of European Law and Policy*, 1 (1): 203-211.
- VINKOVIĆ, M. (2006.), The Motherhood in the Republic of Croatia – Protection of Biological Condition or Discrimination. *Pravni vjesnik*, 23 (3-4): 127-138.
- VINKOVIĆ, M. (2010.), New Croatian Anti-Discrimination Legislation – Harmonisation with the Acquis or Even More? U: K. Klima i G. G. Sander (ur.), *Grund- und Menschenrechte in Europa* (str. 97-124), Band 10, Hamburg, Verlag Dr. Kovač.
- WHARTON, A. S. (2005.), *The Sociology of Gender: An Introduction to Theory and Research*, Oxford, Blackwell.
- Zakon o suzbijanju diskriminacije, *Narodne novine*, 85/2008.

Ivana KAPOR ŠAFRANKO

ŽENE KAO POTEN- CIJALNI POKRETAČI GOSPODARSKOG RAZVOJA HRVATSKE

Svi izneseni stavovi i sva izrečena mišljenja isključivo su osobna gledišta i promišljanja autorice i nisu službeni stavovi Ministarstva obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti.

Rasprave o pravima i zaštiti žena permanentno se intenziviraju, kao i donošenje mnogih dokumenata kojima se na nacionalnim i nadnacionalnim razinama reguliraju njihova zaštita i prava. Stavljanje položaja žena u poseban kontekst civilizacijski je doseg današnjice i nerijetko se o njemu raspravlja s pozicije feminističkih teorija. No suvremeni trendovi upućuju na promjene, odnosno evoluciju u razumijevanju položaja žena i činjenicu da postaju najvažnija determinanta gospodarskog razvoja. Razlog su tomu suvremeni trendovi u obrazovanju, razvoj uslužne ekonomije te promjene u potražnji za uslugama skrbi. Upravo trendovi u obrazovanju, (ne)zaposlenosti te demografski trendovi čine žene iznimno važnima za gospodarski razvoj. S obzirom na povijesno i kulturno naslijeđe, te demografska kretanja i trenutak u kojem se Hrvatska nalazi – pri tome se misli na proces tranzicije – žene će u Hrvatskoj svojim plaćenim i neplaćenim radom značajno utjecati na gospodarski razvoj.

Položaj žena na tržištu rada uvelike se razlikuje od položaja muškaraca, prije svega zbog višestrukih uloga koje žene imaju u društvu (majke, njegovateljice, radnice). Za razliku od muškaraca, za participaciju žena na tržištu rada presudnu važnost ima intervencija države, bilo putem zakonske regulative, porezne politike, financijskih transfera, bilo putem usluga. Ovaj rad analizira položaj žena u Hrvatskoj u okviru četiriju komponenti koje imaju izravan utjecaj na gospodarski razvoj: obrazovanje, (ne)zaposlenost, neplaćeni rad i demografska struktura, upozoravajući tako na implikacije njihova djelovanja te na nužnost razvoja strategije upravljanja ženskim radnim potencijalom.

Hrvatski trendovi u obrazovanju velikim dijelom opravdavaju temu ovoga rada. Poznati su podaci da su u Hrvatskoj žene obrazovanije od muškaraca, tj. da je udio visokoobrazovanih žena u populaciji od 25 do 54 godine starosti veći od udjela muškaraca (HZZ – Hrvatski zavod za zapošljavanje, 2009.a). Takva se kretanja mogu objasniti s nekoliko čimbenika, prije svega povijesnim naslijeđem, procesom tranzicije, kretanjima na tržištu rada i smjerom razvoja gospodarstva.

Hrvatska, kao i mnoge postsocijalističke zemlje, nje govala je politiku pune zaposlenosti koju je pratila progresivna obrazovna politika. S obzirom na to da su žene, unatoč visokoj zaposlenosti, bile isključene iz visokopozicioniranih i dobro plaćenih poslova te u nedostatku mogućnosti na tržištu rada, one su se, kako tvrdi i Pollert (2003.), okrenule obrazovanju kao načinu vlastite afirmacije. Iako su u obrazovnom sustavu bile rodno segregirane (zdravstvo, socijalna skrb, obrazovanje), uspjele su ući u kvalificirane profesije u značajnijem broju nego žene u Zapadnoj Europi (Pollert, 2003.). U procesu tranzicije postsocijalističkih zemalja trend sve veće participacije žena u obrazovanju dodatno je pojačan smanjenjem javnih troškova, tj. smanjenjem broja zaposlenih u javnom sektoru, gdje, prema podacima Državnog zavoda za statistiku (DZS), upravo većinu zaposlenih čine žene. Time su se žene našle pod snažnim pritiskom te su se okrenule obrazovanju.

Razvoj uslužnog sektora, iako sporiji u kontroliranim ekonomijama, dodatno pridonosi jačanju pozitivnog trenda u obrazovanju motivirajući žene na veću participaciju, s obzirom na to da su usluge sektor koji većinom zapošljava žene. To se vidi u podacima Eurostata iz 2008. godine prema kojima u Hrvatskoj uslužni sektor čini 69% gospodarske djelatnosti, a prema istraživanju Akrapa i Čipina (2008.) 80,98% žena u Hrvatskoj zaposleno je u tercijarnom sektoru. Visokoobrazovanim ženama tako su postali dostupni dobro plaćeni poslovi visokokvalitetnih usluga (privatne bolnice, privatne ustanove za stare i nemoćne, privatne škole, privatni odvjetnički uredi), upravo oni poslovi za koje su se većinom obrazovale žene.

Progresivan rast udjela žena u visokoobrazovanom stanovništvu u Hrvatskoj ono je što zaslužuje posebnu pozornost, s obzirom na to da će žene postati dominantni nosioci ljudskoga kapitala i tako predstavljati intelektualne kapacitete razvoja gospodarstva. Promatramo li podatke u Tablici 1., vidimo da je 1971. godine u Hrvatskoj bilo 52.912 visokoobrazovanih muškaraca i 21.464 viso-

koobrazovanih žena, dakle gotovo 2,5 puta manje žena u odnosu na muškarce. Godine 2001. u Hrvatskoj je bilo 145.355 visokoobrazovanih muškaraca i 142.512 visokoobrazovanih žena, dakle njihov se broj gotovo izjednačio, što znači da je broj visokoobrazovanih žena rastao znatno brže od broja visokoobrazovanih muškaraca.

Ivana Kapor Šafranko
**Žene kao potencijalni
 pokretači gospodarskog
 razvoja Hrvatske**

	1971.	1981.	1991.	2001.
muškarci	52.912	84.499	119.040	145.355
žene	21.464	47.438	85.026	142.512
UKUPNO	74.376	131.937	204.066	287.867

IZVOR: Državni zavod za statistiku: Statistički ljetopis 2009.

Promatramo li hrvatske trendove u obrazovanju mlađe populacije u dobi od 25 do 29 godina, možemo dobiti jasniju predodžbu o obrazovnoj strukturi stanovništva Hrvatske u budućnosti. Naime, u navedenoj dobnoj skupini u 2008. godini udio visokoobrazovanih žena dvostruko je veći od udjela visokoobrazovanih muškaraca – 15,1% muškaraca i 29,8% žena (HZZ, 2009.b). Takav trend dvostruko većeg udjela žena od muškaraca među europskim zemljama bilježi još samo Portugal te Slovenija (HZZ, 2009.b), koja je veoma blizu takvog omjera. Hrvatska je po visini udjela visokoobrazovanih u muškom stanovništvu navedene mlađe dobi ispod svih zemalja Europske unije. Iz ovoga se može zaključiti da će žene u Hrvatskoj postati glavni nosioci ljudskoga kapitala čija će radna aktivnost i participacija na tržištu rada biti temelj gospodarskog razvoja Hrvatske.

Također, kako bismo dodatno potkrijepili ove tvrdnje, navodimo da je od ukupno 20.969 studenata u Hrvatskoj koji su diplomirali 2007. godine u ukupno 23 područja studija bilo 12.180 žena (58%) koje su dominirale u 14 područja studija (DZS, 2009.b). Nadalje, u Hrvatskoj na 100 muških studenata dolazi 120 studentica, dok je primjerice u Njemačkoj na 100 muških studenata samo 98,9 studentica (Eurostat, 2010.). Specifičnost toga trenda dodatno opravdava potrebu jedinstvenog pristupa socijalne i radne politike prema ženama u Hrvatskoj, a koja se upravo iz tog razloga ne može preslikati iz politika nekih drugih zemalja EU. Ako je Hrvatska razvoj gospodarstva odlučila temeljiti na znanju, neće biti moguće zanemariti ženski ljudski kapital. Dok je obrazovni kapital žena velik, kao što govore navedeni podaci, najveći problemi za žene počinju njihovim ulaskom na tržište rada, a o čemu je riječ u sljedećem odlomku.

Tablica 1.
 Broj visokoobrazovanih
 u RH u realnim brojkama

Rastuća stopa obrazovanja žena nije pomogla da imaju jednako dobar položaj na tržištu rada. Naime, žene u Hrvatskoj, iako obrazovanije, čine većinu nezaposlenih – 53,9% (DZS, 2009.b), manje su plaćene, zaposlene su na mjestima manje društvene, ekonomske i političke moći. Društveni i kulturni čimbenici koji na to utječu svakako su i tradicionalna rodna podjela uloga i poslova, višestruka radna opterećenost žena na tržištu rada, nefleksibilnost, tj. nekompatibilnost regulacije rada s potrebama žena.

Tranzicijsko razdoblje zadalo je posebno težak udarac ženama na tržištu rada jer su se našle u višestrukome procijepu zbog smanjenja javne potrošnje (smanjenje broja zaposlenih u javnom sektoru, koji je većinom zapošljavao žene), zbog sporijeg razvoja tercijarnog sektora (koji je karakterističan za kontrolirane ekonomije),¹ ali i smanjenja dostupnosti servisa skrbi (Esping-Andersen, 2000.), presudnih za participaciju žena na tržištu rada.

Suprotno trendu u obrazovanju, među zaposlenima u 2007. godini u ukupno 15 područja djelatnosti, muškarci su bili zastupljeniji u njih devet,² a žene u četiri područja djelatnosti (hoteli i restorani, financijsko posredovanje, obrazovanje te zdravstvena zaštita) (DZS, 2009.b, 35). U uslugama žene i dalje obavljaju nisko rangirane, rutinske poslove. Udio plaća žena u plaćama muškaraca iznosio je u 2007. godini prosječno 87,33% plaće muškarca, a u četiri djelatnosti u kojima su žene dominirale ostvarile su još manje – 78,17% plaće muškarca (DZS, 2009.b). Češko istraživanje o položaju visokoobrazovanih žena na tržištu rada pokazalo je da što je veći stupanj obrazovanja, veća je vjerojatnost da će biti žrtve nejednakosti plaća (Pollert, 2003.).

Majčinstvo je također jedan od razloga zašto su žene plaćene manje od muškaraca. Naime, Phipps i suradnici (2001., 412) u svom radu navode nekoliko hipoteza o tome koji su razlozi lošije plaćenosti majki:

1 Smanjenjem broja zaposlenih u javnom sektoru smanjuje se i broj zaposlenih žena. Ako se istovremeno uslužni sektor sporije razvija, a on također većinom zapošljava žene, dolazi do nemogućnosti apsorpcije ženske radne snage, tj. žene se nemaju gdje zaposliti.

2 Muškarci su zastupljeniji u kategorijama Poljoprivreda, lov i šumarstvo, Ribarstvo, Rudarstvo i vađenje, Prerađivačka industrija, Opskrba električnom energijom, plinom i vodom, Građevinarstvo, Prijevoz, skladištenje i veze, Poslovanje nekretninama, iznajmljivanje i poslovne usluge, Javna uprava i obrana, obvezno socijalno osiguranje. Prosječna zastupljenost muškaraca u navedenim kategorijama je 72,2%, dok je prosječna zastupljenost žena u djelatnostima u kojima dominiraju 70,21%.

- Veća je vjerojatnost da su majke bile odsutne s tržišta rada zbog njege djece i zbog toga su stekle manje znanja, vještina i iskustva nego ostale žene.
- Zbog kućanskih poslova ostaje im manje snage za plaćeni rad – neproduktivnije su.
- Majke izabiru poslove u kojima lakše mogu uskladiti obveze u obitelji (*mother-friendly*), a koji su i manje plaćeni.
- Majčinstvo i manji prihodi možda su povezani s nižom motivacijom za karijeru kod majki – koju je, doduše, teško mjeriti.
- Susreću se s diskriminacijom pri zapošljavanju, smatra ih se manje produktivnima.

Da su navedeni razlozi primjenjivi i na Hrvatsku, vidi se po podacima da je u dobi od 20 do 24 godine razlika u brzini zapošljavanja muškaraca i žena značajna, tj. muškarci se zapošljavaju brže bez obzira na stupanj obrazovanja (HZZ, 2009.b). To potvrđuje tvrdnju o diskriminaciji žena u fertilnoj dobi na tržištu rada.

Kako se u Hrvatskoj mogućnost djelomičnoga radnog vremena gotovo ne prakticira, a dostupnost servisa skrbi nije dovoljna (www.ezadar.hr, 2010.), žene su nerijetko pred izborom: zaposlenost na puno radno vrijeme ili izlazak s tržišta rada. Prema istraživanju Avelini Holjevac i Galičić iz 2003. koje je provela Autonomna ženska kuća Zagreb, 21% žena u Hrvatskoj nema vlastitih prihoda i stoga su jače izložene riziku siromaštva (Galić i Nikodem, 2009.). Podaci pokazuju da su žene češće korisnice socijalne skrbi i to u kategorijama nedostatka materijalnih sredstava. No posljednjih je 30-ak godina taj trend u padu i sve je bliže izjednačenju, što nam sugerira da će ženama sve više biti potrebne socijalne usluge, a sve manje pomoć za uzdržavanje. To je u skladu s porastom broja visokoobrazovanih žena te razvojem tercijarnog sektora koji apsorbira ženski ljudski kapital kao i činjenicom da plaća muškarca više nije dovoljna za podmirenje životnih potreba obitelji i da se trend kreće od tradicionalnog modela muškog hranitelja ka modelu dvostrukoga hranitelja.

U situaciji sve većeg broja visokoobrazovanih žena njihov je izlazak s tržišta rada gubitak ljudskoga kapitala, a dugotrajnija isključenost s tog tržišta donosi eroziju znanja, vještina, ali i gubitak državnih financijskih ulaganja jer se obrazovanje u Hrvatskoj većinom financira iz državnog proračuna.

Podaci o trendovima u obrazovanju i položaju žena na tržištu rada pokazuju dvije krajnosti: obrazovanije su, ali čine većinu nezaposlenih. Da bismo razumjeli razloge

zbog kojih je nastala takva neravnoteža između te dvije razmatrane komponente, nužno je odgovoriti na pitanje: Što utječe na radnu (ne)aktivnost žena?

Uloga žena u društvu mijenjala se tijekom povijesti i one sve više participiraju u svim sferama života. Ne tako davno žene su pravno postojale samo u osobi svoga supruga, no s vremenom su preuzele od svojih muževa poslove upravljanja kućanstvom, ekonomijom i predstavljanje obitelji pred širom društvenom zajednicom i državom (Topolčić, 2001.). Danas, kao što smo već spomenuli, one su u Hrvatskoj obrazovanije od muškaraca i sve češće ravnopravno pridonose uzdržavanju obitelji. No, stavovi društva o ulozi žena, pa i njihovoj radnoj aktivnosti, ne mijenjaju se jednakom dinamikom (Tomić-Koludrović i Kunac, 2000.). Stoga je jedan od čimbenika koji utječu na radnu aktivnost žena svakako povijesno naslijeđe.

U razdoblju socijalizma provodila se politika pune zaposlenosti i žene su bile poticane na rad u punom radnom vremenu, a istodobno su isticane kao nositeljice skrbi u obitelji, zbog čega su tjedno radile i do 70 sati, što je bilo 15 sati više nego žene u Zapadnoj Europi (Pollert, 2003., 332). Dakako, tada su višegeneracijske obitelji bile česte pa su se radno aktivne žene za pružanje skrbi mogle osloniti na starije članove obitelji, ali su isto tako zbog pružanja skrbi starijim članovima obitelji nerijetko napuštale tržište rada. Danas se na žene zbog skrbi za obitelj, tj. uloge skrbnice, na tržištu rada gleda kao na manje produktivne i manje motivirane za rad.

Sljedeći su čimbenik zakoni i socijalna politika koji se donose pod snažnim utjecajem upravo povijesnoga, kulturnog i vjerskog naslijeđa. Taj fenomen, *path-dependency* ili "ovisnost o putu",³ prepoznat je od mnogih teoretičara socijalne politike kao snažna determinanta u razvoju modela socijalne politike.⁴ Zakoni kojima se uređuju odnosi na tržištu rada (poput radnog vremena) te socijalna politika čiji programi utječu na odluke koje obitelji donose kako bi optimizirale teškoće s kojima se susreću (poput

3 U pokušaju razumijevanja smjera razvoja socijalnih država, pristup *path-dependency* ili *ovisnost o putu* koristi se kako bi se objasnile odluke koje društva donose. Prema ovoj teoriji, društva donose odluke pod utjecajem prošlosti, tj. donose odluke koje nisu nužno najbolje rješenje, ali si u skladu s povijesnim naslijeđem. Također, ova teorija nastoji objasniti zašto države nisu sklone provođenju radikalnih reformi, već su sklonije modifikiranju i prilagodbi postojećih politika.

4 Kako je u vrijeme socijalizma država zazirala od regulacije privatne sfere i obiteljskih odnosa, s povećanjem participacije žena na tržištu rada državne politike to više ne mogu izbjeći ukoliko žele iskoristiti ljudski kapital žena – tim više što ekspanzija visoko obrazovanih žena ima sve veći utjecaj na gospodarski razvoj.

dostupnosti servisa potrebnih obitelji, financijskih transfere itd.) direktna su aktivnost države koja ima snažne implikacije na treći čimbenik, a to su obiteljske obveze, tj. neplaćeni rad.

Obiteljske su obveze u vrijeme egalitarizacije tržišta rada sve značajnije uvjetovane upravo zakonskim regulativama i državnim politikama te čine glavnu prepreku participaciji žena na tržištu rada. Upravo su obiteljske obveze neplaćeni rad, većinom žena, i možemo ih podijeliti u tri skupine: skrb o djeci, skrb o starima i kućanski poslovi.

Svi su ti čimbenici međusobno povezani, tj. uvjetuju jedan drugi jer se ženama tijekom povijesti kao glavna pripisivala uloga skrbnice obitelji. Pod utjecajem "ovisnosti o putu" formira se današnja zakonska regulativa te model socijalne politike koja nedovoljnom dostupnošću servisa i nestimulativnom poreznom politikom utječe na sukob posao – obitelj, tj. na neplaćeni rad.

NEPLAĆENI RAD

O utjecaju neplaćenog rada na radnu aktivnost žena govori podatak da u Hrvatskoj čak 34,3% žena u dobi od 40 do 59 godina kao razlog svoje neaktivnosti na tržištu rada navodi obiteljske i kućanske obveze (HZZ, 2009.). Iako sve usluge koje se pružaju unutar obitelji ne mogu biti, i ne bi trebale biti, kupljene na tržištu ili osigurane od države jer bi to narušilo ulogu same obitelji kao temeljne zajednice društva i pretvorilo je u proizvodnu jedinicu, neke bi servisiranjem izvan obitelji, kućanstva, pridonijele kvaliteti obiteljskog života i omogućile obiteljima da se lakše nose s opterećenjima suvremenog načina života.

Skrb o djeci

Studija Programa UN-a za razvoj o kvaliteti života (UNDP, 2006.) pokazuje da u Hrvatskoj u obiteljima s djecom mlađom od 16 godina muškarci svakodnevno sudjeluju u njihovu odgoju u 70% slučajeva, dok žene to čine u 98% slučajeva, te da žene provode dva sata dnevno više od muškaraca u skrbi za djecu. Mnoga su istraživanja pokazala da na konflikt rad – obitelj kod žena najviše utječe uključenost u skrb za djecu i stoga se tvrdnja da je dnevna skrb (dječji vrtići) ključna za participaciju žena na tržištu rada čini logičnom.

Taj je problem prepoznala Europska unija, koja je u Europskoj strategiji zapošljavanja iz 2005. godine odredila ciljeve u pokrivenosti djece dnevnom skrbi, i to 33% za

djecu do tri godine i 90% za djecu od tri do šest godina, a s ciljem povećanja participacije žena na tržištu rada (León, 2009., 200). Hrvatska je daleko od tog cilja unatoč tome što se u doba socijalizma rano susrela s visokom stopom zaposlenosti žena i što je relativno rano razvila programe skrbi za djecu. U Hrvatskoj je u pedagoškoj godini 2006./2007. programima skrbi bilo obuhvaćeno samo 38,5% djece, od čega 15% jasličke dobi (Dobrotić i Lasklija, 2009.). U skrbi za dijete važnu ulogu imaju bake i djedovi, "baka-servisi", no pod pritiskom politike radne starosti, tj. produljenja radnog vijeka, njihova uloga u skrbi za dijete nužno će se smanjivati. To će stvoriti pritisak na državu za osiguranje dnevne skrbi za djecu, a neadekvatan odgovor mogao bi ugroziti mogućnosti iskorištavanja ženskoga ljudskoga kapitala.

Dva glavna instrumenta socijalne politike u pomirenju radnih i obiteljskih obveza, kada je riječ o skrbi za djecu, jesu dječji doplatak i rodiljni dopust. Dječji doplatak spada u socijalna prava, a rodiljni dopust u mehanizam fleksibilizacije rada. Praksa ostvarivanja prava na dječji doplatak razlikuje se među europskim državama, no sve češća je univerzalizacija prava, tj. da pravo na dječji doplatak imaju sva djeca, bez obzira na imovinsko stanje. U Hrvatskoj on se ostvaruje temeljem *means-testa*, odnosno uvjetovan je imovinskim cenzusom, pa je kao uvjetovani prihod nerijetko dio odluke o isplativosti ženina rada.

Rodiljni dopust često je tema rasprava i smatra se kontraproduktivnim (León, 2009.) jer dovodi do erozije znanja i vještina majke zbog duga izbjivanja s tržišta rada, diskriminacije žena na tržištu s obzirom na to da se poslodavci teže odlučuju zaposliti osobu koja će dulje vrijeme biti odsutna, uzrokuje smanjenje akumuliranih dobara i participacije muškaraca kako u skrbi za dijete tako i u obavljanju kućanskih poslova, tj. neplaćenog rada. Upravo su zato visokoobrazovane žene sklonije ranijem povratku na posao. No, kako Hrvatska kao postsocijalistička zemlja ima tradiciju širokih socijalnih prava jer se rano susrela s visokom stopom zaposlenosti žena, teško je ukinuti takva prava, a pogotovo u situaciji niske stope fertiliteta.

U korištenju prava na rodiljni dopust, ali i općenito na participaciju žena na tržištu rada, važnu ulogu ima mogućnost rada u djelomičnom radnom vremenu. U zemljama u kojima ne postoji mogućnost rada na pola radnog vremena stopa ženske nezaposlenosti je visoka (Lewis i sur., 2008., 27). Koliko je takav oblik zaposlenja popularan među ženskom radnom populacijom govori podatak da je u zemljama kao što je Nizozemska (koja ima visoku stopu zaposlenosti žena) čak 54,7% majki s djecom mla-

dom od 12 godina zaposleno na pola radnog vremena te da u Njemačkoj 35% majki s djecom ispod 12 godina radi također na pola radnog vremena i takva je zaposlenost primila oblik trajnog zaposlenja (Lewis i sur., 2008., 24).

Prema istraživanju Akrapa i sur. iz 2003. godine, žene u Hrvatskoj ne preferiraju rad s djelomičnim radnim vremenom, ali treba uzeti u obzir i istraživanje Tomić-Koludrović i Kunac iz 2000. koje pokazuje da žene u Hrvatskoj većinom rade iz egzistencijalne nužnosti, a ne potrebe za osobnom afirmacijom. Upravo ti rezultati potvrđuju tvrdnju da su žene suočene s izborom puno radno vrijeme – izlazak s tržišta rada, ali i da je njihov rad značajan doprinos kućnom budžetu.

Skrb o starima

U postsocijalističkom razdoblju, zbog smanjenja javne potrošnje, stare se ljude potiče da stare u svojim domovima te se skrb o njima prepušta članovima obitelji, najčešće ženama. Takvi modeli skrbi dodatno su osnaženi tradicijom jer u Hrvatskoj je bilo uobičajeno da skrb o starima preuzmu djeca, tj. jedno je dijete uvijek ostajalo u kući kako bi se jednoga dana brinulo za roditelje. Ni danas takvi obrasci nisu rijetkost, posebno u ruralnim područjima. Koliko je takav model skrbi za stare i nemoćne ukorijenjen, govori i podatak da bi se u Hrvatskoj u slučaju bolesti i nemoći 89,8% ispitanika za pomoć i njegu primarno obratilo obitelji (UNDP, 2006.).

	1998.	2000.	2002.	2004.	2006.	2008.
EU	22,8	23,2	23,8	24,3	24,9	25,2
Hrvatska	18,2	24,4	23,7	24,6	25,2	25,6

IZVOR: Eurostat: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database

Skrb o starima ima sve veću važnost za Hrvatsku, i to iz više razloga. Prvo, stanovništvo Hrvatske ubrzano stari, brže od stanovništva Europske unije, što je vidljivo iz Tablice 2., i rast će potreba za skrbi o starijima, tj. povećavat će se broj onih kojima će skrb biti potrebna. Drugo, paralelno se produljuje životni vijek, što je sve veće financijsko opterećenje za sustave poput mirovinskog, zdravstvenog i sustava socijalne pomoći jer podrazumijeva dugotrajnije konzumiranje prava poput mirovina i zdravstvenog osiguranja, a za što je potrebna veća radno aktivna baza. Od 1981. do 2001. godine očekivano trajanje života povećalo se sa 66,64 godine na 71,1 godinu života za muškarce i sa

Tablica 2.
 Stopa ovisnosti stanovništva
 iznad 65 godina o
 stanovništvu od
 15 do 64 godine starosti

74,15 godina na 78,1 godinu života za žene (DZS, 2009.a). Treće, u 2006. godini u Hrvatskoj je samo 1,9% starijih od 65 godina bilo smješteno u ustanove za stare i nemoćne (Dobrotić i Laklija, 2009.).

Za skrb o starima najčešće odgovornost preuzimaju članovi obitelji. Takav oblik neformalne skrbi iznimno je važan za državu jer je prediktor smanjenja radne aktivnosti žena, ali i nositelj velikog potencijala za njihovo zapošljavanje. Naime, u vrijeme kada stariji dosegnu visoku starosnu dob u kojoj im je potrebna tuđa pomoć i njega, njihova su djeca pri kraju radnog vijeka, pa se žene nerijetko odlučuju na prijevremenu mirovinu kako bi skrbile za stare članove obitelji s obzirom na to da se plaćanje skrbi na tržištu teško može priuštiti. Zbog odluke o prijevremenoj mirovini iznos mirovine je umanjen te su žene na taj način penalizirane zbog preuzimanja skrbi za stare članove obitelji. Dodatna je mogućnost kupnja skrbi na sivom tržištu, tj. plaćanje formalno nezaposlenoj populaciji za usluge skrbi. Takav je model proširen u zemljama poput Italije i Austrije gdje se za pružanje usluga skrbi često zapošljavaju ilegalni imigranti (Ungerson, 2004., 208). Takav je način skrbi za stare najveći gubitak za državu, ali i za one koji pružaju skrb, jer država plaća socijalna prava koja pojedinci imaju temeljem nezaposlenosti, a oni koji pružaju skrb kada dosegnu umirovljeničku dob, neće akumulirati dovoljno sredstava iz rada. Iz toga proizlazi da je formalizacija skrbi za stare, tj. njena komodifikacija, interes obiju strana. Pfau-Effinger tvrdi da je stupanj formalizacije neformalne skrbi određen stupnjem u kojem socijalna država podržava rodnu jednakost (León, 2009.).

Kućanski poslovi

Ženin položaj u obitelji znatno se manje promijenio u odnosu na njezin položaj u društvu. Tako u Hrvatskoj u obiteljima s djecom mlađom od 16 godina kućanske poslove svakodnevno obavlja 81% žena i samo 33% muškaraca (UNDP, 2006.), a 75,1% žena smatra da su upravo kućanski poslovi glavni izvor potlačenosti žena (Galić i Nikodem, 2009.). Kućanski poslovi imaju snažan negativni utjecaj na plaće žena, čak veći nego prisutnost djece u obitelji (Phipps i sur., 2001.).

Ulazak žena na tržište rada nije doveo do egalitarnije podjele neplaćenog rada između supružnika; tu rigidnost duboko ukorijenjenih obrazaca ponašanja i podjele uloga mnogi autori nazivaju "odgođena revolucija". Istraživanje provedeno u Jugoslaviji 1989./90. (Topolčić, 2001.) pokazalo je da prediktori obavljanja kućanskih poslova nisu više

izobrazba, mjesto stanovanja, prestiž zaposlenja i dob. Jedini prediktori u obavljanju kućanskih poslova za žene su prisutnost starije žene u kućanstvu i bračni status (udane žene obavljaju više neplaćenog rada). I za muškarce je brak snažan prediktor, ali suprotnog ishoda: oženjeni muškarci manje obavljaju kućanske poslove (Topolčić, 2001.). To potvrđuje tvrdnju o snažnoj tradiciji rodne segregiranosti poslova u kućanstvu.

Iako se povećanjem participacije žena na tržištu rada povećao i neplaćeni rad muškarca, on nije jednak smanjenju ženina neplaćenog rada. O ukorijenjenosti stavova o ženi kao domaćici govori i podatak da će ekonomski ovisan muškarac (dakle nezaposlen) obavljati manje kućanskih poslova od drugih muškaraca, dok će ekonomski neovisna žena obavljati više kućanskih poslova od drugih žena (Hook, 2006.).

Participacija u kućanskim poslovima temeljena je na "pregovaranju", odnosno procjeni i odluci obitelji o potrebi i koristi od ženine participacije na tržištu rada. Položaj članova kućanstva u pregovaranju određuje ekonomska prednost pojedinog člana, alternative bračnom odnosu, širi ekonomski uvjeti i socijalna politika, a uvjetovan je ograničenjima, mogućnostima i ideologijom određenog prostora i vremena (Hantrais i Ackers, 2005.). To znači da će se i čvrsto ukorijenjeni stavovi o tome da žena treba obavljati većinu kućanskih poslova mijenjati pod utjecajem ekonomske potrebe, tj. ako je materijalna korist ženina zaposlenja za obitelj značajna, tada će muškarci biti skloniji obavljanju kućanskih poslova. No, kako njihova uključenost ne kompenzira u potpunosti smanjenje ženina rada u kućanstvu, otvara se prostor za tržište i/ili mjere socijalne politike.

Kućanski su poslovi posebno važni za razvoj gospodarstva jer je riječ o uslugama koje se mogu kupiti na tržištu (glačanje, spremanje, kuhanje) i koje potiču zapošljavanje, to više što u suvremenom društvu idu ruku pod ruku s "nedostatkom vremena" koji postaje jedan od najvećih opterećenja obitelji. Tako je Esping-Andersen izračunao da se zapošljavanjem 100 kućanica otvara 15 do 20 novih radnih mjesta u uslužnoj djelatnosti, iako lošije plaćenih (Esping-Andersen, 2000.). Riječ je, naime, o tome da žena zaposlena na puno radno vrijeme nije u mogućnosti svakodnevno pripremati obrok za obitelj, ali će zbog akumuliranih prihoda od zaposlenja moći na obrok otići u restoran i tamo "kupiti uslugu kuhanja"; ili pak neće imati vremena ujutro pripremiti doručak sebi i članovima obitelji, pa će ga morati kupiti u kantini; ili zbog zaposlenosti u punom radnom vremenu nema vremena za glačanje, pa će pla-

titi usluge glačanja. Upravo iz navedenih razloga ženska se zaposlenost sve češće naziva “multiplikatorom zapošljavanja”. Ako su navedene usluge na tržištu preskupe, teret ostaje na ženi, no adekvatnim mjerama socijalne politike država može smanjiti teret neplaćenog rada i takve usluge učiniti dostupnijima. O njima će više riječi biti u dijelu o strategijama upravljanja ženskim radnim potencijalom.

Navedena opterećenja neplaćenog rada izravno su povezana s demografskom strukturom, tj. utječu na stopu fertiliteta. Važnost koju demografska struktura ima za gospodarski razvoj neupitna je, s obzirom na to da je riječ o budućem radnom kontingentu te da trenutačna demografska struktura određuje potražnju za proizvodima i uslugama na tržištu.

DEMOGRAFSKA STRUKTURA

Demografska je struktura komponenta gospodarskog razvoja koja je najsnažnije uzročno-posljedično povezana sa zaposlenošću žena.

Naime, Hrvatska bilježi trend starenja stanovništva brži od europskog prosjeka. Od 1953. do 2007. godine koeficijent starosti (populacija starija od 60 godina u ukupnom stanovništvu) udvostručio se – s 10,3% na 22,2% (DZS, 2009.a). Projekcija temeljem podataka o broju stanovnika po dobnim skupinama za 2007. godinu govori da će Hrvatska za 20 godina, tj. u 2027. godini, imati 1,282.422 stanovnika umirovljeničke dobi od 60 do 79 godina starosti, koji danas čine populaciju u dobi od 40 do 59 godina. Istovremeno će u radno aktivnoj dobi od 20 do 59 godina biti 1,477.621 stanovnik, koji danas čine populaciju u dobi od 0 do 39 godina starosti. Takav će omjer naravno biti moguć budu li svi stanovnici radili do 60. godine starosti, što je malo vjerojatno s obzirom na trend ranog umirovljenja, (prosječna dob umirovljenja je oko 54 godine), te ako svi iznad 20 godina starosti budu zaposleni, što je također malo vjerojatno s obzirom na trend sve veće participacije u visokom obrazovanju. U suprotnom, omjer umirovljenika i zaposlenih bit će još nepovoljniji.

Trend starenja stanovništva se nastavlja, što potvrđuje i stopa fertiliteta, koja je u Hrvatskoj niža od prosjeka Europske unije (Eurostat, 2010.). Niska stopa fertiliteta često se povezuje s radnim opterećenjem žene, tj. redukcija fertiliteta – svjesna ili nesvjesna – definira se kao strategija redukcije ukupnoga radnog opterećenja žena (Akrap, prema Topolčić, 2008.). Osim toga, Hrvatska ima i nižu stopu radne aktivnosti žena od europskog prosjeka (Eurostat, 2010.), što je u skladu s tvrdnjama da nezaposlenost žena

negativno utječe na fertilitet. U Europi je fertilitet najniži u onim zemljama gdje ravnoteža rada i obitelji nije shvaćena ozbiljno, tj. nije praćena adekvatnim mjerama socijalne politike (León, 2009.). Razvojem adekvatnih mjera socijalne politike koji će omogućiti ženama da ravnopravno participiraju na tržištu rada zapravo potičemo fertilitet.

Starenje stanovništva jednako je tako i prediktor povećanja potrebe za ženskom radnom snagom u uslugama skrbi. Formalizacija skrbi za stare potiče zapošljavanje žena u uslugama skrbi – zaposlenost žena potiče fertilitet – pozitivan prirodni prirast povećanje je radnoga kontingenta u budućnosti. Možemo zaključiti da su demografska kretanja i zaposlenost žena u snažnoj korelaciji te da investiranjem u žensku zaposlenost investiramo u budućnost.

STRATEGIJA UPRAVLJANJA ŽENSKIM RADNIM POTENCIJALOM

Porast udjela visokoobrazovanih žena nameće potrebu razvoja strategije upravljanja njihovim ljudskim kapitalom. Izostanak adekvatnih mjera riskira eroziju njihovih znanja i vještina, ali i izravan gubitak za državni proračun. Trendovi u Hrvatskoj upozoravaju na nužnost razvoja navedene strategije s obzirom na to da će žene u Hrvatskoj biti glavni nosioci ljudskoga kapitala. Jedinstvenost trendova upućuje na nemogućnost “preslikavanja” strategije drugih država. Ona se treba temeljiti na podrobnoj analizi hrvatskih trendova u svim relevantnim područjima te mora biti prilagođena situaciji. Ako je cilj razvoja strategije iskorištavanje ljudskoga kapitala žena, onda se svakako moraju razviti i programi koji će državu učiniti “ženi prijateljskom”, tj. smanjiti sukob posao – obitelj. Da bi se to postiglo, potrebno je razviti sustav socijalnih usluga koji će smanjiti opterećenje žena neplaćenim radom, a koji se u istraživanjima pokazao kao glavna determinanta smanjenja participacije žena na tržištu rada.

Država na zapošljavanje žena utječe, osim zakonima kojima jamči ravnopravnost spolova, i radnim zakonodavstvom, poreznom politikom, financijskim transferima (izravnim i neizravnim) i uslugama. Da bismo razvili kvalitetnu strategiju, ona mora odgovoriti na teškoće s kojima se žene susreću i to primjenjujući spomenute mjere.

S obzirom na to da je skrb za djecu velik izazov za participaciju žena na tržištu rada, kako bi se to opterećenje smanjilo, usluge skrbi treba prilagoditi potrebama majki. Problem će biti jasniji uzmemo li primjer žene zaposlene u trgovini. Naime, sektor trgovine zapošljava najvećim dijelom žene, koje su tako primorane raditi i u poslijepod-

nevnim satima te vikendom, kada vrtići ne rade. Stoga su majke prepuštene same sebi u organiziranju skrbi za dijete. Osim toga, postoji i problem nedovoljnog broja mjesta u vrtićima. Povećanjem kapaciteta vrtića ili gradnjom novih te prilagođavanjem njihova radnog vremena potrebama obitelji značajno bi se smanjio sukob posao – obitelj.

Skrb o starima postaje sve aktualniji problem jer je stanovništvo Hrvatske sve starije te s obzirom na to da obveze suvremene obitelji više ne dopuštaju tradicionalni oblik skrbi za stare (skrb unutar obitelji isključivo od članova obitelji). Komodifikacija skrbi jedan je od načina intervencije države u cilju smanjenja tereta obitelji. U Europi možemo prepoznati pet tipova komodificirane skrbi za stare:

- potpuno komodificirana neformalna skrb za stare (Nizozemska) – u ovom modelu za skrb o starima plaćeni su članovi obitelji;
- visoka regulacija licenciranih pružatelja skrbi (Francuska) – stroga kvaliteta usluga, pružatelji skrbi su visokokvalificirane osobe, što ovaj model čini skupim;
- izravno plaćanje (Velika Britanija) – usluge skrbi plaćaju se lokalnim agencijama;
- novčani dodatak kućanstvu (Austrija, Italija) – nema nikakve kontrole nad time tko pruža skrb, korisnici sami odlučuju kome će platiti; ovaj model otvara prostor za “sivo” tržište skrbi, koju nerijetko pružaju ilegalni imigranti;
- neregulirano “sivo” tržište pružatelja skrbi (Ungerson, 2004.).

Formalizacija skrbi za stare ženama otvara mogućnost da budu plaćene za posao koji ionako obavljaju, bilo besplatno u krugu obitelji bilo na sivom tržištu, te na taj način dobiju priznanje društva za taj rad. Formalizacija skrbi tako je u interesu cijelog društva.

Iako se čini kako je državi teško intervenirati u sferu kućanskih poslova jer oni prije svega ovise o “pregovaranju” i izborima koje obitelji donose, prostor za intervenciju ipak je značajan. Naime, poreznom politikom, prije svega smanjenjem poreza na dohodak za zaposlene u uslugama u kućanstvu, subvencioniranjem doprinosa i drugim mjerama, država značajno može sniziti cijenu rada i tako je učiniti dostupnijom te time poticati zapošljavanje u uslugama. Te su mjere primjenjive i na usluge skrbi, čime bi korist bila obostrana, kako za zaposlene tako i za državu.

Neizostavan je dio strategije i regulacija radnog vremena. Hrvatska, kao i druge postsocijalističke zemlje, go-

tovo da i ne poznaje djelomično radno vrijeme. Djelomično radno vrijeme omogućava obiteljima da lakše usklade obiteljske obveze i rad. Hakim (Hakim, 1997., prema van der Lippe i van Dijk, 2002.) prepoznaje tri modela djelomičnoga radnog vremena:

- smanjeni sati (tjedno malo kraće radno vrijeme) – Švedska, Danska, Norveška;
- pola radnog vremena (15 do 29 sati) – Velika Britanija, Njemačka, Francuska;
- marginalni poslovi (nekoliko sati tjedno) – Nizozemska.

Djelomično radno vrijeme proširuje mogućnosti koje obitelji imaju pri usklađivanju obiteljskih i poslovnih obveza. Osim toga, kao što je već rečeno, u zemljama u kojima postoji mogućnost djelomičnoga radnog vremena stopa zaposlenosti žena je veća.

U skladu s navedenim, donošenje strategije upravljanja ženskim radnim potencijalom kojom se smanjuje konflikt posao – obitelj svakako bi omogućilo veću participaciju žena na tržištu rada, od čega bi korist imalo cijelo društvo. Strategija se mora temeljiti na detaljnim analizama postojećeg stanja i trendova te mora odgovoriti na potrebe žena. U suprotnom, taj veliki ljudski kapital mogao bi “zapeti” u gustoj mreži obiteljskih obveza.

ZAKLJUČAK

Prepoznavanjem uloge skrbnice od države i društva gubi se negativna konotacija takve uloge i ženama se odaje priznanje za ono što rade. Teško je zamisliti da će žene biti zastupljenije u profesijama u kojima dominiraju muškarci, kao što su na primjer automehaničari, ili da će muškarci biti zastupljeniji u, primjerice, profesiji odgojitelja u vrtiću, i takve bi težnje bile nerealne. Čini se uputnijim prepoznati i iskoristiti sve rodne različitosti i tada će one biti u interesu cijelog društva. Nečinjenjem i dalje diskriminiramo žene zbog odluka koje donose te skrbi i njege koju pružaju.

Trendovi u obrazovanju pokazuju da će žene u Hrvatskoj postati dominantni nosioci ljudskoga kapitala i da će razvoj hrvatskoga gospodarstva velikim dijelom ovisiti upravo o njihovu znanju, a ipak čine većinu nezaposlenih. To upućuje na neiskorištenost njihova znanja i vještina, ali i na značajan financijski gubitak zbog izgubljenih državnih ulaganja u njihovo obrazovanje. Iako su mnoga istraživanja potvrdila da upravo dnevna skrb za djecu po-

tiče zapošljavanje žena, tj. njihovu participaciju na tržištu rada, u Hrvatskoj je zamjetan velik nedostatak potrebnih mjesta u dnevnoj skrbi za djecu, a rad dječjih vrtića nije prilagođen potrebama zaposlenih majki. S druge strane, progresivno starenje stanovništva financijski je teret za državu, ali i povećava potrebu za zapošljavanjem žena u uslugama skrbi. Propuštanjem formalizacije skrbi za stare propušta se i mogućnost zapošljavanja niskokvalificiranih i žena u teško zapošljivoj dobi (starijih od 50 godina) kojim bi se produljila njihova participacija na tržištu rada. Istodobno se iz državnog proračuna, paradoksalno, izdvajaju sredstva za socijalne programe pomoći ženama koje su radno sposobne.

Kao posljedica nedostatne razvijenosti socijalnih usluga jača konflikt posao – obitelj, s kojim se susreću žene u Hrvatskoj. Odgovor na takvu situaciju jest smanjenje fertiliteta. Ako znamo da je upravo veća zaposlenost žena jedan od odgovora na nisku stopu fertiliteta, tj. zaposlenost žena potiče fertilitet, što pokazuju spomenuta istraživanja, tada je donošenje strategije upravljanja ženskim radnim potencijalom gospodarska nužnost, društvena odgovornost i civilizacijski iskorak.

Zbog uloge skrbnice žene su tijekom povijesti bile diskriminirane, no upravo bi ta uloga mogla postati njihova prednost na tržištu rada. Kako je Oakley još 1987. godine istaknuo: “Žene su postale važnije od muškaraca za blagostanje članova obitelji i društva” (Oakley, 1987., prema Topolčić, 2008., 1024).

LITERATURA

- AKRAP, A. i ČIPIN, I. (2008.), Stambeni problemi, produženi život s roditeljima i odgoda ulaska u brak u Hrvatskoj. *Revija za socijalnu politiku*, 15 (3): 415-434.
- CARMICHAEL, F., HULME, C., SHEPPARD, S. i CONNELL, G. (2008.), Work-Life Imbalance: Informal Care and Paid Employment in the UK. *Feminist Economics*, 14: 2, 3-35. Preuzeto na stranici <http://dx.doi.org/10.1080/13545700701881005> (24. 4. 2010.)
- DOBROTIĆ, I. i LAKLIJA, M. (2009.), Korelati sukoba obiteljskih i radnih obveza u Hrvatskoj. *Revija za socijalnu politiku*, 16 (1): 45-63.
- DZS – Državni zavod za statistiku (2009.a), *Statistički ljetopis 2009.* (datoteka s podacima), Zagreb. Preuzeto na stranici http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/ljetopis/2009/PDF/00-sadrzaj.pdf (13. 4. 2010.)

DZS – Državni zavod za statistiku (2009.b), *Žene i muškarci u Hrvatskoj 2009.* (datoteka s podacima), Zagreb. Preuzeto na stranici http://www.dzs.hr/hrv/publication/men_and_women.htm (13. 4. 2010.)

ESPING-ANDERSEN, G. (1999.), *Social Foundations of Postindustrial Economies*, Oxford, Oxford University Press.

ESPING-ANDERSEN, G. (2000.), Notes and Issues. Interview on Postindustrialism and the Future of the Welfare State. *Work, Employment & Society*, 14 (4): 757-769.

EUROSTAT (2010.), *Statistics Database*. Preuzeto na mrežnoj stranici Eurostata: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database (31. 3. 2010.)

FERRERA, M., HEMERIJCK, A. i RHODES, M. (2000.), *Welfares Regimes and Adjustment Problems*. U: M. Ferrera, A. Hemerijck i M. Rhodes (ur.), *The Future of Social Europe: Recasting Work and Welfare in the New Economy* (str. 25-52), Celta Editora.

GALIĆ, B. i NIKODEM, K. (2009.), Percepcija rodnihi jednakosti i šansi pri zapošljavanju u hrvatskom društvu. Pogled nezaposlenih žena. *Revija za socijalnu politiku*, 16 (3): 253-270.

GROOTEGOED, E., KNIJN, T. i DA ROIT, B. (2010.), Relatives as Paid Care-Givers: How Family Carers Experience Payments for Care. *Ageing & Society*, 30: 467-489.

GUERRINA, R. (2002.), Mothering in Europe: Feminist Critique of European Policies on Motherhood and Employment. *European Journal of Women's Studies*, 9: 49-68. Preuzeto na stranici: <http://esp.sagepub.com/cgi/content/abstract/9/1/49> (24. 4. 2010.)

HANTRAIS, L. i ACKERS, P. (2005.), Women's Choices in Europe: Striking the Work-Life Balance. *European Journal of Industrial Relations*, 11: 197-212. Preuzeto na stranici <http://esp.sagepub.com/cgi/content/abstract/11/2/8197> (24. 4. 2010.)

HOOK, J. L. (2006.), Care in Context: Men's Unpaid Work in 20 Countries, 1965-2003. *American Sociological Review*, 71 (4): 639-660. Preuzeto na stranici <http://www.jstor.org/stable/30039013> (24. 4. 2010.)

HZZ – Hrvatski zavod za zapošljavanje (2009.a), *Analitički bilten* 11 (1) (datoteka s podacima), Zagreb. Preuzeto na stranici http://www.hzz.hr/DocSlike/Bilten2009_1.pdf (13. 4. 2010.)

- HZZ – Hrvatski zavod za zapošljavanje (2009.b), *Analitički bilten* 11 (2) (datoteka s podacima), Zagreb. Preuzeto na stranici <http://www.hzz.hr/DocSlike/analit.bil-2%202009.pdf> (13. 4. 2010.)
- HZZ – Hrvatski zavod za zapošljavanje (2009.c), *Analitički bilten* 11 (3) (datoteka s podacima), Zagreb. Preuzeto na stranici <http://www.hzz.hr/DocSlike/analit.bil-3 2009.pdf> (13. 4. 2010.)
- LEÓN, M. (2009.), Gender Equality and the European Employment Strategy: The Work/Family Balance Debate. *Social Policy & Society*, 8 (2): 197-209.
- LEWIS, J., CAMPBELL, M. i HUERTA, C. (2008.), Patterns of Paid and Unpaid Work in Western Europe: Gender, Commodification, Preferences and the Implications for Policy. *Journal of European Social Policy*, 18 (1): 21-37. Preuzeto na stranici <http://esp.sagepub.com/cgi/content/abstract/18/1/21> (24. 4. 2010.)
- LILLY, M. B., LAPORTE, A. i COYTE, P. C. (2007.), Labor Market Work and Home Care's Unpaid Caregivers: A Systematic Review of Labor Force Participation Rates, Predictors of Labor Market Withdrawal, and Hours of Work. *The Milbank Quarterly*, 85 (4): 641-690. Preuzeto na stranici <http://www.jstor.org/stable/25098178> (24. 4. 2010.)
- MATKOVIĆ, T. (2008.), Tko što radi? Dob i rod kao odrednice položaja na tržištu rada u Hrvatskoj. *Revija za socijalnu politiku*, 15 (3): 479-502.
- MCGRATH, S. i DEFILIPPS, J. (2009.), Social Reproduction as Unregulated Work. *Work Employment Society*, 23: 66-83. Preuzeto na stranici <http://esp.sagepub.com/cgi/content/abstract/23/1/66> (24. 4. 2010.)
- MCKIE, L., GREGORY, S. i BOWLBY, S. (2002.), Shadow Times: The Temporal and Spatial Frameworks and Experiences of Caring and Working. *Sociology*, 36: 897-924. Preuzeto na stranici <http://esp.sagepub.com/cgi/content/abstract/36/4/897> (24. 4. 2010.)
- MERON, M., WIDMER, I. i SHAPIRO, D. (2002.), Unemployment Leads Women to Postpone the Birth of Their First Child. *Population* (English Edition, 2002.), 57 (2): 301-330. Preuzeto na stranici <http://www.jstor.org/stable/3246611> (24. 4. 2010.)
- PHIPPS, S., BURTON, P. i LETHBRIDGE, L. (2001.), In and Out of the Labour Market: Long-Term Income Consequences of Child-Related Interruptions to Women's Paid Work. *The Canadian Journal of Economics*, 34 (2): 411-429. Preuzeto na stranici <http://www.jstor.org/stable/3131861> (24. 4. 2010.)

- POLLERT, A. (2003.), Women, Work and Equal Opportunities in Post-Communist Transition. *Work Employment Society*, 17: 331-357. Preuzeto na stranici <http://esp.sagepub.com/cgi/content/abstract/17/2/331> (24. 4. 2010.)
- PULJIZ, V., BEŽOVAN, G., ZRINŠČAK, S. i ŠUĆUR, Z. (2005.), *Socijalna politika: povijest, sustavi, pojmovnik*. Zagreb, Pravni fakultet.
- STRÖM, S. (2002.), Unemployment and Gendered Divisions of Domestic Labor. *Acta Sociologica*, 45: 89-106. Preuzeto na stranici <http://esp.sagepub.com/cgi/content/abstract/45/2/89> (24. 4. 2010.)
- TOMIĆ-KOLUDROVIĆ, I. i KUNAC, S. (2000.), *Rizici modernizacije: žene u Hrvatskoj devedesetih*. Split, Stope nade.
- TOPOLČIĆ, D. (2001.), Muškarci to ne rade: rodno segregirana podjela rada u obitelji. *Društvena istraživanja*, 10 (4-5): 767-789.
- TOPOLČIĆ, D. (2008.), Udio žena u tržištu rada, obrasci radne karijere i uloga države. *Društvena istraživanja*, 17 (6): 1023-1046.
- UNDP – United Nations Development Programme (2006.), *Istraživanja kvalitete života i rizika od socijalne isključenosti*. Zagreb, UNDP Hrvatska.
- UNGERSON, C. (2004.), Whose Empowerment and Independence? A Cross-National Perspective on “Cash for Care” Schemes. *Ageing & Society*, 24: 189-212.
- VAN DER LIPPE, T. i VAN DIJK, L. (2002.), Comparative Research on Women’s Employment. *Annual Review of Sociology*, 28: 221-241. Preuzeto na stranici <http://www.jstor.org/stable/3069241> (24. 4. 2010.)
- Zadarski internetski portal (2010.), *Zagrebački roditelji prosvjeduju zbog nedostatka mjesta u vrtićima*. Preuzeto na stranici <http://www.ezadar.hr/clanak/zagrebački-roditelji-prosvjeduju-zbog-nedostatka-mjesta-u-vrtićima>, (10. 9. 2010.)

Lynette ŠIKIĆ-MIĆANOVIĆ i Marija GEIGER ZEMAN

RODNE ASIMETRIJE I BESKUĆNIŠTVO U HRVATSKOJ

Zahvaljujemo svojim kolegicama iz Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar koje su značajno pridonijele ovom istraživanju: Jadranki Rebeci Anić, Ivani Mijić i Marici Marinović Golubić. Također smo zahvalne svojim vanjskim suradnicama: Lidiji Japiec, Maji Ivanković i Nataliji Gjeri za konstruktivnu podršku. Ovo istraživanje ne bi bilo moguće bez beskućnica i beskućnika koji su sudjelovali u istraživanju. Od njih smo prikupile jedinstvene podatke iz kojih su proizašle mnoge spoznaje, uvidi, kao i dublje razumijevanje beskućništva u Hrvatskoj. Ovaj opširni istraživački projekt na kojem se zasnivaju podaci iz ovog članka financirala je Zaklada ERSTE.

Beskućništvo se najčešće razumijeva i definira kao isključivo muški fenomen. Nacionalna izvješća na europskoj razini pokazuju da je, kao poseban i specifičan problem, beskućništvo među ženama nedovoljno službeno prepoznato te da zbog svoje prirode i kompleksnosti zaslužuje detaljniju analizu (Edgar, 2001., 21). Takva je situacija posljedica uvriježene percepcije beskućništva kao muškog iskustva, odnosno interpretacija u kojima rod ne ulazi u “analitičko ni objašnjavajuće tumačenje” (Novac, Brown i Bourbonnais, 1996., 1). Rodni studiji i feminističke teorije ponudili su nov smjer za teorijska i empirijska istraživanja te složene društvene pojave. Promišljanje beskućništva iz feminističke perspektive omogućuje uvide u potrebe beskućnica na osobnoj razini unutar širega političkog i društvenog konteksta. Istodobno, taj pristup omogućuje usmjeravanje pozornosti na načine na koje patrijarhalno društvo ugnjetava i marginalizira žene (Kisor i Kendal-Wilson, 2002., 357).

Kad uvedemo dimenziju roda u istraživanje beskućništva, postaje jasno da je riječ o fenomenu prožetom brojnim asimetrijama. Doherty (2001., 9) naglašava da su “uzroci ženskog beskućništva (*female homelessness*) ukorijenjeni u društvenim i rodno specifičnim objašnjenjima”, što potiče na raspravu o patrijarhalnim odnosima koji postoje u svim sferama društva. Prepoznavanje pozicije žena u patrijarhalnom društvu, kao i barijera koje to društvo stvara ženama, osnova su za razumijevanje karakterističnih čimbenika koji ne samo da utječu na stambene probleme s kojima se žene suočavaju već ih i pogoršavaju (Watson i Austerberry, 1981., 91). Drugim riječima, iako se beskućništvo konvencionalno smatra ekonomskim problemom ili problemom prihoda, rodni odnosi moći, posebno obiteljski odnosi ili odnosi u kućanstvu, također utječu na strukturu ženskog beskućništva. Stoga, iako beskućnice i beskućnici dijele mnogo zajedničkih (društvenih) isku-

stava, iskustva beskućnica odražavaju njihov potčinjen i nepovoljan položaj u društvu (Doherty 2001., 9). Jednako tako, u praksi i politikama (stambenoj i društvenoj) žene su često zanemarena i marginalizirana populacija (Edgar i Doherty, 2001., 3).

Cilj je ovog članka prikazati neke od rezultata istraživačkog projekta pod nazivom "Rodna iskustva beskućništva u Hrvatskoj". Članak se posebno fokusira na iskustva beskućnica iz triju hrvatskih gradova (Zagreb, Osijek i Split). Ti rezultati pružaju dublji uvid, s jedne strane, u rodne razlike u iskustvu beskućništva te, s druge strane, u rodne asimetrije u privatnoj sferi (obitelji), na tržištu rada i, naposljetku, u prihvatilištima za beskućnike/ice. Na kraju, biografije i iskustva sudionica istraživanja postavljaju nova pitanja i pružaju nove uvide u neadekvatnost programa socijalne skrbi u Hrvatskoj te spoznaje o relativnoj nevidljivosti beskućništva kao socijalnog problema te njegova značenja u socijalnoj politici.

KRATAK PREGLED BESKUĆNIŠTVA U HRVATSKOJ

Beskućništvo kao društvena pojava poprima različite oblike ovisno o ekonomskim, političkim i zakonodavnim čimbenicima u određenom društvenom sustavu. Posttranzicijske su zemlje iskusile značajne društveno-ekonomske i političke promjene koje su institucionalne strukture (npr. socijalne službe) transformirale do neprepoznatljivosti. Nadalje, tranzicijska je faza iz socijalističke u tržišnu ekonomiju otežana ratom u Hrvatskoj (1991. – 1995.). Nakon propasti socijalizma, Hrvatska nije bila spremna za adekvatno suočavanje s beskućništvom, što je povezano i s evidentnim nedostatkom resursa, razumijevanja, ali i neprepoznavanja rodne dimenzije. U ovom trenutku još postoje strukturni uzroci ranjivosti koji pridonose povećanju beskućništva u Hrvatskoj.¹

Nažalost, u Hrvatskoj i dalje ne postoji službena definicija beskućništva, zbog čega ne samo da je otežano prepoznavanje (povećanja) broja beskućnika/ica nego i postoji opasnost da mnogi slučajevi ostanu nepoznati i neprepoznati bude li beskućništvo definirano odveć ograničeno. Povrh toga, važno je upotrebljavati široku definiciju pri definiranju rodnih aspekata beskućništva kako bi se steklo potpuno razumijevanje problema. Kao što tvrdi Weber Sikich, to je važno iz dva razloga: 1) beskućništvo žena izgleda znatno drukčije od beskućništva muškaraca

1 Za potpunije razumijevanje i opširnije opise tih strukturnih uzroka, vidjeti Šikić-Mičanović (2010.).

i 2) beskućništvo žena može imati različite oblike, ovisno o tome gdje žive (Weber Sikich, 2008., 148). Sposobnost žena da skrivaju vlastito beskućništvo unutar granica svojih društvenih mreža ne samo da demonstrira učinkovitu strategiju nošenja s problemima beskućništva, nego ima neograničen potencijal maskiranja stvarnih razmjera problema pred očima javnosti i stoga je pitanje socijalne skrbi (Doherty, 2001., 19). Istraživanja pokazuju da žene primjenjuju brojne taktike – od ostajanja u nasilnu odnosu do produljena “boravka na kauču” (*sofa surfing*) što god je dulje moguće kako bi izbjegle život na ulici (Tomas i Dittmar, 1995.). Zbog sličnih razloga, i beskućništvo među ženama u Hrvatskoj nije prepoznato.²

METODOLOGIJA

Ovo inovativno kvalitativno istraživanje financirala je Zaklada ERSTE, a usredotočeno je na načine na koje žene i muškarci doživljavaju beskućništvo. Istraživanje nije osmišljeno kako bi se ustanovio reprezentativan profil beskućnika, nego kako bi se povećalo razumijevanje beskućništva u Hrvatskoj. Naglasak je stavljen na socijalno podrijetlo i životne povijesti kao i trenutačne životne standarde, životne cikluse, iskustva i težnje beskućnica i beskućnika. U ovom istraživačkom projektu korištene su etnografske metode (promatranje uz sudjelovanje i polustrukturirani intervjui) te analiza sadržaja medijskih reprezentacija beskućništva. Terenski je rad realizirao istraživački tim Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar uz pomoć nekoliko vanjskih suradnika. Istraživanje je provedeno u sedam gradova tijekom 2009. godine: u Zagrebu, Varaždinu, Karlovcu, Osijeku, Rijeci, Splitu i Zadru. Značajno je da je terenski rad s beskućnicama proveden u samo dva velika prihvatilišta – u Zagrebu (u Heinzelovoj ulici i Crvenom križu), Osijeku (Caritas) i posebnom prihvatilištu za beskućnice u Splitu (MOST).

Razgovor sa ženama ovisio je o broju korisnica usluga prihvatilišta (npr. broj kreveta u prihvatilištu namijenjen ženama). Taj je broj uvijek puno manji od broja kreveta namijenjenih muškarcima, što upućuje na “skriveno” i “nevidljivo” beskućništvo kod žena.³ Iz tog razloga, u

2 Ministarstvo zdravstva i socijalne skrbi prvobitno je odbilo prijavu za financiranje prihvatilišta za žene u Splitu s obrazloženjem da ta pojava “ne postoji” među ženama u Hrvatskoj (osobna korespondencija s koordinatorom prihvatilišta).

3 Prema Webbu (1994.), skriveno beskućništvo poprima mnoge oblike, npr. nomadsku egzistenciju kretanja od kućanstva do kućanstva među prijate-

ovom je uzorku bilo manje žena (20) u odnosu na broj muškaraca (65). Prvi je dio istraživanja uključivao upitnik s demografskim podacima, nakon čega su slijedili polustrukturirani intervjui koji su omogućivali da razgovor sa sudionicama i sudionicima slobodno teče uz mogućnost njihovih dodatnih i detaljnijih objašnjenja. Intervjui se razlikuju u duljini trajanja – većina ih je trajala sat vremena, dok je najdulji trajao tri sata. Većina je intervjua, uza znanje i pristanak sudionika, snimljena te transkribirana od riječi do riječi. Da bismo očuvale anonimnost sudionica i sudionika, njihova su imena promijenjena. Sudjelovanje u ovom istraživanju nije bilo obvezujuće, stoga je sudionicima ponuđena mogućnost prekidanja intervjua u bilo kojoj fazi. Cilj je projekta omogućiti beskućnicama i beskućnicima ne samo da progovore o svojim iskustvima nego i da iznesu osobno mišljenje o problemu beskućništva te efikasnijim načinima njegova rješavanja. Stoga su transkripti intervjua zbirka osobnih perspektiva koje su drugi korisnici i/ili koordinatori prihvatilišta katkad potvrdili, katkad opovrgnuli, a katkad čak i dodatno objasnili.

DEMOGRAFSKA OBILJEŽJA

Što se demografskih obilježja sudionica tiče, prosječna dob žena u uzorku bila je 50,6 godina, što je malo manje od prosječne dobi muškaraca (52,4 godine). Većina žena (16) rođena je u Hrvatskoj, a četiri su rođene u drugim dijelovima bivše Jugoslavije, no sve imaju hrvatsko državljanstvo. Sudionice su uglavnom katolkinje (13), četiri ne pripadaju nijednoj vjeroispovijesti. Preostale žene (3) pripadaju pentekostalnoj, pravoslavnoj, odnosno islamskoj vjeroispovijesti. Većina žena iz uzorka su samice (7) ili razvedene (6), a manji je broj njih u braku (4), dok ih 14 ima djecu. Brojne žene iz uzorka (11) završile su (neki razred) srednje škole ili (neki razred) osnovne škole. Samo dvije žene imaju više/visoko obrazovanje, što pokazuje kako cijeli uzorak žena ima relativno nizak kulturni kapital.

Prosječno trajanje beskućništva među ženama u ovom istraživanju je 3,81 godina (u odnosu na 6,78 godina za muškarce).⁴ Dulja razdoblja beskućništva neprestano ograničavaju beskućnice i beskućnike u pristupu ekonomskom, kulturnom, društvenom, kao i simboličkom kapitalu, što ih priječi u pronalaženju putova izlaska iz beskućništva.

ljima i rodbinom, ili "ulovljene u zamku" uznemiravanja ili zlostavljanja, uz nemogućnost osiguranja alternativnog smještaja.

4 Literatura o beskućništvu obično definira *kronično beskućništvo* kao bivanje bez stalnog prebivališta barem godinu dana (Brown i Ziefert, 1990.).

Rezultati pokazuju, posebno kod žena, da beskućništvo može uključivati ponavljajuće strategije bijega od kuće, iz skrbničkih domova, iz nasilnih odnosa i/ili od rodbine, odnosno prijatelja.

Lynette Šikić-Mičanović
Marija Geiger Zeman
**Rodne asimetrije
i beskućništvo
u Hrvatskoj**

RODNE ASIMETRIJE I BESKUĆNIŠTVO

Usprkos donošenju Konvencije o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) (1979.) prije više od tri desetljeća, rodne asimetrije nisu eliminirane. Rodna je stratifikacija “rangiranje grupa prema spolu koje uključuje različit pristup i resursima i nagradama” (Sokard i Johnson, 1992., 3). U skladu s asimetrijama između žena i muškaraca u širem društvu, rodne su asimetrije prisutne i među beskućnicima. S obzirom na materijal iz intervjua, fokusirale smo se na tri ključna područja: 1) privatnu sferu – proces socijalizacije, odgoj, kućni život; 2) tržište rada; 3) prihvatilišta za beskućnice i beskućnike – u kojima postoje očite rodne asimetrije koje sve potvrđuju prethodno navedenu tvrdnju kako su iskustva beskućništva drukčija za žene i muškarce.

Rodne asimetrije u privatnoj sferi

Struktura i odnosi moći u obitelji vrlo su važni za kontinuirano održavanje ili transformiranje rodni uloga i sukladno tome “struktura obitelji ima vrlo velik utjecaj na nečije perspektive u životu” (Saul, 2003., 17). Važnost odnosa moći u obitelji prepoznata je i u CEDAW-u. Nejednaki odnosi moći u privatnoj sferi značajno pridonose rodnoj neravnopravnosti u svim aspektima života žena, pa CEDAW nalaže državama ugovornicama da poduzmu mjere koje bi ispravile tu neravnotežu moći.⁵ Djevojke i žene su, preko procesa patrijarhalne/tradicionalne rodne socijalizacije, od rođenja izložene porukama da su manje vrijedne i manje sposobne od dječaka i muškaraca (Benda i Dattalo, 1990., 71). U siromašnijim i tradicionalnijim zajednicama obrazovanje i mogućnosti zaposlenja mogu biti rezervirani samo za muške članove obitelji, što ženama priječi pristup ekonomskom kapitalu i sigurnom stanovanju. Nadalje, nasljedstvo (odnosno, nasljeđivanje zemlje i imovine) obično se ne prenosi na kćeri, posebno u tradicionalnim ruralnim sredinama u Hrvatskoj, što žene, posebno ako su samice, može dovesti u veći rizik od beskućništva. Neizbježno, žena koja je socijalizirana da bude kućanica i

5 Vidjeti http://www.unifem.org/cedaw30/about_cedaw/

ovisna o muževim prihodima ranjivija je na beskućništvo zbog rastave, razvoda ili udovištva.

Brojne su žene u ovom istraživanju također bile svjedokinje i žrtve nasilja u ranom djetinjstvu, što se često poslije ponavljalo u bračnim i intimnim odnosima. Taj se podatak podudara s rezultatima drugih istraživanja. Na primjer, Novac i sur. (1996.) naglasili su kako je utjecaj nasilja na beskućnice, u prošlosti i sadašnjosti, značajan čimbenik koji žene vodi u beskućništvo. Zaključili su da je većina beskućnica bila u dodiru s nasiljem od djetinjstva i to je često ključni čimbenik u procesu marginalizacije. Preciznije, Novac tvrdi da se beskućništvo muškaraca pripisuje ponajprije nezaposlenosti, a za žene je to češće raspad obitelji i zlostavljanje od oca ili muža (Novac, 1996., 59). Istraživanja su pokazala da je za mnoge žene beskućništvo prvo rješenje za nesiguran smještaj i stanovanje. Te žene odlaze iz svojih domova zbog fizičkog i/ili seksualnog nasilja i eksploatacije (Ralston, 1996.). To iskustvo ponavljajućeg zlostavljanja u intimnim odnosima evidentno je u sljedećem izvatku iz intervjua s Dinom, koja je odrasla u disfunkcionalnoj obitelji te je svjedočila tome kako otac fizički zlostavlja majku. Ona tvrdi da je njezin otac volio piti, ali to ne pripisuje alkoholizmu. Poslije tijekom života Dinu je, zajedno s njezinom mladoom kćeri, fizički zlostavljao partner,⁶ no ni to ne povezuje s alkoholizmom.

... on je zlostavljao mene i mladu. Na primjer, mlada je imala 2,5 godine. Dijete se bojalo tuširati i on bi nju udario po kičmi "kupaj se, nemoj mi vrištati" ovo, ono i ovaj, a mene bi ono, lomio bi mi prste, udarao me nemam pojma bez veze kad bi popio... on... nije bio alkoholičar. On je popio onako normalno... (Dina, 42, intervjuirala M. G. Z)

Mnoge su žene u ovom istraživanju potvrdile da su se u ranoj dobi u različitim oblicima obiteljske disfunkcionalnosti (alkoholizam, fizičko, seksualno i ekonomsko zlostavljanje...) susrele s asimetričnim rodnom odnosima u obitelji. Više od polovine žena spomenulo je zlostavljanje/zanemarivanje u institucionaliziranoj skrbi (npr. udomiteljske obitelji, domovi za djecu bez odgovarajuće roditeljske skrbi), intimnim odnosima i/ili radnim odnosima. Na temelju intervjua s dvadeset žena iz ovog istraživanja, vidimo kako su njihovi putovi u beskućništvo bili više povezani s utjecajem nasilja⁷ nego što je to bio slučaj kod

6 Također je seksualno zlostavljao njezinu stariju kćer.

7 Treba napomenuti da je iskustvo nasilja među ženama učestalije u posebnim skloništima za zlostavljane žene. Ta vrsta skloništa nije uvrštena u ovaj uzorak jer su drukčije vrste premda su i te žene bile beskućnice. Adrese tih skloništa nisu dostupne javnosti kako bi se žene zaštitilo od dodatnog zlostavljanja.

muškaraca. To su često bili slučajevi ponavljajućeg nasilja. Tina je provela deset godina svog djetinjstva u udomiteljskoj obitelji, pri čemu ju je udomiteljica zlostavljala:

Ooooo! Tako me izdevetala da nisam znala dan il noć ti pred očima... Šibu, kabelom za struju... Dodeš s masnicama u školu i, šuti, šuti. Ona meni veli "moraš reć da si pala s bicikla"... (Tina, 20, intervjuirala M. G. Z.)

Svi ti primjeri navode na zaključak da proces postajanja beskućnicom može početi u djetinjstvu, a zlostavljanje/zanemarivanje koje je prisutno neizbježno ograničava buduće životne prilike. Istraživanja pokazuju da žrtve fizičkog i emotivnog zlostavljanja u djetinjstvu kontinuirano trpe negativne posljedice i u kasnoj zreloj dobi, uključujući probleme s mentalnim zdravljem, povećan rizik od obiteljskog nasilja i profesionalne probleme (Bierman, 2005.). Jedno od mogućih objašnjenja za taj kontinuitet jest da zlostavljanje djece rezultira smanjenim doživljajem kontrole. Moguće je stoga da će žrtve rjeđe izbjegavati ili uklanjati probleme u svojim životima jer smatraju da imaju malo kontrole (Bierman, 2005.).

Važnost prekida odnosa kao povoda za beskućništvo žena (npr. bježanje od obiteljskog nasilja i udovištvo)⁸ također je bilo prisutno kod gotovo polovine žena u ovom istraživanju. U sljedećem primjeru evidentno je riječ o ženi koja cijeli svoj život traži "dom". Budući da je od roditelja odvojena u dobi od osam godina, njezino je beskućništvo počelo već u ranoj dobi. Iako je nedostatak zuba zbog lošeg zdravlja i teških životnih uvjeta marker identiteta i beskućnica i beskućnika, u Dankinu je slučaju podsjetnik na zlostavljanje koje je trpjela u braku:

U braku prvih 5 godina je bilo sve super dok on nije počeo raditi s kokainom i švercati ljude i aute i tako dalje, znao mi je... tuko me je stalno, porazbijao mi je zube i glavu, svako malo sam završavala u bolnici. Išla sam po tim anonimnim kućama, jednostavno nisam vidjela izlaz i ponovno sam se vratila drogi (plače). (Danka, 38, intervjuirala I. M.)

Sva ta iskustva pokazuju rodne asimetrije u obiteljima iz kojih potječu sudionice istraživanja, kao i u njihovim izvanbračnim i bračnim odnosima u kasnijim razdobljima života. Međutim, rodne asimetrije također postoje u manje ili više institucionaliziranim okruženjima gdje su žene iz našeg istraživanja doživjele diskriminatorne prakse na tržištu rada i u sustavu socijalne skrbi.

⁸ U slučajevima udovištva (3) zlostavljanje/zanemarivanje nije spomenuto.

Prema CEDAW-u, država ugovornica obavezna je "ukloniti diskriminaciju žena u području zapošljavanja kako bi se na osnovi jednakosti muškaraca i žena osigurala ista prava" (CEDAW, članak 11.). Većina je žena u ovom istraživanju (16) bila službeno zaposlena prije razdoblja beskućništva. Gotovo polovina njih radila je do šest godina, dok je druga polovina radila između 11 i 15 godina. Dvije žene iz uzorka radile su čak više od 20 godina. Bez obzira na to, većina su tih žena (8) u razdoblju prije beskućništva bile zaposlene kao nekvalificirane radnice (npr. kao čistačice, paziteljice djece, njegovateljice starih i bolesnih osoba), trećina je radila na kvalificiranim poslovima (npr. uredski posao, maloprodaja), dok je samo petina radila poslove koji zahtijevaju višu stručnost (npr. računovodstvo, medicinska pomoć, prosvjeta). Bez sumnje, njihova "potčinjena pozicija" među radnom snagom djelomično je bila uvjetovana i "(post)tranzicijskom dramom", ali i njihovim spolom, dobi, razinom obrazovanja i zdravstvenim stanjem. Na primjer, žena sa završenom srednjom školom prisjetila se tijekom intervjua kako joj je rečeno da je s 40 godina prestara! (Ivanka, 56, intervjuirala M. G. Z). S obzirom na nedostatak obrazovnih mogućnosti (prekvalifikacije), beskućnice iz ovog uzorka nemaju kulturni kapital koji je nužan kako bi se prevladale prepreke trenutačne tržišne ekonomije u Hrvatskoj. Bez sumnje, rizik od siromaštva posebno je visok kada se niska razina obrazovanja (vidjeti demografska obilježja) spoji s nezaposlenošću. Situacija je za te žene posebno dramatična s obzirom na to da su istraživanja pokazala kako rodne nejednakosti u hrvatskom društvu tvrdoglavo opstaju, kršeći pritom niz raznih zakonskih regulativa, posebno onih povezanih sa ženama i njihovim zaposlenjem... (Galić i Nikodem, 2009., 254).

Općenito, identificirane su neke od glavnih tendencija na hrvatskom tržištu rada. Prema Kerovec (2005., 19–20): 1) žene su nepoželjna radna snaga koja se na tržištu rada, u borbi za posao, osjeća inferiorno; 2) omjer žena među zaposlenima se smanjuje; 3) ekonomska snaga žena i njihovi prihodi smanjuju se s godinama brže nego što je to kod muškaraca. Nakon 45. godine žene postaju dio statistika nezaposlenih bez ikakve realne šanse da dobiju posao jer poslodavcima ne trebaju starije žene; 4) utjecaj mirovinske reforme povećava jaz između mirovina muškaraca i mirovina žena jer žene odlaze u mirovinu pet godina prije muškaraca. Te rodne asimetrije na tržištu rada (prije faze beskućništva) odjekuju i u sljedećem izvatku iz intervjua žene koja se preselila u veći grad u potrazi za boljim radnim uvjetima.

Čistila sam restorane, dva kafića, ono ka ujutru dođeš u 5 sati, očistiš jedan restoran, kafić ajde, do 6 sati do 7 ... svako te maltretiro, svako te guro, kao pas i mačka si ono njihova. Ono, krpa, zakrpa, kak se veli... (Bosiljka, 58, intervjuirala M. G. Z.)

Žene koje su sudjelovale u ovom istraživačkom projektu pripadaju dijelu vrlo ranjive društvene skupine koja nije u mogućnosti naći stalan, formalan posao, s obzirom na njihov ograničen pristup kulturnom i društvenom kapitalu. Polovina žena iz uzorka prima socijalnu pomoć (između 500 i 1000 HRK/67 do 135 EUR mjesečno), dok petina prima mirovinu (invalidsku ili starosnu između 1000 i 3000 HRK/135 do 406 EUR mjesečno). Gotovo polovina žena iz uzorka pokušava dopuniti te prihode radom u sivoj ekonomiji (npr. skupljanje boca za reciklažu, posao skrbi itd.). Karakteristično je da mnoge sudionice imaju financijske probleme i ne osjećaju se poštovano, neovisno niti povezano s drugima jer su, s jedne strane, njihove socijalne pomoći/mirovine nedovoljne, a s druge strane, posao koji rade kako bi spojile kraj s krajem često je obilježen neregularnostima, teškim uvjetima, slabom plaćom, nedostatkom sigurnosti, diskriminacijom i lošim tretmanom. Nesigurnost i neizvjesnost zajednička su iskustva mnogih intervjuiranih beskućnica.

Dobra ilustracija toga nalazi se u izvatku iz intervjua s rastavljenom ženom koju su iz stana izbacili sin i snaha. Darija je posao izgubila 1985. godine. Nakon toga mnogo je godina radila kao domaćica u tuđem kućanstvu gdje je i živjela, a paralelno je pokušavala riješiti i stambene i financijske probleme. Sada živi u skloništu i uživa u samostalnom radu iako je iznos koji zarađuje minimalan.

A najdraže mi je kad kupim bočice, dobijem pet kuna, znam da sam te pare zaradila i dobila. Zaradila sam ja i na drugom mistu ali ne daju! Neg me samo potiraju. (Darija, 69, intervjuirala J. R. A.)

Taj minimum za osnovne potrebe također je izražen u citatu žene koja je 38 godina radila kao učiteljica.⁹ To iskustvo jasno pokazuje da ne postoji mogućnost za štednju i izlazak iz beskućništva.

9 Čak i nakon toliko godina rada u stručnoj i cijenjenoj profesiji, nije mogla izbjeći beskućništvo. S obzirom na to da prima mirovinu (3000 HRK), njezin smještaj nije besplatan; plaća 1200 HRK (164 EUR) mjesečno ili 40 HRK (5,5 EUR) za noć u oronulu prihvatilištu koje vrvi od štakora i žohara.

Pa čujte, kako kad, kako kad. Svaki dan nije isti. Nekad je manje, nekad je više. Ali za cigarete i za sendviče, za ovo osnovno, tolko ću naći. (Ana, 62, intervjuirala N. G.)

Ne čudi što samo 35% sudionica ima bankovni račun, što navodi na zaključak da nemaju nikakve uštede na koju se mogu osloniti. Samo 60% sudionica ima zdravstveno osiguranje, što je nedovoljno s obzirom na to da beskućnici i beskućnice često pate od zdravstvenih problema tipičnih za siromaštvo, uključujući pothranjenost, zarazne bolesti i psihosocijalni stres prouzrokovan osamljenošću i nesigurnošću, zbog čega mogu postati ranjiviji od ostatka populacije na neke zdravstvene probleme (Svjetska zdravstvena organizacija, 2000., 24). Zdravstveni problemi povezani s godinama često su barijera pri zapošljavanju: sudionice istraživanja često su spominjale kako je većina njihovih potencijalnih poslodavaca, s obzirom na njihovu dob, pitala i za njihovo zdravstveno stanje. Zbog toga su neke izostavljale medicinsku povijest, npr. jedna nam je sudionica otkrila kako prilikom intervjua za posao nikada ne spominje operacije i terapiju vezane uz liječenje raka u nadi da će ostaviti bolji dojam (Kata, 56, intervjuirala J. R. A.). Druge su navodile probleme povezane s činjenicom da nemaju svoj dom (kao mjesto za kontakt, mjesto pripreme za posao, mjesto za odmor kako bi se uopće moglo raditi) kad je riječ o zaposlenju. Dom, posebno za žene, također može biti i mjesto rada. Na primjer, neke su sudionice istaknule kako bez doma ne mogu raditi nikakve poslove vezane za skrb o djeci. Uz to, sudionice koje su majke često su govorile o hitnoj potrebi pronalaska stalnog zaposlenja kako bi ponovno dobile skrbništvo nad svojom djecom.

Rodne asimetrije u prihvatilištima za beskućnike/ice

Jedan je od ciljeva CEDAW-a eliminirati diskriminaciju nad ženama u području socijalne skrbi. Žene stoga moraju imati “pravo na socijalnu sigurnost, posebice u slučaju umirovljenja, nezaposlenosti, bolesti, invalidnosti, starosti i druge nesposobnosti za rad, te pravo na plaćeni dopust”, kao i muškarci (CEDAW, članak 11.e). U kontekstu ekonomske tranzicije/recesije i visoke stope nezaposlenosti, politički programi usmjereni pretežno na financijske uštede često se pretvaraju u rezanje socijalnih usluga najranjivijima. Iako se beskućništvo ne spominje ni u jednom zakonu, beskućnice i beskućnici u Hrvatskoj – ako su registrirani unutar teritorijalne jedinice u kojoj traže pomoć (to zahtijeva adresu u toj teritorijalnoj jedinici) – imaju pravo na različite oblike pomoći kroz sustav

socijalne skrbi. Ta se pomoć može dobiti samo posredovanjem Centra za socijalnu skrb i uključuje smještaj, financijsku pomoć, hranu, odjeću itd. Osnivanje prihvatilišta za beskućnike, posebno u posljednjem desetljeću, upućuje na porast broja beskućnica i beskućnika u Hrvatskoj. Život u prihvatilištu može ponuditi razne usluge korisnicima: hranu, smještaj, sigurnost, "siguran" san, mjesto za odlaganje stvari, zdravstvenu skrb, organiziranje dana, društvo, neovisnost, dignitet, samopoštovanje, nadu, no to u velikoj mjeri ovisi o prihvatilištu, odnosno o njegovim ciljevima, uslugama i osoblju. Zbog toga je nacionalni uzorak bio vrlo koristan za razumijevanje raspona skrbi koja (ni)je dostupna beskućnicima, a posebno beskućnicama, diljem Hrvatske.

Raspon prihvatilišta seže od osnovnog skloništa/hitne pomoći do cjelovite potpore, koja uključuje rad na životnim vještinama, terapiju, smještaj, treninge za posao itd. Riječ je, dakle, o prihvatilištima koja nastoje pružiti rehabilitaciju, resocijalizaciju i reintegraciju. Većina prihvatilišta su osnovna skloništa/hitne pomoći koja pružaju "mjesto za spavanje i kupanje" bez potpore, savjetodavnih usluga te sustavnih programa resocijalizacije. Povrh toga, u Hrvatskoj standardi kvalitete ili pravila koja se odnose na osoblje u prihvatilištima – posebno onim za beskućnice i beskućnike – nisu propisani nijednim zakonom.¹⁰

Da podsjetimo, terenski je rad proveden u deset prihvatilišta za beskućnike u Hrvatskoj. U Splitu su dva posebna prihvatilišta za žene i muškarce na različitim lokacijama (8 kreveta za žene i 16 za muškarce). Šest prihvatilišta na istoj lokaciji ima "odvojene" prostorije za žene i za muškarce, dva prihvatilišta uopće ne primaju žene.¹¹ Ukupno, broj kreveta za žene manji je od broja kreveta za muškarce (u vrijeme terenskog rada 61 u odnosu na 264). Rezultati pokazuju da su zbog niza razloga prihvatilišta rodno neosjetljivi prostori. Općenito, s obzirom na to da su u prihvatilištima muškarci uvijek većina, žene su često u nepovoljnijoj poziciji (npr. često moraju dijeliti kupaonicu, pa čak i prostore za spavanje s muškarcima).

10 Članci 80., 89. i 130. u Pravilniku o vrsti doma za djecu i doma za odrasle osobe i njihovoj djelatnosti, te uvjetima glede prostora, opreme i potrebnih stručnih i drugih djelatnika doma socijalne skrbi (*Narodne novine* br. 101/99) tiču se pravila o prostorima (pristup, prostor, uvjeti itd.) kao i uvjetima za osoblje domova, no ne odnose se specifično na prihvatilišta za beskućnike.

11 U početku svog rada jedno je prihvatilište pružalo smještaj ženama, no nakon prijavljenog seksualnog zlostavljanja, promijenilo je pravila (osobna komunikacija s koordinatoricom prihvatilišta).

M. G. Z. (ispitivačica): Vi ste odvojene od muškaraca?

Dina: *Nismo kad smo samo dvije žene.*

M. G. Z. (ispitivačica): Onda ste s njima?

Dina: *Da to se kao zove muška i ženska soba, ali ja kažem to je samo zbog rozih i plavih zastora, al u biti je isto.*

M. G. Z. (ispitivačica): U istoj prostoriji spavate?

Dina: *Pa, da.*

(Dina, 42)

Korisnice su navele – kad je bila riječ o miješanom prihvatilištu – kako se od njih očekivalo da rade više kućanskih poslova od korisnika. Iako su svi korisnici i korisnice bili na popisu za čišćenje, jedna je sudionica rekla: *“oni su naučili na mene, a ja ne mogu to podnijet prljavo, to mene živo pojede”* (Mirjana, 45, intervjuirala M. I.). Nedostatak skladišnog prostora u prihvatilištu također može biti rodno specifičan problem. Žene, posebno one koje su dulje vrijeme bile u braku, često imaju više nakupljenih stvari, poput odjeće, kućanskih aparata, posuđa, posteljine, ukrasa, fotoalbuma itd. S obzirom na tradicionalno dominantnu povezanost žena s obitelji i domom, ti predmeti često imaju jake rodne konotacije, ali i sentimentalnu vrijednost za žene. Uz to, korisnice su više izložene verbalnom i fizičkom zlostavljanju od strane korisnika, kako unutar tako i izvan prihvatilišta. Sudionice su govorile o tome kako im je neugodno biti vani,¹² posebno u manjim gradovima, gdje su često stigmatizirane i osjećaju se ugroženima.

Pa žene su kao beskućnice ne samo, ovaj izložene više, ponekad su izložene i nemoralnim ponudama, znate ono, “ti dođi meni stanovati”. Kaj da si ti stvar... dosta su ti naši kolege beskućnici okrutni spram nas, znate... Nemamo taj isti odnos. (Ivanka, 56, intervjuirala M. G. Z.)

Općenito, savjetodavne usluge ili profesionalna podrška za prošle i sadašnje probleme nisu dostupne u prihvatilištima:

12 Ovisno o prihvatilištu i godišnjem dobu, većina je prihvatilišta uglavnom zatvorena tijekom dana. Uz nekoliko izuzetaka, posebno žene to smatraju teškim na dnevnoj bazi. Neke su od teškoća cjelodnevni boravak u javnim prostorima, problemi s održavanjem higijene/javni toaleti, pronalazak skloništa tijekom nevremena, osjećaj nesigurnosti...

... voditelj za nas nema opće vremena. On je ko Zeus na planini, on odma zna odgovor. Mislim nema vremena, obraćamo se čistačicama. Zapravo smo svedeni na razgovor sa čistačicama ... najviše i njih vidimo... (Ivanka, 56, intervjuirala M. G. Z.)

To je velik nedostatak, posebno za žene, s obzirom na to da je njihov put u beskućništvo često povezan s obiteljskim nasiljem, zbog čega su im nužne savjetodavne usluge. Uz to, prihvatilišta ne pružaju smještaj djeci korisnica i korisnika, ni smještaj za obitelji. To je posebno teško ženama jer je vjerojatnije da one, a ne muškarci, imaju djecu koju je potrebno uzdržavati i za koju imaju određenu odgovornost. Kao što je već navedeno, više od dvije trećine sudionica u istraživanju su majke, a polovina tih majki ima djecu mlađu od 18 godina.¹³ Zajednički je problem tih žena nespремnost očeva njihove djece da od početka (to jest od rođenja djeteta ili od rastave/razvoda) preuzmu financijsku odgovornost. Majke u prihvatilištima nemaju mogućnosti brinuti se za djecu, zbog čega su djeca ili u udomiteljstvu ili kod članova obitelji, pri čemu im posjeti prihvatilištu nisu dopušteni. Sudionice su se snažno identificirale s majčinstvom te su tijekom intervjua mnogo govorile o svojoj djeci, no osjećaji nemoći i frustracije koji prate situaciju beskućništva prožimali su njihove iskaze, što dobro prikazuje sljedeći citat.

Meni je najveći problem to što sam tu. Među tim bijednicima i što nemam svoje mjesto. I što nemam svoj kutak. Da bi moje dijete moglo bit sa mnom. (Eva, 46, intervjuirala M. G. Z.)

Za kraj je važno istaknuti da, iako prihvatilišta uklanjaju neke od neposrednih pritisaka, ona ne pružaju dodatne programe vezane uz resocijalizaciju/reintegraciju s popratnim uslugama za bivše korisnice prihvatilišta. To može biti od posebne koristi ženama koje žele živjeti samostalno i uzdržavati svoju djecu bez ovisnosti o disfunkcionalnim odnosima.

ZAVRŠNE NAPOMENE

Beskućništvo je, kao relativno nova pojava, rizik koji postaje sve relevantniji za širi dio populacije u Hrvatskoj. Rezultati našeg istraživanja pokazuju da su žene osobito ranjiva skupina jer se moraju boriti s diskriminacijskim

¹³ To možemo usporediti s malim brojem muškaraca u uzorku koji su očevi (56%), pri čemu samo 6% tih očeva ima maloljetnu djecu.

i podčinjavajućim praksama. Naime, rezultati govore da, iako su i žene i muškarci pogođeni nezaposlenošću, malim prihodima, kao i neadekvatnošću socijalne skrbi i stanovanja u Hrvatskoj (svi čimbenici koji na kraju mogu dovesti do beskućništva), žene se moraju boriti i s diskriminirajućim društvenim praksama, nasiljem kao i tradicionalnom odgovornošću brige za djecu. Životne povijesti sudionica ovog istraživanja upozoravaju na procese permanentne diskriminacije – od djetinjstva do zrele dobi – u mnogim sferama života, što je često rezultiralo nizom razdoblja beskućništva na raznim mjestima, čime su dodatno povećavane njihove nepravilnosti i ranjivost. Povrh toga, ranjivost žena mogla bi biti veća jer političari, kao i društvo općenito, često previđaju problem beskućništva žena zbog njegove skrivene prirode. Uzimajući u obzir društveni, ekonomski i politički kontekst hrvatskog društva i povijest socijalne skrbi na ovim područjima, sustav socijalne skrbi nije dovoljno spreman ni za pružanje adekvatne pomoći beskućnicama i beskućnicima ni za zadovoljavajuće rješavanje njihova stambenog pitanja.¹⁴ Frustracija i osjećaji napuštenosti, isključenosti i izolacije, kao i potpuno nepovjerenje u institucije i sustav socijalne skrbi, bili su zajednički svim sudionicama i sudionicima našeg istraživanja. Na primjer, neke su sudionice prikazale prihvatilište kao geto gdje se smještaju svi beznadni slučajevi.

...ti su ljudi ostavljeni da propadaju. Mi smo jednostavno znate ostavljeni, gurnuti na marginu i moramo propast, ne. (Ivanka, 56, intervjuirala M. G. Z.)

Iz tih je razloga važno provoditi daljnja kvalitativna istraživanja (čiji opseg obuhvaća više od prihvatilišta) i s beskućnicama i s beskućnicima da bismo doznali njihovu situaciju i iskustva te naučili koje su njihove potrebe i kako se na njih može efikasnije odgovoriti. Bez takvih istraživanja nije izgledno da će politike biti efikasne. Bez sumnje, pružanje sveobuhvatne informacije, usluga i pomoći ključno je kako bi se smanjila društvena isključenost beskućnica i beskućnika te im se omogućio izlaz iz beskućništva. Posebnu pozornost, osim smještaju, treba posvetiti kvaliteti (ili nedostatku) usluga koje su beskuć-

14 Općenito, jedna od osnovnih značajki hrvatskog sustava socijalne skrbi jest centralizacija, koja rezultira prevelikim opsegom posla i općom neučinkovitosti centara za socijalnu skrb. Uloga centara za socijalnu skrb je ambivalentna. S jedne strane, od njih se očekuje da riješe individualne socijalne probleme, pri čemu katkad potrebe korisnika/ca nadilaze pravne i realne mogućnosti centra, a s druge strane, centri su suočeni s mnogobrojnim korisnicima/cama, ali i nedostatkom osoblja, neadekvatnim prostorima bez potrebne tehnologije... (Šućur, 2003.).

nicama prijeko potrebne (npr. medicinskim, savjetovališnim, pravnim, kompletnoj pomoći profesionalnog, stručnog i socijalno osviještenog osoblja itd.). Uz to, nužna je i kontinuirana i sustavna evaluacija u prihvatilištima i na ulicama, s timovima kvalificiranih osoba, istraživača, ili nevladinih organizacija radi procjene i artikulacije potreba žena, njihovih sposobnosti, težnji i problema. Konačno, praćenje žena koje su bivše korisnice prihvatilišta, kao i pomoć u smještaju i druge usluge podrške (npr. komunalne usluge, namještaj, terapija, financijska pomoć, pomoć u obrazovanju itd.) nužni su kako bi se spriječilo da ponovno postanu beskućnice.

Prevela: Jelena Poštić

Lynette Šikić-Mičanović
Marja Geiger Zeman
**Rodne asimetrije
i beskućništvo
u Hrvatskoj**

LITERATURA

- BENDA, B. B. i DAT'TALO, P. (1990.), Homeless Women and Men: Their Problems and Uses of Services. *Affilia: Journal of Women and Social Work*, 5 (3): 50-82.
- BIERMAN, A. (2005.), *Effects of Childhood Physical and Emotional Maltreatment on Adults' General and Domain-Specific Perceived Control*. Paper presented at the annual meeting of the American Sociological Association, Philadelphia, PA, http://www.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/0/1/9/3/1/pages19317/p19317-1.php (24. 5. 2010.)
- BROWN, K. S. i ZIEFERT, M. (1990.), A Feminist Approach to Working with Homeless Women. *Affilia: Journal of Women and Social Work*, 5 (1): 7-26.
- CEDAW Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (1979.), <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm> (19. 6. 2010.)
- CEDAW 30 Years United Nations Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, http://www.unifem.org/cedaw30/about_cedaw/ (19. 6. 2010.)
- DOHERTY, J. (2001.), Gendering Homelessness. U: B. Edgar i J. Doherty (ur.), *Women and Homelessness in Europe. Pathways, Services and Experiences* (str. 9-20), Bristol, The Policy Press.
- EDGAR, B. (2001.), Women the Housing Market and Homelessness. U: B. Edgar i J. Doherty (ur.), *Women and*

- Homelessness in Europe: Pathways Services and Experiences* (str. 21-45), Bristol, The Policy Press.
- EDGAR, B. i DOHERTY, J. (ur.) (2001.), *Women and Homelessness in Europe: Pathways, Services and Experiences*, Bristol, The Policy Press.
- GALIĆ, B. i NIKODEM, K. (2009.), Percepcija rodnih jednakosti i šansi pri zapošljavanju u hrvatskom društvu. Pogled nezaposlenih žena. *Revija za socijalnu politiku*, 16 (3): 253-270.
- KEROVEC, N. (2005.), (Ne)jednakost žena na tržištu rada. *Kruh i Ruže*, (26): 33-40.
- KISOR, A. i KENDAL-WILSON, L. (2002.), Older Homeless Women: Reframing the Stereotype of the Bag Lady. *Affilia: Journal of Women and Social Work*, 17 (3): 354-370.
- NOVAC, S., BROWN, J. i BOURBONNAIS, C. (1996.), *No Room of Her Own: A Literature Review on Women and Homelessness*, Ottawa, Canada Mortgage and Housing Corporation.
- RALSTON, M. (1996.), *Nobody Wants to Hear Our Truth*, Westport, Connecticut, Greenwood Press.
- Ministarstvo rada i socijalne skrbi (1999.), Pravilnik o vrsti doma za djecu i doma za odrasle osobe i njihovoj djelatnosti, te uvjetima glede prostora, opreme i potrebnih stručnih i drugih djelatnika doma socijalne skrbi, *Narodne novine* (The Official Gazette), No. 101, <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/271414.html> (12. 4. 2010.)
- SAUL, J. M. (2003.), *Feminism: Issues & Arguments*, Oxford, Oxford University Press.
- SOCKARD, J. i JOHNSON, M. M. (1992.), *Sex and Gender in Society*, Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice Hall.
- ŠIKIĆ-MIĆANOVIĆ, L. (2010.), Homelessness and Social Exclusion in Croatia. *European Journal of Homelessness* – “Homelessness, Poverty and Social Exclusion in Europe”, 4: 45-64.
- ŠUČUR, Z. (2003.), Razvoj socijalne pomoći i socijalne skrbi u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata. *Revija za socijalnu politiku*, 10 (1): 1-22.
- TOMAS, A. i DITTMAR, H. (1995.), The Experience of Homeless Women: An Exploration of Housing Histories and the Meaning of Home. *Housing Studies*, 10 (4): 493-515.
- WATSON, S. i AUSTERBERRY, H. (1981.), A Woman's Place: A Feminist Approach to Housing in Britain. *Feminist Review*, 8: 49-62.

WEBB, S. (1994.), *My Address Is Not My Home: Hidden Homelessness and Single Women in Scotland*, Edinburgh: SCSH and GCSH.

WEBER SIKICH, K. (2008.), Global Female Homelessness: A Multi-Faceted Problem. *Gender Issues*, 25 (3): 147-156.

World Health Organization/Regional Office for Europe (2000.), *Highlights on Health in Croatia*, Copenhagen, World Health Organization.

Lynette Šikić-Mičanović
Marija Geiger Zeman
**Rodne asimetrije
i beskućništvo
u Hrvatskoj**

VI.

NASILJE

NAD ŽENAMA

Igor MARTINOVIĆ

KAZNENOPRAVNI ASPEKTI OBITELJSKOG NASILJA

Empirijski podaci, pa i svakodnevno iskustvo, uče nas da su žrtve obiteljskog nasilja u najvećem broju slučajeva žene: iako na prvi pogled stereotipna, slika muža zlostavljača i žene žrtve često jednostavno prikazuje društvenu stvarnost. Obiteljsko se nasilje stoga nameće kao nezaobilazna tema cijeloj plejadi društvenih i humanističkih znanosti (sociologiji, psihologiji, kriminologiji, viktimologiji itd.), a osobito onim smjerovima koji se bave specifičnostima žena kao žrtava kriminaliteta. Međutim, raspravu o obiteljskom nasilju u današnjem svijetu teško je zamisliti a da se ne pokuša osmisliti pravedan, suvremen i učinkovit pravni okvir za njegovo suzbijanje. U ovom će se radu spomenutoj problematici stoga pristupiti iz kaznenopravnog diskursa.

Kazneno djelo nasilničkog ponašanja u obitelji u hrvatsko je kazneno zakonodavstvo prvi put uvedeno Zakonom o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona (NN 129/00). Naime, dok su se prije uvođenja objedinjene inkriminacije slučajevi obiteljskog nasilja podvodili pod zakonske opise drugih kaznenih djela (npr. tjelesna ozljeda, uvreda, bludne radnje), 2000. godine taj je oblik nasilja inauguriran kao samostalno kazneno djelo. Novo zakonodavno rješenje, iako motivirano plemenitim kriminalnopolitičkim ciljem suzbijanja obiteljskog nasilja, kao i potrebom za usklađivanjem Kaznenog zakona s međunarodnopravnim instrumentima, u praktičnoj je primjeni naišlo na značajne probleme, osobito u pogledu preklapanja odredaba Kaznenog zakona i Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji. U radu će biti prikazani razlozi navedenih teorijskih i praktičnih razilaženja te će se nastojati ponuditi rješenja koja bi *de lege ferenda* mogla dovesti do boljeg i ujednačenijeg zakonskog okvira i, samim time, učinkovitije borbe protiv nasilja u obitelji.

MEĐUNARODNOPRAVNI INSTRUMENTI ZAŠTITE OD NASILJA U OBITELJI

Republika Hrvatska stranka je brojnih međunarodnopravnih instrumenata koji za cilj imaju suzbijanje obiteljskog nasilja, osobito kad je riječ o nasilju nad ženama i djecom.

Jedan je od najznačajnijih takvih instrumenata Deklaracija Ujedinjenih naroda o uklanjanju nasilja nad ženama iz 1993. godine, koja nasilje nad ženama definira kao “bilo kakav akt nasilja koje se temelji na rodu i spolu, a koji kao posljedicu ima, ili je vjerojatno da će imati, fizičku, seksualnu ili psihološku štetu ili patnju u žena, uključujući prijetnje takvim radnjama, prisilu ili samovoljno lišavanje slobode, bilo u javnom ili privatnom životu”.¹

Posebno mjesto u domaćem pravnom sustavu zauzima Fakultativni protokol uz Konvenciju o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena, koji je u Hrvatskoj ratificiran 2003. godine.² Fakultativni protokol uvodi konkretan mehanizam zaštite žrtava diskriminacije, omogućujući žrtvi, poslije iscrpljenja domaćih pravnih sredstava, podnošenje pritužbe Odboru za uklanjanje diskriminacije žena. Time je učinjen pozitivan odmak od dominantno deklarativnih normi, kakve se najčešće susreću u području suzbijanja rodne diskriminacije na međunarodnoj razini.

Sljedeći je relevantan dokument za Republiku Hrvatsku Preporuka Odbora ministara Vijeća Europe o zaštiti žena od nasilja [Rec (2002.) 5],³ koja nasilje u obitelji definira kao “nasilje koje se događa u obitelji ili kućanstvu, uključujući fizičku i mentalnu agresiju, emocionalno i psihološko zlostavljanje, silovanje i seksualno zlostavljanje, incest, silovanje među supružnicima, stalnim ili povremenim partnerima i ukućanima, zločine počinjene radi časti, žensko genitalno i seksualno sakaćenje i ostale tradicijske običaje štetne za žene, kao što su prisilni brakovi”. Nasilje nad ženama Preporuka definira slično UN-ovoj Deklaraciji.

Osim navedenih, obiteljskim se nasiljem bavi i niz drugih međunarodnopravnih instrumenata (primjerice, Deklaracija o postizanju stvarne ravnopravnosti spolova Vijeća Europe iz 2009. godine i Konvencija o pravima dje-

1 Deklaracija o uklanjanju nasilja nad ženama, donesena na Općoj skupštini Ujedinjenih naroda 20. prosinca 1993. godine, Rezolucija 48/104.

2 Zakon o potvrđivanju Fakultativnog protokola uz Konvenciju o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena (*Narodne novine – Međunarodni ugovori*, broj 14/03).

3 Preporuka Rec (2002.) 5 Odbora ministara državama članicama o zaštiti žena od nasilja i Memorandum s objašnjenjima.

teta⁴). Međutim, široko obuhvatne formulacije kakve susrećemo u citiranim instrumentima međunarodnog prava domaćem pravu u kontekstu suzbijanja obiteljskog nasilja ostavljaju širok diskrecijski prostor. Stoga je pri obradi kaznenopravnih aspekata obiteljskog nasilja pozornost nužno usmjeriti prije svega na domaće pravne izvore.

NASILNIČKO PONAŠANJE U OBITELJI U HRVATSKOM KAZNENOM I PREKRŠAJNOM ZAKONODAVSTVU OD 1999. DO 2010. GODINE

Na komparativnoj je razini izdvajanje obiteljskog nasilja kao samostalnoga kaznenog djela, odnosno prekršaja, razmjerna rijetkost. Naime, zemlje kontinentalnoga kruga, koje su tradicionalno uzor hrvatskom kaznenom zakonodavstvu (Njemačka, Austrija i Švicarska), ne predviđaju nasilje u obitelji kao izdvojeno kazneno djelo. Takvo kazneno djelo ne poznaje ni Francuska. Srodna kaznena djela imaju, doduše, Italija (članak 572. talijanskoga Kaznenog zakonika) i Slovenija (članak 191. slovenskoga Kaznenog zakonika). Švedski model, koji pojedini autori (Sedmak i sur., 2005.) spominju kao normativni uzor izdvajanja obiteljskog nasilja kao samostalne inkriminacije, nasilje (tj. "povredu integriteta") nad ženom, odnosno članom obitelji, ne predviđa kao samostalno kazneno djelo, nego kao kvalificirani oblik pojedinih kaznenih djela protiv osobne slobode.

Unatoč tome, u hrvatskom kaznenom i prekršajnom pravu posljednjih se godina nasilje u obitelji nastoji afirmirati kao samostalna inkriminacija. Počeci takvog pristupa našeg zakonodavca sežu u 1999. godinu. U nastavku će se dati kratak pregled propisa kojima je u razdoblju od te godine do danas nasilje u obitelji bilo predviđeno kao samostalno kažnjivo djelo.

Dana 1. srpnja 1999. godine na snagu je stupio Obiteljski zakon (NN 162/98; u daljnjem tekstu: "stari" OZ), čiji je tadašnji članak 118. glasio: "U obitelji je zabranjeno nasilničko ponašanje bračnog druga ili bilo kojeg punoljetnog člana obitelji." U slučaju kršenja predmetne norme primjenjivala se kaznena odredba iz članka 362. istog zakona: "Bračni drug ili bilo koji punoljetni član obitelji koji se protivno članku 118. ovoga Zakona u obitelji nasilnički ponaša kaznit će se za prekršaj kaznom zatvora u trajanju od 30 dana." Nasilničko ponašanje u obitelji tim je zakonom prvi put postalo samostalno kažnjivo djelo.

⁴ Zakon o ratifikaciji Konvencije o pravima djeteta (Službeni list SFRJ 15/90, *Narodne novine – Međunarodni ugovori*, 12/93, 20/97).

Godine 2000. Zakonom o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona (NN 129/00) uvedeno je kazneno djelo nasilničkog ponašanja u obitelji (članak 215.a), koje glasi: “Član obitelji koji nasiljem, zlostavljanjem ili osobito drskim ponašanjem dovede drugog člana obitelji u ponižavajući položaj, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.”⁵ Zakonodavac je uvođenjem toga kaznenog djela nastojao udovoljiti pozivu da se takva ponašanja inkriminiraju, koji je iskazan u međunarodnopravnim instrumentima (Turković, u Novoselec i sur., 2007.b). Međutim, time je nehotice stvoren i paralelizam u odnosu na članak 362. tadašnjeg Obiteljskog zakona, pa je otvorenim ostalo pitanje razgraničenja između novouvedenoga kaznenog djela i postojećeg prekršaja.

Normativno se stanje ponovno mijenja 2003. godine: donesen je novi Obiteljski zakon (NN 116/03), koji više ne predviđa prekršaj nasilničkog ponašanja u obitelji. To ipak ne znači da taj prekršaj prestaje postojati; materiju prekršajnog sankcioniranja obiteljskog nasilja preuzima istodobno donesen Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji (NN 116/03; u daljnjem tekstu: “stari” ZZNO).

Taj je zakon bio relativno kratka vijeka. Naime, 2009. godine na snagu je stupio novi Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji (NN 137/09, 14/10, 60/10; u daljnjem tekstu: ZZNO). Trenutačno u hrvatskom kaznenom i prekršajnom zakonodavstvu postoje dva zakona koja propisuju nasilničko ponašanje u obitelji kao kažnjivo djelo: Kazneni zakon i Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji.

Tablica 1.

Zakoni koji propisuju nasilničko ponašanje u obitelji kao kazneno djelo i prekršaj od 1999. do 2010. godine

	1999. – 2000.	2000. – 2003.	2003. – 2009.	2009. – 2010.
“Stari” OZ	+	+	-	-
Kazneni zakon	-	+	+	+
“Stari” ZZNO	-	-	+	-
ZZNO	-	-	-	+

KAZNENO DJELO NASILNIČKOG PONAŠANJA U OBITELJI

Kazneno djelo nasilničkog ponašanja u obitelji uvedeno je u Kazneni zakon novelom iz 2000. godine. To je djelo *delictum proprium*: počiniti ga može samo član obitelji. Člankom 89. stavkom 30. određeno je tko sve u smislu

5 Prvotno je bila predviđena kazna zatvora od tri mjeseca do tri godine, no novelom Kaznenog zakona (NN 71/06) iz 2006. godine povišeni su minimum i maksimum kazne zatvora.

Kaznenog zakona ima položaj člana obitelji. U tu kategoriju pripadaju: bračni i izvanbračni drug, bivši bračni i izvanbračni drug, rođak po krvi u ravnoj lozi, posvojitelj i posvojenik, rođak u pobočnoj liniji do trećeg stupnja zaključno i srodnik po tazbini do drugog stupnja zaključno. Problemi se mogu javiti u vezi s definiranjem izvanbračnog druga. Od pomoći nam u tom smislu može biti Obiteljski zakon, koji u svojem članku 3. izvanbračnu zajednicu definira kao “životnu zajednicu neudane žene i neoženjenog muškarca, koja traje najmanje tri godine ili kraće ako je u njoj rođeno zajedničko dijete”. Ipak, prieporno je može li se takvu definiciju nekritički transponirati u sferu kaznenog zakonodavstva. Nadalje, važno je uočiti da u pogledu definiranja obitelji (odnosno njenih članova) između Kaznenog zakona i ZZNO-a postoje određene razlike. Opseg razlika nešto je manji nego što je bio u vrijeme “starog” ZZNO-a, no one još postoje: ZZNO obitelj definira nešto šire od Kaznenog zakona.

Pitanje pripadnosti određene osobe kategoriji člana obitelji kao sporno se pojavljivalo i u sudskoj praksi (Garačić, 2009.). Praksa je, primjerice, zauzela stav da se bivša supruga oštećenika, koja s njim ne živi u zajedničkom kućanstvu, ne smatra članom obitelji i samim time ne može biti počinitelj kaznenog djela nasilničkog ponašanja u obitelji iz članka 215.a Kaznenog zakona (Županijski sud u Dubrovniku, Kv-168/04).

Daljnji, mnogo značajniji teorijski i praktični problem jest radnja počinjenja kaznenog djela, koju Kazneni zakon alternativno određuje kao nasilje, zlostavljanje ili osobito drsko ponašanje. Nasilje u obitelji pobliže je definirano člankom 4. ZZNO-a, no s obzirom na to da taj zakon nije *lex specialis* u odnosu na Kazneni zakon niti je kazneno djelo nasilničkog ponašanja u obitelji blanketno djelo (koje bi izrijeком upućivalo na ZZNO), definicija koju ZZNO pruža može biti samo informativnoga karaktera. Prema ZZNO-u nasilje u obitelji je *genus proximus* sljedećih oblika nasilja: tjelesnog nasilja, tjelesnoga kažnjavanja, psihičkog nasilja, spolnog nasilja i ekonomskog nasilja. Budući da je riječ o primjericnom nabranjanju, koje ne isključuje mogućnost postojanja drugih oblika nasilja, ova se podjela može prihvatiti i u kaznenom pravu. Sličnim se podjelama nasilja rukovodi i teorija (Turković, u Novoselec i sur., 2007.b). Što se pak tiče zlostavljanja, riječ je o pojmu koji je leksički teško razlikovati od pojma nasilja. Stoga možemo zaključiti da “navedeni pojmovi pokrivaju iste oblike ponašanja”, pa bi bilo dovoljno “da zakonodavac govori samo o nasilju” (Turković, u Novoselec i sur., 2007.b, 212). Neki autori ipak smatraju da zlostavljanje

“obuhvaća postupke koji su slabijeg intenziteta od nasilja” (Pavišić i sur., 2007., 535), drugi pak da taj pojam označava “izazivanje fizičke ili psihičke boli jačeg intenziteta” (Bačić i Pavlović, 2001., 195), no kako su ionako obje radnje elementi zakonskog opisa koji su vezani disjunktivnim veznikom “ili”, to je u krajnjoj liniji nebitno. Treći je modalitet radnje počinjenja kaznenog djela nasilničkog ponašanja u obitelji osobito drsko ponašanje. Tim se pojmom označava bahato ponašanje, vrijeđanje, izrugivanje i sl. Riječ je o ponašanju koje odstupa od normalnog ponašanja, a odstupanje je jačeg intenziteta nego kod “običnoga” nepristojnog ponašanja (Pavišić i sur., 2007.).

Lako je uočiti da su modaliteti radnje počinjenja ovoga kaznenog djela (nasilje, zlostavljanje ili osobito drsko ponašanje) izuzetno širokog opsega. Zbog toga je uobičajenim kaznenopravnim metodama tumačenja teško doprijeti do sadržaja i smisla odredbe članka 215.a. Ni sudska praksa nije u pogledu interpretacije zauzela jedinstven stav, pa jedino preostaje primijeniti kazuistički pristup, što je vrlo upitno iz aspekta pravne sigurnosti. Brojni autori (Novoselec, 2007.a; Turković, u Novoselec i sur., 2007. b) s razlogom izražavaju bojazan da se time krši načelo određenosti zakona: naime, neodređenom formulacijom sudac je doveden u poziciju da odlučuje o tome koje je ponašanje kažnjivo, što je inače prerogativ zakonodavca. Premda je sudska praksa u tom području ponešto divergentna, u nastavku će se dati prikaz nekoliko slučajeva u kojima se odlučuje o podvodivosti konkretnih činjeničnih stanja pod zakonski opis toga kaznenog djela.

Kazneno djelo nasilničkog ponašanja u obitelji čini optuženik koji je učestalo, u alkoholiziranom stanju, svojoj supruzi u nazočnosti djece upućivao pogrdne riječi poput “kurvo”, “jeb’o ti pas mater”, “jebem ti mater”, “pička ti materina”, “sve ću zapaliti” itd., pri čemu bi na nju fizički nasrtao, odgurivao je, čupao za kosu i udarao po licu (Županijski sud u Bjelovaru, Kž-175/05). Jednako tako, to kazneno djelo čini optuženik koji je tijekom godinu dana pijan gotovo svakodnevno vrijeđao suprugu i sina, psovao ih i vikao na njih te im prijetio da će ih ubiti, dok je suprugu konopom udario po obrazu, govorio joj da je kurva itd. (Vrhovni sud RH, I Kž-1040/07). Optuženik koji je pijan vrijeđao izvanbračnu ženu, stavljao joj nož pod grlo, prijetio joj da će je baciti pod tramvaj, pljuskao je, vukao za kosu i udarao njezinom glavom o zid također je počinio to djelo (Županijski sud u Zagrebu, K-131/03). Ako su se pak optuženik i oštećenica međusobno svađali i vrijeđali, pri čemu je optuženik “ugrozio dostojanstvo i tjelesnu sigurnost oštećenice” (Županijski sud u Zagrebu, Kž-914/07),

prema mišljenju suda nije riječ o nasilju, zlostavljanju ili osobito drskom ponašanju, pa samim time nema ni toga kaznenog djela.

Sud je u pojedinim slučajevima tražio i da ponašanje počinitelja bude "nemotivirano" i da nije izolirani incident (Županijski sud u Zagrebu, Kž-1254/07; Županijski sud u Zagrebu, Kž-914/07). Potonje su dvije presude umnogome problematične. Naime, isticanje motiviranosti počinitelja i ponavljanosti nasilja kao dodatnih uvjeta za ostvarenje zakonskog opisa kaznenog djela nasilničkog ponašanja u obitelji ne može se temeljiti ni na jednoj od dopuštenih metoda tumačenja kaznenog zakonodavstva. Unatoč nadi da su takve i slične stranputice uzrokovane pravno-tehničkim razlozima, teško se oteti dojmu da je ponegdje riječ i o preferiranju počinitelja nauštrb žrtve obiteljskog nasilja.

Za postojanje kaznenog djela nasilničkog ponašanja u obitelji ipak nije dovoljno samo nasilje, zlostavljanje ili osobito drsko ponašanje, nego je potrebno i da član obitelji bude doveden u ponižavajući položaj. Teorijski je položaj tog uvjeta sporan. Naime, pojedini autori tvrde da je dovođenje u ponižavajući položaj objektivan uvjet kažnjivosti, pa da zato ne mora biti obuhvaćeno počiniteljevom namjerom (Turković, u Novoselec i sur., 2007.b). Međutim, Vrhovni sud u nekoliko presuda implicite tvrdi da je potrebno htijenje posljedice, tj. da dovođenje u ponižavajući položaj treba biti obuhvaćeno počiniteljevom namjerom, odnosno govori o "svijesti i htijenju okrivljenika da zlostavljanjem i nasiljem dovodi u ponižavajući položaj" (Vrhovni sud RH, I Kž-251/04; Vrhovni sud RH Kzz-6/09-2). Drugdje pak praksa ipak smatra kako je "ponižavajući položaj objektivni (...) uvjet kažnjivosti" (Vrhovni sud RH III Kr 149/08-3). Neki se autori (Pavišić i sur., 2007.; Bačić i Pavlović, 2001.) o tom pitanju ne izjašnjavaju. Praktične implikacije takvih razlika u shvaćanjima nisu male, pa je potrebno utvrditi koje je poimanje pravilno.⁶

O objektivnim uvjetima kažnjivosti malo se pisalo u domaćoj literaturi. Bačić ih naziva "međupodručjem" izvan strukture kaznenog djela (Bačić, 1998.). Među objektivne uvjete kažnjivosti njemački autori tradicionalno svrstavaju vrlo heterogene okolnosti, kojima je zajedničko to što

6 Sličan se problem javlja i kod kaznenog djela nasilničkog ponašanja iz članka 331., gdje se također zahtijeva da žrtva bude dovedena u ponižavajući položaj. Cvitanović, komentirajući članak 331., ne spominje ponižavajući položaj kao objektivni uvjet kažnjivosti, nego tvrdi da u slučaju da žrtva ne bude dovedena u ponižavajući položaj, "nisu ostvarena sva obilježja kaznenog djela" (Cvitanović, u Novoselec i sur., 2007.b, 391). Budući da dovođenje u ponižavajući položaj smješta u kategoriju obilježja kaznenog djela, očito smatra da bi ono trebalo biti obuhvaćeno krivnjom počinitelja.

predstavljaju pretpostavke kažnjivosti koje su izvan “redovne” strukture kaznenog djela. Pojedini objektivni uvjeti kažnjivosti suzuju kažnjivost, čime olakšavaju položaj građana i na taj način ne dolaze u sukob s načelom krivnje. Za razliku od tih, “pravih” objektivnih uvjeta kažnjivosti, “nepravi” objektivni uvjeti kažnjivosti (Novoselec, 2007. a) nisu usklađeni s načelom krivnje. Njihova je primjena u kaznenom pravu stoga iznimna, a najčešće se opravdava izvanpravnim razlozima. Široku primjenu objektivnih razloga kažnjivosti osuđuje i Roxin, govoreći o “prena-pregnutosti” (*Überdehnung*) te kategorije u tradicionalnoj njemačkoj kaznenopravnoj znanosti (Roxin, 2006.).

Svako je prekoračenje načela krivnje nesumnjivo upitno, s obzirom na to da se time na mala vrata uvodi objektivna odgovornost. Autor ovog članka zato smatra da se u slučaju kaznenog djela nasilničkog ponašanja u obitelji dovođenje drugog člana obitelji u ponižavajući položaj ne treba smatrati objektivnim uvjetom kažnjivosti, već obilježjem kaznenog djela, na koje se, shodno tome, treba protezati počiniteljeva krivnja.

Sljedeće pitanje koje se postavlja u ovom kontekstu jest koje su okolnosti relevantne da bi uopće bila riječ o dovođenju člana obitelji u ponižavajući položaj. Turković kao kriterij predlaže gubitak samopoštovanja i samopouzdanja na strani žrtve, po uzoru na jedno kazneno djelo u švedskom Kaznenom zakonu (Turković, u Novoselec i sur., 2007.b). Slično tvrde i drugi domaći autori (Pavišić i sur., 2007.; Bačić i Pavlović, 2001.).⁷ Sudska praksa u tom području poprilično oscilira. Smatra se, primjerice, da je o dovođenju u ponižavajući položaj riječ kad je oštećenica “podvrgnuta bezdušnom, nečovječnom i zluradom ponašanju optuženika, i to u nazočnosti djece” (Županijski sud u Bjelovaru, Kž-175/05). Ponižavajući položaj Vrhovni sud povezuje i s fizičkom inferiornošću, pa i samom činjenicom vrijeđanja žrtve: “zbog izrazite fizičke nadmoći optuženika prema njima”, oštećenike se “očigledno dovodilo u ponižavajući položaj, kao što i činjenica vrijeđanja pogrđnim riječima oca kao i mlađeg brata, stvaraju inferiorni, odnosno ponižavajući položaj za njih” (Vrhovni sud RH, I Kž-577/04-3). Za poniženje je relevantna i dugotrajnost zlostavljanja (Vrhovni sud, III Kr 149/08-3). Međutim, osjećaj bespomoćnosti na strani žrtve sam po sebi za

7 Ponovno je moguće povući paralelu s kaznenim djelom nasilničkog ponašanja (članak 331.), koji također kao posljedicu zahtijeva dovođenje u ponižavajući položaj. Cvitanović tvrdi da je to obilježje “ostvareno kada se žrtva povredom dostojanstva dovodi u stanje bespomoćnosti ili u takvo stanje koje u očima trećih izaziva sućut” (Cvitanović, u Novoselec i sur., 2007.b, 391).

sud nije ponižavajući položaj (Županijski sud u Zagrebu, KŽ-1254/07). Sudska praksa o postojanju ponižavajućeg položaja najčešće odlučuje od slučaja do slučaja. Najviši sud u jednom je navratu učinio odmak od takvog čisto kazuističkog pristupa davanjem poopćene definicije ponižavajućeg položaja kao stupnja poniženja “koji je izravna posljedica izživljavanja nad žrtvom. Ponižavajući položaj implicira gubitak samopoštovanja i samopouzdanja kod žrtve (...)” (Vrhovni sud, III Kr 149/08-3). Očigledno je, ipak, da ne postoje općeprihvaćena mjerila tumačenja tog pojma. S obzirom na činjenicu da se na pojmu ponižavajućeg položaja temelji razgraničenje između kaznenog djela i prekršaja (v. *infra*, 5.), to je izuzetno važan problem.

Zanemareno pitanje teleološke interpretacije ponižavajućeg položaja jest koje se pravno dobro štiti kaznenim djelom nasilničkog ponašanja u obitelji: obitelj kao institucija ili član obitelji kao individua. U dijelu domaće literature ističe se da je kod svih kaznenih djela protiv braka, obitelji i mladeži (pa samim time i kod kaznenog djela koje se obrađuje u ovom poglavlju) riječ o “zaštiti individualnih pravnih dobara za čijom zaštitom društvo ima poseban interes” (Turković, u Novoselec i sur., 2007.b, 204). Stariji su autori bili skloniji isticanju obitelji kao univerzalnoga pravnog dobra koje se, među ostalim, štiti tom glavom Kaznenog zakona: Lazarević tako tvrdi da “jednom nastali brak i porodica proizvode određena dejstva koja prevazilaze interese bračnih drugova i članova porodice i dobijaju opštedruštveni značaj” (Lazarević, 1981., 427). I Vrhovni sud u jednoj presudi zauzima stajalište prema kojem je zaštićeno pravno dobro obitelj (Vrhovni sud RH, III Kr-149/08-3). Pojedini njemački autori ističu pak da se tim djelima štite kako obitelj kao univerzalno dobro tako i svaki pojedini član obitelji (Maurach, 1964.). Tumačenje ponižavajućeg položaja ovisit će djelomično o tome kojem ćemo od navedenih dvaju shvaćanja dati prednost: “univerzalističkom” ili “individualističkom”. Iako se logičnijim i životnijim čini prihvatiti individualistički pristup, s obzirom na sistematizaciju posebnog dijela Kaznenog zakona prema kojoj kazneno djelo nasilničkog ponašanja u obitelji pripada glavi kaznenih djela protiv braka, obitelji i mladeži, potrebno je kombinirati oba pristupa.⁸

⁸ S obzirom na to da je u teoriji i praksi zastupljeniji stav prema kojem je zaštićeno pravno dobro primarno član obitelji kao osoba, a ne obitelj kao apstraktna institucija, upitno je je li uvrštavanje nasilničkog ponašanja u obitelji u red kaznenih djela protiv braka, obitelji i mladeži najsretnije rješenje. To pitanje u praksi ipak nije osjetniji problem jer nisu nepoznati slučajevi zaštite više pravnih dobara jednim kaznenim djelom (npr. kod razbojstva – imovina i osobna sloboda).

Nadalje, sporno je i pripada li kazneno djelo nasilničkog ponašanja u obitelji trajnim kaznenim djelima ili kaznenim djelima stanja. Kod trajnih kaznenih djela počinitelj stvara protupravno stanje, nakon čega ga svojom voljom održava, dok kod kaznenih djela stanja protupravno stanje koje je počinitelj prouzrokovao nakon toga postoji neovisno o njegovoj volji. Pravilno svrstavanje u jednu od tih dviju kategorija ima i praktično značenje: budući da materijalno dovršenje djela kod trajnoga kaznenog djela koincidira s prestankom protupravnog stanja, zastara počinje teći tek u tom trenutku. Ako bismo, u slučajevima dugotrajnoga višekratno ponavljano zlostavljanja, početak zastare računali tek od trenutka kad počinitelj u cijelosti i trajno prestane vršiti bilo koji od modaliteta radnje nasilničkog ponašanja u obitelji, zastara ne bi nastupila ni za jednu od pojedinačnih radnji, neovisno o dugotrajnosti zlostavljanja. Takav pristup, prema kojem bi nasilničko ponašanje u obitelji spadalo u red trajnih kaznenih djela, u jednoj presudi zagovara Vrhovni sud: "spomenuti postupci osuđenika promatrani u kontekstu neophodne posljedice predstavljaju prirodno jedinstvo, tim više što slijede gotovo neposredno jedan iza drugog i tek više njih u ukupnosti proizvode spomenuti ponižavajući položaj žrtve. Nadalje, da bi se ponižavajući položaj žrtve, koji je u jednom trenutku nizom raznovrsnih radnji počinitelja ostvaren, i održao, potrebno je protupravnu aktivnost koja predstavlja radnju izvršenja tog delikta (što može biti jedna od već ranije poduzetih aktivnosti, ili neka nova kojom se također vrši nasilje, odnosno osobito drsko ponašanje) ponavljati. Stoga se radi u osnovi o trajnom kaznenom djelu, kod kojeg počinitelj izazvano stanje (ponižavajući položaj žrtve) održava svojom voljom" (Vrhovni sud RH, III Kr 149/08-3). Stav Vrhovnog suda ima bitne implikacije u odnosu na početak računanja zastarnih rokova, ali ima i mnogo šire posljedice. Primjerice, tijekom cjelokupnog razdoblja u kojem postoji protupravno stanje postoji i "istodoban napad" na žrtvu, pa samim time i pravo žrtve na nužnu obranu. Protiv nasilnika bi zato i u trenutku dok spava, čak i ako nova eskalacija nasilja ne slijedi u bliskoj budućnosti, nužna obrana bila dopuštena. Na taj bi način okviri nužne obrane bili značajno prošireni, što je u suprotnosti s učenjima suvremene njemačke kaznenopravne znanosti, koja takve situacije naziva "stanjima koja su bliska nužnoj obrani" (*notwehrähnliche Lage*). Njemačka dogmatika ne obrađuje *notwehrähnliche Lage* u okvirima nužne obrane, nego krajnje nužde,⁹ za što postoji nebrojeni teorijski ra-

9 Takav tretman nipošto ne isključuje pravo žrtve na usmrćenje zlostavljača u trenutku dok on spava, miruje i sl., ali to pravo podvrgava uvjetima koji

zlozi (Roxin, 2006.). Neispravno bi stoga bilo nasilničko ponašanje u obitelji smatrati trajnim kaznenim djelom. Doduše, nasilničko se ponašanje najčešće sastoji od većeg broja različitih postupaka (npr. udaranje, psovanje, guranje, prijetnje itd.), ali u tom slučaju svaku kraću epizodu zlostavljanja koja sadrži određenu prostornu i vremensku koherentnost, a sastoji se od više pojedinačnih radnji, treba smatrati jednom radnjom u pravnom smislu, kojom se ostvaruje biće kaznenog djela iz članka 215.a. Kada je pak riječ o višekratno ponavljanom zlostavljanju, radi se o realnom stjecaju, a u određenim slučajevima moguće je primijeniti i konstrukciju produljenoga kaznenog djela.¹⁰

Stjecaj je također značajan problem u slučajevima nasilničkog ponašanja u obitelji. Unatoč mnogim nedoumicama, praksa je u mnogobrojnim slučajevima bila primorana zauzeti stav o mogućnosti idealnog stjecaja između kaznenog djela iz članka 215.a i drugih kaznenih djela. Dok u određenim situacijama zasigurno može doći do stjecaja (npr. stjecaj nasilničkog ponašanja u obitelji i teške tjelesne ozljede), drugdje – primjerice, kod prijetnje – ta je mogućnost sporna. U jednoj se odluci tvrdi da nema “istovrsnosti kaznenih djela jer su različiti zaštitni objekti”, pa je stoga moguć stjecaj prijetnje i nasilničkog ponašanja u obitelji (Županijski sud u Vukovaru, Kž-43/08). S druge strane, Vrhovni se sud protivi takvoj mogućnosti, tvrdeći da je riječ o prividnom stjecaju zbog odnosa konsumpcije: “(...) u ovom konkretnom slučaju radi se o prividnom stjecaju tj. konsumpciji zbog ekskluziviteta jednog kaznenog djela i inkluzije pratećeg kaznenog djela, gdje se kazneno djelo iz čl. 215.a KZ pojavljuje kao glavno djelo koje u sebi uključuje kazneno djelo iz čl. 129. st. 2. KZ kao sporedno djelo. To znači da kazneno djelo iz čl. 129. st. 2. KZ ne egzistira kao samostalno djelo, jer je konzumirano u radnji izvršenja kaznenog djela iz čl. 215.a KZ” (Vrhovni sud RH, Kžm-47/07-3). Na odnos konsumpcije pozivali su se i županijski sudovi: kazneno je djelo prijetnje “konzumirano u inkriminiranom ponašanju okrivljenika koje se pravno kvalificira kao kazneno djelo – nasilničko ponašanje u obitelji” (Županijski sud u Koprivnici, II Kž-227/03-2). Odnos konsumpcije zbog inkluzije, na koji se pozivaju sudovi, postoji kada je prateće djelo u toj mjeri beznačajno

su potrebni za priznavanje krajnje nužde, a ne nužne obrane. V. npr. odluku njemačkoga Saveznog suda u predmetu *Haustyrann-Fall* (BGH NJW 2003., 2464).

10 Članak 61. stavak 2. Kaznenog zakona: “Produljeno kazneno djelo je počinjeno kad je počinitelj s namjerom počinio više istih ili istovrsnih kaznenih djela koja s obzirom na način počinjenja, njihovu vremensku povezanost i druge stvarne okolnosti što ih povezuju čine jedinstvenu cjelinu.”

u usporedbi s glavnim kaznenim djelom da se počinitelj kažnjava samo za glavno djelo. Stvar je to kriminalnopolitičke ocjene koju u konkretnom slučaju provodi sud, no prijetnja (pogotovo njen kvalificirani oblik) ne mora nužno biti u toj mjeri beznačajna da bi morala biti inkludirana u okvire kaznenog djela nasilničkog ponašanja u obitelji.

Pod određenim uvjetima nasilničko ponašanje u obitelji može biti i produljeno kazneno djelo. U tom slučaju, kao što je već rečeno, uzima se da više počinjenih radnji obiteljskog nasilja predstavlja jednu radnju u pravnom smislu. U pogledu pitanja kada je riječ o stjecaju, a kada o – za počinitelja povoljnijem – produljenom kaznenom djelu postoje brojna razilaženja. Osobito je sporna mogućnost primjene konstrukcije produljenoga kaznenog djela u slučaju počinjenja nasilničkog ponašanja u obitelji prema više članova obitelji, tj. u slučaju da ne postoji identitet oštećenika. Vrhovni je sud zauzeo stav da tada nema govora o produljenom kaznenom djelu, s obzirom na to da “radnja počinjenja mora biti usmjerena na drugog člana obitelji – kao pojedinca, a ne samo apstraktnog dijela obitelji kao zajednice života” (Vrhovni sud RH, Kzz-13/08). Time je očito zauzeto shvaćanje da se tim kaznenim djelom ne štiti samo obitelj kao društvena institucija nego i život, tjelesni integritet, sloboda, dostojanstvo i čast svakoga pojedinog člana obitelji. Za razliku od situacije u kojoj je nasilničko ponašanje usmjereno prema više članova obitelji, u slučaju da je žrtva ponavljano nasilja uvijek isti član obitelji moguće je primijeniti institut produljenoga kaznenog djela.

RAZGRANIČENJE IZMEĐU KAZNENOG DJELA I PREKRŠAJA NASILNIČKOG PONAŠANJA U OBITELJI

Utvrđivanje kriterija za razgraničenje između kaznenog djela nasilničkog ponašanja u obitelji i istoimenog prekršaja predviđenog Zakonom o zaštiti od nasilja u obitelji od velikog je praktičnog značenja, kako za počinitelja i žrtvu kaznenog djela tako i za tijela kaznenog progona. Za počinitelja je razgraničenje bitno zbog velike razlike u kaznenim okvirima: dok se za navedeni prekršaj ni u kojem slučaju ne može izreći kazna dulja od devedeset dana zatvora, za kazneno se djelo može izreći kazna zatvora u trajanju od šest mjeseci do pet godina. Za tijela kaznenog progona opredjeljenje za prekršaj ili kazneno djelo odnedavno je bitno i zbog činjenice da je, presudom Europskog suda za ljudska prava u predmetu *Maresti*,¹¹ onemogućeno

11 Predmet *Maresti* protiv Hrvatske (presuda od 23. 7. 2009., zahtjev br. 55759/07).

konsekutivno vođenje prekršajnog i kaznenog postupka za kažnjivo djelo koje ima identični ili bitno istovjetan činjenični supstrat.

Bitan za postavljanje razgraničenja je članak 4. ZZNO-a, koji nasilje u obitelji definira kao “svaki oblik tjelesnog, psihičkog, spolnog ili ekonomskog nasilja”. U nastavku se opširno primjerično nabrajaju pojavnici podoblici svakog od navedenih oblika nasilja. Ovu je definiciju, uz ograde, moguće koristiti i izvan sfere prekršajne legislative, tj. pri tumačenju bića kaznenog djela nasilničkog ponašanja u obitelji. Dakle, što se tiče modaliteta radnje počinjenja kaznenog djela i prekršaja, osnova za diferencijaciju u biti nema. Jedina je stvarna razlika to što kazneno djelo za posljedicu ima dovođenje člana obitelji u ponižavajući položaj.

Pitanjem razgraničenja bavio se i Vrhovni sud: “Osnovna crta razgraničenja je količina nepravda sadržana u radnji izvršenja (odnosno nasilju, zlostavljanju ili osobito drskom ponašanju), koje, da bi se radilo o kaznenom djelu, mora uzrokovati ponižavajući položaj žrtve – člana obitelji prema kojem je radnja usmjerena.” Sud dalje nastavlja navodeći kako je nužno da radnja “bude određenog intenziteta, većinom da se ponavlja u određenim vremenskim razmacima (koji ne smiju biti predugi) pri čemu njen modus operandi može i varirati” (Vrhovni sud RH, III-Kr 149/08-3). Citirano tumačenje zapravo uspostavlja korelaciju između intenziteta radnje počinjenja i težine posljedice. Drugim riječima, nasilje određenog intenziteta (“teško” nasilje) nužno bi impliciralo postojanje ponižavajućeg položaja, što bi za sobom povlačilo kvalifikaciju kaznenog djela, dok bi “lakši oblik” nasilja bio prekršaj. Na taj način Vrhovni sud zapravo odustaje od tumačenja pojma ponižavajući položaj i osnovu za razlikovanje traži u intenzitetu radnje. Kako mjerila temeljem kojih bi se odredio intenzitet radnje nasilja nužan za svrstavanje u kategoriju “teškog” nasilja praktično ne postoje, već su prepuštena diskreciji tijela kaznenog progona, upitnom postaje pravna sigurnost građana. Sličan bi se problem, doduše, pojavio i ako bi sud razgraničenje temeljio na postojanju ponižavajućeg položaja jer nisu izgrađeni nesporni kriteriji interpretacije tog pojma, no to ne može biti razlogom za samovoljnu interpretaciju.

Zbog navedenih dvojbi pri tumačenju postoji rizik da sud kao primaran kriterij razgraničenja primijeni određene kriminalnopolitičke kriterije. Paradigmatičan je u tom kontekstu članak 10. ZZNO-a, koji navodi svrhu prekršajnopравnih sankcija za zaštitu od nasilja u obitelji: osobitu zaštitu obitelji i članova obitelji ugroženih i izloženih na-

silju, poštovanje pravnog sustava te sprječavanje ponovnog počinjenja nasilja u obitelji primjerenim sankcioniranjem počinitelja prekršaja. Iz navedenoga je očito da je intencija zakonodavca u prvom redu usmjerena k ostvarivanju specijalne prevencije. Generalna prevencija, koja se ostvaruje kaznom zatvora i novčanom kaznom,¹² ovdje je u drugom planu. O tome svjedoči i konstatacija predlagatelja ZZNO-a kako se “novčanim kaznama i kaznama zatvora ne postiže svrha zaštite žrtve” te da Zakon pruža “druga rješenja kojima se može pozitivno utjecati na nasilnika” (Prijedlog Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji, 2009.).

Premda je svrha izricanja prekršajnopравnih sankcija predviđenih ZZNO-om umnogome drukčija od svrhe izricanja kaznenopravnih sankcija, pogrešno bi bilo razgraničenje između prekršaja i kaznenog djela temeljiti na tom, u osnovi kriminalnopolitičkom kriteriju. Naime, zadatak je kriminalne politike odrediti granice kažnjivosti, dok se lokalizacijom pojedine radnje unutar tih granica (tj. supsumpcijom pod normu) ne bavi kriminalna politika, nego kaznenopravna dogmatika¹³ (Hassemer, 1974.). Kako je pitanje razgraničenja zapravo pitanje pravilne lokalizacije određene radnje unutar objedinjenog sustava kažnjivih djela, koji obuhvaća i kaznena djela i prekršaje,¹⁴ primjena kriminalnopolitičkih mjerila (pa tako i uzimanje u obzir svrhe kažnjavanja) u tom kontekstu ne dolazi u obzir. Stoga tijela kaznenog progona ne bi smjela poći “od kraja”, tj. prethodnu kvalifikaciju određene radnje obiteljskog nasilja temeljiti na anticipaciji moguće kaznenopravne sankcije i svrhovitosti njena izricanja. Naprotiv, jedinim kriterijem razgraničenja *de lege lata* valja smatrati dovođenje člana obitelji u ponižavajući položaj, zbog čega je izuzetno važno da se taj termin u sudskoj praksi tumači ujednačeno.

12 Novčano kažnjavanje za nasilje u obitelji trebalo bi biti tek iznimno. Zbog etiološke specifičnosti nasilja u obitelji teško je očekivati da će takva kazna imati odvratajući učinak na obiteljskog nasilnika. U konačnici, nemoguće je osigurati čak i to da novčana kazna bude plaćena iz osobne imovine počinitelja; ona npr. može biti plaćena iz zajedničke imovine bračnih drugova ili pak iz imovine zlostavljanoga bračnog druga (najčešće supruge). Paradoksalno je da se na taj način zapravo kažnjava žrtva, čime joj se nanosi istinska nepravda, a ujedno se i destimulira njezina aktivna suradnja s tijelima kaznenog progona.

13 Predmet kriminalne politike možemo označiti kao “određivanje ciljeva” (*Zwecksetzung*), a predmet kaznenopravne dogmatike kao “ostvarenje ciljeva” (*Zweckverwirklichung*).

14 U procesnom smislu, prema presudi *Maresti*, u oba je slučaja riječ o “kaznenoj stvari”.

Učinkovito suzbijanje nasilja nad ženama, osobito kad je riječ o nasilju u obitelji kao jednom od njegovih najčešćih pojava oblika, nije moguće bez jasnog i funkcionalnoga kaznenopravnog okvira. Stvaranje uvjeta za eliminaciju nasilja u obitelji ujedno je i obveza Republike Hrvatske kao stranke brojnih međunarodnopravnih instrumenata s tog područja.

Nadahnut navedenim instrumentima, zakonodavac je 2000. godine nasilje u obitelji, iako i dotad kažnjivo,¹⁵ odlučio inaugurirati kao samostalnu inkriminaciju u kaznenom, a nekoliko godina poslije i u prekršajnom zakonodavstvu. Uvođenjem kaznenog djela nasilničkog ponašanja u obitelji i donošenjem Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji stvoren je specifičan normativni okvir, koji je *novum* u komparativnom pravu, a glavna su mu obilježja:

1) Za razliku od većine zemalja koje su tradicionalno uzor hrvatskom kaznenom zakonodavstvu, kod nas je nasilničko ponašanje u obitelji samostalno kazneno djelo.

2) Zakonski opis kaznenog djela nasilničkog ponašanja u obitelji sadrži niz široko postavljenih obilježja koja je u praksi i teoriji izuzetno teško pobliže odrediti (nasilje, zlostavljanje, osobito drsko ponašanje, ponižavajući položaj). Time se u pitanje dovodi načelo određenosti kaznenog zakonodavstva i ostavlja preširok diskrecijski prostor sudu.

3) ZZNO nasilje u obitelji predviđa kao prekršaj, čime se stvara dualizam inkriminiranja između Kaznenog zakona i Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji. Jedina je osnova za razgraničenje između kaznenog djela i prekršaja dovodenje člana obitelji u ponižavajući položaj, koje je element bića kaznenog djela, ali ne i prekršaja. Budući da je riječ o ambivalentnom pojmu, upitnom iz aspekta načela određenosti, definiranje ponižavajućeg položaja u sudskoj se praksi pokazalo vrlo zahtjevnim zadatkom. Presuda *Maresti* u tom kontekstu, zbog nemogućnosti konsektivnog vođenja prekršajnog i kaznenog postupka, nameće još veću potrebu za nedvosmislenim razlikovanjem prekršaja i kaznenog djela. To više je tako uzmemo li u obzir velike razlike u kaznenim okvirima predviđenima Kaznenim zakonom i ZZNO-om.

¹⁵ Naravno, jedino ako je pojedinom radnjom nasilja bilo ostvareno biće nekog od postojećih kaznenih djela (npr. prijetnje, tjelesne ozljede itd.), što je gotovo uvijek slučaj.

4) Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji usredotočen je na materijalnopravne sadržaje: on definira nasilje u obitelji te kao *lex specialis* u odnosu na Prekršajni zakon propisuje prekršajnopravne sankcije za počinitelja. Za razliku od našeg zakona, usporednopravna rješenja (npr. u Njemačkoj i Austriji) orijentirana su na procesnopravne mjere kojima se štite žrtve obiteljskog nasilja, a koje su građanskopravnoga karaktera i provode se neovisno o pokretanju prekršajnog ili kaznenog postupka (Vračan, 2009.).

Iz navedenoga je očito da domaća zakonska rješenja umnogome ne udovoljavaju ni potrebi za učinkovitim suzbijanjem obiteljskog nasilja, ni potrebi za zaštitom žrtve. Premda je novi ZZNO donesen tek nedavno, za pozitivne su pomake potrebni daljnji normativni zahvati. Autor ovog rada stoga predlaže nekoliko alternativnih rješenja *de lege ferenda*. Stav je autora da bi kako za zaštitu žrtve tako i za ostvarenje svrhe kaznenopravnih sankcija najbolje bilo primijeniti rješenje navedeno pod brojem 1) ili, podredno, pod brojem 2), dok se rješenje navedeno pod brojem 3) sastoji samo od najnužnijih "vatrogasnih mjera". Izbor u konačnici ovisi, naravno, o normativnoj kapacitiranosti i volji zakonodavca.

1) Ukinuti kazneno djelo nasilničkog ponašanja u obitelji, tj. vratiti se na normativno stanje prije 2000. godine; svaku pojedinu radnju nasilja supsumirati pod zakonski opis pripadajućega kaznenog djela (prijetnja, tjelesna ozljeda, protupravno oduzimanje slobode itd.). Razmotriti uvođenje činjenice da je kazneno djelo počinjeno prema članu obitelji kao kvalifikatorne okolnosti kod pojedinih kaznenih djela. Donijeti novi Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji koji bi u prvi plan stavio zaštitu žrtve, koja bi se ostvarivala pred građanskim, a ne kaznenim ili prekršajnim sudom, čime bi se (prije svega izricanjem mjera udaljšavanja nasilnika iz stana i zabrane približavanja žrtvi) u najkraćem mogućem roku osigurao prestanak zlostavljanja.

2) Kazneno djelo nasilničkog ponašanja u obitelji preoblikovati tako da se radnje nasilja pobliže odrede. Razmisliti o brisanju ponižavajućeg položaja. Kao u prijedlogu (1), donijeti novi Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji koji ne bi sadržavao prekršajne odredbe, nego isključivo procesne mjere zaštite žrtve. Time bi se dokinuo dualizam inkriminiranja, koji je posebno opasan nakon presude u predmetu *Maresti*.

3) Na normativnoj razini u većem dijelu zadržati *status quo*. U praksi postaviti jasne kriterije razgraničenja između

kaznenog djela i prekršaja, temeljene na pojmu ponižavajući položaj, čime bi se umanjili problemi koji proizlaze iz dvostrukog inkriminiranja. Radi učinkovitije zaštite žrtve, izvršiti normativno usklađivanje sigurnosnih mjera i mjera opreza koje se mogu izreći u kaznenom postupku sa zaštitnim mjerama i mjera opreza koje se mogu izreći u prekršajnom postupku. Konkretno, u Kaznenom zakonu predvidjeti sigurnosnu mjeru zabrane približavanja žrtvi te mjeru udaljenja iz stana. Mjere opreza u Zakonu o kaznenom postupku i Prekršajnom zakonu dopuniti mjerom udaljenja iz stana.

Sadašnje je zakonsko uređenje očito umnogome manjkavo i nefunkcionalno, pa se valja nadati da će u skorije vrijeme, po uzoru na uspješna komparativna rješenja (npr. njemačko ili austrijsko), slijediti daljnje izmjene. Budući da je nasilje u obitelji najčešći oblik nasilja nad ženama, a samim time i sveprisutan društveni problem s golemim implikacijama kako za žrtvu tako i za širu zajednicu, za njegovo suzbijanje nije dovoljna samo dobra volja zakonodavca nego i duboko razumijevanje i velik oprez. U suprotnom će za hrvatsko pravno uređenje obiteljskog nasilja i dalje vrijediti stara kineska poslovice prema kojoj je i put u pakao popločen dobrim namjerama.

LITERATURA

- BAČIĆ, F. i PAVLOVIĆ, Š. (2001.), *Kazneno pravo – posebni dio*, Zagreb, Informator.
- GARAČIĆ, A. (2009.), *Kazneni zakon u sudskoj praksi – posebni dio*, Zagreb, Organizator.
- HASSEMER, W. (1974.), *Strafrechtsdogmatik und Kriminalpolitik*, Reinbek bei Hamburg, Rowohlt Taschenbusch Verlag.
- LAZAREVIĆ, Lj. (1981.), *Krivično pravo – posebni dio*, Beograd, Savremena administracija.
- MAURACH, R. (1964.), *Deutsches Strafrecht Besonderer Teil*, Karlsruhe, Verlag C. F. Müller.
- Nasilje u obitelji 2001.-2006. (2008.), Zagreb, Državni zavod za statistiku.
- NOVOSELEC, P. (2007.), *Opći dio kaznenog prava*, Zagreb, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- NOVOSELEC, P., BOJANIĆ, I., CVITANOVIĆ, L., DERENČINOVIĆ, D., GROZDANIĆ, V.,

- KURTOVIĆ, A. i TURKOVIĆ, K. (2007.), *Posebni dio kaznenog prava*, Zagreb, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- PAVIŠIĆ, B., VEIĆ, P. i GROZDANIĆ, V. (2007.), *Komentar Kaznenog zakona*, Zagreb, Narodne novine.
- ROXIN, C. (2006.), *Strafrecht Allgemeiner Teil*, Band I, München, Verlag C. H. Beck.
- SEDMAK, M., KRALJ, A., MEDARIČ, Z. i SIMČIĆ, B. (2005.), *Nasilje v družini: Analiza družinskega nasilja v Sloveniji – predlogi preventive in ukrepov*, Koper, Univerza na Primorskem.
- VRAČAN, S. (2009.), Procesnopravne mjere protiv počinitelja obiteljskog nasilja. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 16 (2): 179-213.

VII.

REPRODUKTIVNA

PRAVA

Alison DIDUCK

REPRODUKCIJA I “PROBLEM JEDNAKOSTI”

Prava mogu biti pravni konstrukt, no poput većine pravnih konstrukata povezana su također s moralom i politikom (Lacey, 2004., 34). Suvremena je kultura ljudskih prava, nastala dijelom iz prosvjetiteljskih i demokratskih ideala izraženih u europskim i američkim deklaracijama pravâ u 18. i 19. st. te poslije konsolidiranih u nacionalnim ustavima, regionalnim ugovorima i međunarodnim konvencijama, zrcalo tog pravnog / političkog / moralnog tkanja. U toj je kulturi pojedinac pravni subjekt i nosilac prava. Čak i ako mislimo da taj status pojedinac ima jednostavno temeljem toga što je čovjek, suočavamo se s pitanjima o prirodi tog nositelja prava, o vrstama prava koja bi trebao imati te o tome trebaju li, dapače mogu li uopće, odgovori na ta pitanja određivati vrijednosti koje su univerzalne i transkulturalne (Lacey, 2004., 35). Ta pitanja o prirodi pravnog/političkog subjektiviteta, o sadržaju ljudskih prava i o univerzalnosti ne proizlaze samo iz načina na koji su pravni dokumenti oblikovani i sročeni i iz rezervi koje dopuštaju državama. Ona su također politička i moralna i stoga su u srži feminističke kritike pravâ, feminističkog ambivalentnog odnosa prema pravima i feminističkoga korištenja pravâ i diskursa pravâ kako bi se osigurala pravda za žene. U ovom se članku želim pozabaviti upravo tom ambivalentnošću, zalažući se za pristup strateškog promišljanja pravâ i zahtjeva za pravima u području reprodukcije.

FEMINISTIČKE KRITIKE PRAVÂ

Mogli bismo se dakle zapitati je li nositelj pravâ racionalni pojedinac koji prebiva u javnoj sferi, izdvojen iz svoga konteksta, afektivnih veza i ovisnosti. Ili možda tog pojedinca obilježava međuovisnost a ne neovisnost s obzirom na to da su svi ljudi smješteni u društvene i povijesne kontekste, javne i privatne, u kojima su "obiteljski odnosi,

članstvo u grupama i društvene veze dio onoga što tvori osobu” (Held, 2002., 3) pa time i nositelja prava?

Možemo se nadalje zapitati:

Je li primaran nositelj prava politički subjekt [...] – viđenje koje se nalazi u klasičnim kodeksima o građanskim i političkim pravima na slobodu govora, udruživanja, savjesti i jednake zaštite? Ili je nositelj prava također kulturalni, ekonomski i društveni subjekt – bogatiji koncept subjektiviteta pravâ, koji nalazimo u ambicioznijim dokumentima o ekonomskim, kulturalnim i socijalnim pravima ... I mogu li se građanska i politička prava jasno razlikovati od ekonomskih i kulturalnih kad uzmemo u obzir značenje pozitivne a ne samo negativne slobode i usredotočimo se na vrijednost pravâ za subjekte u različitim položajima? (Lacey, 2004., 35)

Pravne teorije pravâ nude na ta pitanja različite odgovore. Prevladavaju one koje nude sliku pojedinca kao “suverenog aktera koji slobodno bira” (Lacey, 2004., 34), a cilj je pravâ osigurati njegovu slobodu, autonomiju i pravo izbora vlastite inačice “dobrog života”. Nadalje, barem jedna, ako ne i dominantna, vrijednost na kojoj počivaju pravâ jest (neki oblik) jednakosti; svi suvereni subjekti moraju biti jednako slobodni izraziti svoju autonomiju.

Jedna od mogućih feminističkih rekonstrukcija pravâ postavila bi ta pitanja drukčije. Ona ne bi samo revidirala pojam nositelja prava tako da uzme u obzir povezanost s drugima i smještenost u društveni kontekst nego bi uz to prepoznala važnost pozitivne slobode, za razliku od negativne, te na taj način međusobnu povezanost građanskih i političkih te ekonomskih i socijalnih prava. Pozitivna sloboda prema S. Fredman znači da sve osobe imaju stvarnu mogućnost koristiti se pravima i stoga ona zahtijeva od države da učini više od uklanjanja ograničenja ili da štiti *slobodu od upletanja*. Zahtijeva od države da osigura uvjete koji su nužni kako bi subjekti mogli koristiti prava jednako (Fredman, 2008., 30) – da osigura stvarnu *slobodu izbora i djelovanja*. Razlika između pozitivne i negativne slobode nije samo akademska. U pravnom životu može je ilustrirati slučaj R. protiv Lewis (139 DLR 480). U tom je slučaju doveden u pitanje kanadski zakon kojim se ograničavao prostor oko klinike za žensko reproduktivno zdravlje na kojem se smjelo prosvjedovati protiv pobačaja.

Vrhovni sud Britanske Kolumbije zaključio je da zakon krši slobodu izražavanja prosvjednika, ali da se pravo mora promatrati u širem kontekstu, u tom slučaju u kontekstu zaštite reproduktivnog zdravlja žena i iz perspektive

žena koje traže pristup uslugama pobačaja. Prema kanadskoj Povelji prava i temeljnih sloboda i one imaju prava: pravo na život, pravo na osobnu slobodu i sigurnost, pravo na privatnost i jednakost.

U tom je slučaju Sud smatrao da zaštita ustavnih prava žena na jednakost i osobnu sigurnost podrazumijeva više od jamstva da pobačaj nije protuzakonit. Sloboda od kažnjavanja davala je ženama samo negativnu slobodu. Pozitivna sloboda zahtijevala je također da država osigura svim ženama jednak i pravedan pristup tim uslugama, čak i ako bi to značilo razmjerno kršenje nečije slobode izražavanja:

- [144.] U slučaju *Morgentaler iz 1988.* prepoznalo se da je pobačaj medicinska usluga te da se preprekama pristupu toj usluzi krše ženska prava prema čl. 7. Povelje. Parlament to pravo nije ograničio. Danas žene u Kanadi imaju pravo na uslugu pobačaja.
- [146.] Nepovoljni učinci negativnih i neugodnih poruka koje se šalju neposredno prije nego što žene uđu u kliniku napad su na žensku osobnost koji nosi posljedice na ženinino zdravlje, makar bile i privremene. Takav metež u blizini medicinske ustanove, koji se stvara kako bi se utjecalo na grupu korisnica medicinskih usluga, nije u skladu s karakterom i funkcijom medicinske ustanove i javnih površina koje je okružuju.
- [147.] Cilj smanjenja napetosti i negativnog okruženja za zaposlenike bolnice koje stvara takav prosvjed također ima veliku vrijednost.
- [148.] Zdravstvena skrb ima u našem društvu temeljnu vrijednost. Pravo žene na zdravstvenu skrb bez nepotrebnog gubitka privatnosti i dostojanstva jednako je pravu svakoga Kanađanina na pristup zdravstvenoj skrbi.

(J. Saunders)

Treće pitanje, ključno kad razmišljamo o ljudskim pravima, jest pitanje univerzalnosti. U osnovi, sastoji se u tome možemo li ustanoviti neku vrijednost ili načelo na kojem počivaju ljudska prava, a za koje se možemo složiti da je univerzalno i transkulturalno. Kao i na pitanja o prirodi subjekta pravâ i njegovih prava, različiti su odgovori na pitanja o univerzalnosti. I naravno, dodatno ih komplicira mjesto kulture, religije i morala u svakom univerzalizmu.

Premda se mnoge teoretičarke religije i ženskih prava slažu da interpretativna baština triju glavnih monoteističkih religija, na primjer, ima velik utjecaj na često neravno-

pravan položaj žena u javnom i političkom (Spahić-Šiljak, 2010.) kao i u privatnom (Raday, 2011., u tisku) životu, sve se više uviđa da je te interpretacije moguće osporavati (Frishman, Anić, Spahić-Šiljak u ovom zborniku) te da se temeljno pravo na jednakost može ugraditi u većinu religija. Ondje gdje to nije moguće, osnovna ljudska prava moraju prevagnuti. Jednakost jamče članci 1. i 2. Opće deklaracije o ljudskim pravima te gotovo svi međunarodni i regionalni dokumenti o ljudskim pravima, a kao rezultat, gotovo su sve države barem donekle priznale jednakost kao vrijednost koju poštuju. A u situacijama poput onih na koje nas podsjeća Mullally (2005., 3), gdje se pozivalo na religiju, kulturu i moral kako bi se zahtjevi za reproduktivna prava prognali u privatnu sferu zaštićenu od ispita pravde, jednakosti i prava, zadatak je osigurati da se podjela na javno i privatno sruši. Tako je Vrhovni sud Kanade proglasio:

“... to da one koje rađaju i na taj način koriste društvu u cjelini ne smiju biti ekonomski i socijalno u nepovoljnom položaju, čini se vrlo očitim. Jedino žene rađaju; nijedan muškarac ne može zatrudnjeti [...] nepravedno je nametnuti sav teret trudnoće na jednu polovinu stanovništva.” (Brooks protiv Canada Saffeway Ltd [1989] 1 SCR 1219, 1247 per Dickson C. J., govoreći u ime Suda).

Pretpostavimo stoga da je, barem na osnovnoj razini, vrijednost koja nadilazi kulturu, religiju ili naciju – jednakost, iako su pitanja što ona znači i koji joj je sadržaj stara koliko i sama filozofija.

JEDNAKOST KAO TRANSCENDENTALNA VRIJEDNOST NA KOJOJ POČIVAJU LJUDSKA PRAVA

Jednakost, bilo da se smatra samo sastavnim dijelom demokracije ili se izvodi konkretno iz dokumenata o ljudskim pravima, tema je ovoga članka zbog njena “nelagodnog” odnosa s pitanjima reprodukcije. Članak sam nasloвила “Reprodukcija i ‘problem jednakosti’” podrazumijevajući dvije stvari. Prvo, želim reći, kao što je to učinio i *Women’s Legal Education and Action Fund* u Kanadi, da je upravo uloga žena u reprodukciji “otvorila mogućnost i dala izgovor za dobar dio nepovoljnoga društvenog i pravnog položaja žena” (LEAF, 1989., toč. 30). Primjeri uključuju različite posljedice za žene u odnosu na muškarce nedostatka ovlasti odlučivati općenito o tome hoće li i kada imati djecu, nedostupnost ili nesigurnost medicinskih usluga, prisilne zahvate u prenatalnu skrb u ime zaštite

fetusa, nedostupnost kontracepcijskih sredstava i informacija te ograničenja nametnuta trudnim ili udanim ženama na radu ili u pristupu javnoj, građanskoj ili pak političkoj domeni. Žene često zbog društvenog pritiska, siromaštva i ekonomske ovisnosti ili seksualne prisile ne mogu utjecati na uvjete u kojima ostaju trudne (LEAF, 1989., toč. 49). Ženama je zbog društvenih običaja ili ekonomskih okolnosti često nemoguće utjecati na uvjete u kojima pođižu djecu (LEAF, 1989., toč. 50). Svi ti uvjeti povezani s reprodukcijom znače da reproduktivna sposobnost žena, kao društveni imperativ, uvelike utječe na njihove živote, onako kako na muškarce jednostavno ne utječe. Povijesno gledano, reproduktivna je sposobnost oslabila žene kao skupinu u odnosu na muškarce. Ta je sposobnost, drugim riječima, "sastavni dio ženskog problema jednakosti" (LEAF, 1989., toč. 52). Ali, kao što neki – među njima i ja – tvrde, nije ta sposobnost kao takva dovela žene u nepovoljan položaj, to je učinilo sudioništvo prava u stvaranju nepovoljnosti ili odbijanje prava da prepozna nepovoljan položaj žena.

No, pod "problemom jednakosti" razumijem i nešto drugo. Želim istaknuti koliko je teško ponuditi općenito prihvaćeno značenje jednakosti. Iako jednakost ima veliku retoričku snagu, ne postoji konsenzus ni u političkoj teoriji ni u pravu, a ni u javnom mišljenju, o tome što znači. Razmislite, na primjer, o pitanju koje je postavio Amartya Sen (1980.): Jednakost čega? Među mnogim filozofima i pravnicima o tom su pitanju razmišljali Sen (1980.) i Nussbaum (2000.), koji drže da je riječ o jednakosti mogućnosti; Dworkin, koji piše o jednakosti dobrobiti (1981. a), jednakosti resursa (1981. b), jednakosti brige (2000.); Cohen, koji u jednakom pristupu povoljnostima vidi "valutu" egalitarne pravde (1989.); Cooper, koja govori o jednakosti moći; Hinton, koja jednakost vidi kao jednakost statusa (2001.); Phillips (1999.), koja smatra da se ekonomska i politička jednakost ne mogu razdvojiti, i Fraser, koja uopće ne govori o jednakosti, nego o "participatornom paritetu". Sandra Fredman (2006.) drži da vrijednosti na kojima jednakost počiva sežu od konzistentnosti, demokracije, dostojanstva, zajedničke humanosti do distributivne pravde.

Te političke/filozofske teškoće pri razmatranju sadržaja ili značenja jednakosti preslikavaju se i u pravu. Navest ću tri primjera. Jednakost u pravu znači za Vrhovni sud Kanade "jednakost povoljnosti i zaštite te da se jednome ne smije postavljati više ograničenja, kazni ili tereta nego drugome" (Andrews protiv Law Society of British Columbia [1989] 1 SCR 143, str. 165 per McIntyre, J., citirano s

potvrdom u R. protiv Kappa (2008) SCC 41, toč. 15 per McLachlin, C. J. i Abella, J.). Nadalje, diskriminacija, “razlikovanje [...] prema kriterijima koji se odnose na osobna obilježja pojedinca ili grupe, koje ima učinak nametanja tereta, obveza ili nepovoljnosti na osobu ili grupu a nisu nametnuti drugima ili koje ne brani ili ograničava pristup mogućnostima, koristima i povoljnostima dostupnim ostalim članovima zajednice” (toč. 18), krši jednakost. Ta ideja jednakosti gleda na raspodjelu društvenih tereta i koristi kako bi se osiguralo da se ne nameću nerazmjerno, tako da jednu grupu dovedu u povoljan ili nepovoljan položaj u odnosu na drugu grupu. Riječ je o prepoznavanju i ublažavanju nepovoljnoga društvenog, ekonomskog, kulturnog, političkog i drugog položaja utemeljenog na spolu (ili rasi itd.).

Vijeće Europe, s druge strane, navodi da načelo jednakosti u Europskoj konvenciji o ljudskim pravima zahtijeva da se s jednakim situacijama postupa jednako, a s nejednakima nejednako. Propust da se to učini dovest će do diskriminacije, osim ako ne postoji objektivno i razumno opravdanje (Vijeće Europe, 2000.). Objektivno i razumno opravdanje podrazumijeva “legitiman cilj” i “razumnu vezu razmjernosti poduzetih mjera i cilja koji se želi postići”. (Abdulaziz, Cabales i Balkandali protiv Ujedinjenog Kraljevstva, presuda od 28. 5. 1985., Serija A, br. 94., toč. 72). Ovdje vidimo test jednakosti aristotelskog tipa, koji “problem” vidi u različitom postupanju, a ne u nepovoljnom položaju.

Fredman (2008.) predlaže ideju supstancijalne jednakosti, koja štiti ljudsko dostojanstvo i svima osigurava mogućnost sudjelovanja u društvu. Prihvaćajući pristup društvenoj pravdi N. Fraser (2003.) kao participatornom paritetu svih, ona preuređuje vezu između priznanja i preraspodjele, koje smatra elementima supstancijalne pravne jednakosti. Priznanje zahtijeva od prava da otkrije i rastavi “institucionalizirane obrasce statusne nejednakosti” koji “neke aktere određuju kao isključene, manje vrijedne, potpuno drukčije ili jednostavno nevidljive, dakle ne potpuno ravnopravnim partnerima društvene interakcije” (Fraser, 2003., 29). Taj pristup zahtijeva da se jednaka kulturna vrijednost, poštovanje i prestiž pripišu svima. Preraspodjela se, s druge strane, zanima za hijerarhijske moći koje korespondiraju s raspodjelom bogatstva u društvu i zahtijeva od prava da u odnosu na političku ekonomiju promijeni položaj onima kojima su uskraćeni resursi nužni kako bi u društvenom životu sudjelovali kao ravnopravni članovi. Prema N. Fraser oba su elementa potrebna kako bi se osigurala društvena pravda – participatorni paritet; prema Fredman oba su potrebna kako bi osigurali neku

vrstu supstancijalne jednakosti: "supstancijalna jednakost izričito se bavi interakcijom između prepoznavanja/pri-znanja i preraspodjele, ne usmjeravajući se na status kao takav, nego na one grupe u odnosu na koje je statusno razlikovanje u korelaciji s nepovoljnim položajem" (Fredman 2008., 178). Ta verzija jednakosti protivi se lažnoj pretpostavci formalne liberalne jednakosti prema kojoj svi pravni subjekti počinju iz jednakih ili neutralnih položaja i u njima se nalaze. Ona omogućuje da "razmišljamo o sadržaju i provedbi pravâ u smislu njihove jednake vrijednosti različito smještenim subjektima" (Lacey, 2004., 48).

Fredman navodi četiri cilja supstancijalne jednakosti: prvo, promicanje poštovanja jednakog dostojanstva i vrijednosti svih; drugo, prihvaćanje i potvrđivanje identiteta unutar zajednice; treće, razbijanje ciklusa nepovoljnosti koje trpe isključene grupe i; četvrto, olakšavanje potpune participacije u društvu (2008., 179).

Imamo, dakle, barem tri različita shvaćanja jednako-sti, no unatoč njezinoj prijepornoj definiciji – ili možda upravo *zbog* nje – želim pokazati da se načelo ili vrijednost jednakosti može korisno upotrijebiti kad govorimo o reproduk-tivnim pravima. Unatoč ili, opet, možda upravo *zbog* oba aspekta "problema jednakosti", jednakost je u samoj srži reproduktivnih prava žena. Stoga je zadatak nalaziti, uvijek iznova, ono značenje jednakosti koje ne uzima u obzir samo tjelesne razlike između muškaraca i žena nego i način na koji različiti zakoni, politike i prakse utječu na različit društveni i ekonomski položaj žena i muškaraca. Zakoni mogu stvoriti, promijeniti ili podržavati – a to i čine – uvjete u kojima se donose odluke o reprodukciji i u kojima nastaju posljedice tih odluka za muškarce i žene. Drugim riječima:

"Zakoni ne mogu promijeniti reproduktivne spo-sobnosti muškaraca i žena, ali mogu odrediti njihove društvene i pravne posljedice, i to čine. Biologija može nalogati da samo žene mogu zatrudnjeti, ali zakonodavac i sudovi imaju širok spektar mogućnosti postupanja s trudnicama. Ne treba pripisivati prirodi i biologiji teškoće što ih nameće pravo koje stvaraju ljudi." (LEAF, 1989., toč. 31).

O'Kinneide (2008., 99) iznosi slično mišljenje. Sma-tra da su apstraktne ideje jednakosti nejasne i tvrdi da je:

"... bolje manje se baviti apstraktnim filozofskim ide-jama i usredotočiti se na otkrivanje neprihvatljivih oblika nejednakosti u današnjem društvu, njihovih uzroka kao i opravdanja što mogu postojati za po-stupke države kojima se stvaraju određeni aspekti te nejednakosti."

U kontekstu reproduktivnih prava, taj poziv O'Cinnidea značio bi da se uvijek mora uvidjeti kako reproduktivna pitanja drukčije utječu na živote žena ne samo u odnosu na živote muškaraca nego i u odnosu na druge žene u različitim društvenim, ekonomskim i kulturalnim situacijama. Nejednakost u kontekstu reprodukcije ima posljedice na žensku kulturalnu vrijednost, na njihovo samopoštovanje, dostojanstvo, zdravlje te emocionalnu i ekonomsku dobrobit. Ona utječe na javne i privatne živote žena, na njihov participatoran paritet.

JEDNAKOST I REPRODUKTIVNA PRAVA

Ova ideja jednakosti čvrsto smješta reproduktivna prava – prava na reproduktivno zdravlje i reproduktivno samoodređenje – u opseg zajamčenih ljudskih prava. Takvo shvaćanje jednakosti ne obuhvaća samo zaštitu negativnih reproduktivnih sloboda – primjerice slobode da se sklopi brak i zasnuje obitelj (koju nalazimo na primjer u čl. 12. Europske konvencije o ljudskim prava i čl. 16. Opće deklaracije o ljudskim pravima) – koje imaju učinak na muškarce kao i na žene, iako drukčiji, nego i pozitivne slobode, kao što su pravo na odluku kada roditi i u kojim razmacima (Teheranska izjava, 1968.), koje imaju nerazmjeran učinak na žene i zahtijevaju pozitivno djelovanje države kako bi imale smisla. Takva jednakost također uzima u obzir odnosni karakter subjekta, ne samo njegov smještaj u društvenom, ekonomskom i kulturalnom miljeu nego i njegove osobne, intimne, afektivne druge.

U međunarodnim, regionalnim i nacionalnim dokumentima postoji niz odredbi koje štite reproduktivna prava. Uzet ćemo samo neke i vidjeti kako su obogaćene perspektivom supstancijalne jednakosti. Prva je odredba zaštita života, koja se tumačila kao zahtjev vladama da poduzmu pozitivne mjere ili da se barem suzdrže od arbitrarnog oduzimanja života. To je pravo zajamčeno u gotovo svim međunarodnim i regionalnim konvencijama. Ljudska prava – ovdje pravo na život – ne primjenjuju se samo na "dobra" potrebna i muškarcima i ženama i ne tumače se samo kroz prizmu formalne jednakosti ili sličnog položaja, nego se moraju interpretirati i kroz prizmu supstancijalne jednakosti. Kada se shvaća na taj način, pravo na život zahtijeva od država da ga osiguraju bez spolne diskriminacije. Ako države moraju uzeti u obzir živote i žena i muškaraca, ne mogu ignorirati jedinstveno mjesto žena u reprodukciji. Države bi bile dužne osigurati ženama dostupnost informacija o reproduktivnom zdravlju i sigurne reproduktivne zdravstvene usluge jer bi u suprotnom žene

bile u većoj opasnosti od smrti i ozljeda ili bi im kvaliteta života bila nerazmjerno umanjena u odnosu na muškarce.

Većina dokumenata o ljudskim pravima jamči i pravo na osobnu slobodu i sigurnost. To se pravo također može interpretirati kao negativna sloboda od arbitrarnog pritvaranja ili kao sloboda od nasrtaja na tjelesnu autonomiju. No, kroz prizmu supstancijalne jednakosti u tom se pravu može ukorijeniti cijeli opseg reproduktivnih prava. Na primjer, Vrhovni sud Kanade odlučio je 1989. da kaznenopravna ograničenja usluge pobačaja krše pravo žena na osobnu sigurnost. U slučaju R. protiv Morgentalera [1988] 1 SCR, toč. 36.-37., Wilson, J. je rekao:

Članak 215. Kaznenog zakona koji trudnoj ženi ograničava dostupnost pobačaja krši njezino pravo na život, osobnu slobodu i sigurnost u smislu čl. 7. Povelje na način koji nije u skladu s načelima temeljne pravde.

Pravo na slobodu iz čl. 7. jamči svakom pojedincu stupanj osobne autonomije u važnim odlukama koje se intimno tiču njegova privatnog života. Sloboda u slobodnom i demokratskom društvu ne zahtijeva od države da se s njima slaže, ali traži da ih poštuje.

Ženina odluka da prekine trudnoću pripada toj kategoriji zaštićenih odluka. Ta odluka ima za ženu duboke psihičke, emotivne i društvene posljedice. Ona duboko zrcali način na koji žena misli o sebi i njezine odnose s drugima. To nije samo medicinska odluka nego i bitna društvena i etička odluka.

Čl. 251. ženi oduzima osobnu i intimnu odluku i daje je odboru koji svoju odluku temelji "na kriterijima potpuno nepovezanim s prioritetima i težnjama [trudnice]".

Čl. 251. također oduzima ženi pravo na osobnu sigurnost zajamčeno čl. 7. Povelje. To pravo štiti tjelesni i psihički integritet osobe. Čl. 251. ima i dublje probleme od toga što žene izlaže znatnom emotivnom stresu i nepotrebnom tjelesnom riziku. On izriče da ženinu sposobnost reprodukcije treba staviti pod kontrolu države, a ne vlastitu kontrolu. To je izravno upletanje u fizičku "osobu" žene.

Sud tu odbacuje predodžbu osobe koju štite jamstva Povelje što se slažu s idejom autonomnog, apstraktnog aktera koji slobodno bira svoj put i kojeg se mora pustiti da sam odlučuje. Umjesto toga, u kontekstu pružanja usluga pobačaja promatra subjekt pravâ na način koji štiti pri-

znanje položaja žena. Smješta žene unutar strukturalnoga konteksta koji uključuje druge, prepoznaje mogućnost subjekta da bude "jedan, a istodobno dvoje", kao i važnost emotivnog, društvenog i moralnog jastva pojedinca. Zakoni, uključujući one koji jamče ljudska prava i koji ne uzimaju u obzir žene pretpostavljajući da je muški subjekt jedini subjekt i da su njegovi interesi ili oni interesi koji su zajednički muškarcima i ženama jedini koje treba štititi, stavljaju sve žene u nepovoljan položaj.

Najjasnije pravo na kojem su utemeljena reproduktivna prava jest pravo na zdravlje, koje nalazimo, na primjer, u Općoj deklaraciji o ljudskim pravima, Međunarodnoj povelji o ekonomskim, socijalnim i kulturalnim pravima, Konvenciji o pravima djeteta i Afričkoj povelji o ljudskim pravima i pravima naroda. Iako rana tumačenja tog prava nisu uključivala reproduktivno zdravlje, sudovi i tijela koja nadziru provedbu konvencija s vremenom su prepoznali vezu između reproduktivnih prava i prava na zdravlje te ostalih temeljnih prava, uključujući pravo na život, tjelesni integritet i jednakost (vidi, na primjer, Sentencia C-355/06, odluka Ustavnog suda Kolumbije kojom je ukinuo zabranu pobačaja, utemeljivši je u temeljnom pravu na zdravlje). Reprodukcija je osnovni aspekt ženina života i stoga je propust da se osigura dostupnost zdravstvenih usluga i ukinu prepreke tom obliku zdravstvene zaštite diskriminacija na temelju spola.

ZAKLJUČAK

Prednost je traženja prava na supstancijalnu jednakost s muškarcima pri tumačenju ljudskih prava, a s obzirom na učinak koji reproduktivna sposobnost žena ima na njihovo zdravlje, dobrobit i sposobnost da se potpuno uključe u društveni, ekonomski i politički život, u tome što se u ime univerzalnosti biološke razlike priznaju, a ne potiskuju. No, da ponovimo, prema toj ideji jednakosti uzrok nepovoljnog položaja žena nije u njihovim biološkim razlikama, nego u društvenim strukturama, pravnim načelima te ekonomskim i kulturalnim zaprekama koje su uspostavljene ne uzimajući u obzir žene. U kontekstu reproduktivnih prava, ne moramo dakle tražiti formulaciju jednakosti koja će biti univerzalno primjenjiva. U svakom konkretnom slučaju valja težiti supstancijalnoj jednakosti ili participatornom paritetu. Da se vratimo O'Connideu:

"... bolje je manje se baviti apstraktnim filozofskim idejama i usredotočiti se na otkrivanje neprihvatljivih oblika nejednakosti u današnjem društvu, njihovih uzroka,

kao i opravdanja koja mogu postojati za postupke države kojima se stvaraju određeni aspekti te nejednakosti.” (2008., 99).

Na taj nam način “problem jednakosti” definicije i strategije može pomoći pri rješavanju “problema jednakosti” reprodukcije.

Prevela: Ivana Radačić

Alison Diduck
**Reprodukcija i
“problem jednakosti”**

LITERATURA

- COHEN, G. A. (1989.), On the Currency of Egalitarian Justice. *Ethics*, 99: 906-944.
- COOPER, D. (2000.), And You Can't Find Me Nowhere. Relocation Identity and Structure within Equality Jurisprudence. *Journal of Law and Society*, 27: 249-272.
- Council of Europe (2000.), Explanatory Report: Protocol No 12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, ETS No. 177.
- DWORKIN, R. (1981.a), What is Equality? Part 1: Equality of Welfare. *Philosophy and Public Affairs*, 10: 185-246.
- DWORKIN, R. (1981.b), What is Equality? Part 2: Equality of Resources. *Philosophy and Public Affairs*, 10: 283-345.
- DWORKIN, R. (2000.), *Sovereign Virtue, the Theory and Practice of Equality*, Cambridge, MA, Harvard University Press.
- FRASER, N. (2003.), Social Justice in the Age of Identity Politics: Redistribution, Recognition and Participation. U: N. Fraser i A. Honeth (ur.), *Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange*, London, New York, Verso.
- FREDMAN, S. (2006.), From Deference to Democracy: the Role of Equality under the Human Rights Act 1998. *Law Quarterly Review*, 122: 53-81.
- FREDMAN, S. (2008.), *Human Rights Transformed*, Oxford, Oxford University Press.
- HELD, V. (2002.), 5 (1) *JanusHead Feminist Moral Inquiry: The Role of Experience*, <http://www.janushead.org/5-1/held.cfm>. Pristupljeno: 16. 1. 2009.
- HERRING, J. (2009.), Relational Autonomy and Family Law. U: J. Wallbank, S. Choudhry i J. Herring (ur.), *Rights, Gender and Family Law*, Abingdon and New York, Routledge.

- HINTON, T. (2001.), Must Egalitarians Choose Between Fairness and Respect? *Philosophy and Public Affairs*, 30: 72-87.
- LACEY, N. (2004.), Feminist Legal Theory and the Rights of Women. U: K. Knop (ur.), *Gender and Human Rights*, Oxford, Oxford University Press.
- LEAF (Womens' Legal Education and Action Fund) (1989.), Factum of the Intervenor in the Case of *Borowski v the Attorney General for Canada* in the Supreme Court of Canada 1989.U: LEAF (ur.) (1996.), *Equality and the Charter: Ten Years of Feminist Advocacy Before the Supreme Court of Canada*, Toronto: Emond Montgomery.
- MULLALLY, S. (2005.), Debating Reproductive Rights in Ireland. *Human Rights Quarterly*, 27 (1): 78-104.
- NUSSBAUM, M. (2000.), *Women and Human Development: The Capabilities Approach*, Cambridge, CUP.
- O'CINNEIDE, C. (2008.), The Right to Equality: A Substantive Legal Norm or Vacuous Rhetoric? *UCL Human Rights Review*, 1: 80-102.
- PHILLIPS, A. (1999.), *Which Equalities Matter?*, Malden, Blackwell.
- RADAY, F. (2011., u tisku), The Sacred Family in the Monotheistic Religions. *International Journal of Law in Context*, 7 (3).
- SEN, A. (1980.), Equality of What? *The Tanner Lecture on Human Values*, 1: 197-220. Cambridge, Cambridge University Press.
- SPAHIĆ-ŠILJAK, Z. (2010.), *Women Religion and Politics*, Sarajevo, International Multireligious and Intercultural Centre.

Branka GALIĆ

REPRODUKCIJA I
DRUŠTVENA KONTRO-
LA: REPRODUKTIVNI
STATUS ŽENA U HR-
VATSKOJ I STAVOVI O
NJIHOVIM REPRODUK-
TIVNIM PRAVIMA

UVOD – POLAZIŠNE PRETPOSTAVKE DRUŠTVENE KONTROLE U REPRODUKCIJI

Glavna društvena očekivanja od žena svode se u svim patrijarhalnim društvima na majčinstvo i ispunjavanje uloge majki, pa onda i glavni teret reproduktivnih zadataka pada u pravilu na žene, uključujući i rizike za njihovo zdravlje. S druge strane, društvena rodna moć centrirana je putem kontrole nad reprodukcijom, dok svako patrijarhalno društvo nastoji kontrolirati žensku seksualnost. S feminističke točke gledišta, pak, pravo na slobodan izbor hoće li, kada, s kime i koliko djece imati – jedno je od temeljnih ženskih prava, koje feministički pokreti diljem svijeta uvijek brane u situacijama kada su ta prava ugrožena, u pravilu od vlasti i crkvenih organizacija. Zato je reprodukcija uvijek političko pitanje za žene koje nikada nije zauvijek obranjeno, nego stoji pred svakom novom generacijom žena kao imperativ i izazov.

I u Hrvatskoj ljudi percipiraju da je najvažnija društvena uloga žena da budu majke (Galić, 2004.; 2006.; 2008.).¹ Različit položaj žena u odnosu na muškarce u društvenoj strukturi, kao i strukturalne razlike među samim ženama unutar njihove rodne grupe, upućuju na različite oblike društvenih nejednakosti ili diskriminacija kad je riječ o pitanjima reprodukcije. Tako se, recimo, ženama izvan braka ne omogućuje jednako sustavan pristup informacijama, sredstvima kontracepcije i reprodukcije kao što se to

¹ Da majčinstvo ima prioritet u ženinu životu, pokazuje oko 50% ispitanika/ispitanica reprezentativnog uzorka hrvatske populacije 2004. godine (Galić, 2004.). Rezultati tog istraživanja potvrdili su pretpostavke o seksizmu i patrijarhalnim konceptima i dalje ukorijenjenim u svijesti populacije. Istraživanjem su potvrđene hipoteze glede razlika, očekivanja i zastupljenosti seksističkih koncepata u našoj populaciji, kao i očitovanja o seksističkoj rigidnosti muškaraca te starijih i niže obrazovanih ispitanika. Pokazalo se da se muškarci i žene u Hrvatskoj statistički značajno razlikuju najviše u konceptima koji se tiču rodno egalitarnog društva. Rezultati upućuju na veću sklonost muškaraca "tradicionalnom" i "modernom" seksizmu. S druge strane, žene pokazuju veću sklonost konceptu rodno egalitarnog društva. (Galić, 2004.; 2006.; 2008.)

omogućuje ženama u braku, a često i pristup određenim tehnikama i tretmanima ovisi isključivo o socijalnom statusu žena. Klinike za neplodnost u mnogim su zemljama nedostupne ženama koje nisu udane. Tako i moderni patrijarhat (neopatrijarhat) (Walby, 1990.) u mnogim svojim aspektima podrazumijeva "pokriveni", "benevolentni" i "postmoderni" seksizam (Glick i Fiske, 1997.; Masser i Abrams, 1999.; Morrison i sur., 1999.). Neka društva u tom smislu razvijaju cijeli niz mjera i aktivnosti koje će pomoći ženama da ostvare funkciju majčinstva – socijalni i materijalni uvjeti, zaposlenje, skrb za djecu, stambeno zbrinjavanje, zdravstvena skrb itd. – osobito ona u kojima su žene postigle već značajnu društvenu emancipaciju, kao npr. skandinavske zemlje, dok je kod nekih, u pravilu patrijarhalnih, većina tih mjera prebačena na teret institucije obitelji ili samih žena kao majki, bez ikakvih izgleda da bi društvo tu trebalo pružiti neke povoljnije uvjete za zadovoljavajuće ostvarenje majčinstva. U Hrvatskoj je socijalna skrb o mladim majkama s djecom svedena uglavnom na skromne roditeljske naknade za najranije razdoblje djetetova života, dok za druge oblike skrbi nema nikakva jamstva da će ih osigurati država, pogotovo ne najvažniji dio – stambeno zbrinjavanje i zaposlenje roditelja, odnosno majke. Kada se tome pridoda diskriminacija trudnica i mladih majki prilikom zapošljavanja ili čak otkazivanje radnog odnosa (Galić i Nikodem, 2007.; 2009.), dobiva se jasnija slika stvarne društvene potpore majčinstvu, koja obično ostaje samo na deklarativnoj razini. Stoga ne začuđuje činjenica da se današnje mlade žene sve kasnije odlučuju za majčinstvo ili ga čak odbacuju kao uopće prihvatljivu životnu opciju. S druge strane, imajući na umu da je hrvatsko društvo nekadašnje oblike zdravstvene skrbi za žene koji se odnose na reproduktivno zdravlje i izbor s tereta države u socijalizmu prebacilo na teret, u pravilu, samih žena, pri čemu nije provelo nikakav sustavan oblik zdravstvene i reproduktivne stručne edukacije mladih koji tek ulaze u spolni život, ne čudi ni činjenica da se pojavljuje sve više zdravstvenih rizika, neznanja i predrasuda mladih vezanih uz reprodukciju i spolno prenosive bolesti (Štulhofer, 2009.; Jureša i sur., 2009.; Grce i sur., 2007.), uz naglašenu potrebu stručno-zdravstvene edukacije u školama.

U Hrvatskoj se u posljednja dva desetljeća događaju i neke promjene u pogledu reguliranja reproduktivnih prava žena i parova te ostvarivanja tih prava u praksi, koje djeluju u regresivnijem smjeru nego što je to bilo u vrijeme socijalizma. Te promjene dovode do otežavanja ili čak uskraćivanja mogućnosti ostvarenja nekih reproduktivnih prava žena i parova, kao i ne/mogućnosti osiguravanja

primjerenoga reproduktivnog zdravlja žena reproduktivne dobi. Tako je, recimo, bez obzira na “liberalan zakon” o “slobodnom odlučivanju o rađanju djece” koji je Republika Hrvatska preuzela od bivše Jugoslavije iz 1978.² godine, a koji je definirao i pitanja “umjetne oplodnje” i pobačaja kao prava s područja reproduktivnog zdravlja žena i parova, iz Ustava RH izbačena odredba o pravu čovjeka na slobodno odlučivanje o rađanju djece (čl. 191.) koja je bila utemeljena u Ustavu socijalističke Jugoslavije iz 1974. godine, što je i bilo temelj za donošenje spomenutog zakona (Ustav, 1974.). Važeći Ustav Republike Hrvatske ugradio je odredbe kojima “Država štiti materinstvo, djecu i mladež te stvara socijalne, kulturne, odgojne, materijalne i druge uvjete kojima se promiče ostvarivanje prava na dostojan život” (čl. 63.), pri čemu pojam “dostojan život” ostaje neobjašnjen (Ustav, NN 85/10). Članak 21. Ustava RH navodi da “Svako ljudsko biće ima pravo na život”, pri čemu je pojam “ljudsko biće” ostao nedefiniran. Iz Zakona koji se odnosi na odluke o rađanju (1978.) izdvojen je dio koji se odnosi na “umjetnu oplodnju” i taj je dio definiran u okviru posebnog Zakona o medicinskoj oplodnji (NN 88/09), gdje se derogiraju nekadašnje odredbe o metodama medicinski potpomognute oplodnje (MPO), kao i kriteriji pristupa, premda taj zakon nije donesen dvotrećinskom, nego samo jedva natpolovičnom većinom glasova u Saboru. Tako je prema novom zakonu o “umjetnoj oplodnji” u Hrvatskoj liječenje neplodnosti dopušteno samo bračnim parovima. Zakonom se zabranjuje zamrzavanje embrija, ograničava broj oplodjenih jajnih stanica koje se mogu koristiti, omogućuje prigovor savjesti liječnika, omogućuju podaci o biološkom izvoru djetetu s 18 godina starosti te traži obveza drugog mišljenja uz onemogućivanje prava na MPO parovima u kojima su oba partnera neplodna. Budući da se liječenje neplodnosti uvjetuje bračnim statusom, metode i postupci koji se primjenjuju restriktivniji su i za žene bolniji, uz upitnu učinkovitost, a zakonska ograničenja čine taj zakon jednim od najrestriktivnijih u Europi. S obzirom na to da zakon počiva na vrijednosti zaštite života od trenutka začeća, upitan je i njegov učinak na pravo na pobačaj.³ Tim se postupcima plodnost “neplodnih” žena

2 Zakon o zdravstvenim mjerama za ostvarivanje prava na slobodno odlučivanje o rađanju djece, 1978.

3 Prema sustavu *indikacija*, pobačaj se dopušta ako se dokaže neka indikacija: medicinska (opasnost za život ili zdravlje trudnice), eugenička (opasnost da će se dijete roditi s tjelesnim ili duševnim nedostacima), kriminološka (ako je do začeća došlo npr. silovanjem) i socijalna (npr. teške imovinske prilike trudnice). Pobačaj se prema sustavu *roka* dopušta do određenog vremena uznapredovale trudnoće jer je tada manje opasan za zdravlje žene.

i parova izravno kontrolira u skladu s političkim interesima određenih institucija, što znači direktno ograničavanje ženskih reproduktivnih prava.⁴ Posljedica je primjene toga zakona to da danas hrvatski “neplodni” parovi odlaze iz Hrvatske u druge zemlje u potrazi za adekvatnim postupkom MPO-a i nediskriminacijskim tretmanom. Nakon slučajeva manipulacija jajnim stanicama koji su se dogodili prije 10–15 godina u Hrvatskoj, posljednji događaji vezani uz donošenje novog zakona o MPO-u potvrdili su stanje nesigurnosti, kao i regresije postupka “umjetne oplodnje” u usporedbi sa zakonom iz 1978. godine, a pojavila su se i pitanja uskraćivanja prava žena na pobačaj ili njegove još veće restrikcije. O tome su se u Hrvatskoj već vodile brojne javne polemike, kao i one u stručnoj javnosti, a može se očekivati i da će se one intenzivirati (Rittossa, 2005.).

Navedene izmjene rezultat su određenih političkih promjena koje su se odvijale nakon osamostaljenja na političkoj sceni Republike Hrvatske te jačanja snage, utjecaja i moći vjerskih institucija i organizacija, osobito Katoličke crkve. Ona promovira vrijednosti “kršćanske etike” koja odbacuje emancipaciju žena u društvu te utječe na status, snagu i domet ljudskih prava, napose ženskih ljudskih prava u Hrvatskoj, pokazujući izravno nestabilnost i krhkost reproduktivnog statusa žena u Hrvatskoj. Prema tome, temeljna ženska reproduktivna prava u Hrvatskoj podvrgnuta su konzervativnosti politika autoritarnih državnih i vjerskih institucija u pogledu odluka i postupaka ljudske reprodukcije.

Zbog toga sam kao sociologinja i istraživačica smatrala potrebnim analizirati i istražiti stavove populacije o reproduktivnim pravima žena i njihovu reproduktivnom statusu, te usporediti rezultate naših istraživanja s rezulta-

U Hrvatskoj je prihvaćen “kombinirani model”, gdje je u prvom planu sustav roka jer je pobačaj pod određenim uvjetima dopušten do isteka 10 tjedana od začeća na zahtjev žene, a nakon toga nastupa sustav indikacija. Naravno da bi poštivanje prava zametka značilo oduzimanje prava ženama i parovima na slobodno odlučivanje o roditeljstvu.

U više od polovine članica EU pobačaj je dopušten na zahtjev žene do 12. tjedna trudnoće (18. u Švedskoj), a to su Austrija, Belgija, Bugarska, Češka, Danska, Estonija, Francuska, Grčka, Mađarska, Njemačka, Latvija, Litva, Rumunjska, Slovačka i Slovenija. U drugoj su skupini zemlje koje dopuštaju pobačaj iz socijalnih razloga: V. Britanija, Finska, Italija, Luksemburg i Nizozemska. U trećoj su skupini Poljska, Španjolska, Portugal i Cipar, gdje se prekid trudnoće dopušta u slučaju silovanja, opasnosti za život majke i malformacija fetusa. Pobačaj je potpuno zabranjen u Irskoj te na Malti (čak i u slučaju silovanja), osim ako je u opasnosti život žene.

4 U osudi toga restriktivnog, nestručnog i nepravdnog zakona ujedinili su se građani i udruge (RODA, npr.), dijelovi oporbe te stručna i znanstvena javnost.

tima dosadašnjih istraživanja u Hrvatskoj o toj temi kako bih pokazala koliko su ti stavovi javnosti u temeljitom neskladu s odlukama službene reproduktivne politike. Za potrebe ovoga rada iznosimo dio rezultata istraživanja provedenog u okviru projekta "Percepcija, iskustva i stavovi o rodnoj diskriminaciji u Republici Hrvatskoj" (2009.), u okviru kojega smo nastojali doznati i stavove i mišljenja ispitanika/ispitanica o reproduktivnim ulogama i nekim pitanjima vezanim uz reprodukciju, kao što su pitanja pobačaja, medicinski potpomognute oplodnje i bračnog statusa te ograničavanja ženskih odluka o reprodukciji od države. Istraživanje je inicirao Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH, a provela ga je skupina istraživačica i istraživača s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu te istraživačice iz Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu.

Pretpostavke od kojih polazimo su, dakle, da je politika reproduktivnih prava i zdravlja u Hrvatskoj posljednjih godina i desetljeća postala regresivna. Došlo je do uskraćivanja reproduktivne samodeterminacije žena i parova, diskriminacije te derogiranja nekih njihovih već stečenih reproduktivnih prava. Osobito se to očituje na primjerima mogućnosti pristupa i ostvarivanja prava iz slobodnog i odgovornog odlučivanja o ne/imanju djece, o broju, prostoru i vremenu, primjerima dostupnosti relevantnih informacija, stručne edukacije i sredstava za donošenje reproduktivnih odluka, pravima uživanja najvišeg standarda seksualnog i reproduktivnog zdravlja, uz ometanje ili uskraćivanja mogućnosti autonomne kontrole nad vlastitim tijelom, kao i ostvarivanja u praksi tih prava s područja reprodukcije i reproduktivnog zdravlja žena i parova u RH. Te su promjene uvjetovane retradicionalizacijom vrijednosti i stigmatizacijom u pogledu reproduktivnih odluka i izbora koje su nastupile paralelno s tranzicijskim promjenama od početka 1990-ih, a koje su također zabilježene istraživanjima o ženama i majčinstvu (Leinert Novosel, 1999.), istraživanjem o "rizicima modernizacije" i ženama u Hrvatskoj 1990-ih (Tomić-Koludrović i Kunac, 2000.), istraživanjem o neokonzervativizmu mladih naraštaja (Ilišin i Radin, 2002.), o seksističkom diskursu rodnog identiteta (Galić, 2004. i 2008.), o većoj povezanosti seksizma i tradicionalne religioznosti (Galić i Nikodem, 2006.), o diskriminaciji žena prilikom zapošljavanja (Galić i Nikodem, 2007.; 2009.; Relja, Galić, Despotović, 2009.) itd. Osobito su tzv. neplodni parovi, žene izvan braka, homoseksualne osobe, HIV pozitivne, maloljetnice te osobe koje odustaju od majčinstva izvrngnute stigmatizaciji u pogledu reproduktivnih odluka i postupaka, povećanju rizika reproduktivnog zdravlja ili čak diskriminacijskom tretmanu (Galić, 2006.).

KARAKTERISTIKE REPRODUKTIVNE POLITIKE I PRAKSE U REPUBLICI HRVATSKOJ OD 1990-ih

Od početka 1990-ih godina Hrvatska je bila u raskoraku između promjena u sustavu medicinske znanosti, tehnologija i ljudskih prava, a spomenuti zakon o rađanju iz 1978. godine postao je plodno tlo za povećanje rizika ženskog zdravlja i derogiranje ženskih reproduktivnih prava i statusa.

Još sredinom 1990-ih odvijali su se i pokušaji donošenja regresivnih reproduktivnih zakona u Hrvatskoj, i to 1995. i 1996. – pokušaji kriminalizacije pobačaja koju su inicirali 1995. posebno povjerenstvo Ministarstva zdravstva, a 1996. Hrvatska stranka prava (HSP), iznoseći prijedlog za kriminalizaciju pobačaja u Saboru (Ritossa, 2005., 973). Zahvaljujući nekim aktivnim feminističkim udrugama kao i stavovima zastupnika, taj prijedlog tada nije prošao. Tih je godina osnovano i Hrvatsko katoličko liječničko društvo (HKLD) koje je počelo aktivnu kampanju za zabranu pobačaja, čime je počeo pokret uspona *pro-life* aktivizma u Hrvatskoj koji traje do danas.

Paralelno se od početka 1990-ih godina odvijaju postupci manipulacija jajnim stanicama u ordinacijama nekih ginekologa i njihova nedopuštena presađivanja, a početkom 2000. javno su objavljeni slučajevi “krađe jajnih stanica” s imenima i prezimenima konkretnih ginekologa i ginekologinja koji su sudjelovali u postupcima “umjetne oplodnje”, čime se obznanilo postojanje tih fenomena i razotkrile se mogućnosti povećanja reproduktivnih zdravstvenih rizika za žene. No, budući da je stari zakon imao pravne rupe te bio neprecizan i neučinkovit jer nije bio usklađen sa suvremenim biomedicinskim trendovima razvoja znanosti, i dokaze je u sudskim postupcima bilo teško izvesti, oni su završili oslobađajućim presudama.⁵ U to vrijeme uvodi se i “prigovor savjesti” u ovlaštene klinike za obavljanje pobačaja, kakvih je u Hrvatskoj formalno oformljeno 33, a koji je omogućio brojne zloporabe, kako se pokazalo u izlaganju predstavnice Ženske mreže na znanstvenom skupu iz 2003. godine.⁶ Zloporabe se u pravilu

5 Afere sa slučajevima ginekologa prof. dr. Kurjaka i njegove asistentice dr. Kupešić koje su provedene kroz sudski postupak i riješene oslobađajućom presudom zbog “nedostatka dokaza” za optužbe o nedopuštenim presađivanjima jajnih stanica. Prof. dr. Kurjak optužen je i za smrt roditelja Dragice Ivankić i njezine bebe u bolnici “Sveti Duh” i nepravomoćno osuđen na osam mjeseci zatvora jer je krivotvorio medicinsku dokumentaciju, odnosno zataškavao pogreške liječnika, ali i u tom je slučaju ubrzo nastupila “zastara”.

6 Predstavnica udruga Ženska mreža Hrvatske iznijela je na znanstvenom skupu “Društvena stigmatizacija žena – primjer reproduktivnih prava”

odnose na odugovlačenje ili onemogućavanje obavljanja pobačaja u nekim ovlaštenim klinikama, što je dovelo i do zatvaranja i smanjivanja broja klinika ovlaštenih za taj zahvat. Međutim, kako je pokazalo istraživanje Ženske mreže (vidi bilješku 6), ti su se zahvati uredno obavljali u privatnim ordinacijama nekih ginekologa iz ovlaštenih klinika. Istodobno je plaćanje troškova zahvata prebačeno na teret samih korisnica, čime je siromašnim ženama izravno otežan ili onemogućen pristup. Sustav plaćanja bio je i ostao neujednačen, pa je tako u nekim "ovlaštenim klinikama" trošak zahvata i do tri puta veći nego u drugima, ovisno o županiji. Od 1990-ih godina gotovo do sredine 2000-ih paralelno se, s vremena na vrijeme, preko medija odvijalo javno etiketiranje djece rođene postupcima *in vitro* oplodnje "stvarima", što su činile istaknute osobe i predstavnici Katoličke crkve u RH. U posljednja dva desetljeća u Hrvatskoj se neprestano onemogućuje uvođenje sustava stručne seksualne edukacije mladih u obrazovnim institucijama, osim putem predmeta vjeronauka, gdje se to odvija nestručno ili čak diskriminacijski, npr. kad je riječ o homoseksualizmu, masturbaciji, kontracepcijskim sredstvima i spolnim bolestima. Štulhofer naglašava utjecaj religioznih uvjerenja na seksualno ponašanje, bilo odgađanjem stupanja u seksualne odnose u adolescenciji, bilo manjim brojem seksualnih partnera, ali i odbijanjem upotrebe kondoma, što spada u rizično seksualno ponašanje (Štulhofer, 2009.). On naglašava dodatni problem "u prevenciji seksualnih rizika", a to je "negativan stav Katoličke crkve prema uporabi kondoma", odnosno isticanje stavova Hrvatske biskupske konferencije i Hrvatskoga katoličkog liječničkog zbora" koje je "u suprotnosti sa stavovima i preporukama Svjetske zdravstvene organizacije" (Štulhofer, 2009., 126).

Budući da je glavni nositelj reproduktivne politike u RH – Ministarstvo zdravstva – ignoriralo rasprave te mišljenje struke i javnosti o pitanjima reprodukcije, te budući da se prilikom donošenja novog Zakona o medicinskoj oplodnji (2009.) mjerodavni ministar konzultirao⁷

koji je održan 30. listopada 2005. u organizaciji Hrvatskoga sociološkog društva i zaklade "Heinrich Böll" podatke da se od 33 ovlaštene institucije za obavljanje pobačaja u RH u njih 12 taj zahvat uopće ne radi zbog "prigovora savjesti" mjerodavnih liječnika, koji pacijentice naručuju u svoje privatne ordinacije gdje "prigovora" više nema. Inače, na ugrađivanju "prigovora savjesti" u zakonski okvir izravno je utjecala Katolička crkva u RH svojim političkim lobiranjem, čime je direktno povećan rizik za žene i njihovo zdravlje.

7 Aktualni ministar zdravstva, koji je proglasio novi zakon o MPO-u u RH, sam je nekoliko puta preko HTV-a izjavio da se konzultirao s predstavnicima Kaptola i Katoličke crkve u vezi s donošenjem novog zakona o MPO-u.

sa nestručnim i nenadležnim institucijama – Katoličkom crkvom – pri čemu je potpuno ignorirao stavove javnog mnijenja o reprodukciji u već objavljenim istraživanjima⁸ – mišljenja smo da je takva reproduktivna politika u RH neprofesionalna i regresivna kao i da izravno ugrožava te ide na štetu žena i parova kao glavnih nositelja i subjekata reprodukcije.

Poznato je i da u Hrvatskoj ne postoji sustavna seksualna edukacija, kako napominje i Štulhofer, premda su pokušaji njena uvođenja bili prisutni od 1970-ih godina, no do danas se uspjelo samo uvrstiti “eksperimentalno” dva programa koji su “u postupku evaluacije”, od kojih se jedan temelji na stručnim načelima educiranja o odgovornom spolnom ponašanju i odlučivanju, a drugi u pravilu na apstinencijskom pristupu prema doktrini Katoličke crkve. Predviđena satnica za budući sadržaj koji bi obuhvaćao ljudsku seksualnost, kako navodi Štulhofer, nije veća od sat-dva godišnje (Štulhofer, 2009., 126). Ne treba biti osobito vidovit ni ciničan da bi se jasno zaključilo kakvo će se znanje o ljudskoj seksualnosti ponuditi mladima.

OPADANJE FERTILNOSTI U RAZVIJENIM ZEMLJAMA I TRENDOWI RAĐANJA U RH

Fertilnost u razvijenim zemljama opada zbog brojnih društvenih čimbenika, među kojima su najznačajniji: porast stupnja obrazovanja žena, porast ženske zaposlenosti na tržištu rada izvan kuće, “kontracepcijska revolucija”, porast raznolikosti tipova obitelji (opadanje važnosti tradicionalne nukleusne obitelji uz porast broja razvoda i koha-bitacija) (Inglehart i Norris, 2003.; Castells, 2002.; Beck i Beck-Gernsheim, 2007.), kao i opadanje utjecaja religijskih vrijednosti, tj. porast stupnja sekularno-racionalnih vrijednosti (Zrinščak i Nikodem, 2009.; Črpić i Zrinščak, 2010.). Osobito je značajno opadanje religioznosti vidljivo kod starijih ljudi i žena, dok je kod mladih, zbog utjecaja vjeronauka, kako ističu autori, religioznost u porastu (Črpić i Zrinščak, 2010., 22). Značajno povezani razlozi koji su utjecali u širem smislu na opadanje fertilnosti u razvijenim zemljama jesu socioekonomski razvoj, koji ima negativne posljedice na rast populacije (Inglehart i Norris, 2003.; Castells, 2002.); stupanj obrazovanja žena, koji djeluje obrnuto proporcionalno rastu populacije, značajno više nego obrazovanje muškaraca, jer što su žene obrazo-

8 Baloban i Črpić (1998.), Baloban i Črpić (2005.), Goldberger (2005.), Galić (2006.), Štulhofer i sur. (2005.; 2006.), Štulhofer (2009.), Jureša i sur. (2009.) itd.

vanije, očekivanja od braka i rađanja su manja, dok obrazovna razina u muškaraca ne utječe statistički značajno na plodnost (Pillai i Guang-zhen, 1999.)

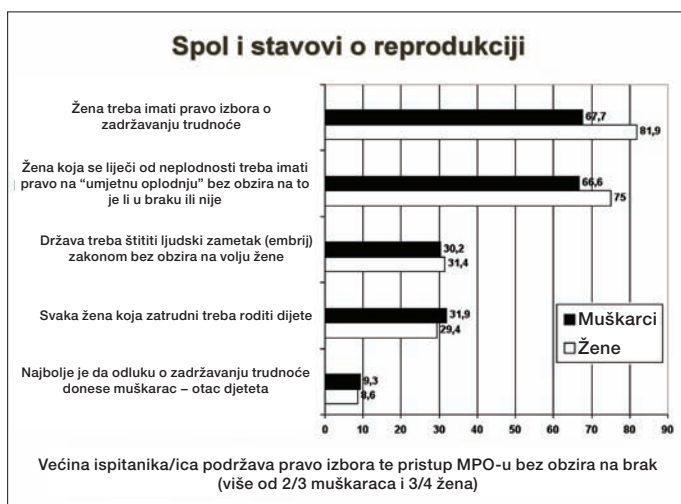
Trendovi rađanja u Republici Hrvatskoj mogu se statistički pratiti preko podataka koje u obliku izvješća o porođajima i prekidima trudnoća svake godine objavljuje Hrvatski zavod za javno zdravstvo (www.hzjz.hr). Tako je iz najnovijeg izvješća o porođajima za 2008. godinu vidljivo da broj porođaja u Republici Hrvatskoj opada u apsolutnom iznosu, ukupno za 3,7% u odnosu na prije 10 godina. Vidljiv je i trend smanjenja rađanja u mlađih žena (ispod 20 godina starosti za 4,1% u odnosu na prije 10 godina i porasta u žena iznad 35 godina za 13,1% u odnosu na prije 10 godina. Od 2005. godine jasno se uočava trend sve kasnijeg rađanja, tj. viših stopa porođaja u dobi između 30 i 34 godine (79/1000), za razliku od dobi između 20 i 24 godine života žena, gdje on iznosi 61/1000. U pogledu prekida trudnoća, prema istom izvoru (www.hzjz.hr), iz izvješća o prekidima trudnoća vidljivo je eksponencijalno opadanje broja pobačaja od 1990. godine, kada je bilo više od 38.000 legalno induciranih prekida, na 4497 prekida 2008. godine, što čini 42% ukupnih prekida trudnoća. Najviše induciranih prekida trudnoća imaju žene koje žive u braku i imaju dvoje djece. Takvih je 30,3%. Najčešća dob žena za rađanje ona je između 20 i 39 godina, koja obuhvaća 79,8% žena. Maloljetničke su trudnoće u pravilu malo zastupljene, za razliku od uvriježenih pogrešnih mišljenja, jer na adolescentice između 16 i 19 godina otpada samo 9,2% trudnoća. Ta izvješća ne sadrže, međutim, podatke o prekidima trudnoća iz privatnih klinika, tako da je ukupan broj tih zahvata u Hrvatskoj nepoznat. Pritom napominjemo da naglašavanje prekida trudnoće u službenim medicinskim državnim izvješćima kao "sredstva kontracepcije" smatramo pukom seksističkom i neprofesionalnom interpretacijom.

ŠTO POKAZUJU ISTRAŽIVANJA O REPRODUKTIVNIM PRAVIMA U RH NA REPREZENTATIVNIM UZORCIMA?

Istraživanja o reproduktivnim pravima i statusu žena i parova u reprodukciji provedena su u Hrvatskoj od sredine 1990-ih godina naovamo, i u pravilu su ih radili sociolozi i teolozi. U posljednjih desetak godina, bez obzira na majčinstvo kao preferiranu vrijednost za ženu (Galić, 2004.), sva istraživanja pokazuju sve veće podupiranje ženskog prava izbora u pogledu vlastite trudnoće te prava žena i parova na medicinski potpomognutu oplodnju, bez obzira na njihov bračni status – i to u barem natpolovičnim postocima ispitanika/ica – kod nekih istraživanja

koja su radili teolozi do 2/3, odnosno više od 3/4 podrške ispitanika/ica kod istraživanja koja su radili sociolozi. U tom su smislu sljedeći rezultati: istraživanje Balobana i Črpića (1998.) pokazuje da se više od 50% građana ne slaže s opcijom zabrane pobačaja. Istraživanje Škrabalo i Jurić (2005.) pokazalo je sukob katoličkoga spolnog morala i politike seksualnih i reproduktivnih prava koja se temelje na međunarodnom pravnom poretku i zaštiti ljudskih prava (CEDAW). Istraživanje Goldbergera (2005.) pokazalo je da su građani zadovoljni reguliranjem problema pobačaja u Hrvatskoj, tj. da se slažu sa zakonskim rješenjem iz 1978. godine gdje zakon dopušta mogućnost izbora pobačaja na zahtjev žene do 10. tjedna trudnoće, ali i kasnije, ako je to medicinski indicirano, radi zaštite života žene, zbog malformacija ploda itd., o čemu odlučuje mjerodavno povjerenstvo. To je istraživanje detektiralo pojavu, kako autor navodi, "moralnih poduzetnika" katoličke tradicije koji pokušavaju "kontrolirati, stigmatizirati i zabraniti pobačaj" (Goldberger, 2005., 426). Isto istraživanje pokazalo je da polarizacija stavova "opcije života" i "opcije izbora" ide u korist "opcije izbora", koju podupire 61,9% ispitanika/ica, dok su zabrani najskloniji samo uvjereni vjernici (Goldberger, 2005., 430). Sljedeće je istraživanje (Cifrić i Marinović Jerolimov, 2007.) potvrdilo prepuštanja odluke o pobačaju ženi (62% ispitanika/ica) na nacionalnom uzorku te da su zabrani pobačaja značajno skloniji samo uvjereni vjernici, za razliku od svih ostalih.

Najnovije istraživanje stavova o reproduktivnim pravima, koje je provedeno u okviru interdisciplinarnog istraživanja "Percepcija, iskustva i stavovi o rodnoj diskriminaciji u RH" (2009.) na reprezentativnom uzorku od 1363 ispitanika/ice u dobi od 16 do 89 godina, imalo je zanimljive rezultate koji jasno pokazuju orijentaciju hrvatskih građana i građanki prema vlastitom autonomnom odlučivanju o reprodukciji, uključujući pitanja medicinski potpomognute oplodnje bez obzira na bračni status i prekida trudnoće kao autonomnoga ženskog reproduktivnog prava, odbijanja zaštite ljudskog zametka (embrija) od države, kao i odbijanje odluke da o ženinoj trudnoći odlučuje muškarac – biološki otac djeteta. Metoda istraživanja bila je anketa, a uzorak slučajni dvoetapni, stratificiran prema regijama i veličini naselja, nacionalno reprezentativan, osoba starijih od 15 godina. Struktura uzorka kontrolirana je kvotama s obzirom na spol i dob te stupanj obrazovanja. Pojedini stratumi i kvote usklađeni su s popisom stanovništva Republike Hrvatske iz 2001. godine. Slučajnost uzorka osigurana je slučajnim odabirom kućanstava korištenjem tzv. *random walk* metode te slučajnim izborom ispitanika u odabranom kućanstvu.

Branka Galić
Reprodukcija i društvena kontrola: reproduktivni status žena u Hrvatskoj i stavovi o njihovim reproduktivnim pravima

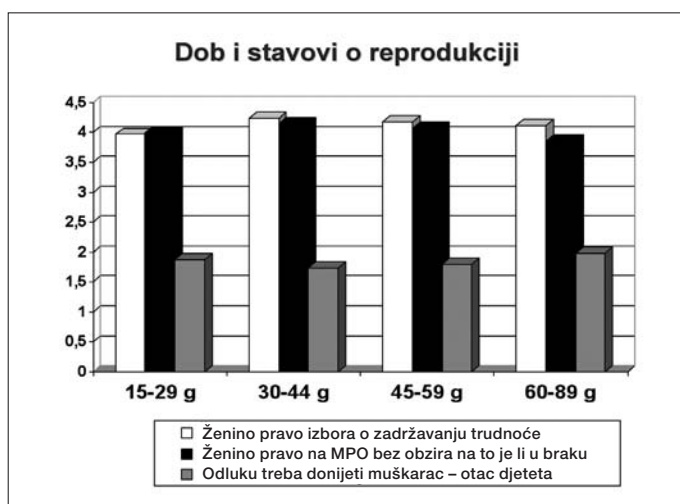
Grafikon 1.
 Spol i stavovi o reprodukciji

Tako je iz Grafikona 1 vidljivo da se velika većina muških ispitanika (67,7%) i još više žena ispitanica (81,9%) slažu u mišljenju o pravu žene na vlastite odluke o reprodukciji, tj. da “žena treba imati pravo izbora o zadržavanju trudnoće”. Na ukupnom uzorku populacije žena i muškaraca zajedno taj podatak iznosi visokih 75,1% slaganja. Vidljivo je i da se žene u pravilu još više zalažu za vlastita prava izbora u pogledu zadržavanja trudnoće, prava na medicinski potpomognutu oplodnju bez obzira na bračni status, te još više od muškaraca odbijaju prihvatiti da odluku o zadržavanju trudnoće žene donese muškarac – otac djeteta. Žene su također nešto manje sklone od muškaraca zauzimati stav da žena koja zatrudni treba roditi dijete. Prema tome, opće zauzimanje žena za vlastitu autonomiju u pogledu reproduktivnih prava, reproduktivnog statusa i odluka o reprodukciji ovim su rezultatima istraživanja potvrđena, dok se muškarci nisu pokazali u tolikoj mjeri sklonima kao žene podržati istu vrstu ženske autonomije, ali su je u značajnoj većini ipak podržali. Iz toga se daje zaključiti da još postoji potreba kontroliranja ženskih reproduktivnih prava u svijesti nekih (muških) ispitanika.

Slično ispitana populacija misli i u pogledu medicinski potpomognute oplodnje i uvjetovanja bračnog statusa za taj zahvat, pa tako 66,6% muškaraca i 75% žena smatra da “žena koja se liječi od neplodnosti treba imati pravo na ‘umjetnu oplodnju’ bez obzira na to je li u braku ili nije”. S tvrdnjom “Najbolje da odluku o zadržavanju trudnoće žene donese muškarac – otac djeteta” slaže se samo 9,3%

9 Ovdje je, dakako, riječ o medicinski potpomognutoj oplodnji (MPO), ali je u upitniku upotrijebljen termin “umjetna oplodnja” zbog toga što se taj termin uvriježio u svijesti ispitanika/ispitanica i kolokvijalnoj upotrebi.

muškaraca i 8,6% žena, što se poklapa sa stavom o pravu žene na izbor glede vlastite trudnoće. S tvrdnjom da “država treba štiti ljudski zametak (embrij) zakonom, bez obzira na volju žene” slaže se samo oko 1/3 ispitanika/ica i to 30,2% muškaraca i 31,4% žena.¹⁰ Slični su rezultati dobiveni i u istraživanju o percepciji i stavovima o pobačaju, eutanaziji, samoubojstvu i kloniranju (Cifrić i Marinović Jerolimov, 2007.), provedenom na reprezentativnom uzorku od 2220 ispitanika/ispitanica iz Hrvatske. Navedenim istraživanjem utvrđen je “značajan broj” (62%) ispitanika/ica koji smatraju da odluku o pobačaju treba prepustiti ženi, dok ih se samo oko 1/3 zauzelo za zakonsku zabranu pobačaja. Skupinu koja je najsklonija zakonskoj zabrani pobačaja čine, prema očekivanjima iz istog istraživanja, “uvjereni” vjernici.

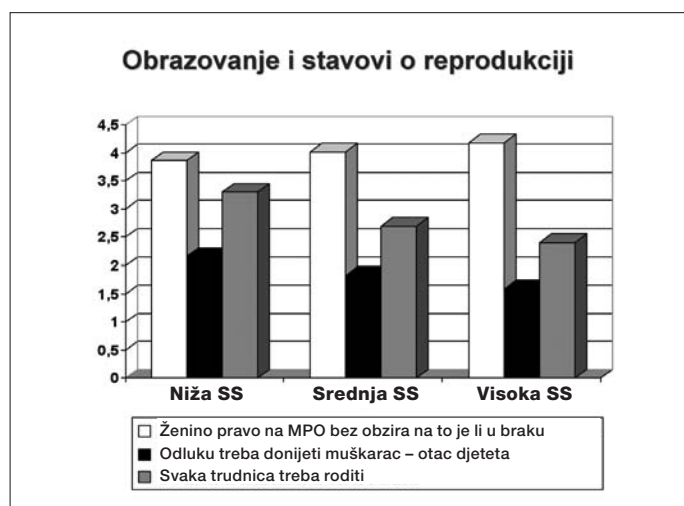
Grafikon 2.
 Dob i stavovi o reprodukciji

Razlike po dobnim skupinama (Grafikon 2) pokazuju da sve dobne skupine (od najmlađe do najstarije) iznadprosječno (oko 4,0 ili više) podupiru ženino pravo izbora u pogledu zadržavanja vlastite trudnoće – pri čemu su tome najsklonije osobe srednje životne dobi (između 30. i 44. godine), tj. one koje su na vrhuncu reproduktivnog razdoblja. Sve dobne skupine jednako tako iznadprosječno (više od 3,5) podržavaju i stav o ženinu pravu na medicinski potpomognutu oplodnju bez obzira na to jesu li u braku

10 Važeći zakon o rađanju u RH, Zakon o zdravstvenim mjerama za ostvarivanje prava na slobodno odlučivanje o rađanju djece, *Narodne novine* 18/78, dopušta mogućnost izbora pobačaja žene na zahtjev do 10. tjedna trudnoće, ali i kasnije, ako je to medicinski indicirano, radi zaštite života žene, zbog malformacija ploda itd., o čemu odlučuje mjerodavno povjerenstvo. U pravilu svaka zemlja propisuje zakonsku zaštitu ploda u razvijenijim fazama trudnoće, kao i zaštitu ženina života u slučajevima kad postoje rizici da je on ugrožen.

ili nisu, pri čemu je nešto manja podrška starije skupine ispitanika/ispitanica. Za razliku od iznadprosječne podrške navedenim stavovima, kada je riječ o prioritetu odlučivanja muškarca – oca djeteta o zadržavanju ženine trudnoće, bez obzira na to što su tome najskloniji stariji ispitanici, koji su češće i konzervativniji u tom smislu, ipak je taj stav ispodprosječno prihvaćen u svim dobnim skupinama (ispod 2,0). Iz toga proizlazi da hrvatska populacija izražava “modernije” reproduktivne stavove nego aktualna politička vlast u zemlji.

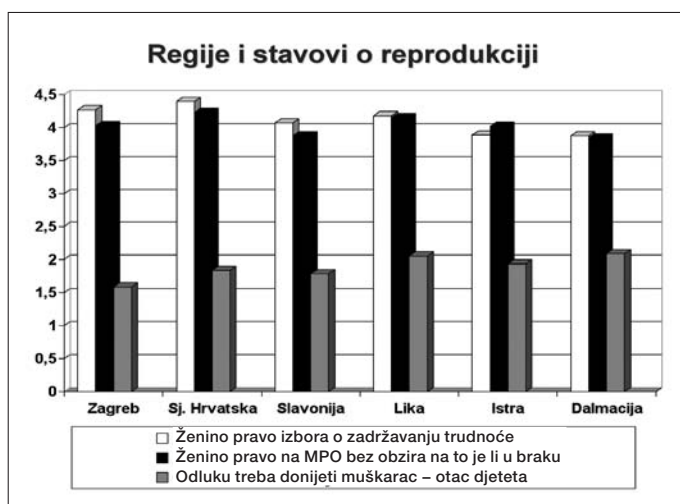
Branka Galić
Reprodukcija i društvena kontrola: reproduktivni status žena u Hrvatskoj i stavovi o njihovim reproduktivnim pravima

Grafikon 3.
 Obrazovanje i stavovi o reprodukciji

Analiza stavova sudionika/ica o reproduktivnim pravima žena po stupnju obrazovanja (Grafikon 3) pokazala je statistički značajne razlike ($p < 0,01$) između osoba koje imaju nižu stručnu spremu i onih visokoobrazovanih kad je riječ o bračnom statusu žena koje liječe neplodnost, pri čemu su oni s visokom stručnom spremom skloniji tome da podrže pravo žena koje liječe neplodnost na medicinski potpomognutu oplodnju bez obzira na to jesu li u braku. Vidljivo je pritom, ipak, da su sve obrazovne skupine iznadprosječno (više od 3,5) spremne podržati taj stav. Kada je riječ o stavu da odluku o trudnoći treba donijeti muškarac – otac djeteta, sve su dobne skupine ispodprosječno (ispod 2,0) spremne podržati taj stav, pri čemu ga najmanje podržavaju osobe s visokom stručnom spremom. Kada je riječ o stavu da “svaka žena koja zatrudni treba roditi dijete”, njega su tek nešto iznadprosječno (oko 3,2) spremni podržati oni koji imaju niže obrazovanje, dok su osobe sa srednjim i pogotovo one s visokim obrazovanjem ispodprosječno spremne podržati to mišljenje.

Grafikon 4.
 Regije i stavovi o reprodukciji

Razlike u stavovima o reproduktivnim pravima žena s obzirom na regionalnu pripadnost sudionika/ica (Grafikon 4) govore u prilog regionalnih različitosti, uz svugdje prisutno iznadprosječno (od 3,8 naviše) podupiranje stava o ženinu pravu izbora u pogledu zadržavanja trudnoće, kao i pravu žene na medicinski potpomognutu oplodnju bez obzira na to je li u braku. Podržavanje tih dvaju stavova u svim je, dakle, područjima Hrvatske iznadprosječno prihvaćeno. Međutim, određene regionalne razlike vidljive su u pitanju davanja ženama prava izbora o zadržavanju trudnoće, osobito između Sjeverne Hrvatske i Zagreba s jedne strane te Istre i Dalmacije s druge, pri čemu su stanovnici Sjeverne Hrvatske i Zagreba najviše skloni podržati takav stav, dok stanovnici Istre i Dalmacije takav stav manje podržavaju. Stav “Žena koja se liječi od neplodnosti treba imati pravo na ‘umjetnu oplodnju’ bez obzira na to je li u braku ili nije” najviše su skloni podržati stanovnici Sjeverne Hrvatske, a najmanje oni iz Dalmacije i Slavonije, premda ga i jedni i drugi iznadprosječno podržavaju. “Najbolje je da odluku o zadržavanju trudnoće žene donese muškarac – otac djeteta” stav je koji sve hrvatske regije ispodprosječno podržavaju, pri čemu su taj stav najviše skloni podržati stanovnici Like i Dalmacije, za razliku od stanovnika zagrebačke regije, koji su tome najmanje skloni. Ovdje je vidljivo i to da su u pogledu ovoga stava najveće razlike između regija Zagreba i Istre, te Slavonije i Dalmacije, pri čemu su Istrani/Istranke i Dalmatinci/Dalmatkinje tome više skloni od stanovnika Zagreba i Slavonije. Iz toga proizlazi da su regije Sjeverne Hrvatske i grada Zagreba najmanje sklone patronizirati ženska reproduktivna prava, postavljati im dodatna ograničenja ili uvjetovati reproduktivne odluke određenim bračnim statusom.

UMJESTO ZAKLJUČKA – PREMA USPOSTAVI AUTONOMNE KONTROLE I SAMODETERMINACIJE ŽENA U REPRODUKCIJI

Trudnoća je uvijek rizik samo za žene. Trudnoća i majčinstvo nisu zdravstveno neopasni, niti su zdravstveni rizici trudnoće i porođaja za žene i novorođenčad igdje potpuno eliminirani,¹¹ a ne može se unaprijed znati ni kakvi će i koliki oni biti. U Hrvatskoj su novim zakonom o MPO-u povećani rizici višeplođnih trudnoća i bolnih tretmana MPO-a, uza slabije učinke. Kvalitetniji tretmani “umjetne oplodnje” koji se provode u nekim drugim zemljama dostupni su samo ekonomski osiguranim ženama. Budući da kvaliteta i dostupnost tretmana ovisi o socijalnom statusu žena, siromašne žene koje liječe neplodnost dovedene su u ekonomski diskriminirajuće položaje u slučaju tretmana u inozemstvu. Istodobno je u Hrvatskoj zabranjeno korištenje surogatnog majčinstva. Uz kontracepciju koja u pravilu ostaje “ženska briga”, rizicima se pridodaju i posljedice neželjenih trudnoća, uz nepouzdanu obavljanje prekida trudnoće u ovlaštenim klinikama zbog mogućih “prigovora savjesti” mjerodavnih liječnika itd. Tako se reproduktivna politika pokazuje ne samo nepouzdanom, nesigurnom i zdravstveno rizičnom nego i regresivnom i mizoginom.

Majčinstvo je, pak, različitim ženama potpuno različito doživljaj. Nekim je ženama neopisiv izvor radosti, ali nekima je i doživljaj koji može biti izvor brojnih frustracija. Bez obzira, pak, na to koliko se tekuće politike trudile prikazati majčinstvo kao najpoželjniji cilj svake “normalne” žene, pojedina društva, uključujući hrvatsko, nastavljaju podcjenjivati ili čak stigmatizirati žene – osobito maloljetne majke, nezaposlene, samohrane, razvedene, neplodne, bolesne itd. – bilo ekonomski nepovoljnijim uvjetima i položajem na tržištu rada u odnosu na muškarce (Galić i Nikodem, 2007.; 2009.) te rodnim jazom plaća, bilo političkom marginalizacijom u pogledu slabije političke promocije žena političarki ili uopće obeshrabrivanjem žena kao kandidatkinja za aktivno bavljenje politikom i političke funkcije (Leinert Novosel, 1990.; 1999.). U hrvatskom je društvu stalno prisutan manifestni sukob između feminizma i pronatalitetne dogme da je majčinstvo nužno za ispunjenje kao žene. Taj se sukob navedenim oblikom reproduktivne politike još više produbljuje. Pritom se čak gotovo potpuno zanemaruje činjenica da bi majčinstvo trebalo biti ponajprije dobrovoljan čin. Zato

11 Maternalna je smrtnost, recimo, veća u Hrvatskoj nego u nekim susjednim zemljama (Mađarskoj, Austriji...), dok je u Sloveniji još veća, ali nigdje nije potpuno eliminirana (www.hzjz.hr) (27. 8. 2010.).

se zauzimamo za podršku feminističkog diskursa samodeterminacije žena u reprodukciji i kontroli reprodukcije, za uspostavu teorije samodeterminacije te korištenje vlastitih ženskih znanja i autonomnih iskustava u pogledu donošenja odgovornih reproduktivnih odluka. Žene-subjekti kao nositeljice reprodukcije zbog vlastitih zaloga te rizika tijela i zdravlja trebaju imati najveći udio u odlučivanju o reprodukciji – razmjerno svojim ulozima i rizicima. U praksi to znači odgovornu i autonomnu reproduktivnu kontrolu te odbacivanje svih onih politika koje podcjenjuju ili ignoriraju kriterije i sposobnosti žena u pogledu donošenja reproduktivnih odluka, kao i u pogledu raspolaganja vlastitom seksualnosti.

LITERATURA

- BALOBAN, J. (1998.), Poteškoće u spolnom odgoju mladeži, *Bogoslovska smotra*, 69 (1-2): 83-97. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=50476 (24. 8. 2010.)
- BALOBAN, S. i ČRPIĆ, G. (1998.), Pobačaj i mentalitet u društvu, *Bogoslovska smotra*, 68 (4): 641-654. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=50142 (24. 8. 2010.)
- BALOBAN, J. i ČRPIĆ, G. (2005.), Brak – Institucija od koje se očekuje, a u koju se ne ulaže. Brak u napetosti između ideala i zbilje. U: J. Baloban (ur.), *U potrazi za identitetom* (str. 115-144), Zagreb, Golden marketing.
- BECK, U. i BECK-GERNSHEIM, E. (2007.), Families in a Runaway World. U: J. Scott, J. Treas i M. Richards (ur.), *The Blackwell Companion to the Sociology of Families* (str. 499-514), Oxford: Blackwell.
- CASTELLS, M. (2002.), *Moć identiteta*, Zagreb, Golden marketing.
- CIFRIĆ, I. i MARINOVIĆ JEROLIMOV, D. (2007.), Pobačaj kao bioetički izazov. *Sociologija i prostor*, 45, 177-178 (3-4): 247-268.
- ČRPIĆ, G. i ZRINŠČAK, S. (2010.), Dinamičnost u stabilnosti: Religioznost u Hrvatskoj 1999. i 2008. godine. *Društvena istraživanja*, 19, 1-2 (105-106): 3-27.
- GALIĆ, B. (2004.), Seksistički diskurs rodnog identiteta. *Socijalna ekologija*, 13 (3-4): 305-325.
- GALIĆ, B. (2006.), Stigma ili poštovanje? Reprodukivni status žena u Hrvatskoj i šire. *Revija za sociologiju*, 37 (3-4): 149-164.

- GALIĆ, B. (2008.), Rodni identitet i seksizam u hrvatskom društvu. U: I. Cifrić (ur.), *Relacijski identiteti. Prilozi istraživanju identiteta hrvatskog društva* (str. 153-185), Zagreb, Razvoj i okoliš.
- GALIĆ, B. i NIKODEM, K. (2006.), Ne/razlomljeni identiteti. Seksizam i religioznost u hrvatskom društvu. *Socijalna ekologija*, 15 (1-2): 43-81.
- GALIĆ, B. i NIKODEM, K. (2007.), *Identifikacija standarda diskriminacije žena pri zapošljavanju u Republici Hrvatskoj*, Zagreb, Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH. <http://www.ured-ravnopravnost.hr/page.php?id=392> (18. 6. 2010.)
- GALIĆ, B. i NIKODEM, K. (2009.), Percepcija rodni jednakosti i šansi pri zapošljavanju u hrvatskom društvu. Pogled nezaposlenih žena. *Revija za socijalnu politiku*, 16 (3): 253-271.
- GLICK, P. i FISKE, S. T. (1997.), Hostile and Benevolent Sexism. *Psychology of Women Quarterly*, 21: 119-135.
- GOLDBERGER, G. (2005.), Revitalizacija religije u sjeni naslijeđa liberalne zakonske regulative: stavovi o pobačaju. *Sociologija i prostor*, 43, 2 (168): 409-437.
- GRCE, M., GRAHOVAC, B., RUKAVINA, T., VRDOLJAK-MOZETIĆ, D., GLAVAŠ-OBROVAC, L., KALITERNA, V. i ŽELE STARČEVIĆ, L. (2007.), HPV Testing for Cervical Cancer Screening in Croatia. *Coll Antropol*, 31 (Suppl 2): 67-71.
- ILIŠIN, V. i RADIN, F. (2002.), *Vrijednosni sustav mladih i društvene promjene u Hrvatskoj*, Zagreb, Institut za društvena istraživanja.
- INGLEHART, R. i NORRIS, P. (2003.), *Rising Tide. Gender Equality and Cultural Change around the World*, Cambridge, Cambridge University Press.
- JUREŠA, V., POSEVAC, M., MUSIL, V. i PETROVIĆ, D. (2009.), Borba protiv neznanja i predrasuda o spolno prenosivim bolestima: znanje i stavovi učenika i profesora srednjih škola o HIV-u/AIDS-u. *Medicus*, 18 (1): 89-93. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=74469 (25. 8. 2010.)
- LEINERT NOVOSEL, S. (1990.), *Žene – politička manjina*, Zagreb, NIRO Radničke novine.
- LEINERT NOVOSEL, S. (1999.), *Žena na pragu 21. stoljeća – između majčinstva i profesije*, Zagreb, Ženska grupa TOD i EDAC.
- MASSER, B. i ABRAMS, D. (1999.), Contemporary Sexism. *Psychology of Women Quarterly*, 23: 503-517.

- MORRISON, M. A., MORRISON, T. G., POPE, G. A. i ZUMBO, B. D. (1999.), An Investigation of Measures of Modern and Old-Fashioned Sexism. *Social Indicators Research*, 48: 39-50.
- PILLAI, V. K. i GUANG-ZHEN, W. (1999.), Women's Reproductive Rights and Social Equality in Developing Countries. *Social Science Journal*, 36 (3): 459-468.
- Porodi u zdravstvenim ustanovama u Hrvatskoj 2008. godine (2009.), Hrvatski zavod za javno zdravstvo. [www.hzjz.hr/publikacije/porodi 2008.pdf](http://www.hzjz.hr/publikacije/porodi%202008.pdf) (15. lipnja 2010.)
- Prekidi trudnoća u zdravstvenim ustanovama u Hrvatskoj 2008. godine (2009.), Hrvatski zavod za javno zdravstvo. [www.hzjz.hr/publikacije/porodi 2008.pdf](http://www.hzjz.hr/publikacije/porodi%202008.pdf) (15. lipnja 2010.)
- RELJA, R., GALIĆ, B. i DESPOTOVIĆ, M. (2009.), Položaj žena na tržištu rada grada Splita. *Sociologija i prostor*, 47, 3 (185): 217-239.
- RITTOSSA, D. (2005.), Prijepori o pravu na pobačaj u Republici Hrvatskoj. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 26 (2): 971-997.
- ŠKRABALO, M. i JURIĆ, H. (2005.), The Influence of the Catholic Church on the Policy of Reproductive and Sexual Rights and Health from the Beginning of 2004 to March 2005. U: *Openness of Society – Croatia 2005*. (str. 174-121), Zagreb, Open Society Institute, www.idemo.hr/miniweb/dokumenti/openness2005.pdf (25. 4. 2007.)
- ŠTULHOFER, A., DOKMANOVIĆ, M., AJDUKOVIĆ, D., BOŽIĆEVIĆ, I. i KUFRIN, K. (2006.), Seksualnost mladih u Hrvatskoj: simboličke i bihevioralne promjene u razdoblju od 1972. do 2005. *Pedagoški istraživanja*, 2 (2): 327-342.
- ŠTULHOFER, A., AJDUKOVIĆ, D., BOŽIĆEVIĆ, I. i KUFRIN, K. (2005.), *HIV/AIDS and Youth – Croatia 2005*, Zagreb, Ministry of Health and Social Care, 2006., c.
- ŠTULHOFER, A. (2009.), Sociokulturni i psihosocijalni aspekti rizičnog seksualnog ponašanja. *Medicus*, 18 (1):123-129.
- TOMIĆ-KOLUDROVIĆ, I. i KUNAC, S. (2000.), *Rizici modernizacije: žene u Hrvatskoj devedesetih*, Split, Udruga građana "Stope nade".
- Ustav Republike Hrvatske, NN br. 28/2001.
- Ustav SFRJ (1974.), <http://sr.wikisource.org/> (25. 8. 2010.)
- WALBY, S. (1990.), *Theorising Patriarchy*, Oxford, Blackwell.
- Zakon o zdravstvenim mjerama za ostvarivanje prava na slobodno odlučivanje o rađanju djece (1978.), Zagreb:

- Narodne novine* 18/78. http://hr.wikisource.org/wiki/Zakon_o_zdravstvenim_mjerama_za_ostvarivanje_prava_na_slobodno_odlu%C4%8Divanje_o_ra%C4%91anju_djece (24. 8. 2010.)
- Zakon o medicinskoj oplodnji (2009.), *Narodne novine* 88/09, 137/09. <http://www.zakon.hr/z/248/Zakon-o-medicinskoj-oplodnji> (24. 8. 2010.)
- ZRINŠČAK, S. i NIKODEM, K. (2009.), Why, at All, Do We Need Religion? Religion and Morality in Post-Communist Europe. U: G. Pickel i O. Müller (ur.), *Church and Religion in Contemporary Europe: Results from Empirical and Comparative Research* (str. 13-24), Wiesbaden – VS Verlag.

SAŽETCI

Helena Štimac Radin

**IZVJEŠTAVANJE REPUBLIKE HRVATSKE O
PRIMJENI KONVENCIJE UN-a O UKLANJANJU
SVIH OBLIKA DISKRIMINACIJE ŽENA**

Konvencija UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena najvažnija je međunarodna povelja o ljudskim pravima žena. Republika Hrvatska postala je državom strankom te konvencije notifikacijom o sukcesiji od 8. listopada 1991. godine te se time obvezala na primjenu načela i standarda sadržanih u Konvenciji, kao i na redovito dostavljanje izvješća o napretku ostvarenom u njenoj primjeni. Temeljem članka 18. Konvencije, države stranke dužne su glavnom tajniku UN-a, radi razmatranja Odbora UN-a za uklanjanje diskriminacije žena, redovito podnositi izvješća o zakonodavnim, sudskim, upravnim i drugim mjerama donesenim radi primjene odredaba Konvencije.

Inicijalno izvješće RH, razmatrano 1998., Odboru je podneseno 1994. za razdoblje od 1990. do 1994. godine. U siječnju 2005. godine predvodila sam hrvatsko izaslanstvo koje je na 32. zasjedanju Odbora predstavilo Drugo i treće periodično izvješće. Zaključni komentari Odbora na to izvješće uključeni su kao prioritetni ciljevi i mjere u Nacionalnu politiku za promicanje ravnopravnosti spolova 2006. – 2010. godine, a Ured je poduzeo brojne aktivnosti usmjerene na upoznavanje javnosti sa sadržajem Zaključnih komentara i teksta Konvencije. Ured za ravnopravnost spolova priprema Četvrto i peto periodično izvješće koje će se ove godine dostaviti Odboru UN-a za uklanjanje diskriminacije žena za razdoblje 2005. – 2010. godine.

Iako je Hrvatska potpisnica brojnih međunarodnih konvencija i ugovora koji zabranjuju rodnu diskriminaciju i premda se u Zaključnim komentarima Odbora navodi da je Hrvatska postigla velik napredak u zakonodavnom i institucionalnom smislu te da je velik dio odredaba Konvencije proveden ili je u postupku provedbe, još postoje različita i značajna kritična područja koja zahtijevaju koordiniranu akciju usmjerenu na prevladavanje svih zapreka koje onemogućuju bržu promjenu društvenih odnosa radi uspostavljanja stvarne ravnopravnosti žena i muškaraca.

U ovom će se prilogu iznijeti dosadašnja iskustva o procesu izvještavanja Republike Hrvatske o primjeni Konvencije, kao i o važnosti dosljedne i sustavne provedbe njenih odredaba radi bržeg unapređivanja i promicanja ljudskih prava žena, kao i sprečavanja njihovih kršenja.

Ivana Radačić

RAZVOJ LJUDSKIH PRAVA ŽENA U PRAKSI EUROPSKOG SUDA ZA LJUDSKA PRAVA

Europski sud za ljudska prava, jedini međunarodni sud kojemu se pojedinci mogu izravno obratiti, najuspješniji je međunarodni mehanizam zaštite ljudskih prava. Presude Europskoga suda obvezuju države članice, pa praksa Suda utječe na zakonodavstvo i praksu europskih država. Sud također ima značajan utjecaj i na druge globalne i regionalne mehanizme zaštite ljudskih prava, pa time pridonosi razvoju međunarodnih standarda ljudskih prava. Te ga karakteristike čine moćnom institucijom koja može značajno pridonijeti razvoju i zaštiti ljudskih prava žena.

Potencijal Suda za zaštitu ljudskih prava žena, međutim, nije još u potpunosti iskorišten. Unatoč teškim i sustavnim kršenjima ženskih ljudskih prava diljem Europe, još je razmjerno malen broj presuda koje se odnose na ljudska prava žena, premda taj broj u posljednje vrijeme raste. Osim toga, i u takvim slučajevima ženska su iskustva često marginalizirana ili pogrešno interpretirana.

Članak prikazuje analize presuda Suda koje se odnose na slučajeve kršenja ženskih ljudskih prava, što uključuje slučajeve rodno uvjetovanog nasilja, spolne diskriminacije i reproduktivnog samoodređenja. Analiza počiva na feminističkim teorijama različitosti, koje upozoravaju na važnost spola/roda u diskursu ljudskih prava. Osnovno je pitanje ovog članka u kojoj je mjeri Sud rodno osviješten, posebice u odnosu na primjenu dihotomije privatno/javno, te je li pristup isti u svim područjima ženskih prava. Glavni je argument da bi primjena feminističke perspektive i metodologije, koja je osjetljiva na višestruku diskriminaciju žena, mogla osigurati učinkovitiju zaštitu ljudskih prava žena.

Judith Frishman
"ZASEBNA VRSTA LJUDI":
NEKI PRAVNI POGLEDI NA POLOŽAJ
ŽENA U ŽIDOVSKOM BRAKU I RAZVODU

U židovstvu, kao i u drugim religijama, tradicionalne rodne uloge imale su odlučujuću ulogu. Dok su muškarci služili kao norma, žene su gotovo uvijek bile isključene iz javne domene. Kao posljedica toga, do 1970-ih žene nisu mogle obnašati dužnosti rabina, voditelja zborova niti biti tumači židovskih zakona. Kako su im bila zanimljiva pasivna, a katkad i aktivna glasačka prava, nisu obnašale dužnosti ni kao predsjednice kongregacija ni kao članice odbora. Zbog svijesti da uskraćivanje javnih dužnosti ženama može značiti i smanjenje broja kongregacija u budućnosti, u posljednjih 40 godina dogodile su se radikalne promjene. Veća participacija žena na vodećim položajima u svim židovskim denominacijama u nekim je područjima ponovno (kao i u 19. st.) vodila feminizaciji religije.

Bez obzira na to kojoj denominaciji pripadale, žene su i dalje u vrlo nepovoljnom položaju što se tiče brakova i razvoda. Židovski muškarac brakom stječe pravo nad ženom, koja time posljedično gubi vlast nad samom sobom sve dok joj suprugovom smrću ili razvodom ne bude vraćena samostalnost. Muškarci su isključivi inicijatori razvoda i često ucjenjuju svoje supruge kako bi se razvele pod uvjetima koje oni postavljaju (uključujući zahtjeve za pravo skrbništva nad djecom i zahtjeve da se supruge odreknu prava na alimentaciju). Različiti pokreti u židovstvu pokušali su riješiti taj problem uvođenjem pravnih inovacija. Zajednički naponi nisu se pokazali uspješnim, posebice stoga što su se pravnim inovacijama opirali ortodoksni Židovi. Čak i u slučajevima pozivanja na pravni presedan nije se moglo naći rješenje. U neortodoksnim krugovima do rješenja se dolazilo prizivanjem ovlasti nežidovskih sudova da pravno sankcioniraju muškarce koji bi odbili dati razvod ili žene koje bi odbile pristati na razvod.

U ovome članku usredotočit ću se na pravni položaj židovskih žena, njegov utjecaj na ljudska prava žena i teškoće koje proizlaze iz pokušaja ispravljanja tog položaja.

Religija spada u jedan od važnih društveno-kulturnih čimbenika koji utječe na definiranje modela rodnih odnosa i stupanj društvenoga prihvatanja ljudskih prava općenito te ljudskih prava žena posebno. Da bi se zajamčilo prihvatanje i provođenje ljudskih prava žena, važno je stoga uključiti i vjersku perspektivu.

U prvom dijelu članka problematizirat će se mogućnost sveobuhvatnoga prikaza kršćanskoga stajališta prema ljudskim pravima žena zbog institucionalne pluralnosti samoga kršćanstva. Ni svođenje kršćanstva na tri velike denominacije: katolicizam, pravoslavlje, protestantizam ne olakšava analizu kršćanskog odnosa prema ljudskim pravima žena, s obzirom na to da postoji velik broj protestantskih crkava koje su u pravnom smislu posve autonomne. Ni pozivanje na ekumenske ustanove koje u svome programu imaju promicanje i zaštitu ljudskih prava žena ne rješava prijemor; naime, neke od crkava, članica tih ustanova, odnose se suzdržano prema ljudskim pravima općenito.

U drugom dijelu članka bit će predstavljene teološke postavke koje propituju rodne stereotipe i pružaju mogućnost egalitarnog uređenja rodnih odnosa, čime pridonose promjeni i transformaciji društvenih i kulturalnih obrazaca ponašanja muškaraca i žena (usp. CEDAW, čl. 5.). Teološka delegitimizacija rodnih stereotipa pridonosi jačanju samosvijesti žena vjernica i njihovu aktivnijem uključivanju u emancipacijske procese. U mjeri u kojoj kršćanski svjetonazor utječe na organiziranje društvenoga i gospodarskoga života, egalitarne teološke paradigme rodnih odnosa mogu utjecati na promjene sociokulturalnih i gospodarskih struktura te time pridonijeti provedbi ljudskih prava žena.

U drugoj polovini dvadesetog stoljeća intenzivirane su rasprave o univerzalnim ljudskim pravima i njihovoj primjenjivosti u muslimanskim zemljama u kojima su na snazi šerijatski zakoni. U središtu su rasprava ženska ljudska prava i položaj žene u društvu jer je to posljednje uporište dominacije religijskog i pružanja otpora sekularizaciji.

Rad elaborira pitanja univerzalizma i kulturnog relativizma ljudskih prava u islamu, s posebnim naglaskom na pitanje dostojanstva osobe – što je temelj koncepta ljud-

skih prava i u sekularnom i u islamskom diskursu. Imajući u vidu različita, pa i suprotstavljena mišljenja u vezi s univerzalizmom ljudskih prava, što usporava provedbu međunarodnog instrumentarija ženskih ljudskih prava u muslimanskim zemljama, važno je osvrnuti se na argumente klasične islamske misli, ali i na interpretativne napore suvremenih muslimanskih autora/ica.

Modeli rodni odnosa u islamskoj tradiciji promoviraju se putem različitih teorija spolova, od kojih su tri najznačajnije: teorija podređenosti, teorija komplementarnosti i teorija egalitarnosti odnosa između spolova. Teorija komplementarnosti dolazi do izražaja i danas kada se zahtijevaju rezerve na CEDAW.

Nadežda Čačinović

MIZOGINIJA U FILOZOFSKOJ TRADICIJI

Tekst polazi od okolnosti da se predrasude ne očituju izravno, odnosno da nositelji predrasuda svoje stavove smatraju točnima i istinitima, tek vrlo rijetko nekom svojom idiosinkrazijom. Stoga analiza mora početi od problema utemeljivanja stavova, a filozofija je upravo disciplina koja počiva na izlaganju dobrih razloga za neku tvrdnju. Predrasude u filozofiji diskreditiranje su filozofskog pothvata. Vrlo je, dakle, značajno istražiti je li mizoginija, koja se bez sumnje javlja u filozofiji, nešto što joj je inherentno zbog prohtjeva za univerzalnošću ili samo nešto sekundarno, adherentno. U raspravi o ljudskim pravima uvijek je riječ o suočavanju zahtjeva za univerzalnom valjanošću te zahtjeva za priznavanjem partikularnosti.

Smiljana Leinert Novosel

RODNI STEREOTIPI, PREDRASUDE I DISKRIMINACIJA ŽENA U POLITICI

Raskorak između društvenog opredjeljenja za spolnu/rodnu ravnopravnost u politici prakse svakodnevnog života svjedoči o prisutnosti stereotipa i diskriminacije jednog spola, u ovom slučaju žena. Budući da je taj problem prisutan čak i u zemljama dulje demokratske tradicije, ne čudi intenzitet u onima s kraćim demokratskim iskustvom, u koje spada i Hrvatska. Kod nas se, nakon opredjeljenja za parlamentarnu demokraciju, pomaci ogledaju u postupnom porastu postotka žena u Hrvatskom saboru te percepciji da je položaj žena u politici bolji nego prije,

a višestruko bolji nego u obitelji ili zaposlenosti. Usprkos tome očita je nedovoljna participacija žena na svim razinama odlučivanja, posebice na lokalnoj razini, te njihova odsutnost s istaknutih političkih dužnosti. Niska participacija uzrokuje i malobrojna iskustva diskriminacije, iako su ona u politici izrazito ženskog roda; primarno su vezana uz nedostatke u funkcioniranju političkih stranaka koji onda svjedoče o predrasudama prema ženama. Čini se da se i u politici prepoznaje raskorak između opredjeljenja i djelovanja, premda su promjene društvene svijesti i smjeru modernijih vrijednosti – ravnopravnosti spolova – tu prisutnije nego u ostalim sferama života.

Sanja Sarnavka

JE LI OTVORENO ZATVORENO ZA RODNU RAVNOPRAVNOST?

Polazeći od teze da društvene institucije aktivno sudjeluju u kreiranju društvene stvarnosti (Chimombo i Roseberry, 1998.) jer udžbenicima, propovijedima, medijskim tekstovima, presudama sudjeluju u kreiranju diskursa kojim se daje legitimitet postojećim (ili željenim) društvenim odnosima moći, ispitat ću na primjeru jedne televizijske emisije *de facto* odnos prema rodnoj ravnopravnosti, koja je u Hrvatskoj propisana brojnim zakonskim odredbama i trebala bi biti obvezujućom za sve institucije, pa tako i za Hrvatsku televiziju kao dio javnoga medijskog servisa.

Analizom sadržaja četrnaest emisija *Otvoreno*, emitiranih u travnju i svibnju 2010., nalazeći polazište u kritičkoj analizi diskursa, pokušat ću utvrditi koliko su u toj emisiji, koja se realizira u sklopu Informativnog programa, prisutna pitanja rodne ravnopravnosti, bilo izborom tema bilo prisutnošću žena kao sugovornica stručnjakinja (tzv. *gender mainstreaming*). Budući da postoji gotovo bezbroj načina na koje se može prikazati svijet, pa je izuzetno značajno utvrditi što se i tko izostavlja te kako se prikazuju stvari, ljudi i događaji (Hall, 1986.), istražiti ću kakva značenja nudi emisija *Otvoreno* kad je u pitanju rodna ravnopravnost.

Emisiju biram i zato što je ravnomjerno naizmjenice uređuju muškarac i žena. Usporedit ću i ispitati postoji li razlika u uređivačkom pristupu i odnosu prema ženama i pitanju rodne ravnopravnosti kad emisije uređuje muškarac u odnosu na ženu urednicu. Na osnovi provedene analize, s motrišta feministkinje, utvrdit ću da li emisija *Otvoreno* promiče, poriče ili je posve indiferentna prema oživotvorenju koncepta rodne ravnopravnosti.

Nepobitna je činjenica da su prošla i sadašnja iskustva mogućnosti žena i muškaraca u povijesti bila bitno različita te da, kao i odnosi između spolova, imaju prije svega društveno-povijesne, još više kulturalne, a ne prirodne odrednice, jasno vidljive i na primjeru obrazovanja. Žene su iz povijesti pretežno isključene, one su “nevidljive”. Jer, povijest je najčešće bila samo *he-story*, a ako i ima rijetkih tragova o ženama, oni opet proizlaze iz optike i pera muškaraca. Igra engleskom riječi za povijest *history/he-story*, dvoznačno ocrtava njenu androcentričnost, otkrivajući realnost da ćemo u povijesti gotovo isključivo naći izvore o “velikim muževima” (*he-story*) te da je istražuju i o njoj pišu također muškarci (*his-story*). U ovom se tekstu ta realnost prikazuje kao posljedica činjenice kako ženama obrazovanje (i znanost koja bez njega teško da se može zamisliti) najčešće nije bilo dostupno te da im je pristup visokom obrazovanju omogućen tek jedno stoljeće.

Cilj je ovog priloga upozoriti na povijesnu nejednakost u pravu na obrazovanje između žena i muškaraca, osobito u pravu na visoko obrazovanje, a posljedično i na mogućnost bavljenja znanostima – dva značajna područja iz kojih su žene stoljećima bile isključene/“nevidljive” – i kao istraživanje i kao istraživači(ce). Time se, naravno, željelo upozoriti na nužnost jednakosti prava na obrazovanje kako bi se unaprijedio socijalni, ekonomski, obiteljski i profesionalni položaj žene. Nakon izlaganja nekoliko primjera položaja žene u tradicijskoj kulturi dalmatinskog zaleđa 18. i 19. stoljeća, dolazi se do spoznaje da se tradicija kao odgovor za diskriminaciju prepoznaje i u suvremenom trenutku – u obrazovanju i znanosti. Uz uvid u visoko obrazovanje žena u Hrvatskoj i Europi dolazi se do spoznaje da istinska razgradnja spolnih stereotipa ni danas nije još u potpunosti zaživjela te da je još zamjetna na piramidalnoj ljestvici napredovanja i moći u visokoškolskim ustanovama.

Biljana Kašić
**“FEMINISTIČKA INTELEKTUALNA KLASA”:
ZEBNJE OKO INTEGRACIJE I POLITIKA SPOZNAVANJA**

(Re)artikulacija *ženskostudijskog* obrazovanja jedan je od nosivih izazova feminističke politike u Hrvatskoj. Pitanje je na koji način u sveučilišni prostor usustaviti model rodne spoznatljivosti kao učenje o spolnoj razlici i učenje o

spolnoj/rodnoj slobodi, a s druge strane kako onemogućiti negativne učinke neoliberalnog obrazovnog projekta u kojemu sprega kompetitivnosti i "funkcionalnih" disciplina zaprečava prostore kritičkog spoznavanja.

Tekst se bavi nagoviještenim problemom, istražujući status *ženskostudijske* "discipline" u Hrvatskoj s obzirom na politiku lokacije (bell hooks), a na predložku rasprave o potencijalnosti integracijskog i/ili autonomnog modela *ženskostudijskog* obrazovanja. U središtu analize jest pitanje u kojoj mjeri vodeći *ženskostudijski* kurikulumi funkcioniraju kao spoznajna polja konceptualnog prevođenja paradigmi i kodova postojećih disciplina (G. Steiner, R. Braidotti), a u kojoj proizvode kritičke novosti.

Kao tri ozbiljna razloga zebnji oko kritičkoga feminističkog djelovanja, a što utječe na poziciju subjekta na sveučilištu, u tekstu se navode: proizvodnja hegemonijskog diskurza o rodnoj jednakosti, globalna komodifikacija spoznavanja i znanja kao posljedica neoglobalne ekonomije i centriranje znanstvenih disciplina oko svoje predmetne i metodologijske osi.

Pritom se ima na umu kontekstualizacija spoznaje i kontekstualizacija akademskog obrazovanja u Hrvatskoj, kao i posebne situacije "graničnih zona" u kojima se presijecaju i isprepleću feministička epistemologija, rodna moći i strukovna znanja.

Elizabeth Poskitt

MEĐUNARODNA FEDERACIJA VISOKOOBRAZOVANIH ŽENA: PROMICANJE ŽENSKIH LJUDSKIH PRAVA KROZ OBRAZOVANJE

International Federation of University Women / Međunarodna federacija visokoobrazovanih žena (IFUW) osnovana je 1919. godine radi promicanja međunarodnog mira kroz prijateljstvo sveučilišno obrazovanih žena diljem svijeta. U članku se pokazuje na koji je način povijest IFUW-a bila povezana sa suvremenim događanjima te njihov utjecaj na prava žena. Obrazovanje je uvijek bilo ključni element koji je ženama omogućavao da steknu svoje uloge i prava unatoč povijesnim previranjima 20. stoljeća.

Iako nigdje nije izričito navela prava kao svoje ciljeve, pravo na mir i pravo na obrazovanje žena uvijek su udružili bili u središtu pažnje. U svojim ranim godinama IFUW se brzo širio, no tridesetih godina prošlog stoljeća morao se suočiti s činjenicom da se njenim nacionalnim organizacijama krše ljudska prava. No, iz toga je proizašao rad na pomoći izbjeglim i prognanim ženama, koji traje i danas.

Radeći s tijelima UN-a, posebno s UNESCO-om, IFUW ima širok raspon aktivnosti kojima promiče obra-

zovanje žena i djevojčica. Kroz rad s vlastitim članstvom, IFUW osigurava obuku i razvoj vještina, posebice u jačanju kapaciteta i u umijeću vođenja uz primjere i iskustvo.

Aktivnosti organizacije kao što je IFUW na prvi se pogled mogu činiti ne osobito značajnima, no takve organizacije postižu mnogo u jačanju ženskih prava kako među svojim članicama tako i u jačanju prava žena kojima su projekti namijenjeni.

Mario Vinković

SPOLNA SEGREGACIJA I TRŽIŠTE RADA – HRVATSKI DISKURS EUROPSKIH TRENDOVA

Stupanjem na snagu Zakona o suzbijanju diskriminacije Hrvatska *de facto* i *de iure* treba početi borbu protiv segregacije kao oblika diskriminacije. Navedeni zakon, međutim, segregaciju smatra samo prisilnim razdvajanjem po nekom od pravnih temelja zabrane diskriminacije. Neobična koncepcija, zasnovana na kratkovidnoj percepciji da se segregacija kao oblik spolne diskriminacije provodi prisilno, otežava sankcioniranje segregacije koja je rezultat neizravne spolne diskriminacije.

Rad nastoji identificirati problem prisutne spolne segregacije na tržištu rada u Hrvatskoj kroz diskurs europskih trendova. Autor ustraje na tome da je spolna segregacija rezultat sustavne neizravne spolne diskriminacije uvjetovane stereotipima i nedovoljnom društvenom osviještenošću o potrebi istinske ravnopravnosti žene i muškarca u profesionalnoj i obiteljskoj distribuciji obveza. Uzimajući u obzir zamjetne razlike između spolova, nužno je naći odgovore na pitanja kako ostvariti istinsku ravnopravnost i prevladati tradicionalnu percepciju o položaju žene u obitelji i svijetu rada. Neadekvatnost nacionalnih rješenja, nedovoljni institucionalni korektivi i nedostatna borba protiv stereotipa otežavaju ostvarivanje supstancijalne ravnopravnosti na tržištu rada.

Ivana Kapor Šafranko

ŽENE KAO POTENCIJALNI POKRETAČI GOSPODARSKOG RAZVOJA HRVATSKE

Sa sve većom razinom participacije žena u političkom, kulturnom i gospodarskom životu, važnost doprinosa žena i njihov utjecaj na gospodarski razvoj raste. Udio obrazovanih žena u Hrvatskoj značajno se povećao te su one danas obrazovanije od muškaraca, no i dalje manje od muškaraca participiraju na tržištu rada. Nastoje se identi-

ficirati čimbenici koji utječu na rad žena, a karakteristični su za Hrvatsku, te instrumenti i uloga države, tj. socijalne politike u poticanju rada žena. U svakom slučaju, žene nisu aktivne samo na tržištu rada, one su često odgovorne za veći dio neplaćenog rada u kućanstvu, tj. pružaju usluge skrbi članovima obitelji. Ženin neplaćeni rad također je iznimno važan za gospodarski razvoj jer osim što je teret i rizik za ženu i obitelj, za državu je gubitak zbog nenaplaćenih poreza i doprinosa za obavljeni rad te trošak zbog socijalne potrošnje i smanjenja potražnje za pružanjem usluga na tržištu. Potražnja za socijalnim uslugama djelomice je determinirana i demografskom strukturom društva, poput starenja stanovništva, ali i periodičnim pozitivnim prirodnim prirastom u prošlosti, koji utječu na potražnju za uslugama skrbi danas, a mogu biti i prediktori trendova što slijede.

Cilj je ovog izlaganja upozoriti na utjecaj ženina plaćenog i neplaćenog rada te na potencijale koje on ima za gospodarski razvoj Hrvatske, ali i na demografsku i socijalnu strukturu u budućnosti. Strateško upravljanje ženskim radnim potencijalom može dati značajan doprinos razvoju uslužnog sektora, ali i gospodarskom razvoju u cjelini, s obzirom na to da se, zbog poticanja razvoja sekundarnih usluga, ženska zaposlenost nerijetko definira kao multiplikator zapošljavanja.

Lynette Šikić-Mićanović i Marija Geiger Zeman
RODNE ASIMETRIJE I BESKUĆNIŠTVO U HRVATSKOJ

Beskućništvo se često razumijeva i definira kao “muški fenomen”, pri čemu se zanemaruje iznimna kompleksnost i višedimenzionalnost toga socijalnog fenomena. Članak prezentira i analizira životne naracije i iskustva žena koje žive u prihvatilištima za beskućnike/beskućnice u tri hrvatska grada (Zagreb, Osijek, Split). Rezultati dobiveni na temelju dubinskih intervjua upućuju na puteve koji su kazivačice vodili u beskućništvo te aktualne strategije preživljavanja kojima nastoje riješiti svoje višeslojne probleme. Cilj članka jest na temelju analize životnih priča kazivačica prezentirati rodne asimetrije s kojima su se susretale u različitim razdobljima svog života te u različitim socijalnim kontekstima. Konkretno, rodne asimetrije očituju se u tri krucijalne sfere: 1) u socijalizacijskim procesima u mladenačkoj dobi (disfunkcionalne obitelji, izloženost nasilju, patrijarhalan odgoj itd.) i u odrasloj dobi (bračno nasilje, samohrano majčinstvo itd.); 2) na tržištu rada

gdje je potčinjen položaj ispitanica djelomično uvjetovan "(post)tranzicijskom dramom", a djelomično njihovim spolom, dobi, stupnjem obrazovanja i zdravstvenim statusom; i, konačno, 3) u prihvatilištima za beskućnike, koji su rodno neosjetljivi prostori, odnosno prostori neosjetljivi za specifične potrebe korisnica (kao što su odvojene spavaonice, bolji higijenski uvjeti, stručno osoblje, mogućnost boravka s djecom...). Unatoč tegobama, sudionice istraživanja na različite načine pokušavaju izaći iz začaranoga kruga beskućništva. Pri tome postaju očitima krize i problemi hrvatskog sustava socijalne skrbi, različitost rod-nog iskustva beskućništva te rodni stereotipi i predrasude kojima se stigmatiziraju socijalno ugrožene i deprivirane skupine u Hrvatskoj.

Igor Martinović

KAZNENOPRAVNI ASPEKTI OBITELJSKOG NASILJA

Zakonom o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona (*Narodne novine*, broj 129/00) u hrvatsko kazneno zakonodavstvo prvi je put uvedeno kazneno djelo nasilničkog ponašanja u obitelji. U članku se kritički analiziraju pojedini teorijski aspekti navedenoga kaznenog djela te se ispituje kako ga je sudska praksa prihvatila i na koji ga način primjenjuje. U nastavku se upozorava na praktične posljedice preklapanja odredaba Kaznenog zakona i Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji. Analiziraju se i moguće promjene, uključujući i eventualno redefiniranje toga kaznenog djela, do kojih bi mogle dovesti predstojeće izmjene Kaznenog zakona. Završno se raščlanjuje kakve je posljedice uvođenje kaznenog djela nasilničkog ponašanja u obitelji imalo na obiteljsko nasilje kao općedruštveni problem, imajući u vidu osobito činjenicu da su najčešće žrtve nasilja u obitelji žene.

Alison Diduck

REPRODUKCIJA I "PROBLEM JEDNAKOSTI"

Kao što je *Women's Legal Education and Action Fund* naveo 1988. godine: "Zakoni ne mogu promijeniti reproduktivne sposobnosti muškaraca i žena, no mogu propisati njihove društvene i pravne posljedice za žene – kao pripadnice klase u odnosu na muškarce i kao pojedinke zaštićene građanskim, političkim i socijalnim pravima."

U članku se istražuju osobne i društvene posljedice jedinstvene ženske reproduktivne sposobnosti i utvrđuje da je važna, ako ne i ekskluzivna uloga ljudskih prava, nacionalnih i međunarodnih, osigurati da te posljedice neće uključivati teškoće, patnju, nepogodnosti ili nešto gore. Autorica zastupa tezu, pozivajući se na Fredman (2009.), da država ima i pozitivne obveze – poduzimati mjere, i negativne obveze – suzdržati se od kršenja, i da te obveze mogu u pravu biti utužive.

Branka Galić

REPRODUKCIJA I DRUŠTVENA KONTROLA: REPRODUKTIVNI STATUS ŽENA U HRVATSKOJ I STAVOVI O NJIHOVIM REPRODUKTIVNIM PRAVIMA

Polazeći od načela samodeterminacije žena u reprodukciji (žene – subjekti reprodukcije zbog vlastitih zaloga i rizika tijela i zdravlja trebaju imati najveći udio u odlučivanju o reprodukciji), glavni je cilj članka pokazati da se reproduktivni status žena u Hrvatskoj podcjenjuje, čime se povećavaju rizici reproduktivnog zdravlja žena, stigmatizirajućih etiketa i povećanja diskriminacije. Problem statusa i reproduktivnog zdravlja žena ostvaruje se reproduktivnom politikom koja se u Hrvatskoj počela prakticirati uskraćivanjem samodeterminacije žena i parova te derogiranjem nekih njihovih već stečenih prava. Recentna reproduktivna politika u Hrvatskoj pokazuje se tako regresivnom. Nositelji te politike, osim mjerodavnih državnih i zakonodavnih, postaju sve više i nemjerodavne institucije, osobito Katolička crkva.

Dodatni je problem reproduktivne politike u Hrvatskoj ignoriranje institucija – nositelja reproduktivnih politika stavova javnog mnijenja. Na primjeru rezultata istraživanja o percepciji, stavovima i iskustvima rodne diskriminacije u Hrvatskoj, provedenog u Hrvatskoj 2009. godine na reprezentativnom uzorku od 1363 ispitanika/ispitanice, kao i drugih istraživanja, nastojat će se potkrijepiti podrška tih istraživanja ženskom pravu izbora o zadržavanju vlastite trudnoće, te pravu žena i parova na medicinski potpomognutu oplodnju bez obzira na njihov bračni status. Također će se pokazati razlike u gledištima o reproduktivnim odlukama između žena i muškaraca u hrvatskom društvu.

SUMMARIES

Helena Štimac Radin

REPORTING OF THE REPUBLIC OF CROATIA ON THE IMPLEMENTATION OF THE UN CONVENTION ON THE ELIMINATION OF ALL FORMS OF DISCRIMINATION AGAINST WOMEN

The UN Convention on the Elimination of the All Forms of Discrimination against Women represents the most important bill of women's human rights. The Republic of Croatia became a party to the Convention by the act of notification of the succession on 8 October 1991, whereby it obliged itself to implement the principles and the standards contained in the Convention, as well as to submit reports regularly on the developments in relation to its implementation. According to Article 18 of the Convention, the State Parties are obliged to regularly report to the UN Secretary General on legislative, judicial, administrative and other measures they undertook in the implementation of the Convention's provision, for its examination by the UN Committee on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women.

The Initial Report of the Republic of Croatia, examined in 1998, was submitted to the Committee in 1994, and covered a period from 1990 to 1994. In January 2005, I led the Croatian delegation that presented the Second and the Third Report at the 32nd session of the Committee. The Committee's Concluding Observations are included in the National Politics for the Promotion of Sex Equality 2006 – 2010 as the priority goals and measures, and the Office undertook a number of activities aimed at acquainting the public with the content of the Observations and the text of the Convention. The Office for Gender Equality is preparing the Fourth and the Fifth Periodical Report, which will be submitted this year to the Committee for the period from 2005 to 2010.

Croatia is a signatory of numerous international conventions, which prohibit gender discrimination. Moreover, the Committee noted in the Concluding Observations that Croatia has improved a great deal in legislative and institutional terms, and a number of the Convention's

provisions have been or are being implemented. Nevertheless, there are still different and important critical areas, which require coordinated action targeted at overcoming all the obstacles, which prevent faster change of social relations aimed at achieving real equality of women and men.

This paper will discuss the experience of the process of reporting of the Republic of Croatia on the implementation of the Convention, and will note the importance of the consistent and systematic implementation of the Convention's provision for faster promotion and prevention of the violation of women's human rights.

Ivana Radačić

THE DEVELOPMENT OF HUMAN RIGHTS OF WOMEN IN THE JURISPRUDENCE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

The European Court of Human Rights, the only international court that individuals can directly petition, is the most effective international human rights mechanism. The judgments of the Court are binding on the state parties and thus the Court's jurisprudence influences the legislation and jurisprudence of European countries. The Court also exerts influence over other global and regional human rights bodies thus contributing to the development of international human rights standards. These characteristics make the Court a very powerful human rights institution, which could contribute significantly to the advancement of women's human rights.

However, the Court's potential for the protection of women's human rights has not yet been fulfilled. Despite widespread and systematic violations of women's human rights throughout Europe, the Court has heard relatively few cases concerning women's rights, though the number of cases has been on the increase recently. Moreover, even where women's rights are specifically at issue, women's experiences are often marginalised or misrepresented.

This paper presents the analysis of the Court's judgments on women's human rights, which includes cases of gender based violence, sex discrimination and reproductive self-determination. The analysis is based on feminist theories of difference, which stress the importance of sex/gender in the human rights discourse. The main question is to what extent is the Court gender sensitive, in particular in relation to its application of the public/private dichotomy, and whether the approach is the same in all the areas of women's rights. The main argument is that the employment of a feminist theoretical perspective and

methodology that is sensitive to the multiple discrimination of women could secure more effective protection of women's rights.

Judith Frishman

"A SEPARATE PEOPLE": SOME LEGAL PERSPECTIVES ON THE STATUS OF WOMEN IN JEWISH MARRIAGE AND DIVORCE

In Judaism as in other religions, traditional gender roles have played a decisive role. Whereas men have served as the norm, women were almost always excluded from the public domain. Consequently, until the 1970s women were neither rabbis nor cantors nor interpreters of Jewish law. Having been denied passive and at times even active voting rights, they served neither as presidents of congregations nor as board members. Aware of the fact that denial of public roles to women may mean the demise of many congregations in the future, radical change has occurred over the past 40 years. Increased participation of women in leadership positions in all Jewish denominations has in some places led once more (as occurred in the 19th century) to the feminization of religion.

Regardless of the denomination to which they belong, to this day women are at a great disadvantage as far as marriage and divorce are concerned. At marriage, a Jewish man acquires a wife who subsequently loses authority over herself until the death of her husband or divorce, when she regains autonomy. Men are the sole initiators of divorce and often blackmail their wives for divorce on their terms (including demands for guardianship over the children and the relinquishment of the wife's right to alimony). The various movements in Judaism have attempted to solve this problem by means of legal innovations. Joint attempts have failed, particularly because Orthodox representatives oppose innovation. Even there where an appeal has been made to legal precedence, no solution has been found. In non-Orthodox circles, solutions have been sought by invoking the power of non-Jewish courts to enforce penalties on men who refuse to grant a bill of divorce or women who refuse to accept one.

In this paper, I will focus on the legal position of Jewish women, their implications for women's human rights and the difficulties entailed in ameliorating these positions.

Jadranka Rebeka Anić

HUMAN RIGHTS OF WOMEN IN CHRISTIANITY

Religion belongs to one of the more important socio-cultural factors that have an impact on the definition of gender relation models and the extent of social acceptance of human rights generally as well as the human rights of women, in particular. To guarantee the acceptance and implementation of the human rights of women, it is important to include the religious perspective.

In the first part of this paper, the possibility of a universal overview of the Christian standpoint towards the human rights of women due to the institutional plurality of Christianity will be problematised. Even the alignment of Christianity into three large denominations: Catholicism, Orthodoxy and Protestantism does not facilitate the analysis of Christian relations towards the human rights of women, since a large number of Protestant churches are completely autonomous in a legal sense. Reference to ecumenical institutions that have the promotion and protection of the human rights of women in their programmes does not resolve this controversy. Namely, some churches, members of these institutions, are reserved towards human rights in general.

In the second part of this paper, the theological postulates that question gender stereotypes and provide the possibility of egalitarian gender relations that brings change and the transformation of social and cultural behaviour of men and women (see CEDAW, Article 5) will be presented. The theological delegitimation of gender stereotypes brings about a strengthening of awareness among female believers and their active inclusion in emancipation processes. With regard to the extent a Christian worldview has an impact on the organisation of social and economic life, the egalitarian theological paradigm of gender relations can influence change in the socio-cultural and economic structures and thus bring about the implementation of the human rights of women.

Zilka Spahić-Šiljak

WOMEN'S HUMAN RIGHTS – ISLAMIC PERSPECTIVE

In the second half of the twentieth century, the debate on universal human rights and their application in Muslim countries where the Shari'a Law is in force were intensified. Women's human rights and the status of women in society are the core of that debate, because it is the

last bastion of domination of religion and resistance to secularisation.

This paper elaborates on topics of universalism and cultural relativism of human rights with particular emphasis on human dignity, which is the foundation of human rights both in secular and religious discourse. Taking into account the diverging views on the universalism of human rights that hinders the implementation of the international women's human rights standards in Muslim countries, it is important to reflect on the classical Islamic thought arguments, but also on the re-interpretation efforts of contemporary Muslim scholarship.

Models of gender relations in Islamic tradition are promoted through various gender theories and three of them are the most represented: theory of subordination, theory of complementarity, and theory of egalitarianism. The theory of complementarity comes to force today as well when reservations to the CEDAW are requested.

Nadežda Čačinovič

MISOGYNY IN THE PHILOSOPHICAL TRADITION

The paper starts from the observation that those who have prejudices do not consider their prejudices to be just that, but claim to speak according to facts, truthfully; only a small number confess an idiosyncrasy. Therefore we have to look into the arguments and claims; philosophy is defined as an activity consisting of careful examination of arguments. Misogyny in philosophy is a serious matter: the article tries to distinguish between inherent and adherent elements. In every discussion of human rights there is an interface between universal and particular claims so it is important to see if the universal hides a specific particular claim.

Smiljana Leinert Novosel

GENDER STEREOTYPES, PREJUDICES AND DISCRIMINATION AGAINST WOMEN IN POLITICS

The gap between the social commitment to gender equality in politics and the practice of everyday life reveals the presence of stereotypes and discrimination against one gender, in this case female. Considering that this problem is present even in countries with long democratic traditions, the intensity of it in countries with shorter democratic experience, such as Croatia, is not surprising. For us,

after the commitment to parliamentary democracy, there have been shifts revealing a gradual increase in the percentage of women present in the Croatian Parliament, and in general a better perception of women in politics than before, and several times better than in family or employment. Despite this, there is an evident lack of participation of women at all levels of decision-making, particularly at the local level and their absence from prominent political functions. This low participation also causes some rare discrimination experiences, even though they are mainly of female gender in politics; they are primarily related to deficiencies in the functioning of political parties, which are then reflected in the prejudice against women. It seems that in politics there is the discrepancy between commitments and action, even though there have been changes in social consciousness in the direction of modern values – gender equality, present here more than in other spheres of life.

Sanja Sarnavka

IS OTVORENO (OPEN) CLOSED TO GENDER EQUALITY?

I will examine the *de facto* relationship towards gender equality in Croatia by using an example of a television programme, basing this approach on the thesis that social institutions actively participate in creating social reality (M. Chimombo, R. Roseberry, 1998) because textbooks, sermons, media communication and verdicts play a part in the creation of discourse used to legitimise the existing (or desired) social structure, thereby constructing an ideology that affirms the rights of those in power.

Starting with a critical discourse analysis, by analysing the content of 14 episodes of the programme *Otvoreno*, broadcast in April and May 2010, I will try to determine how this programme, an integral part of the Information Programme of HTV, deals with questions of gender equality either through its choice of topics or by choosing women to talk on these topics as experts (so called gender mainstreaming). As there are countless ways of presenting the world, and thus it is extremely important to determine who and what is left out and how things, people and events are presented (Hall, 1986), I will examine what interpretation *Otvoreno* offers on the subject of gender equality.

I chose this show because it is alternately edited and presented by a man and a woman. I will compare and examine whether there is a difference in the editorial

approach and relationship towards women and the issue of gender equality in the programme when man as opposed to woman edits it. On the basis on my analysis and from my viewpoint as a feminist, I will determine if the programme *Otvoreno* promotes, contradicts or is indifferent towards the realisation of the concept of gender equality.

Jelka Vince Pallua

ANDROCENTRISM OF EDUCATION AND SCIENCE

It is an undeniable fact that the former and present experiences, as well as possibilities of women and men, significantly differ. These discrepancies, like the relationship between genders, were conditioned not only by natural, but also by socio-historical and particularly cultural factors, which is clearly visible in the case of education. Women are mostly excluded from history and are in a great part 'invisible'. Namely, history was most often just a *he*-story; when there are rare traces of references to women, they are from a male perspective. The play on words for history clearly presents the doubly androcentric nature of education and science. Thus, history is almost exclusively concerned with the 'great fathers' (*he*-story) while at the same time it is researched and written by men (*his*-story). This reality is explored in the paper as women were most often denied access to education (as well as to science, which stems from it) and their access to higher education has been possible for only a century.

The aim of this paper is to point to the historical inequality between men and women in access to education, especially to higher education, and consequently to their work in science. These are the two major fields from which women have been excluded as "invisibles" for centuries – both as researchers and subject of research. Thus, the attempt was made to argue for the necessity of equality of educational rights in order to improve the social, economic, family and professional status of women. After presenting several examples of the position of women in traditional Dalmatian hinterland 18th and 19th century culture, the author comes to the conclusion that tradition can still be recognized as a favorite excuse for discrimination in education and science. By gaining insight into both the history and current state of higher education of women in Croatia and in Europe the author concludes that the substantial deconstruction of sexual stereotypes in this domain has not yet been completed. Moreover, it is still present in the hierarchical elements of power and status within the institutions of higher education.

Biljana Kašić

“FEMINIST INTELLECTUAL CLASS”: ANXIETY AROUND INTEGRATION AND THE POLITICS OF KNOWLEDGE

The (re)articulation of women's studies education is one of the significant challenges of feminist politics in Croatia. The question is how to integrate a model of gender epistemology as learning about sex difference but also learning about sex/gender freedom into academic space, and preclude the negative implications of the neoliberal educational project in which the coupling of competitiveness and 'functional' disciplines hinders spaces of critical knowledge.

The paper deals with this above mentioned problem by exploring the status of the 'disciplines' of women's studies in Croatia concerning the politics of location (bell hooks) on the basis of the discussion around the potentiality of an integrational and/or autonomous model of women's studies education. At the core of the analysis is the question to what degree do *mainstream* women's studies curricula function as knowledge fields of the conceptual translation of paradigms and codes of existing disciplines (G. Steiner, R. Braidotti), and in which they produce critical novelties.

The paper takes the following three serious reasons for concern around critical feminist engagement which affects the position of the subject within the university: the production of a hegemonic discourse on gender equality; global commodification of knowledge as the result of the neoglobal economy and the centring of scientific disciplines around their subject and methodological axis.

It is important to keep in mind the contextualization of knowledge and the contextualization of academic education in Croatia, as well as the particular situation of 'border zones' where feminist epistemology, gender viewpoints and expert knowledge transect and intertwine.

Elizabeth Poskitt

INTERNATIONAL FEDERATION OF UNIVERSITY WOMEN: PROMOTING WOMEN'S HUMAN RIGHTS THROUGH EDUCATION

The International Federation of University Women (IFUW) was founded in 1919 to promote international peace through friendship between women with university education worldwide. This article shows how the history of IFUW linked into contemporary world events and their influences on women's rights. Throughout, education is seen as the key element enabling women to advance their

roles and rights despite the turmoils of twentieth century history.

Whilst not specifically mentioning rights in its purposes, IFUW has always put the rights of peace and education for women as their prime foci. IFUW increased rapidly in its early years but had to face the realities of the abuse of human rights amongst its national organisations in the 1930s. However, out of this arose work for refugee and displaced women which continues today.

Working with UN bodies, especially UNESCO, IFUW has a broad range of activities to promote the education of women and girls. Working through its own members it provides training and skills development particularly in capacity building and leadership development by example and experience.

The activities of organisations such as IFUW may seem nebulous but they achieve a great deal in improving women's rights both amongst its own members and amongst those to whom its projects are aimed.

Mario Vinković

SEX SEGREGATION AND THE LABOUR MARKET – CROATIAN DISCOURSE OF EUROPEAN TRENDS

Croatia *de facto* and *de iure* should have begun the fight against segregation as a form of discrimination when the Act on the Elimination of Discrimination entered into force. However, This Act defines segregation as forced separation based on legally prohibited grounds of discrimination. This unusual concept based on the short-sighted perception that segregation as a form of sex discrimination, is carried out forcibly, makes it difficult to sanction segregation that is a result of indirect sex discrimination.

This paper seeks to identify the present problem of sex segregation in the labour market in Croatia through the discourse of European trends. The author maintains that sex segregation is the result of systematic indirect sex discrimination caused by stereotypes and the lack of social awareness of the need for the true equality of men and women in the distribution of professional and family obligations. Considering the notable differences between the sexes, it is necessary to resolve how to achieve true equality and overcome the traditional perception of the position of women in the family and the world of work. The inadequacy of national solutions, deficient institutional corrective mechanisms and the insufficient fight against stereotypes make it difficult to create and achieve substantive equality in the labour market.

Ivana Kapor Šafranko

WOMEN AS POTENTIAL DRIVERS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF CROATIA

With the ever-increasing level of women's participation in political, cultural and economic life, the importance of women's contribution and their impact on economic development is on the increase. The share of educated women in Croatia has increased significantly and they are now more educated than men, but still participate less than men in the labour market. This paper seeks to identify factors which affect women's labour, that are typical for Croatia, as well as the instruments and the role of the state, i.e., social policy in promoting women's labour. In any case, women are not only active in the labour market, they are often responsible for most of the unpaid work in the household, i.e., they provide care services to family members. Women's unpaid work is also extremely important for economic development, because apart from the burden and risks it presents to women and the family, it represents a loss for the state through unpaid taxes and contributions for achieved work as well as social spending costs and a reduction in the demand for services on the market. The demand for social services is partly determined by the demographic structure of society, such as an aging population, but also by the periodic positive natural growth in the past that affects the demand for care services today, and may be predictors of trends that follow.

The aim of this paper is to underscore the impact of women's paid and unpaid work and the potentials that it has for the economic development of Croatia, but also on future demographic and social structure. The strategic management of women's employment potential can make a significant contribution to the service sector and economic development in general. Inevitably, by promoting the development of secondary services, women's employment is often defined as the employment multiplier.

Lynette Šikić-Mićanović and Marija Geiger Zeman

GENDER ASYMMETRIES AND HOMELESSNESS IN CROATIA

Homelessness is often understood and defined as a 'male phenomenon' that disregards the remarkable complexity and multidimensionality of this phenomenon. This presentation presents and analyses the life narratives and experiences of homeless women living in homeless

shelters in three Croatian cities (Zagreb, Osijek and Split). Results based on in-depth interviews indicate their paths to homelessness and their actual strategies of survival in their endeavours to resolve their multifaceted problems. The aim of this article, based on analysis of their life stories, is to present the gender asymmetries that the participants of this study have had to face at different periods of their life in different social contexts. Specifically, in this article gender asymmetries are differentiated into three crucial spheres: 1) socialisation processes during youth (dysfunctional families, exposure to violence, patriarchal upbringing etc.) and their perpetuation in adulthood (domestic violence, single parenthood etc.); 2) in the labour market where their subordinate position was conditioned partially by the '(post)transitional drama', and in other ways by their sex, age, level of education and health status; and finally 3) in homeless shelters that are gender desensitised spaces – spaces that are insensitive to the specific needs that women have in shelters (e.g., a need for separate dormitories, improved hygiene conditions, professional staff, possibilities of being with their children). Regardless of these hardships, the participants in this study attempt in different ways to exit the vicious circle of homelessness. Evidently, there are crises and problems within the Croatian social welfare system; gendered differences in homelessness experiences as well as gender stereotypes and prejudices that stigmatise socially disadvantaged and deprived populations in Croatia.

Igor Martinović

THE CRIMINAL LAW APPROACH TO DOMESTIC VIOLENCE

The domestic violence offence was introduced into Croatian criminal legislation for the first time through the Criminal Code Amendment Act (Official Gazette, No. 129/00). In this article, particular theoretical aspects of the mentioned offence are thoroughly analyzed. Furthermore, the development of case law on domestic violence and the approval by the judiciary are examined. The article points to the practical consequences of overlapping of the Criminal Code and the Domestic Violence Protection Act. The oncoming amendments to the Criminal Code have been researched, together with a possible redefinition of the aforementioned offence. Finally, the social consequences brought by the introduction of the domestic violence offence are stated, especially considering that the overwhelming majority of victims are women.

Alison Diduck

REPRODUCTION AND THE “EQUALITY PROBLEM”

As the Women’s Legal Education and Action Fund said in 1988: “Laws cannot alter the reproductive capacities of men and women. But they can and do prescribe the social and legal consequences which attach to those capacities’ for women, both as a class relative to men and as individuals protected by civil, political and social rights.”

This paper will explore the personal and social consequences of women’s unique reproductive capability and maintain that human rights law, domestic and international, has an important if not exclusive role to play to ensure that those consequences do not include hardship, suffering, disadvantage or worse. It will then argue, following Fredman (2009), that the state has both positive duties of action and negative duties of restraint in this regard and that those duties are justiciable in law.

Branka Galić

REPRODUCTION AND SOCIAL CONTROL: THE REPRODUCTIVE STATUS OF WOMEN IN CROATIA AND ATTITUDES ABOUT REPRODUCTIVE RIGHTS

Starting from the principle of women’s self-determination in reproduction (women – the subjects of reproduction should have the largest share in making decisions about reproduction as a result of their own investments and risks for the body as well as their health), the main aim of this paper is to show that the reproductive status of women in Croatia is underestimated, which increases the risks of reproductive health of women, stigmatised labels and discrimination. The problem of status and women’s reproductive health is realised through reproductive politics which is being practised in Croatia through the denial of women’s and couple’s own-determination as well as the loss of some of their already achieved rights. Recent reproductive politics in Croatia appear to be regressive. Holders of this policy, in addition to authorised government and legislative bodies, are increasingly becoming incompetent institutions, especially the Catholic Church.

An additional problem of reproductive politics in Croatia is that institutions that create reproductive policies ignore public opinion. Using research results from a study on the perception, attitudes and experiences of gender discrimination in Croatia, conducted in 2009 in Croatia on a representative sample of 1363 participants,

like other research, this paper will show the support for women's rights to choose as well as women's and couples' rights to medically assisted reproduction regardless of their marital status. It will also show differences in views about reproductive decisions between women and men in Croatian society.

BILJEŠKE O AUTORIMA

Jadranka Rebeka Anić doktorirala je na Katoličko-teološkom fakultetu Sveučilišta u Beču. Kao znanstvena suradnica radi u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar – Centar Split. Predaje u sklopu predmeta *Religija i rod* magistarskog programa Religijskih studija Sveučilišta u Sarajevu. Kao vanjska suradnica Odjela za sociologiju Sveučilišta u Zadru predavala je kolegij *Žene i Crkva*. Autorica je niza radova s područja feminističke teologije. Osim knjige *Više od zadanoga. Žene u Crkvi u Hrvatskoj u 20. stoljeću* (2003.), koautorica je triju priručnika i suurednica nekoliko međunarodnih i domaćih zbornika. Sudjelovala je u nekoliko međunarodnih i domaćih projekata te vodila dva projekta Franjevačkog instituta za kulturu mira: *Muško i žensko, stvori ih. Žene i muškarci u življenju i službi Božjeg poslanja* i *Nasilje nad ženama u obitelji – teološko-pastoralni izazov*. Članica je dviju međunarodnih i dviju domaćih udruga te predsjednica Hrvatske sekcije Europskog društva žena u teološkom istraživanju. Područje interesa: teološka antropologija, feministička teologija, pastoralna teologija.

Nadežda Čačinović školovala se u Zürichu, Bernu, Beogradu, Murskoj Soboti i Ljubljani. Studirala je filozofiju, komparativnu književnost, povijest umjetnosti i lingvistiku u Ljubljani, Bonnu i Frankfurtu. Diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Ljubljani (filozofiju i komparativnu književnost), a doktorat iz filozofije obranila je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Od 1976. zaposlena je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, najprije kao asistentica pa kao docentica (1985.), izvanredna profesorica (1989.) te redovita profesorica (1998.). Od 1995. do 1999. godine redovito gostuje kao profesorica na Jan van Eyck Postgraduate Centre u Maastrichtu. Godine 1995. sudjeluje u osnivanju Centra za ženske studije u Zagrebu i od tada ondje i predaje. Objavila je sljedeće knjige: *Subjekt*

kritičke teorije (1980.), *Pisanje i mišljenje* (1981.), *Estetika njemačke romantike* (1987.), *Estetika* (1988.), *Ogled o pismenosti* (1994.), *U ženskom ključu* (2001.), *Doba slika u teoriji mediologije* (2001.), *Parvulla aesthetica* (2004.), *Vodič kroz svjetsku književnost za inteligentnu ženu* (2007.), *Zašto čitati filozofe* (2009.), a uredila je i zbornik *Žene i filozofija* (2006.). Područje interesa: estetika, odnosno teorije medija i percepcije u najširem smislu – u umjetnosti, u povijesti knjiga i čitanja, s obzirom na različite skopičke režime, te filozofija roda.

Alison Diduck završila je dodiplomski studij 1979. u Manitobi (Kanada), a 1983. u istom gradu diplomirala je pravo. 1988. godine magistrirala je pravne znanosti na Sveučilištu u Londonu. Redovita je profesorica na University College London. Predaje kolegije: *Uvod u pravo*, *Pravna metoda*, *Pravna teorija* i *Obiteljsko pravo* na dodiplomskom studiju te *Pravna teorija*, *Rod, pravo i država*, *Tekuća pravna pitanja*, *Rod i ljudska prava* na poslijediplomskom studiju. Od 1984. do 1992. godine bila je odvjetnica u Winnipegu (Kanada), a specijalizirala se za obiteljsko pravo, prava djece i pravo jednakosti prema kanadskoj Povelji prava. Njezini su interesi u području obiteljskog prava, pravne teorije, ljudskih prava, roda i feminističkih perspektiva u pravu. Objavljivala je u mnogim domaćim i međunarodnim časopisima te zbornicima radova. Njezine su knjige: *Law's Families* (2003), *Family Law, Gender and the State* (with Felicity Kaganas, 1st ed 1999; 2nd ed 2006), *Feminist Perspectives on Family Law* (with Katherine O'Donovan, 2006), and *Marriage and Cohabitation: Regulating Intimacy, Affection and Care* (2008).

Judith Frishman završila je dodiplomski studij 1976. godine (*Magna cum laude*) na Barnard Collegeu (Columbia University). Poslijediplomski (1983.) i doktorski studij (1992., *Cum laude*) iz semitskih studija završila je na Sveučilištu u Leidenu (Nizozemska) gdje je od 1995. do 2005. godine bila nositeljica Katedre za povijest židovsko-kršćanskih odnosa. Od 1998. do 2009. godine bila je redovita profesorica *Povijesti i kulture rabinskog judaizma* na Sveučilištu u Tilburgu, a od rujna 2008. nositeljica je Katedre židovskih studija na Fakultetu humanističkih znanosti, Sveučilište u Leidenu. Profesorica Judith Frishman u svojim se istraživanjima fokusirala na židovsko-kršćanske odnose, s naglaskom na židovske vjerske reforme i životne uvjete u Nizozemskoj i Njemačkoj od osamnaestog do dvadesetog stoljeća. U svojim istraživanjima bavi se i posljedicama prosvjetiteljstva i modernizacije na židovski

kolektivni i individualni identitet u Zapadnoj Europi. Nedavno je pokrenula komparativno istraživanje o emancipaciji Židova u Zapadnoj Europi tijekom devetnaestog i ranog dvadesetog stoljeća te muslimana u današnjoj Europi.

Branka Galić doktorirala je u području društvenih znanosti, polje sociologije, na Sveučilištu u Zagrebu 1999. godine. Od 2002. godine zaposlena je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Radi na projektima *Modernizacija i identitet hrvatskog društva*, *Socio-kulturna integracija i razvoj* te *Multikulturalizam – politike i novi društveni pokreti*. Bila je voditeljica projekata *Identifikacija standarda diskriminacije žena pri zapošljavanju u Republici Hrvatskoj* (2007.) i *Percepcija, iskustva i stavovi o rodnoj diskriminaciji u Hrvatskoj* (2009.). Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu nositeljica je kolegija *Sociologija roda*, *Feminističke teorije i pokreti* te *Sociologija porodice*, od kojih je prva dva uvela na Zagrebačko sveučilište. Na doktorskom studiju sociologije u Zagrebu predaje kolegij *Rod, ženski pokreti i društvo*. Na Rudarsko-geološko-naftnom fakultetu u Zagrebu nositeljica je kolegija *Sociologija rada*. Na Filozofskom fakultetu u Splitu uvela je kolegij *Sociologija žena* (2008.). Područja njezina interesa jesu teorijska i empirijska istraživanja s područja žena i roda, rodnog identiteta, rodne stratifikacije, rodne diskriminacije, seksizma i feminističkih teorija i pokreta. Godine 2005. inicirala je i pokrenula interdisciplinarnu međunarodnu znanstvenu konferenciju *Društvena stigmatizacija žena – primjer ženskih reproduktivnih prava* (u organizaciji Hrvatskog sociološkog društva i Zaklade "Heinrich Böll").

Marija Geiger Zeman radi kao znanstvena suradnica u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu. Diplomirala je 1997. godine, magistrirala 2005. godine i doktorirala 2008. godine sociologiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. U fokusu njezina znanstvenog interesa jesu socio-kulturni aspekti održivog razvoja, rodne dimenzije odnosa prema prirodi, potencijali i dosezi lokalnih kultura u održavanju i promoviranju biokulturnog diverziteta. Predaje na Hrvatskim studijima i na Studiju dizajna (pri Arhitektonskom fakultetu) u Zagrebu. Sudjelovala je na dva međunarodna projekta te izlagala na nekoliko međunarodnih skupova. Autorica je niza radova, dviju autorskih knjiga, *Kulturalni ekofeminizam – simboličke i spiritualne veze žene i prirode* (2006.) i *S onu stranu monokulture – tradicijska znanja o okolišu i mreža života* (2009.), te koautorske knjige *Uvod u sociologiju (održivih)*

zajednica (2010.). Dobitnica je Godišnje državne nagrade za znanost za 2009. godinu (područje društvenih znanosti).

Ivana Kapor Šafranko diplomirala je 2004. godine na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, pri Studijskom centru za socijalni rad, gdje je sudjelovala i u izvođenju nastave (vodila vježbe iz kolegija *Socijalni rad s porodicom*). Na DID Deutsch-Institut u Frankfurtu na Majni u Njemačkoj 2003. godine završila je program usavršavanja njemačkog jezika. Od 2005. godine zaposlena je u Ministarstvu obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti, u Upravi za branitelje, Odjel za psihosocijalnu pomoć. Također, od 2004. godine vanjski je suradnik ustanove za skrb o maloljetnicima s poremećajima u ponašanju *Andante Jugendhilfe gGmbH* iz Dortmunda. Poslijediplomski doktorski studij iz socijalne politike upisala je 2006. godine na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Područja znanstvenog interesa: politika zapošljavanja, nezaposlenost, socijalni položaj žena, demografija.

Biljana Kašić feministička je teoretičarka i aktivistica, a područja njezina znanstvenog interesa jesu feminističke teorije i teorije identiteta, epistemologija i etika, postkolonijalni studiji i dekolonizacija spoznaje, pravednost i kultura otpora. Svojim dugogodišnjim znanstvenim i predavačkim radom te gostovanjem u različitim znanstvenim i obrazovnim ustanovama u Hrvatskoj i inozemstvu promiče i osvjedočuje važnost feminističke politike spoznaje kao osobitoga "teorijskog aktivizma" i interdisciplinarnog polja znanja. Dugogodišnja je koordinatoričica neovisne obrazovne ustanove Centra za ženske studije (1995. – 2006.), a sada djeluje kao profesorica na Odjelu za sociologiju Sveučilišta u Zadru. Do sada je osobno ili u koautorstvu objavila nekoliko knjiga kao i više znanstvenih i stručnih radova u Hrvatskoj i inozemstvu te sudjelovala u desetak projekata nacionalne i međunarodne razine. Članica je Hrvatskoga sociološkog društva i Centra za ženske studije, članica europske sveučilišne mreže ATHENA3 i europske sveučilišne udruge AtGender (*The European Association for Gender Research, Education and Documentation*), a u statusu je vanjske ekspertice Vijeća Europe. U uredništvu je časopisa *Treća* Centra za ženske studije.

Smiljana Leinert Novosel diplomirala je i doktorirala na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu, gdje ostvaruje svoju profesionalnu karijeru – danas je redovita profesorica u trajnom zvanju. Na Fakultetu političkih znanosti sudje-

luje u nastavi na dodiplomskoj, diplomskoj te doktorskoj razini u predmetima *Statistika*, *Komunikologija*, *Mediji i rodne uloge*, *Žene i politika*; a također sudjeluje u izvođenju poslijediplomskoga specijalističkog studija *Vodstvo* na Ekonomskom fakultetu te doktorskog studija na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu. Prof. dr. sc. Leinert Novosel sudjelovala je na mnogim domaćim i međunarodnim znanstvenim skupovima, a od 2001. do 2003. godine bila je članica ekspertne skupine Vijeća Europe za balansiranu participaciju žena i muškaraca u procesima političkog i javnog odlučivanja. Objavila je brojne radove u domaćim i stranim časopisima, a autorica je nekoliko knjiga i monografija. Tijekom godina bila je voditeljica brojnih projekata vezanih uz proučavanje društvenog položaja žena te javno komuniciranje. Na fakultetskoj i sveučilišnoj razini obnašala je najviše dužnosti: dekansku, prodekansku, voditeljice Studija novinarstva i odnosa s javnošću, predsjednice Vijeća društveno-humanističkog područja. Aktivna je u znanstvenoj i široj društvenoj zajednici, što je vidljivo u suradnji s udrugama civilnog društva i medijske istupe uz odgovarajuće teme. Tri su njezina ključna područja znanstvenog interesa i djelovanja: onaj metodološki, vezan uz istraživanja u političkim znanostima, drugi je usmjeren na proučavanje rodničkih politika u različitim regijama svijeta, s posebnim naglaskom na zemlje demokratske tranzicije, posebice iskustva Hrvatske; treći smjer interesa i proučavanja vezan je uz javno komuniciranje u području politike i gospodarstva.

Igor Martinović diplomirao je na Pravnom fakultetu u Rijeci 2007. godine, kao jedan od deset posto najboljih studenata u generaciji. Od 1. veljače 2008. godine radi kao znanstveni novak – asistent na Katedri za kazneno pravo Pravnog fakulteta u Rijeci, na projektu *Europske perspektive kaznenopravnog statusa žena*. U sklopu navedenog projekta istražuje specifične kaznenopravne i kriminološke sadržaje koji su važni za problematiku kriminaliteta žena. Osim navedene problematike, zanimaju ga razne teme vezane uz kaznenopravnu dogmatiku, kriminologiju, kriminalnu politiku, ali i različiti izvanpravni znanstveni sadržaji. Od 2008. godine pohađa poslijediplomski studij kaznenopravnih znanosti pri Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Sudski je vježbenik (volonter) na Općinskom sudu u Rijeci. Član je Hrvatskog udruženja za kaznene znanosti i praksu te Hrvatske udruge za europsko kazneno pravo. Aktivno govori engleski i ruski jezik, a pasivno njemački i slovenski jezik.

Elizabeth Poskitt završila je medicinu na Sveučilištu u Cambridgeu i bolnici St. Thomas u Londonu te specijalizirala pedijatriju. Radila je u Velikoj Britaniji (University of Liverpool; London School of Hygiene & Tropical Medicine) i u Africi. Iako je pedijatrica opće prakse, s velikim kliničkim i predavačkim iskustvom, predmet njezinih istraživanja posebice je nutricionizam u pedijatriji: poremećaji u prehrani i prekomjerna težina/pretilost. Elizabeth Poskitt pridružila se *International Federation of University Women* (IFUW) kao članica Udruženja Ugande 1968. godine. Bila je predsjednica IFUW-a od 1995. do 1998. godine te sudjelovala na Četvrtoj svjetskoj konferenciji o ženama u Pekingu 1995. i Svjetskoj konferenciji o visokom obrazovanju u Parizu 1968. godine. Za rad na čelu *MRC Dunn Nutrition Research Unit* područnog centra Gambija (1993. – 1998.) i kao predsjednica IFUW-a, kraljica Elizabeta II. dodijelila je Elizabeth Poskitt titulu O.B.E. (*Officer of the British Empire*). Od 2005. do 2008. bila je predsjednica *British Federation of Women Graduates*, predsjedajući 2007. proslavom stogodišnjice organizacije.

Ivana Radačić diplomirala je pravo 2001. godine na Sveučilištu u Zagrebu, magistrirala kriminologiju 2002. na Sveučilištu u Cambridgeu te 2003. godine pravo na Sveučilištu u Michiganu. Pravne znanosti (područje međunarodnih ljudskih prava žena) doktorirala je 2008. godine na University College London. Za svoj doktorski rad dobila je nagradu *UCL Jurisprudence Review*. Zaposlena je u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar kao viša asistentica, a kao vanjska suradnica predaje na Hrvatskim studijima. Također je gošća predavačica na University College London, European Inter-University Centre for Human Rights and Democratisation i UN University for Peace. Ekspertica je Vijeća Europe o Europskoj konvenciji za ljudska prava i članica Instituta za ženska ljudska prava za pravnice u centralnoj i istočnoj Europi. Suraduje sa sljedećim udrugama: Centar za mirovne studije, Centar za ženske studije i B.a.B.e. Radila je na Europskom sudu za ljudska prava, u nevladinoj organizaciji Interights u Londonu i u Human Rights Watch u New Yorku. Objavila je veći broj članaka u međunarodnim časopisima i dva poglavlja u inozemnim knjigama te uredila dvije knjige: *Žene i pravo: feminističke pravne teorije* (2009.) i *Usklađenost hrvatskog zakonodavstva i prakse sa standardima Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda* (2011.). Njezina područja interesa jesu ljudska prava, posebice ljudska prava žena i praksa Europskog suda za ljudska prava, te feminističke pravne teorije.

Sanja Sarnavka, profesorica komparativne književnosti i jugoslavenskih jezika i književnosti, na različite je načine vezana uz medije u svom profesionalnom životu: povremeno pišući za dnevne novine, kao članica redakcije i novinarka filmskog časopisa *Hollywood*, urednica i voditeljica radioemisije *Mjesečnica* na Obiteljskom, a potom Zagrebačkom radiju, no najintenzivnije kao koordinatoriца programa *Žene i mediji* Grupe za ženska ljudska prava B.a.B.e. U Centru za ženske studije nekoliko je godina vodila kolegij o medijima *Iskrivljeni odrazi*. Zamislila je, organizirala i/ili sudjelovala u više istraživanja na nacionalnoj i međunarodnoj razini – prisutnost žena u dnevnim novinama, slika “žene” u medijima i reklamama, *Global Media Monitoring Project* (2000., 2005. i 2010.), slika “žene” u udžbenicima hrvatskog jezika. Autorica je tekstova i knjiga o prikazu žena u medijima, primjerice: *Put do vlastitog pogleda – kako čitati, slušati, gledati i razumjeti medijske tekstove i medijsku kulturu* (2006.; 2010.); *Rječita šutnja*, časopis Emzin (2010.); predavačica i voditeljica radionica (San Francisco, Bangkok, Dubrovnik, Sarajevo, Zagreb, Guadalajara itd.). Producentica je četiriju dokumentarnih filmova koji govore o prikazu žena i muškaraca u medijima (*Iskrivljeni odrazi*, 2002.; *Projekt: balerina i astronauti*, 2005.; *Muškarčine i muškarače*, 2006.; *Posao snova*, 2006.), više socijalnih spotova i triju glazbenih spotova. Producentica je i autorica projekta *VideoTeka ljudskih prava za mlade*, u sklopu kojega je snimljeno 10 dokumentarnih emisija *Crna kutija*, prikazanih na HTV-u.

Zilka Spahić-Šiljak doktorirala je na Rodnim studijima Sveučilišta u Novom Sadu s temom *Žene, religija i politika: Analiza utjecaja interpretativnog religijskog naslijeđa judaizma, kršćanstva i islama na angažman žene u javnom životu i politici*. Radi kao koordinatoriца i predavačica na magistarskom programu Religijskih studija Sveučilišta u Sarajevu. Također radi i kao koordinatoriца istraživačkih projekata u području roda i obrazovanja u Transkulturalnoj psihosocijalnoj fondaciji u Sarajevu. Zilka Spahić-Šiljak istraživačica je i znanstvenica koja se bavi avangardnim temama, uključujući ljudska prava, islam, religiju i rod, izgradnju mira, te ima više od deset godina iskustva u akademskoj nastavi i radu u državnim institucijama i nevladinom sektoru. Bila je gostujuća predavačica na mnogim sveučilištima u Europi i SAD-u. Uključena je u nekoliko istraživačkih projekata o religiji, rodu i ljudskim pravima. Objavila je nekoliko djela: monografiju *Žene, religija i politika* (2007.); suautorica je djela: *I vjernice i građanke* (2009.); *Monoteističko troglasje glasa: Uvod*

u židovstvo, kršćanstvo i islam (2009.); *Obiteljsko nasilje u Bosni i Hercegovini* (2006.); zbornik (ur.): *Religijski studij na Sveučilištima u Bosni i Hercegovini* (2008.). Prevela je: *Islam and the Challenge of Democracy* (2006.) i *The Forgotten Queens of Islam* (2005.).

Lynette Šikić-Mićanović znanstvena je suradnica u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu. Doktorirala je antropologiju i do sada je radila na različitim nacionalnim i međunarodnim projektima. Njezini znanstveni interesi uključuju: kvalitativne istraživačke metode, ruralna žena i razvoj, Romkinje i beskućnici u Hrvatskoj.

Helena Štimac Radin od 2004. godine obnaša dužnost predstojnice Ureda za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske. Diplomirala je sociologiju i filozofiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, gdje je i magistrirala sociologiju. Od 2004. godine stalna je vanjska suradnica Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu, u kojemu je od 1990. do 2004. godine bila zaposlena kao istraživačica. Predstavnica je Republike Hrvatske u Upravnom odboru za ravnopravnost spolova Vijeća Europe. Godine 2005. bila je voditeljica državnog izaslanstva za predstavljanje 2. i 3. periodičnog izvješća Republike Hrvatske pred Odborom UN-a za uklanjanje svih oblika diskriminacije žena te je vodila radnu skupinu za izradu Nacionalne politike za promicanje ravnopravnosti spolova 2006. – 2010. i radnu skupinu za izradu Nacionalne politike za promicanje ravnopravnosti spolova 2011. – 2015. Članica je većeg broja radnih skupina vezanih uz unapređivanje ljudskih prava pri tijelima državne uprave i Vladi Republike Hrvatske, uključujući radne skupine za usklađivanje zakonodavstva Republike Hrvatske s pravnom stečevinom EU na području ravnopravnosti spolova. Pokretačica je biblioteke Ureda za ravnopravnost spolova, koja objavljuje najznačajnije međunarodne i nacionalne dokumente posvećene uspostavljanju rodne ravnopravnosti. U koautorstvu je objavila nekoliko knjiga i veći broj znanstvenih, stručnih i publicističkih radova s područja sociologije i politike ravnopravnosti spolova. Sudjelovala je na brojnim nacionalnim i međunarodnim znanstvenim, stručnim i političkim konferencijama, skupovima i seminarima. Članica je Hrvatskoga sociološkog društva i Hrvatskoga filozofskog društva. Za svoj dugogodišnji rad na promicanju ženskih ljudskih prava primila je i priznanja i zahvalnice nevladinih udruga aktivnih u tom području.

Jelka Vince Pallua (viša znanstvena suradnica) diplomirala je, magistrirala i doktorirala etnologiju na Odsjeku za etnologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Dvadeset godina radi na istom fakultetu predajući pet kolegija (uvela mediteranistiku kao kolegij). Na istom odsjeku i fakultetu danas predaje na doktorskom studiju, a od 2007. zaposlena je u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu. Akademsku godinu 2001./02. provela je kao *teacher fellow* na **University College London/UCL – School of Slavonic and East European Studies/SSEES**, a od 2002. do 2004. ciklički je predavala *Uvod u kulturnu antropologiju* u okviru jadransko-jonskog programa *Uni-adrion* na Sveučilištu u Bolonji. Objavila je četrdesetak znanstvenih i stručnih radova te sudjelovala na dvadesetak međunarodnih i desetak domaćih znanstvenih skupova. Osnovna područja interesa, osim izravno etnoloških (društvena i duhovna kultura, mediteranistika, povijest hrvatske etnološke misli u europskom kontekstu itd.) uključuju i žensku/rodnu tematiku s kulturno-antropološkim predznakom. Osim znanstvenog interesa za ženske teme, sedamnaest godina intenzivno sudjeluje u radu ženske nevladine udruge Društvo hrvatskih intelektualki, sada kao potpredsjednica, a niz godina kao koordinatorica za međunarodne odnose (CIR), zatim u radu *University Women of Europe* i *International Federation of University Women* – od 2005. do 2008. kao ocjenjivačica europskih projekata. Članica je i potpredsjednica udruge za povijest žena *Klio*.

Mario Vinković docent je na Katedri radno-pravnih i socijalnih znanosti te prodekan za znanost i međunarodnu suradnju Pravnog fakulteta Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Voditelj je interdisciplinarnih poslijediplomskih specijalističkih europskih studija istoga sveučilišta. Od 2003. do 2006. godine bio je mladi istraživač na zajedničkom međunarodnom projektu *British Academy Gender Equality and Adjustment of Constitutions and Institutions* (voditelji: prof. dr. Jo Shaw, prof. dr. Siniša Rodin i prof. Fiona C. Beveridge). U znanstvenom radu posebno se bavio problematikom zaštite majčinstva, dječjeg rada, zapošljavanja maloljetnika, spolne diskriminacije pri radu i zapošljavanju i mobbinga – psihičkog zlostavljanja na radu.

Biblioteka ZBORNICI, knjiga 39

ŽENSKA LJUDSKA PRAVA

Razvoj na međunarodnoj i nacionalnoj razini

30 godina nakon usvajanja Konvencije UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena

Uredile

Ivana Radačić

Jelka Vince Pallua

Recenzenti

Prof. dr. Velinka Grozdanić

Prof. dr. Inga Tomić-Koludrović

Nakladnik

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar

Marulićev trg 19/1

10 000 Zagreb

Tel.: 4886 800

Faks: 4828 296

www.pilar.hr

Sunakladnik

Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske

Mesnička 23

10 000 Zagreb

Tel.: 6303 090; 6303 038; 6303 266

Faks: 4569 296; 6303 035

www.ured-ravnopravnost.hr

Lektura

Patricia Tomasović

Korektura

Vlatka Venos

Redakcija prijevoda

Mirjana Paić-Jurinić

Lektura prijevoda sažetaka

Lynette Šikić-Mićanović

Dizajn

Zlatko Rebernjak (FORMA ULTIMA)

Ilustracija na naslovnici:

Valentina Dominić, Studio Grozić, Samobor

Zahvaljujemo g. Tomislavu Joziću na ustupljenoj ilustraciji, prvotno objavljenoj na CD-u ansambla Singrlica.

Grafička priprema

Jelena Marčetić

Tisak

ITG, Zagreb

Srpanj 2011.

Naklada

300 primjeraka